

**ANNALES DE L'UNIVERSITÉ DE CRAÏOVA
ANNALS OF THE UNIVERSITY OF CRAIOVA**

**ANALELE UNIVERSITĂȚII
DIN CRAIOVA**

SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE

LIMBI ȘI LITERATURI CLASICE

ANUL IV, Nr. 1-2, 2007

EUC

EDITURA UNIVERSITARIA

ANNALES DE L'UNIVERSITÉ DE CRAÏOVA
13, rue Al. I. Cuza
ROUMANIE

On fait des échanges de publications avec les
institutions similaires du pays et de l'étranger.

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF CRAIOVA
13, Al. I. Cuza Street
ROMANIA

We exchange publications with similar institutions of
our country and from abroad.

COMITETUL DE REDACȚIE

MARIA ILIESCU
Innsbruck

EMIL DUMITRAȘCU
Craiova

Katalin DUMITRAȘCU – redactor-șef

- Membri:

Alexandra IORGULESCU
Mihaela MARCU
Florian OLTEANU
Mihaela POPESCU
Mădălina STRECHIE

Tipografia Universității din Craiova
ISSN 1841-1258

CUPRINS

CUPRINS.....	3
SOMMAIRE	5
CONTENTS.....	7

STUDII ȘI ARTICOLE

Emilian Mirel ALBU, <i>Iustiniana Prima</i> și influența ei în teritoriile dunărene.....	9
Ariana BĂLAȘA, Biblioteca din Alexandria, tezaur spiritual al Antichității greco-latine și al lumii.....	16
Florica BECHET, <i>Mitologicele</i> eminesciene – ecouri greco-romane	24
Cristina Eugenia BURTEA-CIOROIANU, Privitor la <i>matrimonium et divortium</i> în dreptul roman	31
Nicoleta CĂLINA, Sugli elementi latini e greci dell'opera di Angelo Poliziano	40
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, Observații la derivarea și compunerea adjectivală în limba latină. Hibrade greco-latine în textele plautine.....	46
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, Evoluția de la latina clasică la latina târzie din perspectiva teoriei prototipului (II).....	54
Dana DINU, Alexandru Odobescu, teoretician al satirei și traducător al lui Horațiu.....	63
Oana-Marcela ILIE, <i>Hybrisul</i> – element dominant al existenței umane transfigurate	72
Victoria IONESCU-QUADRANI, Arhitectura omagial-comemorativă a Romei imperiale. Considerații istoriografice.....	81
Alexandra IORGULESCU, Ovidiu și drama exilului.....	88
Mihaela MARCU, Începuturile prozei latine ilustrate prin scrierile lui Cato.....	91
Cati MITRACHE DUMITRA, Spiritualitate geto-dacă. Istorie, legendă și mit. Operele literare propriu-zise.....	96
Haricleea NICOLAU RĂDESCU, Despre <i>pathos</i> (Medeea și Phaedra – lecturi).....	102
Florian OLTEANU, Adelina OLTEANU, Asistența socială în Grecia antică între normă și cutumă	116
Nicoleta Adriana PĂTRU, Cicero's Political Doctrine.....	122

Silvia PITIRICIU, Abrevierile de uz general de origine latină.....	126
Dan POPA, Aspecte ale culturii Gumelnița în Oltenia.....	130
Mihaela POPESCU, Evoluția conjunctivului în subordonatele completive în latina târzie.....	136
Marta RIZEA-ALBU, Despre orgoliu în <i>Caracterele</i> lui La Bruyère	144
Marta RIZEA-ALBU, Despre vanitate în <i>Caracterele</i> lui La Bruyère și Teofrast.....	152
Mădălina STRECHIE, Femeia cetățean în opera lui Titus Livius	161
Mădălina STRECHIE, Femeile în opera horatiană.....	166
Elena-Veronica ȘTEFAN, Aspecte lingvistice și juridice ale succesiunii testamentare <i>successio ex testamento</i>	174
Laura TRĂISTARU, Adjective invariabile de origine latină în limba română	182
Adriana ULIU, <i>Exegi monumentum</i> în poezia rusă	188
Oana Lavinia ZAHARIE, Late Modern English.....	210

RECENZII

<i>Latomus (Revue d'Études Latines)</i> (publiée sous la direction de Carl Deroux), Tome 62, Fascicules I-IV/2003, Éditions Latomus, Bruxelles, (Ioana-Rucsandra Dascălu)	220
ILONA MANUELA DUȚĂ, <i>Literatura latină și complexul identitar</i> , Craiova, Editura Universitaria, 2007, 202 p., (Dana Dinu)	223
MĂDĂLINA STRECHIE, <i>Oameni politici ai Romei antice</i> , Craiova, Editura Universitaria, 2008, 120 p., (Dana Dinu).....	229
Cronica activităților științifice	233

SOMMAIRE

CUPRINS.....	3
SOMMAIRE.....	5
CONTENTS.....	7

ETUDES ET ARTICLES

Emilian Mirel ALBU, <i>Iustiniana Prima</i> et son influence dans les territoires danubiens.....	9
Ariana BĂLAȘA, La bibliothèque d'Alexandrie, trésor spirituel de l'Antiquité greco-latine et du monde.....	16
Florica BECHET, <i>Mitologicalele</i> eminesciennes – des echos greco-romanes.....	24
Cristina Eugenia BURTEA-CIOROIANU, Sur le <i>matrimonium</i> et le <i>divortium</i> dans le droit romain.....	31
Nicoleta CĂLINA, Sur les éléments latins et grecs dans l'œuvre d'Angelo Poliziano.....	40
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, Observations sur la dérivation et sur la composition adjectivale en latin. Des hybrides greco-latins dans les textes de Plaute.....	46
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, L'évolution du latin classique au latin tardif du point de vue de la théorie du prototype (II).....	54
Dana DINU, Alexandru Odobescu, théoricien de la satire et traducteur d'Horace.....	63
Oana-Marcela ILIE, <i>L'Hybris</i> – élément dominant de l'existence humaine transfigurée.....	72
Victoria IONESCU-QUADRANI, L'architecture hommâgiale et commémorative de la Rome impérielle. Des aspects historiographiques.....	81
Alexandra IORGULESCU, Ovide et le drame de l'exile.....	88
Mihaela MARCU, Le commencement de la prose latine illustré par les écritures de Caton.....	91
Cati MITRACHE DUMITRA, La spiritualité geto-dace. Histoire, légende, mythe. Les œuvres littéraires proprement-dites.....	96
Haricleea NICOLAU RĂDESCU, Du <i>pathos</i> (Medée et Phedre – lectures).....	102

Florian OLTEANU, Adelina OLTEANU, L'assistance sociale entre norme et coutume	116
Nicoleta Adriana PĂTRU, La doctrine politique de Ciceron	122
Silvia PITIRICIU, Les Abréviations d'usage général d'origine latine	126
Dan POPA, Aspects de la culture Gumelnita en Olténie.....	130
Mihaela POPESCU, L'évolution du subjonctif dans les subordonnées complétives en latin tardif	136
Marta RIZEA-ALBU, De l'orgueil dans les <i>Caractères</i> de La Bruyère	144
Marta RIZEA-ALBU, De la vanité dans les <i>Caractères</i> de La Bruyère et de Téophraste	152
Mădălina STRECHIE, La femme citoyenne dans l'œuvre du Tite Live.....	161
Mădălina STRECHIE, Les femmes dans l'œuvre horatienne	166
Elena-Veronica ȘTEFAN, Aspects linguistiques et juridiques de la succession testamentaire <i>successio ex testamento</i>	174
Laura TRĂISTARU, Des adjectifs invariables d'origine latine en roumain.....	182
Adriana ULIU, <i>Exegi monumentum</i> dans la poésie russe	188
Oana Lavinia ZAHARIE, L'ancien anglais moderne	210

COMPTE-RENDUS

<i>Latomus (Revue d'Études Latines)</i> (publiée sous la direction de Carl Deroux), Tome 62, Fascicules I-IV/2003, Éditions Latomus, Bruxelles, (Ioana-Rucsandra Dascălu)	220
ILONA MANUELA DUȚĂ, <i>La littérature latine et le complexe identitaire</i> , Craiova, Édition Universitaria, 2007, 202 p., (Dana Dinu)	223
MĂDĂLINA STRECHIE, <i>Les hommes politiques de la Rome antique</i> , Craiova, Édition Universitaria, 2008, 120 p., (Dana Dinu)	229
Chronique des activités scientifiques	233

CONTENTS

CUPRINS.....	3
SOMMAIRE	5
CONTENTS.....	7

STUDIES AND CONTRIBUTIONS

Emilian Mirel ALBU, <i>Iustiniana Prima</i> and Its Influence on the Danubian Territories	9
Ariana BĂLAȘA, The Library of Alexandria, a Spiritual Treasure of Greek and Roman Antiquity and of the World	16
Florica BECHET, Eminescu's <i>Mythologicals</i> - Greek and Roman Reverberations	24
Cristina Eugenia BURTEA-CIOROIANU, On <i>Matrimonium</i> and <i>Divortium</i> in the Roman Law	31
Nicoleta CĂLINA, On the Latin and Greek Elements in Angelo Poliziano's Works	40
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, Observations on the Adjectival Derivation and Composition in Latin. Greek and Latin Hybrids in Plautus's Texts	46
Ioana-Rucsandra DASCĂLU, The Evolution from Classical Latin to Late Latin from the Perspective of the Prototype Theory (II)	54
Dana DINU, Alexandru Odobescu, Theoretician of Satire and Translator of Horace's Work.....	63
Oana-Marcela ILIE, The <i>Hubris</i> – A Dominant Element in the Transfigured Human Existence	72
Victoria IONESCU-QUADRANI, The Commemorative Architecture of Homage in Imperial Rome. Historiographic Aspects.....	81
Alexandra IORGULESCU, Ovid and the Drama of Exile	88
Mihaela MARCU, The Beginnings of Latin Prose Illustrated by Cato's Writings.....	91
Cati MITRACHE DUMITRA, The Geto-Dacian Spirituality. History, Legend, and Myth. The Actual Literary Works	96
Haricleea NICOLAU RĂDESCU, On <i>Pathos</i> . (Medea and Phaedra – Readings)	102
Florian OLTEANU, Adelina OLTEANU, The Social Care in Ancient Greece – Between Norm and Habitude.....	116

Nicoleta Adriana PĂTRU, Cicero's Political Doctrine.....	122
Silvia PITIRICIU, Some Considerations on the Widely Used Abbreviations of Latin Origin	126
Dan POPA, Aspects of Gumelnita Culture in Oltenia.....	130
Mihaela POPESCU, The Evolution of the Subjunctive in Completive Clauses in Late Latin	136
Marta RIZEA-ALBU, On Vainglory in La Bruyère's <i>Characters</i>	144
Marta RIZEA-ALBU, On Vanity in La Bruyère's and Teophrastus' <i>Characters</i>	152
Mădălina STRECHIE, The Citizen Woman in Livy's Works.....	161
Mădălina STRECHIE, Women in Horace's Works.....	166
Elena-Veronica ȘTEFAN, Linguistic and Juridical Aspects of the Testamentary Succession <i>successio ex testamento</i>	174
Laura TRĂISTARU, Invariable Adjectives of Latin Origin in Romanian.....	182
Adriana ULIU, <i>Exegi monumentum</i> in Russian Poetry	188
Oana Lavinia ZAHARIE, Late Modern English.....	210

REVIEWS

<i>Latomus (Revue d'Études Latines)</i> (publiée sous la direction de Carl Deroux), Tome 62, Fascicules I-IV/2003, Éditions Latomus, Bruxelles, (Ioana-Rucsandra Dascălu)	220
ILONA MANUELA DUȚĂ, <i>Latin Literature and the Identity Complex</i> , Craiova, Universitaria Publishing House, 2007, 202 p., (Dana Dinu)	223
MĂDĂLINA STRECHIE, <i>Political Men in Ancient Rome</i> , Craiova, Universitaria Publishing House, 2008, 120 p., (Dana Dinu)	229
Account of Scientific Activities	233

IUSTINIANA PRIMA ȘI INFLUENȚA EI ÎN TERITORIILE DUNĂRENE

Emilian Mirel ALBU

În cursul domniei sale atât de lungi (527-565), Iustinian a desfășurat o activitate intensă în toate domeniile: administrativ, diplomatic, financiar, cultural, de apărare a granițelor și de ofensivă pentru dobândirea de noi teritorii.

Pe plan religios, politica sa a avut ca scop principal împăcarea ortodocșilor cu monofiziții (aceștia au fost osândiți ca eretici și dați anatemei mai întâi la Sinodul IV Ecumenic de la Calcedon și apoi la celelalte trei Sinoade Ecumenice care au urmat). Ieșit din rândurile romanității sud-dunărene, Iustinian nu și-a uitat meleagurile natale și, în perioada de relativă pace religioasă inaugurată de el, a reorganizat viața bisericească în prefectura Illyricului¹. El a dorit să ridice localitatea natală, Tauresium, la o faimă deosebită. Astfel, el a ridicat un nou oraș numit Iustiniana Prima care devine reședință politică și centru bisericesc a prefecturii Illirycului.

Prin *Novela a XI-a*, din 14 aprilie 535, împăratul Iustinian dispunea să se înființeze o Arhiepiscopie în acest oraș, denumit recent prefectură a Illyricului². Până atunci, reședința prefecturii fusese la Tesalonic, mutată aici de la Sirmium din cauza năvălirii hunilor. În urma acestei mutări, episcopul din Tesalonic a dobândit anumite prerogative asupra celorlalți episcopi din Illyric, devenind arhiepiscop, cum se va vedea în continuare din textul *Novelei*³:

Dorind să ridic prin multe și deosebite căi patria mea, în care Dumnezeu mi-a hărăzit să vin întâi în această lume, pe care a creat-o El însuși, vreau ca în privința supravegherii sacerdotale să măresc cu cele mai înalte demnități în așa fel ca sfințitul episcop de acuma din Prima Iustiniana a patriei mele să devină nu numai mitropolit, ci și arhiepiscop: și să se afle sub oblăduirea sa anumite provincii, adică atât Dacia mediteraneană cât și Dacia Ripensis, Moesia prima, Dardania, provincia Praevalitana, Macedonia secunda și partea din Panonia secunda care se află în civitas Bacensis. Căci în timpurile vechi prefectura fusese rânduită la Sirmium și acolo unde se aflase cea mai înaltă autoritate a Illyricului, atât pentru pricinile civile cât și pentru cele episcopale. Dar după aceea, în vremurile lui Attila, când localitățile de acolo fuseseră pustiite și Apraemius, prefectul pretoriului, venise ca refugiat din cetatea Sirmium la Salonic, i-a urmat atunci prefecturii și demnitatea sacerdotală, iar

episcopul de Salonic a dobândit o situație privilegiată, nu prin autoritatea sa, ci sub umbra prefecturii. Dar, fiindcă în timpul de față, cu ajutorul lui Dumnezeu, statul nostru s-a mărit, așa că amândouă țărmurile Dunării sunt populate acum cu cetăți de ale noastre și atât Viminacium cât și Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre, au fost supuse din nou stăpânirii noastre, am socotit necesar să așezăm lângă Panonia, în prea-fericita noastră patrie, însăși preaglorioasa prefectură care fusese rânduie în Panonia, deoarece Panonia Secunda nu se află la mare depărtare de Dacia Mediteraneană, dar Macedonia Prima este depășită de Panonia Secunda prin spații întinse și, deoarece nu era lucru folositor statului ca oamenii aflați mereu în sudorile războaielor să vină până în Macedonia Prima, peste întinderi atât de mari și prin atâtea greutateți, ni s-a părut necesar să mutăm însăși prefectura în părțile mai de sus, pentru ca provinciile rânduie lângă ea să-i simtă alinarea mai ușor...⁴.

Prin urmare, Iustinian hotărăște transferarea reședinței politice a prefecturii Illyricului de la Tesalonic la Iustiniana Prima în strânsă legătură cu extinderea stăpânirii Imperiului Bizantin peste Dunăre și a securității de dincolo de Dunăre, fenomen subliniat și de unii istorici care conchid că această trecere a centrului administrativ, orientat când la Sirmium, când la Tesalonic, când la Iustiniana Prima, arată că nu este vorba de o părăsire sau o inovație, ci de neconținută înaintare, retragere, prefacere a frontului militar roman. Procesul acesta se resimte și în Biserică, potrivit principiului că acolo unde se află autoritatea politică trebuie să fie și autoritatea bisericească⁵.

O primă problemă care trebuie lămurită în legătură cu noua Arhiepiscopie este aceea a locului în care a fost situată, căci până în prezent nu a fost soluționată satisfăcător din cauza lipsei de informații exacte în izvoarele epocii respective.

Istoricul contemporan Procopius din Cezareea scria că satul în care s-a născut Iustinian se numea Tavrision (Taurisium) și că era situat în apropiere de Bederiana (Vederiana), unde s-a născut unchiul său Iustin, în provincia Dardania. Pentru a perpetua amintirea locului său natal, Iustinian a ridicat, în apropiere de Taurisium, un oraș nou, căruia i-a dat numele de Iustiniana Prima. Unii cercetători au socotit că s-a ridicat pe locul localităților Taurisium sau Bederiana, alții au identificat-o cu orașul Scupi, actualul Skopje, alții, în fine, pe locul orașului Lychnidus, devenit mai târziu Ahrida sau Ohrida, în provincia Epirus Nova⁶.

Localizarea Iustinianei Prima în Tavrision își pierde mult din credibilitate prin cuvintele aceluiași Procopius care, în lucrarea sa *De aedificiis*, spune expres că „*Iustiniana Prima este un oraș nou clădit de Iustinian aproape de Taurisium*“⁷. Deci Iustiniana Prima nu poate fi locul de naștere al

împăratului, ci trebuie găsit un alt ținut din apropiere, în care să fie și un oraș nou.

Servind pretențiilor patriarhului bulgar de Ohrida, unii au identificat „orașul nou“ cu Ohrida de mai târziu, aflat la granițele Daciei Mediterane și în imediata apropiere a locului de naștere a lui Iustinian⁸. Păreră aceasta a fost formulată și la noi, plecându-se de la dispoziția lui Iustinian ca episcopul Iustinianei Prima „*să fie nu numai mitropolit ci și arhiepiscop*“⁹ și considerându-se transferarea scaunului episcopal de la Scupi la Taurision sau Bederiana puțin probabilă.

Scaunul episcopal de la Ohrida devine astfel continuatorul Arhiepiscopiei Iustiniana Prima. Această identificare – care a început să fie afirmată din secolul al XII-lea – nu se explică decât prin dorința arhiepiscopilor bulgari de la Ohrida, ambițioși dar puțin scrupuloși, de a-și prevala moștenirea Iustinianei Prima, fapt cu totul inexact dacă avem în vedere că Ohrida, în secolul al VI-lea, nu figura ca Arhiepiscopie.

În sprijinul acestei teorii este amintită atitudinea împăratului Vasile al II-lea Bulgarohtonul, care, deși cuceritor înfocat al bulgarilor, ratifică totuși dreptul Bisericii din Ohrida de a fi arhiepiscopie autocefală. Fusese, desigur, informat că scaunul episcopal din Ohrida era confirmarea scaunului Arhiepiscopiei Iustiniana Prima, înființată de Iustinian¹⁰.

Adepții localizării Iustinianei Prima în orașul Scupi sunt de părere că, transferat la Tauresium sau la Bederiana, sediul mitropolitan a primit acum un rang mai mare – pe cel de arhiepiscopie – continuându-și existența sub un nume nou. Scupi ar fi putut rămâne capitala Dardaniei, ca Sardica pentru Dacia Mediteranea, în timp ce Iustiniana Prima, construită la Tauresium sau Bederiana, restaurată, ar fi devenit simultan sediul prefecturii civile și metropolă religioasă.

Recent, arheologii iugoslavi au ajuns la concluzia că Iustiniana Prima, implicit și fostul Tauresium, se găsea pe locul actualului Tsaricin Grad, situat la circa 40 km sud-vest de Naisus (Niș), fapt confirmat și de Ioan de Antiohia, care scria că Bederiana era în apropiere de Naisus, pe marele drum care-l lega pe acesta de vechea Ulpiana. Săpăturile arheologice inițiate de arheologii sârbi au dus la descoperirea unui complex de edificii monumentale aparținând epocii lui Iustinian și care și-a încetat existența în vremea lui Heraclius. Complexul cuprinde un cartier episcopal, care se găsește pe vârful unei coline înconjurată de ziduri și turnuri încercuind o bazilică de tip elenistic, fără cupolă. Alături s-a găsit și un baptisteriu și vestigiile unui palat eclesiastic. În interiorul bisericii s-au găsit numeroase vestigii. În afara zidurilor orașului s-au putut delimita, nu foarte exact, și cartierele limitrofe.

Identificarea ruinelor de la Tsaricin Grad cu Iustiniana Prima este ipoteza cea mai acceptabilă, cu toate că nu s-a găsit nici o inscripție care să fi permis atestarea numelui acestui mare oraș.

Chiar textul *Novelae*, prin ordinea în care sunt înșirate provinciile puse sub jurisdicția lui Catellianus, cel dintâi arhiepiscop al Iustinianei Prima, arată interesul deosebit al conducerii imperiului pentru provinciile din vecinătatea Dunării nu numai pe plan religios, ci și administrativ pentru că, prin același act, Iustiniana Prima devine și sediul prefecturii Illyricului.

În felul acesta ctitoria lui Iustinian apare situată mult mai aproape de Dunăre decât se credea înainte¹¹.

Jurisdicția Arhiepiscopiei Iustiniana Prima urma să cuprindă, potrivit *Novelae XI*, mitropoliile și episcopiile din următoarele provincii ale prefecturii Illyricului: Dacia Mediteraneană, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, Praenitalania, Macedonia Secunda și o parte din Panonia Secunda, în care se află cetatea Baciana. Provincia Moesia Secunda și Scythia Minor, amintite în *Novela XI*, rămâneau în continuare sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol. Ceea ce este mai important și demn de remarcat este faptul că jurisdicția Iustinianei Prima cuprindea și unele regiuni și cetăți construite sau renovate de Iustinian în nordul Dunării, căci, în *Novela XI* se amintea că hotarele Imperiului s-au întins și în nordul Dunării¹²: „*Crescând împărăția noastră așa încât locuitorii de pe amândouă țărmurile Dunării cercetează acum orașele noastre, și atât Viminacium cât și Recidiva și Litterata care sunt dincolo de Dunăre, se află iarăși sub stăpânirea noastră...*”¹³.

Faptul că actul lui Iustinian se oprește numai asupra acestor trei localități se datorează faptului că ele reintraseră de curând în posesiunea Imperiului. De aici nu rezultă, însă, că stăpânirea bizantină la nord de Dunăre se limita numai la cele două civitates căci Procopius, istoricul lui Iustinian, pomenește și alte așezări ale Imperiului Bizantin pe malul stâng al Dunării¹⁴.

Grija împăratului Iustinian față de malul stâng al Dunării relevă dorința acestuia de conservare și menținere a elementului roman și creștin de ambele laturi ale Dunării, fără să-i fie străină existența fortificațiilor romane efectuate din secolul al IV-lea începând de la Constantin cel Mare, atât în dreapta cât și în stânga Dunării.

Afirmația poate fi întărită și de faptul că Iustinian pomenește la sfârșitul *Novelae* sale de secta eretică a „*bonosiacilor*”, pe care episcopul de Aquae avea s-o combată în mod special. Dacă în cetățile sau teritoriile din stânga Dunării ar fi existat păgâni, care să fi trebuit a fi convertiți, împăratul nu ar fi pregetat să ia vreo hotărâre în această privință. Ori, Iustinian vorbește în *Novela* sa despre reluarea în posesiune a teritoriului nord-danubian ca despre ceva foarte firesc care încă de mai înainte era, din punct de vedere bisericesc, supus uneia sau mai multor episcopii din dioceza Daciei¹⁵.

La numai zece ani după emiterea *Novelii XI*, împăratul Iustinian reia dispozițiile cu privire la Iustiniana Prima în partea întâi a *Novelii CXXXI* din 18 martie 545. Prin aceasta, împăratul Iustinian întărește jurisdicția canonică a arhiepiscopului Iustinianei Prima asupra aceluiași provincii pomenite în *Novela XI*¹⁶.

Ca jurisdicție canonică, arhiepiscopul Iustinianei Prima avea libertatea deplină să-și impună autoritatea sa în toate Bisericile ce țineau de el din punct de vedere canonic.

Arhiepiscopul Iustinianei Prima trebuie, de asemenea, să se îngrijească de buna organizare a vieții și administrației bisericești din mitropoliile și episcopiile dependente canonic de el.

Orice intervenție din afară sau relație cu alte centre bisericești exterioare Arhiepiscopiei și, în special, cu scaunul episcopal din Tesalonic, era reprobata categoric de Iustinian.

Atitudinea basileului era, desigur, o ignorare a pretențiilor papilor de a considera scaunul din Tesalonic drept un vicariat al lor. Împăratul dorea să asigure și mai trainic independența bisericească a noii Arhiepiscopii prin acordarea unui rang mai mare acesteia, egal chiar cu al primei Patriarhii a Imperiului¹⁷.

Primul arhiepiscop a fost Catelian. Dintre urmașii săi cunoaștem pe Benenatus, amestecat, în anul 553, în discuțiile asupra celor *Trei Capitale*, condamnate oficial la Sinodul V Ecumenic. Abia la sfârșitul secolului al VI-lea cunoaștem câteva scrisori adresate de Sfântul Grigorie cel Mare sau Dialogul, papa Romei (590-604), unui arhiepiscop de Iustiniana Prima, cu numele Ioan.

După anul 602 se pierd urmele Arhiepiscopiei Iustiniana Prima și ale mitropoliilor și episcopiilor supuse ei, datorită pătrunderii în peninsula Balcanică a slavilor și avarilor, urmați de bulgari, în anii 679-680. În anul 731, împăratul Leon al II-lea Isaurul o desființează oficial, iar eparhiile ei sufragane au fost trecute sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol¹⁸.

Textul *Novelii XI* face, după cum am văzut, o mențiune foarte importantă pentru romanitatea sud-dunăreană, și anume reintrarea în stăpânirea bizantină a unor cetăți de pe malul stâng al Dunării. Informațiile furnizate de Procopius de Cezareea sunt întregite de o serie de descoperiri arheologice care arată că Iustinian a refăcut o mare parte din fortificațiile de la nord de fluviu pentru a respinge atacurile barbare¹⁹.

Toate acestea dovedesc că populația daco-romană din așezările rurale respective a trăit în continuă legătură cu imperiul din dreapta Dunării.

Era firesc atunci ca și jurisdicția Arhiepiscopiei de Iustiniana Prima să se întindă și asupra teritoriilor din nordul Dunării, cel puțin asupra celor stăpânite efectiv de imperiul bizantin sub Iustinian. N-ar fi exclus ca în

localitățile Recidiva și Litterata să-și fi avut sediul câte un horepiscop, trimis de arhiepiscopul de Iustiniana Prima.

Faptul că noua Arhiepiscopie și-a întins jurisdicția și asupra unei părți a Bisericii strămoșilor noștri, a contribuit la menținerea elementului romanic în acest spațiu geografic. Această Arhiepiscopie a jucat un rol dinamic în păstrarea și continuitatea romanității sud-dunărene precum și a credinței răsăritene în fața pretențiilor papale în Illyric, rămânând peste vremi în amintirea acelor Biserici naționale de astăzi care s-au aflat sub jurisdicția sa economică²⁰.

NOTE

- ¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic, 1992, p. 173.
- ² Emanoil Băbuș, *Iustiniana Prima în lumina noilor cercetări*, în „Studii Teologice“ XXXIX, 1987, nr. 1, București, p. 84.
- ³ Alexandru Armand Munteanu, *Arhiepiscopia Iustiniana Prima și jurisdicția ei*, în „Studii Teologice“, 1952, nr. 7-8, București, p. 442-443.
- ⁴ *Corpus Juris civilis* – Novella XI, în „Fontes Historiae Daco-Romanae“, București, 1970, vol. II, p. 370-379.
- ⁵ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 85.
- ⁶ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, p. 173-174.
- ⁷ Procopius de Cezareea, *De edificiis* IV, 1, 17, apud Jaques Zeiller, *Le site de Iustiniana-Prima*, vol. I, *Histoire*, Paris, 1930, p. 303 la Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 85.
- ⁸ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 85.
- ⁹ *Corpus Juris civilis*, *idem*, p. 377.
- ¹⁰ Alexandru Armand Munteanu, *Op. cit.*, p. 446-447.
- ¹¹ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 86.
- ¹² Alexandru Armand Munteanu, *Op. cit.*, p. 449.
- ¹³ *Corpus Juris civilis*, *idem*, p. 379.
- ¹⁴ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, p. 175.
- ¹⁵ Alexandru Armand Munteanu, *Op. cit.*, p. 449.
- ¹⁶ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 88.
- ¹⁷ Alexandru Armand Munteanu, *Op. cit.*, p. 452.
- ¹⁸ Mircea Păcurariu, *Op. cit.*, p. 177-178.
- ¹⁹ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 91.
- ²⁰ Emanoil Băbuș, *Op. cit.*, p. 92.

BIBLIOGRAFIE

- Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1970.
- Băbuș, Emanoil, *Iustiniana Prima în lumina noilor cercetări*, în revista „Studii Teologice“, XXXIX, București, 1987, nr. 1.
- Băbuș, Emanoil, *Aspecte ale istoriei și spiritualității Bizanțului*, București, Editura Sofia, 2003.
- Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, Editura Albatros, 1981.

- Diehl, Charles, *Figuri bizantine*, vol. I-II, București, Editura Pentru Literatură, 1969.
- Iorga, Nicolae, *Istoria vieții bizantine*, București, Editura Enciclopedică, 1974.
- Munteanu, Alexandru Armand, *Iustiniana Prima*, în revista „Studii Teologice”, București, 1962, nr. 7-8.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic, 1992.
- Popescu, Emilian, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, în revista „Ortodoxia”.
- Popescu, Emilian, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea în lumina noilor cercetări*, în „Ortodoxia Română”, București, Editura Institutului Biblic, 1992.
- Ștefan, Gheorghe, Barnea, Ion, *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, în *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1960.
- Tudor, Dumitru, *Sucidava*, București, Editura Meridiane, 1966.
- Țighiliu, Iolanda, *Între diavol și bunul Dumnezeu, cler și cultură în Principatele dunărene*, București, Editura Paideia, 2002.
- Vulpe, Radu, Barnea Ion, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1968.

RÉSUMÉ

Dans la présente étude, l’auteur souligne l’activité importante de celui qui a été Iustinian I, mettant en discussion le problème de l’identification des provinces subordonnées à l’archiépiscopat Iustiniana Prima, arrivant à la conclusion qu’il y a un complexe d’édifices monumentaux à Tsaricin Grad qui est considéré comme Iustiniana Prima.

BIBLIOTECA DIN ALEXANDRIA, TEZAU SPIRITUAL AL ANTICHITĂȚII GRECO-LATINE ȘI AL LUMII

Ariana BĂLAȘA

Simbol de civilizație, altar al științei, edificiu în care incunabulele, manuscrisele, tipizatele, documentele, hărțile și cărțile sunt adăpostite, conservate, clasificate și puse la dispoziția cititorilor, biblioteca reprezintă imaginea prestigiului intelectual, iar Biblioteca din Alexandria nu face excepție.

Ceea ce scoate în evidență Biblioteca din Alexandria este renumele ei, care a făcut-o să fie prima bibliotecă publică din lume. Francezul Marc Sauvalle o numește „Străbunul bibliotecilor noastre publice [...] celebră în Antichitate pentru farul său, construit pe insula Pharos, căreia i-a dat și numele”¹. „Acest far – notează Sauvalle în continuare – servea drept ghid pentru marinarii care se îndreptau către orașul construit de Alexandru cel Mare. Alexandria avea de asemenea și un al doilea «far». Acesta îi călăuzea pe savanții și filosofi epocii spre orașul egiptean. E vorba despre «Museion-ul» din Alexandria, templul Muzelor.

De la *Museion* (s.a.) provine și cuvântul «muzeu». Dar acesta era mult mai mult decât un muzeu în sensul pe care i-l atribuim în general. Era mai mult decât un loc de expunere a unor obiecte eteroclite, cuprindea și o universitate a cărei bibliotecă era o bijuterie”².

Nu trebuie să înțelegem totuși că Biblioteca din Alexandria era unică în vremea aceea, pentru că unii faraoni aveau deja, în vastele lor palate, colecții de texte juridice și religioase. De asemenea, în epocă mai existau biblioteci rezervate anumitor grupuri, cum era aceea a Școlii peripatetice a lui Aristotel, după modelul căreia s-au și pus bazele bibliotecii alexandrine. Mai mult, conform opiniei lui Diodor din Sicilia, primul fondator din Egipt al unei biblioteci a fost Osy Mandias, urmașul lui Proteu și contemporan al lui Priam, regele Troiei. Pireus povestește că prințul iubea așa de tare învățătura, încât a ordonat să se construiască o bibliotecă magnifică, decorată cu statuile tuturor zeilor egipteni, pe frontispiciul căreia au fost dăltuite următoarele cuvinte: „Leac pentru suflet”. Dar nici Diodor din Sicilia, nici alți istorici contemporani cu el nu spun nimic despre numărul de volume pe care le cuprindea. Atât cât putem bănui, nu puteau fi foarte multe, pentru că nu fusese scris încă decât un număr mic de lucrări, care erau creația preoților. Exista și o bibliotecă foarte frumoasă la Memphis, marele Cairo de azi, adăpostită în templul lui Vulcan: este chiar biblioteca din care Naucrates

îl acuzase pe Homer că ar fi furat *Iliada* și *Odiseea*, după care le-ar fi prezentat drept creații proprii.

Fondată de marele cuceritor macedonean, Alexandru cel Mare, în 331 a. Chr., când acesta avea numai 24 de ani, și căreia i-a dat și numele său, Alexandria a devenit capitala regatului elenizat de Ptolemeu. Construită pe ruinele Egiptului faraonic și pe moștenirea Greciei viteazului Pericle, cultura acestui regat ilustrează o stranie fuziune în care a existat dorința de a pune înaintea bogăției materiale, a luxului și fastului (un număr considerabil de oameni de spirit și de savanți „formau un fel de academie de științe și arte“³) edificarea unui „instrument“ științific și informațional inedit, care urma să fie prima Bibliotecă din Alexandria.

Biblioteca din Alexandria avea două sedii: un depozit de lucrări (circa 4000000) care se afla în Museion, adică în „Templul Muzelor“ (unde funcționa și atelierul de copiat manuscrise), în incinta palatului regal și cel altul în cartierul Serapeum, care găzduia circa 300.000 de lucrări. Conform părerii lui S. Epiphane, biblioteca cuprindea, în totalitate, o colecție de 548.000 de volume. Josephe mărturisește că erau circa 200.000 de volume și că Demetrios din Phaler spera să fie cel puțin 500.000. În același timp, Eusebe ne asigură că la moartea lui Ptolemeu din Philadelphia, succesorul lui Ptolemeu Soter, această bibliotecă nu avea decât 700.000 de volume. E adevărat că sub succesorii săi ea s-a dezvoltat gradat ca, în cele din urmă, să numere nu mai puțin de 700.000 de volume. Dar prin termenul „volum“ trebuie să înțelegem suluri, care erau mult mai puțin încărcate decât volumele, sub forma în care le cunoaștem noi astăzi.

Munca de bibliotecar era una dintre cele mai alese funcții cu care cineva putea fi investit de către rege. O listă a primilor bibliotecari care au trăit în Bibliotecă din Alexandria îi enumeră pe: Zenodot din Efes care a trăit în anii (320-240 a. Chr.), Apollonios din Rhodos, Aristofan din Bizanț din anii (257-180 a. Chr.), Aristarh din Samothrace. Sunt toți de origini diferite, dar de cultură și formație spirituală elenă.

La puțin timp după moartea sa, în anul 323 a. Chr., unul din generalii armatei sale, Ptolemeu Soter, s-a autoproclamat rege. Sfătuit de omul de stat și oratorul atenian Demetrios din Phaler – care era și discipolul lui Aristotel – Ptolemeu Soter a decis, în preajma anului 290 a. Chr., să pună bazele unei biblioteci universale. Demetrios decisese să adune la Alexandria „cărțile tuturor popoarelor de pe pământ“, pentru a căror transcriere erau necesare 500.000 de suluri de papirus. Ptolemeu al III-lea a fost acela care le-a cerut tuturor domnitorilor din lume să-i trimită lucrări de toate genurile și tot el a poruncit să fie copiate toate cărțile existente pe navele care făceau escală în Alexandria, constituindu-se în acest fel primul fond de carte din istoria bibliotecilor, numit „fondul navelor“. „O armată de copişti, sub coordonarea

celor mai mari savanți, lucra la copierea manuscriselor, solii regelui cutreierau toate țările pentru a descoperi și cumpăra cele mai valoroase opere literare, religioase și științifice. Când nu le puteau cumpăra, le împrumutau pentru a putea fi copiate la Alexandria⁴.

Bazându-se pe autoritatea lui Hecateu, Demetrios l-a convins pe rege de necesitatea achiziționării și traducerii „cărților de origine iudaică”. Planul lui Ptolemeu al III-lea, pus în practică de bibliotecari, era nu numai să adune cele mai valoroase cărți din întreaga lume, copii sau originale (ale asiro-babilonienilor, evreilor, egiptenilor etc.), dar să le și dea spre traducere în limba greacă. Se spune că Ptolemeu al III-lea a împrumutat de la Atena o serie de manuscrise din operele lui Eschil, Sofocle și Euripide, a păstrat originalele și a restituit copiile care erau atât de aproape de original, încât atenienii nici nu au realizat că au fost înșelați.

După moartea lui, în 228 a. Chr., Teofrast l-a delegat pe ultimul dintre elevii direcți ai lui Aristotel să se ocupe de biblioteca de filosofie, care cuprindea în special cărțile maestrului, care fuseseră elaborate chiar în timpul celebrelor lecții ținute de acesta. Dar Ptolemeu din Philadelphia nu a putut obține, de la discipolul lui Aristotel, acordul pentru vânzarea documentelor esențiale pentru Biblioteca din Alexandria. Calimacos, savant și poet, a încercat să realizeze o clasificare generală a lucrărilor păstrate și conservate la Alexandria, redactând un catalog grec de aproape 120 de suluri de papirus, cu titlul *Catalogul autorilor care strălucesc în fiecare disciplină*. Acesta nu conține însă toate lucrările existente în bibliotecă la acea dată, el reprezentând o selecție din catalogul complet, care va fi elaborat mult mai târziu, pe timpul lui Didim cel Orb, care a fost numit de Sfântul Atanasie conducător al Școlii catehetice din Alexandria, ocupând această funcție până la sfârșitul vieții, fiind și ultimul ei dascăl. Gramatistul alexandrin Aristofan din Bizanț (cca. 200 a. Chr.), celebru pentru memoria sa extraordinară, a clasificat scrierile platonice – pe care el le credea autentice – în trilogii, a separat clauzele și sentințele operelor antice, grație majusculelor și semnelor de punctuație. Zenodot din Efes a corectat și a împărțit în cânturi și strofe opera lui Homer, iar Herodot a contribuit și el, începând recenzarea celor două mari opere ale antichității, *Iliada* și *Odiseea*, muncă pe care a continuat-o Aristofan și a dus-o la bun sfârșit Aristarh.

De aici provine moștenirea spirituală actuală a antichității greco-latine și a lumii, deoarece în aceste colecții s-a conservat cea mai mare parte a operelor scrise în perioada antichității. Cărți valoroase din toate culturile și limbile au făcut din Biblioteca din Alexandria un fel de muzeu, adică „loc al muzelor”, un laborator de cunoaștere. Euclid definitivase recent lucrarea *Elemente de geometrie*, iar Eratostene din Cirene, cel de-al treilea director al

bibliotecii, calcula, cu o precizie uluitoare, circumferința globului pământesc.

Ptolemeu al II-lea, continuând să pună în practică planurile ilustrațiilor săi predecesori, a dus la Alexandria șaptezeci și doi de savanți evrei – pe care îi ceruse marelui preot Eleazar, prin trimisul său, Aristeu, un om deosebit de cult, căpitan de gărzi – cărora le-a cerut să traducă în limba greacă *Vechiul Testament*, cunoscut astăzi sub numele de *Septuaginta*, versiunea în limba greacă a primelor cinci cărți ale *Bibliei ebraice*, respectiv a *Pentateuhului*, una dintre cele mai admirabile creații filosofice ale antichității. Traducerea în limba greacă a tuturor lucrărilor a fost o muncă de Sisif și a mobilizat o parte importantă a savanților și spiritelor erudite ale lumii, din fiecare țară de origine a manuscriselor, oameni care stăpâneau greaca la fel de bine ca pe propria lor limbă.

Despre unul din succesorii lui, Ptolemeu Phisicon, un prinț tiranic, de altfel, se spune că într-o perioadă de foamete, le-a refuzat atenienilor grâul pe care îl luau din Egipt, propunându-le să ofere la schimb originalele tragediilor lui Eschil, Sofocle și Euripide.

Construirea unei biblioteci rivale celei din Alexandria, la Pergam, în Asia Mică, de către regele Eumenes al III-lea, în secolul al III-lea a. Chr., a avut urmări catastrofale. Dorind să concureze cu Biblioteca din Alexandria, acesta a înființat, după model, un atelier de copiat manuscrise. Mai mult, grupuri organizate de falsificatori ofereau suluri de papirus cu texte antice (uneori deteriorate, altele în bună stare), în care autenticul și falsul se îmbinau cu măiestrie. Un exemplu în acest sens este istoria cunoscută cu titlul *Filipicele*, scrisă sub pseudonimul Demostene.

Egiptul a mers cu represiunile și mai departe, până la încetarea exportului de papirus, pentru a-și lipsi biblioteca rivală de suport pentru scrierea textelor, dar Pergamul a reacționat prin perfecționarea tehnicii de tratare a pieilor, care puteau fi folosite și ele în același scop. Rivalitatea dintre cele două biblioteci era mult mai serioasă, pentru că viza orientarea studiilor. Savanții din Pergam erau interesați de știința secretă a textelor vechi, pe când savanții din Alexandria se străduiau, printr-un studiu aprofundat al lexicului și prin comparații exigente, să traducă textele cât mai exact posibil.

După cucerirea Pergamului, Antonius a transportat biblioteca în Egipt, dăruindu-i-o reginei Cleopatra, gest care a salvat o serie de manuscrise cu ajutorul cărora Biblioteca din Alexandria a putut fi refăcută parțial, în urma primului incendiu. Unii cercetători au presupus că biblioteca a fost distrusă nu o dată, ci de două ori: prima dată în vremea campaniei militare a lui Cezar, iar a doua oară, de către califul Omar, când cetățenii orașului au folosit papirusurile ca să încălzească băile publice. Alți cercetători consideră

că biblioteca a dispărut în anul 267 a. Chr., când armata reginei Zenovia din Palmira s-a confruntat, pe străzile orașului, cu armata lui Aurelian.

Conform opiniei lui Luciano Camfora⁵, biblioteca nu a fost distrusă în momentul incendiului Alexandriei, din vremea campaniei lui Cezar în Egipt (48 a. Chr.), ci sulurile de papirus au fost devastate în secolul al VII-lea, de către emirul Amrou Ben Al-As, supusul lui Omar, califul Bagdadului.

Cu certitudine, odată cu biblioteca au fost distruse sute de opere ale lumii antice. Uneori, unele papirusuri provenite din vreo bibliotecă privată și aruncate la gunoi au fost utilizate la înfășurarea celor decedați.

Biblioteca din Alexandria se dovedește a fi împlinirea unui vis de nemurire universal. Moartea și reînvierea sa în etape succesive, demonstrează, cu prisosință, că Alexandria și scrierile pe care le-a adăpostit nu au fost considerate niciodată ca făcând parte din trecut.

În anul 1989 guvernul egiptean a făcut publică organizarea unui concurs de arhitectură pentru proiectarea și executarea unei noi și vaste biblioteci din Alexandria. Proiectul a fost extrem de ambițios, pentru un oraș precum Alexandria Egiptului, care, cu două mii de ani în urmă, era capitala culturală a întregii lumi. La concurs și-au prezentat proiectele aproximativ 650 de arhitecți, iar firma câștigătoare a fost „SnØhetta“, o mică firmă de construcții din Norvegia, care nu avusese până atunci nici un rezultat remarcabil și construisese doar câteva clădiri de dimensiuni mari.

Moștenitoare a patrimoniului cultural al anticului oraș egiptean, Biblioteca restaurată a Alexandriei și-a redeschis porțile pe data de 23 aprilie 2002, iar pe 16 octombrie, în același an, a fost inaugurat în incinta sa Muzeul de Științe. Acesta a luat naștere în urma colaborării dintre Franța și Egipt, mai exact, dintre Conservatorul național de arte și meserii din Paris, aflat sub egida Ministerului francez al cercetării și afacerilor externe – și Biblioteca alexandrină.

Biblioteca din Alexandria este o somitate în eforturile sale de a sprijini libertatea de gândire și de expresie, ca de altfel și libertatea presei, în statele arabe. Aceasta s-a manifestat, în mai 2003, prin crearea unei baze de date – „Beacon for Freedom of Expression“ –, donație a norvegienilor, care cuprinde informații despre literatura care face referire la cenzură și la libertatea de expresie.

În martie 2004, în urma unei conferințe găzduite de celebra bibliotecă renăscută, pe tema rezultatelor reformei arabe, „Declarația de la Alexandria“, care stipulează că „adevărata democrație presupune garanția libertății de expresie sub toate formele sale“, a fost adoptată, în unanimitate, de către participanți.

Ea este considerată una dintre cele mai importante creații arhitecturale ale ultimelor decenii.

Perfect integrat bibliotecii reînscute din propria-i cenușă, precum pasărea Phoenix, muzeul (care are astăzi capacitatea de a adăposti până la opt milioane de volume) se dorește a fi un locaș de învățătură, al cărui rol este propagarea culturii științifice care amintește contribuția deosebită a civilizațiilor apuse la dezvoltarea științei contemporane.

O simplă parcurgere, fie chiar și grăbită, a muzeului, ilustrează influența mutuală a culturilor succesive la întretăierea cărora se situează orașul Alexandria: de la Egiptul faraonilor, traversând revoluția greacă și influența Evului Mediu arabo-musulman.

Clădirea noii Bibliotecii din Alexandria – un edificiu cu 11 etaje, închis între copleșitoare ziduri de granit – este, paradoxal, în același timp simplă și grandioasă, în forma unui semicilindru vertical, care țâșnește de-a dreptul spre cer, precum piramidele faraonilor egipteni. Linia dreaptă care străbate forma cilindrică a construcției este, în realitate, o pasarelă pentru pietoni, care duce la intrarea sudică a Universității din Alexandria. Pasarela este suspendată pe deasupra unei șosele intens circulate, pentru a ajunge apoi la cel de-al doilea etaj al bibliotecii și se continuă până la piața aflată în partea nordică a clădirii situată cu fața spre mare.

În partea vestică a pasarelei, golul pe care-l formează partea desprinsă din cilindru are rol de intrare în bibliotecă. Intrarea este așezată paralel cu o altă intrare, într-o veche sală de conferințe și dă impresia că se înclină dinaintea acestei construcții cu care se învecinează. Pereții înclinați ai bibliotecii sunt îndreptați tot către nord, către mare, la fel ca și panta acoperișului. Din forma cilindrică a fost decupată o porțiune oblică. În mod firesc, aceasta ar da naștere unei suprafețe eliptice, dar arhitecții au avut la baza planului lor un cilindru eliptic, care este înclinat față de verticală.

Zidul sudic al cilindrului este acoperit cu plăci de granit cu suprafață neregulată și contururi fine, inscripționate cu simboluri alfabetice din toată lumea, despicate din blocuri uriașe, nu tăiate de-a dreptul. Ziua, soarele care traversează cerul și lumina artificială care se reflectă noaptea în bazinul cu apă învecinat, creează jocuri de umbre pe simbolurile sculptate, amintind de zidurile templelor egiptene antice.

Între cele două clădiri se află o piață acoperită cu dale de granit, iar o sferă vastă, în subteranul acesteia, ascunde un planetariu. Parterul, construit sub forma unui amfiteatru cu șapte etaje, având forma unor terase, coboară la nord, spre Marea Mediterană.

Enorma sală din centrul bibliotecii, sub forma unui semicerc cu diametrul de 160 de metri, emană senzația de putere copleșitoare. Peretele sub forma de semicerc e realizat din elemente de beton, iar cel drept este placat cu piatră neagră șlefuită, adusă tocmai din Zimbabwe.

Arhitectura noii Biblioteci din Alexandria, gândită în spiritul clarității și dinamismului, onorează valorile de patrimoniu expuse în interiorul ei, iar bustul lui Alexandru cel Mare veghează, sobru, peste veacuri, asupra locului.

Meditând asupra nașterii, distrugerii și învierii Bibliotecii din Alexandria, nu o putem percepe doar ca pe un monument arhitectonic și un „museion“ unic în lume, ci și ca pe o răspântie dintre trecut și viitor, dintre imaginar și real, dintre civilizația antichității greco-latine și alte mari civilizații și culturi care au marcat istoria universală. Ne aflăm, de asemenea, la răspântia dintre mit și utopie, cele două mari generatoare de gândire și spiritualitate ale omenirii.

NOTE

¹ Marc Sauvalle, *La bibliothèque d'Alexandrie. L'Agora*, vol. 2, no. 4, décembre 1994/janvier 1995.

² Idem, ibidem.

³ Ilie Stanciu, *Călătorie în lumea cărții: Mică enciclopedie ilustrată*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 153.

⁴ Idem, ibidem

⁵ Luciano Canfora, *La Véritable histoire de la Bibliothèque d'Alexandrie*, Paris, Éditions Desjonquères, 1988 (Collection „Les chemins de l'Italie“).

BIBLIOGRAFIE ȘI WEBLIOGRAFIE

Canfora, Luciano. *La véritable histoire de la bibliothèque d'Alexandrie*, traduit de l'italien, Paris, Éditions Desjonquères, 1988.

Palade, Dina, *Renașterea Bibliotecii din Alexandria: între vis și realitate. Revista Bibliotecii Naționale a României*, Nr. 1/2001, p. 68-69.

Sauvalle, Marc, *La bibliothèque d'Alexandrie. L'Agora*, vol. 2, no. 4, décembre 1994/janvier 1995.

Stanciu, Ilie. *Călătorie în lumea cărții: Mică enciclopedie ilustrată*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

<http://anacharsis.ifrance.com/anacharsis/alexand.htm>

<http://www.omarlecheri.net/ency/biblio.htm>

http://portal.unesco.org/ci/fr/ev.php-URL_ID=16582&URL_DO=DO_TOPI C&URL_SECTION=201.html

http://fr.wikipedia.org/wiki/Biblioth%C3%A8que_d'Alexandrie

RÉSUMÉ

On peut dire que la Bibliothèque d'Alexandrie est le chef d'œuvre spirituel de l'orateur athénien Démétrios de Phaléron, le disciple d'Aristote. L'idée de rassembler à Alexandrie – le royaume d'Alexandre le Grand, le conquérant de légende, bâti sur les ruines de l'Égypte des pharaons et sur

Biblioteca din Alexandria, tezaur spiritual al Antichităţii greco-latine şi al lumii

l'héritage culturel grec – « les livres de toutes les peuples qui existent sur la terre » est devenu avec le temps, sous le roi Ptolémée III, le trésor culturel de l'antiquité gréco-latine de même que de la civilisation antique universelle.

La Bibliothèque d'Alexandrie est aujourd'hui un vif témoignage de l'accomplissement du rêve de l'humanité : la gloire éternelle. Sa destruction et sa renaissance dans des étapes successives représentent l'indéniable signe que l'édifice, de même que les écrits abrités entre ses murs n'ont été jamais considérés des vestiges du passé.

MITOLOGICALELE EMINESCIENE – ECOURI GRECO-ROMANE

Florica BECHET

Exegeza eminesciană din toate timpurile, începând chiar cu Titu Maiorescu, a evidențiat la Mihai Eminescu „iubirea și înțelegerea artei antice“, influența literaturii clasice, greco-latine, asupra marelui nostru poet, ca și preocupările sale deosebite pentru însușirea celor două limbi vechi de cultură, toate acestea decantându-se în mai multe tipuri de ecouri ale clasicismului greco-latin în opera sa.

În cele ce urmează ne-am propus a ne ocupa de poezia *Mitologicele*. Atât prin titlu, cât și prin metru (hexametru dactilic) poezia e un ecou al antichității clasice greco-latine. Ea a fost socotită drept o suită de prelucrări ale unor motive antice, căutându-i-se izvoare în vechile mitologii ale grecilor și romanilor, cu referire la poemele homerice¹. E adevărat că Uraganul, personajul poemului, aduce cu Neptun din cântul al V-lea al *Odiseiei* homerice ori cu Eol din cântul I al *Eneidei* vergiliene², sau poate fi un Typhon, întruchiparea greacă a uraganului, sau un Boreu, sau vântul năpraznic al celebrelor comparații din epopeile antice. Totuși el nu are nici înfățișarea monstruoasă a lui Typhon, nici aripile lui Boreu sau Eol, nici goliciunea și atributele lui Poseidon. El are mai degrabă aspectul unui bătrân țaran român.

Romulus Vulcănescu³, vorbind despre implicațiile mitologice în opera eminesciană, opinează că „schiza lumii mitice evocate de M. Eminescu apelează la o cultură și civilizație echivalente spiritului Greciei antice și Romei imperiale“, viziunea sa evoluând de la gigantismul și borealismul mitic inițial la dacismul și dacolatinitismul ultimei etape de creație. Am putea deci considera poezia noastră drept o prelucrare a unor motive mitologice nu greco-latine, ci românești.

Și într-adevăr, Uraganul ar putea fi Tatăl vânturilor, unul dintre moșii mitici specifici gerontologiei populare românești⁴. Ca înfățișare i-ar corespunde lui Gerilă, Crivățului sau Vântului Turbat⁵, dar anotimpul în care se desfășoară ficțiunea eminesciană îi exclude pe primii doi, iar reședința de pe Rarău, pe cel de-al treilea⁶. Soarele, tânăr și ghiduș, Pepelea, poate fi o imagine a lui Făt-Frumos, ca ipostază antropomorfă a astrului diurn⁷. De asemenea, norii par a fi boii soarelui, care cară apă din mările pământului la curțile astrale⁸. Toate aceste posibile identificări și analogii îndreptățesc

afirmația lui G. Călinescu⁹: „În tonul poemelor homerice, în hexametri, se desfășoară și cele câteva momente de Olimp comic din *Mitologicele*, deși uraganul beat, cu locuința într-un castel de stâncă din Rarău, de care este vorba, aparține mai degrabă ciclului dacic din scrierile poetului. Divinitatea apare cu fabuloase purtări țărănești“.

Să considerăm deci poezia noastră drept un ecou al mitologiei populare culeasă fragmentar în anii săi de maturitate și interpretată romantic de Eminescu și contemporanii lui? Ce înseamnă, de fapt, această interpretare romantică a mitului?

Interpretarea romantică a mitului este, conform metodei „tautegogice“ propuse de Schelling, „interpretarea sa literală“. Aceasta operează o „demitizare“ a mitului viu, dar nu în sensul vechii „demitizări“ generalizate de „miracolul grec“, care reducea mitul la alegorie, ci prin plasarea acestuia sub semnul unei creații simbolice, al unui model autonom, pentru a degaja sensuri specifice.

Prelucrând motivele folclorice în conformitate cu ideile exprimate în articolul *Stingerea poeziei noastre populare*, Eminescu face efortul de a reda ideea internă a mitului prelucrat, idee conținută virtualmente în imaginile poetice care o sensibilizează. Se știe că „fantasticul folcloric este în mentalitatea populară ca o comunicare cu o «altă lume» printr-o transpoziție imaginară în care «celălalt tărâm» se construiește în imaginație fără conștiința constantă că el este numai o <ficțiune>, lipsit de realitate“¹⁰. Dacă citim numai primele 19 versuri ale poeziei *Mitologicele*, rămânem cu impresia că, în jocul liber al imaginației, Eminescu, la fel ca poetul anonim, creează o „altă lume“, cu sistem propriu de referință, care comunică cu viața umană în planul irealului, într-o privire a realului banal „de sus în jos“. În această secvență de mit dacic sau românesc, care conferă confruntării imaginărilor cu realul sensul de metaforă poetică, demitizarea, „destranscendentalizarea“ se realizează prin ironia romantică, artistul fiind liber să creeze o lume în conformitate cu vechile arhetipuri și gesturi mitice populare și/sau antice, dar cu semnificație proprie (s-o creeze, dar să o și distrugă).

Astfel, Uraganul e un arhetip, în care se contopesc Typhon, Neptun, Eol, Tatăl Vânturilor, Crivățul etc., dar și Gebelezis și Sf. Ilie, iar năvala sa cerească se integrează în categoria gesturilor mitice: lupta elementelor potrivnice. Am avea de-a face cu ceea ce Romulus Vulcănescu¹¹ numea „ipostaza arhaizantă personală ori inventată“ a implicațiilor mitologice și basmatice în opera lui Mihai Eminescu, unul dintre acele materiale inedite cu care poetul umple golurile ivite, după el, în epopeea mitică a poporului român, materiale create – cum am văzut – în spiritul fantasticului popular.

Uraganul este o personificare a naturii în ființe fantastice, din mitologie, ca în *Memento mori*, cu care poezia noastră pare înrudită de aproape. Aici, în unele ciorne (V, 124), „Zamolxe-i uraganul cel bătrân“, cu caii lui de fulger și al lui car pe umeri de nori „tunând ecouri“ prin văzduhul ce se năruie din înălțimi.

Și totuși această personificare a elementelor naturii în ființe fantastice se află la jumătatea drumului dintre fantasticul folcloric și fantasticul romantic, întrucât „dublul“ poetic, metaforic, reprezentat de Uragan nu are semnificație nici mitică, nici simbolică, nu este o „încifrare“ a unei idei, ci numai o tehnică poetică¹².

Continuând lectura poeziei pe secvențe, constatăm că în cea de-a doua (versurile 20-37) ficțiunea se mută într-un spațiu cu totul exterior fantasticului și, respectiv, mitului. Această demitizare, obținută prin suspendarea fantasticului, se realizează prin substituirea *i r o n i e i* cu *u m o r u l*. Este trecerea de la „aparența serioasă“ din primele 19 versuri, la „seriosul aparenței“, coborârea din realul mitic (sau, mai bine spus, falsul real mitic) spre realul banal, privirea mitului „de jos în sus“. El este dezgolit complet de semnificația supranaturală. Formal, această trecere se manifestă prin eliminarea homerismelor sau – în formularea lui Eugen Todoran – „tot mai mult epitetele legate în viziunea poetică străveche de geniile mitice vor fi legate direct de obiectele peisajului, fără a se mai simți imediat vechea reprezentare poetică bazată pe personificarea elementelor naturii“.

Dacă în mit personajele sunt transpuse din timpul social în timpul fantastic, în poezia noastră transpunerea este inversă, personajele comportându-se ca orice om cu „păcate“. Zeul devine om „istoric“, cu greșelile și păcatele lui, descoperire – se zice – a epocii moderne. Astfel, uraganul este beat, soarele vorbește cam slobod și scoate limba la bătrânul bețiv. Mai mult, lucru nesemnălat până acum, mitul este atacat din chiar interiorul său, întrucât echivalarea spațiului mitic cu cel real cotidian este făcută de personajele înseși: soarele vorbește de acțiunea sa de umplere a „păharelor de nouri“ cu apa mărilor (ecou din cartea fizicianului J. Tyndall *Ghețarii și transformările apei*, citată în ms. 2 278, f. 13), apoi de „societățile de asigurare din țară“ pe care beția moșului este în stare a le ruina într-o singură zi, în timp ce bătrânul uragan pune veșnica tinerețe a soarelui pe seama boirii cu roș pe obraz „după moda de astăzi“.

De remarcat că Eminescu își avertizează cititorii asupra schimbării registrului prin ultimele versuri ale primei secvențe, întrucât, deși Uraganul dispune de „cai fulgerători“ ca și Zamolxe, are o „bătrână căruță / care scârțâie hodorogind de-ai crede că lumea / stă să-și iasă din vechile vecinice încheieture“.

Odată făcută această coborâre în realul banal, nimic nu-l împiedică pe poet să opereze mișcarea inversă, de recontactare a personajelor mitice, asupra cărora însă proiectează peisajul moral-politic al societății românești din vremea sa, ironia trecând în s a t i r ă (secvența a 3-a, 37-40): „Însă-a popoarelor blonde de stele guverne-ndărătnici / vai! Nu făcuse șosea cumsecade pe câmpii albaștri / și se răstoarnă carul și rău se-nglodează bătrânul. / Mai că era să-i rămâie ciubotele-n glodul de nouri“.

Dacă în secvența a 2-a poemul este despuiat de simbol, în secvența a 4-a (versurile 41-60) personajul lui nu mai are nimic din haina alegorică. Abia în aceste versuri putem vorbi cu adevărat de acea „fabuloasă purtare țărănească“. Bătrânul rege joacă mocăneasca prin gloduri, se dă peste cap, „pișcat de-un purec de fulger“, se scarpină „de-un șir de păduri ca de-un gard de răchită“, când se culcă își anină cojocul de cuptor, iar ciubotele și obielele „le-ntinde la focul Gheenei să se usuce“, își scoate chimirul și-l golește etc. „Istoria adevărată“ s-a transformat complet în poveste (fabulă), păstrând din mit doar dimensiunile hiperbolice, ca în epopeile eroice ale Antichității, și, poate, creând un arhetip în alt registru: Neptun devine Silen. Acest amalgam de mit clasic, românesc și creștin demitizat este un semn al trecerii totale în regimul esteticului.

Nu însă definitiv. Deoarece ultimele versuri ale secvenței anunță o nouă schimbare de registru, mai aproape de alegoriile și personificările antice: „Până-n fundul pământului urlă: peștere negre / și rădăcinile munților mari se cutremură falnic / de horăitul bătrânului crai“. Și iată și personificarea (secvența a 5-a, 60-71): gerul lăsat pe seară e un bătrân avar, posesorul unor „saci de-ntuneric“, în care strânge aurul zorilor ca să-l usuce-n rubine (= roșul cerului la asfințit), soarele milos liniștește marea tulburată de uragan, netezindu-i fața (= puntea de aur a razelor ce apun pe oglinda mării), florile mângâiate de soare se poartă ca niște copile cochete.

Ultimele raze aruncate de soare spre pământ sunt pentru poet pretext (liant poetic) al coborârii spre realul uman nemascat și al unei noi treceri de la ironie la satiră (secvența a 7-a, 72-78). O satiră realizată cu mijloace multiple: (1) omul de rând (fata cea blondă) reface gestul arhetipului mitic (Margareta lui Faust); (2) ea e caracterizată prin trei termeni între care există o ruptură absolută, fie datorită stilurilor de limbă în care sunt folosite (*boboc*: stilul familiar, cvasi-vulgar al burgheziei de mahala, care a compromis pentru totdeauna arsenalul vechii noastre poezii de dragoste; *amabilă*: termen cult și pedant, din vocabularul „bonjuriștilor“), fie, datorită opoziției nete a sensurilor (*amabilă și proastă*); (3) satira se naște și din

contradicția dintre idealurile ingenuiei și condiția și ifosele amantului „scriitor la subprefectură, / tânăr plin de speranțe venind cu luleaua în gură...“; (4) însăși punctuația subliniază intențiile care, spre deosebire de *Panorama deșertăciunilor*, aici se realizează implicit, nu explicit.

Și, iată, în secvența a 8-a (79-84), din nou umorul, privirea „de jos în sus“ a elementului mitic: aici luna, descrisă pe un ton grav, e, nici mai mult nici mai puțin, decât „o cloșcă rotundă și grasă“ care „merge pe-a cerului aer moale și-albastru și lasă / urmele de-aur a labelor ei strălucinde ca stele“. Poezia nu se putea termina decât în registru umoristic, pentru că u m o r u l este cel care suspendă total fantasticul, nemailăsând loc ironiei romantice, ca joc al extremelor. Haina poetică încifrează în *Mitologicele* o imagine a fantasticului umanizat, privit ca atare și în contradicție cu arhetipul mitic.

Astfel *Mitologicele* nu sunt nici prelucrare a unor motive antice sau folclorice, nici parodie, întrucât nu dispun de un model, ci doar un simplu joc, „niște exametri, dragă doamne“ (ms. 2 259, f. 283). De remarcat că poezia oferă o imagine în registru ironic a tuturor marilor teme eminesciene: mitul, eposul, natura, amorul, poezia socială.

G. Călinescu o enumeră, cu precizările amintite, printre încercările de parodiare a lui Homer. I-am da dreptate, dacă poezia ar fi cel puțin ca acea „interpretare haiducească“ a *Iliadei*, cu două variante (ms. 2 289, ff. 34 sqq. și ms. 2 306, f. 91), de care s-ar apropia prin limbajul neortodox, pentru care însuși poetul a găsit explicația: „Singură ai spus, mamaie, că Homer îi natural!“

Am socoti *Mitologicele* mai degrabă o scriere umoristică de tipul celei intitulată *Antropomorfism*, făcută pentru petrecerea prietenilor de la Junimea și cuprinzând istoria unei puicuțe moțate „care e pe rând ușuratică, cochetă, matronală, spre a sfârși în bigotism“. Și, după cum titlul acesteia ne dezvăluie intenția autorului de a oferi o fabulă cu învățăminte privind domeniul umanului (*Antropomorfism*), tot astfel *Mitologicele* sunt o fabulă, o poveste despre mit, care ne învață că, prin jocul liber al imaginației, orice arhetip eroic și orice gest exemplar pot fi tratate în orice registru poetic, ba mai mult, nu numai zeul abdică de la condiția de zeu, ci și omul de rând este dublura în registru umil a oricărui erou mitic.

Deci, poate că poezia noastră nu e doar jocul poetic al „mitologicelelor“.

NOTE

- ¹ Emilia St. Milicescu, *Studiu asupra poeziei „Mitologicele” de Eminescu*, în „Limbă și Literatură”, 1, 1953, p. 84.
- ² Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, p. 610.
- ³ Influența poemelor homerice asupra epopeei vergiliniene este bine cunoscută.
- ⁴ Romulus Vulcănescu, *Op. cit.*, p. 215. Vulcănescu citează mai mulți semizei *Moși și Tați*, iar între *Tați* figurează Cerul-tatăl, Tatăl soarelui, Tatăl vântului, Greul pământului etc.
- ⁵ Cf. *id.*, *ibid.*, p. 414: „Cel mai în vârstă dintre vânturi, Gerilă, stă vara chitit în fundul unei fântâni adânci într-o pădure. Dintre vânturi, mai de seamă sunt: Crivățul, un moș periculos la faptă și sălbatic la înfățișare, care locuiește la Răsărit, în țara uriașilor albi și a ghețurilor veșnice. Frate cu el e *Austrul*, un flăcău înflăcărat, mai roșcovan la chip, care locuiește spre miazăzi, în țara verilor eterne. *Zefirul*, cel mai tânăr și mai gingaș, numit și vântul fetișcanelor, e foarte iubit de lelițe și marande. Cel mai mare și totodată cel mai periculos fiu al Sfintei Duminici e *Vântul Turbat*, o făptură năprasnică și îndrăcită fără de margini care locuiește în partea superioară a vâmlor văzduhului”.
- ⁶ Cf. *id.*, *ibid.*, 216: „*Zeul-moș* – la origine un bătrân cioban mirific – își are reședința într-o stână cocoțată pe crestele înnegurate ale Carpaților cerești (când în Ceahlău, când pe Caraiman, când pe Parâng, când în Apuseni). Dacă activitatea lui pastorală în ceruri stagnează de oboseală sau somn, întreaga fire dormea, căci viața întregului cosmos era o consecință inexorabilă și totodată simfonică a stării lui divine. Însemnele puterii și domniei lui pastorale în *Carpații Cerești* sunt lumina, soarele și luna, astrele”.
- ⁷ Cf. *id.*, *ibid.*, pp. 386-388.
- ⁸ Cf. *id.*, *ibid.*, p. 415: „În unele legende mitice norii sunt înfățișați ca «*boii soarelui* sau *fioroșii bivoli negri*» tocmiți să care apă din mările pământului la curțile astrale pitite în cearcănul protuberanțelor solare. Ei sug apa din tăuri, din iezere, din fluvii adânci. Cu butiile încărcate în spinare urcă podul cerului, iar când nu-l zăresc pe Soare acasă, de greutate mai slobozesc, sub formă de ploaie, apă din cele butii”.
- ⁹ G. Călinescu, *Opera lui M. Eminescu*, vol. 3, București, Editura Fundațiilor Regale, 1935, p. 290.
- ¹⁰ Eugen Todoran, *Mihai Eminescu. Epopeea română*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 238.
- ¹¹ Romulus Vulcănescu, *Op. cit.*, p. 609.
- ¹² Cf. Eugen Todoran, *Op. cit.*, p. 337.
- ¹³ „Homerismul constă în atribuire. A homeriza va să zică a atribui unui substantiv un atribut care să-l izoleze de toate celelalte în toată frumusețea lui: luna răsăritoare din valuri, luna străbătătoare de ape, zorii prevestitori de ziua, corăbii străbătătoare de ape, corăbii lunecătoare pe ape, corăbii împingătoare de valuri, luceafăr răsăritor din noapte” (ms. 2 276, f. 231).
- ¹⁴ Eugen Todoran, *Op. cit.*, p. 340.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Eminescu și clasicismul greco-latin*. Studii și articole, Ediție îngrijită, prefață, note, bibliografie și indice de Traian Diaconescu, Iași, Editura Junimea, 1982.
- Călinescu, George, *Opera lui M. Eminescu*, București, Editura Fundațiilor Regale, 1935.
- Kernbach, Victor, *Universul mitic al românilor*, București, Editura Științifică, 1994.
- Maioreșcu, Titu, *Critice*, I-II, Ediție îngrijită de Domnica Filimon, Introducere de Eugen Todoran, București, Editura Minerva, 1973.

- Manolescu, Nicolae, *Poeți romantici*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.
- Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare*, București, Editura Eminescu, 1973.
- Milicescu, Emilia St., *Studiu asupra poeziei „Mitologice” de Eminescu*, în „Limbă și Literatură”, 1, 1953, p. 79-98.
- Oltean, Dan, *Religia dacilor*, București, Editura SAECULUM S.O., 2006.
- Sporiș, Mihai, *Mitologie românească. Calendarul popular*, București, Editura Floarea Darurilor, 2000.
- Steiner, George, *După Babel. Aspecte ale limbii și traducerii*, Traducere de Valentin Negoită și Ștefan Avădanei, Prefață de Ștefan Avădanei, București, Editura Univers, 1983.
- Sulică, Nicolae, *Clasicismul greco-roman și literatura noastră (în special Eminescu)*, în vol. *Eminescu și clasicismul greco-latin*, Ediție îngrijită de Traian Diaconescu, Iași, Editura Junimea, 1982.
- Todoran, Eugen, *Mihai Eminescu. Epopeea română*, Iași, Editura Junimea, 1981.
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985.

RÉSUMÉ

Cet article étudie les motifs du poème *Mitologice* d'Eminescu, tout en essayant de mettre en évidence les personnages et les thèmes mythologiques gréco-romanes, des échos épiques antiques, aussi que des éléments de la mythologie roumaine, dans un inédit phénomène de démythisation et de translation du mythe antique dans un domaine pur esthétique.

PRIVITOR LA *MATRIMONIUM ET DIVORTIUM* ÎN DREPTUL ROMAN

Cristina Eugenia BURTEA-CIOROIANU

În dreptul roman, între izvoarele puterii părintești (*patria potestas*), căsătoria legitimă (*iustae nuptiae*) ocupă cel mai de seamă loc, dată fiind importanța deosebită acordată întemeierii unei familii. **Căsătoria** (*matrimonium* sau *nuptiae*) la romani, așa cum aflăm de la jurisconsultul Modestinus, este o uniune între bărbat și femeie, o asociere pentru toată viața, o împărtășire a dreptului civil și religios: „*nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*“¹; „*nuptia sive matrimonium est vire et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae contiens*“.

Există un adevărat ritual al căsătoriei (*sollemnia nuptiarum*) precedat de logodnă (*sponsalia*) – un angajament solemn stabilit de comun acord între familiile celor doi tineri, care consta într-un schimb de daruri și inele între logodnici. Acest angajament, la început verbal, a căpătat valențele unui adevărat contract scris (*tabulae sponsales*) la sfârșitul republicii și începutul epocii imperiale. În contractele de logodnă, acte cu valoare juridică, se specifica dota pe care urma s-o dea tatăl logodnicei.

În cazul în care nu se respecta înțelegerea, oricare dintre părți putea intenta proces pentru a fi despăgubit, însă nimeni nu era obligat prin contractele de acest fel să încheie și căsătoria. Așadar, logodna instrumentată prin acel act scris – *tabulae instrumentum* – putea fi încheiată fie de către părinții copiilor, fie de către ei înșiși (dacă erau *sui iuris*) încă din timpul copilăriei. Abia prin *Lex Iulia de maritandis ordinibus*², Augustus limitează la zece ani vârsta minimă pentru *sponsalia*. În unele situații această stipulație putea produce efecte juridice. De exemplu, în cazul în care logodnica era infidelă, logodnicul avea o acțiune de adulter împotriva acesteia. În plan pecuniar, în cazul denunțării unilaterale a *sponsaliei*, logodnicul pierdea cadourile logodnicei (*poena*), iar dacă ea proceda astfel pierdea dublul valorii cadourilor logodnicei³. În sfârșit, nu se puteau logodi sau căsători cu altcineva înainte de ruperea logodnei, cu sancțiunea pierderii dreptului de a stipula pentru altul.

Romanii au cunoscut mai multe feluri de căsătorie corespondente într-o anumită măsură epocilor de drept care s-au succedat și totodată au coexistat unele cu altele. Dacă la început existau limitări ale dreptului de

căsătorie, cum a fost cel dintre patricieni și plebei, cum ni se arată în *Lex Duodecim Tabularum*: „*patribus cum plebe connubii ius nec esto*”⁴, în timpul republicii putem vorbi despre o evoluție socială pozitivă în planul lui *matrimonium*. Astfel, în epoca veche se realiza căsătoria *cum manu* printr-o ascendență a puterii soțului (*pater familias*) asupra soției (*uxor*) care devine fiica locului (*filiae loco*) în noua familie. Treptat, la sfârșitul republicii în condițiile dezvoltării economiei de schimb, căsătoria *cum manu* va fi înlocuită de cea *sine manu*, în care soția era independentă de puterea soțului ei dar rămânea sub cea a lui *pater familias* de origine.

Încă din epoca străveche, la romani căsătoria este asimilată ideii de putere, ca urmare, odată cu încheierea acesteia se realiza și o convenție cu efecte juridice între capii de familie ai celor ce se căsătoreau (*conventio in manum*) prin care se stipula trecerea sau nu a femeii în puterea soțului ei. Astfel, în cadrul lui *matrimonium cum manu*, adică cu puterea maritală a bărbatului exercitată asupra ei, femeia părăsea familia de origine, rupând astfel legăturile agnatice cu aceasta, și intra în familia soțului, dobândind în noua familie drepturi noi, respectiv dreptul de succesiune și dreptul la rudenie civilă, agnațiunea. În această condiție ea nu putea fi emancipată și nici dată în adopțiune⁵. *Matrimonium sine manu* era căsătoria specifică dreptului clasic, cu toate că ea coexista și cu *matrimonium cum manu*, care era oricum mai rară în această epocă. Era o căsătorie mai simplă și, cu toate controversile ce au existat asupra ei, se pare că ea exista încă din epoca veche, mai ales că era menționată de către Legea celor XII Table, fiindcă, probabil, era folosită de plebei.

Prin *matrimonium sine manu*, adică fără puterea bărbatului exercitată asupra femeii, aceasta rămânea în familia de origine, având două poziții după cum era cazul: prima, era *sui iuris*, aflându-se sub tutela perpetuă a agnaților, a doua era *alieni iuris*, găsindu-se astfel sub *patria potestas* a lui *pater familias*. Aceasta era și ea o *iustae nuptiae*, *iustum matrimonium* chiar dacă bărbatul nu avea autoritate asupra ei.

În primele secole ale republicii, când societatea romană era diferențiată în cele două clase, patricienii și plebeii, existau două forme de *matrimonium cum manu*: *confarreatio* rezervată patricienilor și *coemptio* plebeilor din care a derivat o a treia *per usum*.

Confarreatio, formă de căsătorie specifică patricienilor presupunea prezența viitorilor soți, a lui *pontifex maximus*, flamin al zeului Jupiter și a cel puțin zece martori și constă, în esență, dintr-o ceremonie religioasă care avea loc înaintea altarului familial la care se rosteau solemn anumite cuvinte cu semnificație rituală (*certa et sollemnna verba*). Viitoarea soție trebuia să poarte pe cap un voal de culoare roșie ce simboliza consacrarea către zeul Marte, zeu atât al războiului cât și al agriculturii. Animalul de sacrificiu era

stropit cu o fiertură de făină de alac (*far*), iar tinerii miri împărțeau între ei o plăcintă tot de făină de alac (*libum farreum*), pe care apoi o mâncau, de aici și numele de *confarreatio* care i s-a dat⁶: „*Farreo in manum conveniunt per quoddam genus sacrificii, quod Iovi Farreo fit; in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dicitur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus verbis praesentibus decem testibus aguntur et fiunt*“ (a se vedea Gaius, *Institutiones*, 1.112). Plebeii nu aveau acces la *confarreatio*, trăind în consecință în uniuni nelegitime⁷.

Coemptio reprezenta un fel de vânzare fictivă (*imaginaria venditio*) a femeii către viitorul soț, reamintind de vânzarea reală (*mancipatio*) a miresei din partea tatălui. Există deci o mancipație simbolică desfășurată în fața a cinci martori, cetățeni romani puberi și a unui *libripens* (purător de balanță)⁸, femeia cumpărându-l cu o monedă de valoare redusă pe viitorul soț în puterea căruia intra, iar acesta la rândul lui o cumpăra pe ea: „*Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: Nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit*“ (Gaius, *Institutiones*, 1.113). În epocile următoare această vânzare simbolică reciprocă se va transforma *de facto* într-un simplu consimțământ reciproc. Tocmai de aceea, ulterior dobândirii egalității plebeilor cu patricienii, căsătoria *confarreatio* cade în desuetudine, până la dispariție⁹.

Per usum, ca formă de căsătorie, era rezultatul unei stări de fapt, constând în coabitarea (*nupta*) femeii cu bărbatul timp de un an de zile, la capătul căruia femeia intra automat sub puterea (*manus*) bărbatului și dobânda, printr-un soi de uzucapiune, situația fiicei „*in familiam viri transibat filiaeque locum optinebat*“ (Gaius, *Institutiones*, 1.111)¹⁰. Acest lucru se întâmpla dacă femeia nu întrerupea prin *usurpatio trinociti* termenul, aceste nopți de întrerupere atrăgând după sine anularea căsătoriei. Spre sfârșitul fiecăruia dintre următorii ani trebuia să repete întreruperea pentru a nu cădea în puterea bărbatului „*Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat; quia enim velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat filiaeque locum optinebat. Itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti convenire, ea quotannis trinocitio abesset atque eo modo cuiusque anni usum interrumpere. Sed hoc totum ius partim legibus sublaturum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est*“ (Gaius, *Institutiones*, 1.111).

Toate aceste trei forme de căsătorie fără *manus* constituiau o categorie cunoscută sub numele de *conventio in manum*. Caracteristica acestora era dată de faptul că prin intermediul lor femeia ajungea să facă parte din familia bărbatului (*filiae loco*) întocmai precum copiii erau supuși puterii tatălui (*patria potestas*), dobândind drepturi familiale și succesoriale.

La sfârșitul republicii și în epoca imperială o altă formă de căsătorie și anume *sine manu* avea să înlocuiască formele de căsătorie bazate pe principiul *conventio in manum*. În cadrul căsătoriei *sine manu* (fără trecerea femeii din puterea părintească – *patria potestas* – în puterea soțului – *manus*), instituția juridică este lipsită de formalitățile civile sau de natură religioasă. Singura ceremonie quasi-formală era aceea a aducerii soției în casa soțului, ca o semnificație a debutului vieții maritale (*deductio mulieris*) în *domum mariti*. Cu această ocazie se organiza o petrecere. Spre deosebire de bărbat, femeia nu putea lipsi de la realizarea condițiilor de formă ale căsătoriei „*vir absens uxoremducere potest; mulier absens pubere non potest*”¹¹. Spre deosebire de căsătoria formală bazată pe principiul de *conventio in manum*, căsătoria *sine manu* se bazează pe consimțământul reciproc a două ființe care doresc să trăiască împreună ca soț și soție (*affectio maritalis*), formă ce s-a menținut până la sfârșitul epocii imperiale, mai precis până la sfârșitul romanității.

Indiferent de formele pe care le-a avut de-a lungul timpului actul căsătoriei, în afară de acel moment solemn, el era precedat și urmat de diferite practici rituale și tradiții (*festivitas nuptiarum*), transformându-l în cel mai important eveniment din viața familială. Însăși ziua căsătoriei era aleasă cu grijă pentru a nu coincide cu luna *mai*, considerată nefastă, ci cu a doua jumătate a lunii *iunie*, perioadă favorabilă nunților. Vestimentația mirilor era aleasă cu grijă în conformitate cu practicile moștenite din bătrâni. Astfel, tânăra logodnică îmbrăca o haină albă (*tunica recta*) dintr-o stofă țesută pe care o strângea în jurul taliei cu o cingătoare. Își pieptăna părul cu un pieptene special (*hasta caelibaris*) ca apoi să și-l împartă în șase șuvițe și să-l prindă într-un coc. Pe cap își punea un văl de culoare *roșu - portocaliu* (*flammeum*) prins cu o coroniță, pe umeri o manta (*palla*) și-n picioare sandale de aceeași culoare. Casa era împodobită de sărbătoare cu ghirlande de flori, crengi verzi de mirt sau laur și panglici colorate.

Ceremonia propriu-zisă debuta prin sacrificarea unui animal pentru a afla voința zeilor, dacă era de bun augur căsătoria sau nu, apoi se trecea la semnarea definitivă a contractului de căsătorie (*tabulae nuptiales*). Îndeplinindu-se și această formalitate, o femeie bătrână căsătorită o singură dată (*univira*), care o asista pe mireasă (*pronuba*), unește mâinile drepte ale celor doi miri (*dextrarum iunctio*). Această unire simbolică, desfășurată în cel mai solemn moment al ceremoniei, semnifică angajamentul tacit al celor doi de a trăi împreună. Urmează o masă copioasă (*cena nuptialis*) dată de tatăl miresei unde se servesc mâncăruri tradiționale. Cortegiul, având-o în mijlocul lor pe mireasă, se va îndrepta apoi spre casa mirelui unde acesta stând în prag o întreabă cum se numește¹². Răspunsul nu întârzie să apară:

„*ubi tu Gaius, ego Gaia*“¹³, urmând ceremonialul firesc de intrare a miresei în casa mirelui, ceea ce atesta legitimitatea căsătoriei.

Așadar, la romani căsătoria fiind considerată un act de drept privat, ea nu se putea încheia fără prezența soției, în schimb se putea încheia fără prezența soțului. Pentru încheierea căsătoriei trebuia îndeplinite nu numai condițiile de formă, ci și de fond. Acestea din urmă comune ambelor forme de căsătorie (*cum manu et sine manu*) sunt: *connubium*, *affectio maritalis*, *vârsta*.

Connubium (ius connubii), în sens general este acel drept recunoscut unei persoane de a încheia o căsătorie valabilă conform cu *ius civile*. *Ius connubii* aveau cetățenii romani și în mod excepțional peregrinii, ieșind din discuție sclavii. Existau anumite împrejurări care împiedicau două persoane să se căsătorească și anume: rudenția (rudenția în linie directă era piedică perpetuă la căsătorie), alianța (alianța dintre un soț și rudele celui alt soț a devenit piedică la căsătorie în perioada principatului) și condiția socială (până la împăratul Augustus căsătoriile dintre ingenui și dezrobiți nu erau permise).

Consimțământul (affectio maritalis) este un element esențial al căsătoriei. În dreptul vechi este nevoie de consimțământul tutorelui femeii sau al celor doi viitori soți dacă aceștia erau *sui iuris*. În condițiile în care erau *alieni iuris* se cerea consimțământul celor doi șefi de triburi. În perioada clasică se cerea consimțământul viitorilor soți chiar dacă erau persoane *alieni iuris*.

Vârsta admisă pentru căsătorie era stabilită pentru fete la 12 ani, când se considera că ele au devenit *nubiles* (în vârstă de măritat)¹⁴, adică erau în stare să procreeze. Referitor la băieți se folosea sistemul cercetării corporale fixându-se în timpul lui Iustinian vârsta de 14 ani, când, potrivit proclienilor, începe pubertatea.

În ceea ce privește *desfacerea căsătoriei*, aceasta putea avea loc din cauze involuntare sau voluntare. Cauzele involuntare țineau de moartea fizică sau de cea civilă. Decesul unuia dintre soți constituia prima cauză silită a desfacerii căsătoriei. Văduvei îi era interzisă contractarea unei alte căsătorii în primele 12 luni după decesul soțului, tocmai pentru a se evita incertitudinea paternității copiilor născuți în acea perioadă. În legătură cu cea de-a doua cauză involuntară a desfacerii căsătoriei aceasta se aplica odată cu pierderea libertății sau a cetățeniei romane.

Cauzele voluntare de desfacere a căsătoriei erau constituite din: *repudium* și *divortium*. La început, căsătoria încheiată prin *confarreatio* nu se putea desface, mai târziu a apărut însă o formulă, numită *diffarreatio*, cu efecte tocmai opuse celei dintâi, prin care se desfăcea căsătoria. În general însă desfacerile de căsătorie au rămas multă vreme un fenomen cu totul excepțional.

Repudiul (repudium) reprezintă o manifestare unilaterală de voință pe care o putea realiza, la început, doar soțul sau tatăl (*pater familias*), ulterior și femeia, ca urmare a unei creații cutumiare. Căsătoria bazată pe principiul *cum manu* îi dădea soțului drepturi depline asupra soției, deci și pe acela de a o repudia cu anumite limitări ce constau în învinuirea acesteia pentru fapte grave. Decizia nu era luată numai de soț ci și de un consiliu format din membrii familiei acestuia, iar dacă rezultatul era cel al condamnării, soțul îi dădea femeii cheile casei și apoi o alunga definitiv: „i-a luat cheile, a alungat-o“ (*claves ademit, exegit*) se spune în Legea celor XII table.

Datorită străvechiului principiu roman al perpetuității viagere și a indisolubilității familiei, repudiul, ca și divorțul, nu au fost abuziv folosite. *Cutuma* a fost cea care a determinat cazurile de aplicare a regulilor *repudium*-ului, diferențiind astfel această instituție juridică de alte instituții similare în conținut, pe care le regăsim în legislațiile antice. În literatură se enunță câteva cauze grave care justificau, conform cutumei romane, repudiul: adulterul, necumpătarea, neînfrânarea¹⁵.

Această stabilitate aparentă a familiei romane a început să se zdruncine o dată cu secolul al II-lea, ca urmare a transformărilor produse de influența moravurilor grecești, bărbații nemaivând nevoie de judecata nimănui (consiliul de familie) și nici de motive serioase pentru a-și repudia soția. Spre sfârșitul republicii desfacerile de căsătorie s-au înmulțit în așa măsură, încât constituiau o adevărată primejdie pentru stabilitatea familiei și în final a statului. Acest aspect a fost amplificat și de posibilitatea femeilor de a-și repudia bărbații în cadrul căsătoriilor *sine manu*. Dar, indiferent dacă era provocat de soț sau soție sau chiar prin liber consimțământ, desfacerile de căsătorie erau la modă la sfârșitul republicii în mijlocul clasei conducătoare și în familiile celor bogați. Pompeius, de exemplu, s-a căsătorit de 4 ori, dictatorul Sylla de 5 ori, chiar Cicero a divorțat și s-a recăsătorit în jurul vârstei de 57 de ani¹⁶.

Divorțul (*divortium*), sub aspectul formalităților diferă în funcție de forma de încheiere a căsătoriilor. Divorțul în cadrul căsătoriei *cum manu* purta numele *diffarreatio*, când căsătoria a fost încheiată *confarreatio*. Conform acestui principiu femeia ieșea de sub puterea soțului și abandona cultul religios adoptat odată cu căsătoria¹⁷. Când căsătoria era încheiată printr-o *conventio in manu*, care avea la bază o achiziționare fictivă (*coemptio*) sau o prescripție (*usus*), divorțul (*divertere*) se realiza printr-o *emancipare* (o mancipațiune urmată de o eliberare a femeii).

Divorțul în cadrul căsătoriei *sine manu* se realiza mult mai ușor, întrucât femeia nu se mai afla sub puterea soțului sau socrului ei și avea posibilitatea de a-și repudia soțul într-o deplină egalitate cu acesta. Căsătoria *sine manu* se afla, spre deosebire de căsătoria *cum manu*, sub amenințările

capricioase ale soției sau ale celor abuzive ale șefului ei de familie. În cadrul proceselor de divorț (*iudicium de moribus*) punctul principal era dota (*dos*). Dota era considerată o problemă de onoare pentru tatăl miresei, iar statul, la rândul lui, încuraja încredințarea acesteia fiind considerat un mijloc de înmulțire a căsătoriilor. Dota dată de părinți se numea *profectitia* (provenea din averea familiei), iar cea dată de alte persoane sau de stat pentru fiicele bărbaților cei mai meritorii se numea *adventia*. Modestă la început, dota a devenit substanțială în perioadele de lux (aproximativ un milion de sestertii). Dota era dată imediat (*datio*) sau promisă cu hotărâri solemne (*promissia*) sau oral (*dictio*), dar obligația era la fel de mare. Dacă soția murea, *dos profectitia* trebuia să fie restituită integral, *dos adventitia* rămânând în stăpânirea soțului. Restituirea integrală a dotei era valabilă și în cazul divorțului fie al soției de soț, fie al soțului de soție. Dacă femeia era vinovată, soțul putea reține o parte din dotă (*retentio propter liberos, propter mores*)¹⁸, în condițiile în care acest lucru fusese stabilit înainte de căsătorie. În absența unei înțelegeri anterioare, procesele asupra restituirii dotei numite *actio ex stipulatu, actio rei uxoriae, de dote*¹⁹ intrau în categoria *actiones bonae fidei*. În cazul când femeia era vinovată de adulter, dota nu mai era înapoiată.

În epoca lui Augustus, desfacerile de căsătorie luând amploare, au fost luate măsuri legislative care să le reglementeze. Astfel, s-a stabilit ca voința celui care cerea divorțul să fie exprimată în fața a șapte martori, iar femeia repudiată să poată intenta o acțiune judiciară împotriva fostului soț prin care să ceară restituirea zestrei. Soțul la rândul lui putea să-și rețină din zestre doar sumele necesare întreținerii copiilor lăsați în grija lui (*propter liberos*) sau drept compensație pentru presupusa risipă, purtare necuviincioasă a soției. Se pare însă că aceste măsuri au avut un efect invers, căci s-a creat o falsă relație maritală între un soț care nu divorța pentru a nu pierde zestrea femeii, sau a unei soții repudiate căreia statul, apărându-i zestrea, îi crea perspectiva de a se recăsătorii repede. S-a ajuns astfel, ca în primele veacuri ale imperiului să aibă loc mult mai multe divorțuri intentate de către femei decât de către bărbați, rezultat al independenței financiare (zestrea fiindu-le restituită) și al unei iluzorii vieți trăite în libertate.

La finele dominatului, în epoca iustiniană, se practicau și alte modalități de divorț cum ar fi: divorțul pentru cauze determinate, numit și *divortium bona gratia*, practicat din cauze legate de numirea soțului în funcții sacerdotale sau militare, de îmbolnăvirea, îmbătrânirea sau sterilitatea acestuia; divorțul pentru o cauză justă (*divortium ex iusta causa*), determinat de comiterea unor fapte grave a unuia din soți cum ar fi adulterul; divorțul fără motiv temeinic (*divortium sine iusta causa*), care atrăgea pedepsirea celui care, în mod arbitrar își repudia soția, însoțită și de

o despăgubire pecuniară, variabilă în funcție de valoarea propriilor bunuri ale celui vinovat (nu mai mult de 100 livre de aur)²⁰.

Dar, din exemplele de mai sus și din scrierile păstrate ale antichității, nu se poate ajunge la concluzia că întreaga societate romană era dominată de această plagă a divorțurilor. Numărul mare al divorțurilor era localizat în rândul clasei dominante adică acolo unde societatea își permitea. În rândurile păturilor de jos mai erau însă la mare preț vechile tradiții sănătoase care făcuseră ca secole de-a rândul familia să fie celula de bază a societății.

NOTE

- ¹ Teodor Sâmbrian, *Drept roman*, Craiova, Editura Helios, 2001, p. 80.
- ² Teodor Sâmbrian, *op. cit.*, p. 85.
- ³ M. Jacotă, Gh. Piticari, *Drept privat roman*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Drept, 1987, p. 246.
- ⁴ Teodor Sâmbrian, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, București, Casa de Editură „Șansa”, 1994, p. 192.
- ⁵ M. V. Jacotă, *Drept roman*, vol. I și II, Iași, Editura Chemarea, 1993, p. 182.
- ⁶ Nicolae Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, Editura Științifică, 1965, p. 285.
- ⁷ Emil Molcuț, *Drept roman*, București, Editura Press Mihaela S.R.L., 1999, p. 99.
- ⁸ Valerius M. Ciucă, *Lecții de drept roman*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 1998, p.193.
- ⁹ C. Șt. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1973, p. 145.
- ¹⁰ C. Șt. Tomulescu, *Limba latină pentru facultățile de științe juridice*, vol. I, București, Ministerul Învățământului și al Culturii, 1958, p. 152.
- ¹¹ Valerius M. Ciucă, *Op. cit.*, p. 193.
- ¹² Nicolae Lascu, *Op. cit.*, p. 288-289.
- ¹³ Virgil Matei, *Op. cit.*, p. 326.
- ¹⁴ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 878.
- ¹⁵ Valerius M. Ciucă, *Op. cit.*, p. 195.
- ¹⁶ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. III, București, Editura Saeculum I.O. și Vestala, 1998, p. 279.
- ¹⁷ M. V. Jacotă, *Op. cit.*, p. 307.
- ¹⁸ José A. N. Rasquin, *Manual de latină juridică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, Uniunea Latină, 2003, p. 268.
- ¹⁹ L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire latin – français*, Paris, Librairie de L. Hachette, 1851, p. 372.
- ²⁰ Valerius M. Ciucă, *Op. cit.*, p. 196.

BIBLIOGRAFIE

- Ciucă, M. Valerius, *Lecții de drept roman*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Cocoș, Ștefan, Toma, Mircea, Pârvan, Gh., *Breviar terminologic de drept roman*, București, Editura All Beck, 2001.
- Deleanu, Ion, Deleanu, Sergiu, *Mică enciclopedie a dreptului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000.
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. III, București, Editura Saeculum I.O. și Vestala, 1998.

- Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas, 2003.
- Jacotă, M. V., *Drept roman*, vol. I și II, Iași, Editura Chemarea, 1993.
- Jacotă, M., Piticari, Gh., *Drept privat roman*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Drept, 1987.
- Lascu, Nicolae, *Cum trăiau romanii*, București, Editura Științifică, 1965.
- Matei, Virgil, *Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate*, București, Editura Scripta, 1998.
- Molcuț, Emil, *Drept roman*, București, Editura Press Mihaela S.R.L., 1999.
- Munteanu, Eugen, Munteanu, Lucia-Gabriela, *Aeterna latinitas*, Iași, Editura Polirom, 1996.
- Quicherat, L., Daveluy, A., *Dictionnaire latin-français*, Paris, Librairie de L. Hachette, 1851.
- Rasquin, José A. N., *Manual de latină juridică*, Uniunea Latină, 2003.
- Rădulețu, Sebastian, Săuleanu, Lucian, *Dicționar de expresii juridice latine*, București, Editura Științifică, 1999.
- Roland, Henri, *Lexique juridique. Expressions latines*, Paris, Éditions Litec, 2002.
- Sâmbrian, Teodor, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, București, Casa de Editură „Șansa”, 1994.
- Sâmbrian, Teodor, *Drept roman*, Craiova, Editura Helios, 2001.
- Tomulescu, C. Șt., *Limba latină pentru facultățile de științe juridice*, vol. I, București, Ministerul Învățământului și al Culturii, 1958.
- Tomulescu, C. Șt., *Drept privat roman*, București, Universitatea din București, Facultatea de Drept, 1973.

ABSTRACT

This article represents an analysis of the most important institution within Roman family: marriage, and of the unfortunate consequence to which its dissolution may lead: divorce.

No matter what forms the act of marriage took over time, for the Romans it always constituted a solemn moment, accompanied and followed by ritual practices, traditions and customs, thus becoming the most important moment of the family life.

Both *matrimonium* and *divortium* stood for important aspects of the social life, being a consequence of the evolution of Roman civilization.

SUGLI ELEMENTI LATINI E GRECI DELL'OPERA DI ANGELO POLIZIANO

Nicoleta CĂLINA

Angelo Ambrogini (1454-1494), forse il più gran poeta del Quattrocento, noto umanista italiano, in quanto poeta, professore di greco e latino, erudito, morto in età giovane, a solo quaranta anni, ha preferito chiamarsi Poliziano, dal nome latino del suo posto natale Montepulciano (Mons Politianus). La sua natura sensibile lo determinano a rifugiarsi nel mondo degli studi e in quello della bellezza.

Si trasferisce a Firenze, ad abitare con i suoi parenti, dopo la morte del padre, ed è qui che comincerà la sua preparazione umanistica presso lo Studio fiorentino, dove s'insegnavano sia materie scientifiche che letterarie, giuridiche, filosofiche e teologiche. Lo Studio era l'università aperta nel 1348 come *Studium Generale*, al quale papa Clemente VI concesse gli stessi privilegi di cui godevano le altre università. Nel 1364 Carlo IV la dichiarò Università Imperiale, alla quale fu riunita l'Università di Pisa, nel 1406. Nel 1472 essa fu soppressa e fu nuovamente trasferita a Pisa, su iniziativa di Lorenzo il Magnifico, anche se le discipline umanistiche continuarono ad essere insegnate a Firenze. Lo stesso Lorenzo sarà quello a consentirgli l'accesso alla Biblioteca medicea e la possibilità di frequentare i circoli culturali.

Si dedica alle lingue classiche e traduce l'*Iliade* di Omero in esametri latini, traduzione che dedicherà al suo mecenate, Lorenzo de' Medici. Le sue opere sono numerosissime: in greco, le elegantissime *Epistole*, un libro di *Epigrammi*, in latino: la storia della congiura de Pazzi, *Pactianae coniurationis commentarium* – sul modello del *De coniuratione Catilinae* di Sallustio, dove traspone le cose accadute alla famiglia medicea, dodici libri di *Epistole*, varie di esse per l'esposizione di Epitetto, Omero, Quintiliano, Stazio, Svetonio, Persio, due centurie di *Miscellaneae*, il primo *Miscellaneorum centuria prima* (che contiene il meglio delle sue lezioni e dei suoi studi filologici), alcuni discorsi intorno a materie filosofiche un *Trattato dell'Ira*, la *Dialettica*, un numero di *Orazioni*, una *Elegia in morte di Albiera* – (*Elegia in Albieram Albitiam puellam formosissimam morientem ad Sismundum Stupham eius sponsum*), per la morte di Albiera degli Albizzi il cui componimento sviluppa il tema della morte tragica della fanciulla partendo da nuclei tematici tratti da autori classici, in primo luogo

tratti da Stazio (*Sylvae* in particolar modo – *Sylvae: Manto* (1482), sulla poesia di Virgilio; *Rusticus* (1483), sui poemi bucolici di Hesiod e di Virgilio; *Ambra* (1485) su Homer e *Nutricia* (1486), su diversi generi di letteratura greca e and latina), ma anche dalle *Metamorfosi* di Ovidio, e da Virgilio – l'introduzione ad un corso sulla filosofia aristotelica chiamata *Dialectica* (1493), *Lamia* (1492), lo attestano come filologo latino ed erudita, mentre attraverso *Panepistemon* dimostra la sua profonda conoscenza dell'etica Aristoteliana. Qui si accosterà ad un'attività erudita intensissima, indagando le zone più inconsuete del mondo classico o di riscoprire, negli anni più tardi, l'Aristotele dell'*Etica Nicomachea* e dell'*Organon*.¹

Recuperando il modello del libro decimo dell'*Institutio Oratoria* di Quintiliano, Poliziano realizza nei *Nutricia* una visione complessiva ed unificante della tradizione poetica greca e romana.²

Nella *Congiura dei Pazzi* (*Pactianae coniurationis commentarium*), il latino diventa più scattante, la successione di verbi e proposizioni accompagna in un crescendo il lettore fino alla salvazione di Lorenzo. Basti leggere il passaggio in cui si descrive il tumulto che si scatena nella chiesa in seguito all'attacco improvviso dei Pazzi culminato nell'assassinio di Giuliano: “Videre erat tumultuantem populum, viros mulieresque, sacerdotes, pueros, fugitantes passim quo pedes vocarent. Omnia fremitu plena et gemitu, nihil exaudiri tamen expressae vocis: fuere et qui crederent templum corruere”.³

“Messer Agnolo”, com'era chiamato al suo tempo, nella lettera a Mattia Corvino⁴, si vantava di essere il primo italiano nel giro di un millennio a sapere molto bene il greco, proprio come i greci. E le conoscenze collegate al mondo greco non si fermano solo alla lingua, ma anche alla letteratura e alla filosofia. Il suo interesse per l'antichità greca e latina l'ha fatto rendere, attraverso i suoi studi, le sue prelezioni e i suoi lavori, un Umanesimo davvero scientifico.⁵

Discepolo di famosi maestri (Cristoforo Landino per il latino, Andronico da Tesalonica per il greco, Marsilio Ficino e Argiropoli da Costantinopoli per la filosofia), è invitato da giovane nella casa di Lorenzo de' Medici, per essere precettore dei suoi figli. Dopo la congiura de Pazzi, nella Chiesa di Santa Maria del Fiore di Firenze, dove il fratello del principe Lorenzo, Giuliano de' Medici muore e Lorenzo stesso è ferito, e lui stesso è testimone, gli ottimi rapporti con il principe sono un po' guastati, e continuano ad essere così anche dopo i contrasti di opinioni con Clarice Orsini, la moglie del Magnifico sui metodi di educazione del figlio Piero.

Allontanato da Firenze nel 1479, si ferma, dopo tante peregrinazioni, a Mantova, sotto la protezione della famiglia del cardinale Federico Gonzaga.

Si pare che sia questa città il posto dove abbia scritto una festa cortigiana, uno dei suoi capolavori, *La Favola d'Orfeo* e che la dedicherà al cardinale. Sempre qui tradurrà dal greco in latino tutto ciò che “tra Greci scrittori si trovasse de' fatti degl'Imperatori Romani”⁶. Traduce per Papa Innocenzio VIII Erodiano e glielo manda, e, nel suo turno, questi ammira la sua opera e gli scrive una lettera nella quale mostra il suo più vivo gradimento.

Oltre ad opere in latino, di cui parleremo più avanti, ha composto – per celebrare la gloria di Giuliano ode Medici in un torneo – *Stanze per la Giostra*.⁷ Questi opera una trasfigurazione della realtà in chiave mitica, idillica. I personaggi e i fatti narrati sono riportati in chiave mitologica. L'opera si sviluppa lungo la storia di Iulio, un uomo che amava solo la caccia e lontano dall'amore e di Cupido, che lo fa innamorare dalla ninfa Simonetta. Qui, l'amore è visto come via per l'elevazione ad un mondo ideale, attraverso l'esercizio della virtù.

Nella *Favola di Orfeo* di Poliziano, Euridice, la moglie di Orfeo, fugge dal pastore Aristeo attraverso un prato, calpesta su un serpente velenoso, e muore dal suo morso. Distrutto dal dolore, Orfeo raggiunge l'Ade, e con un canto miracoloso, arriva nell'inferno e, grazie al suo talento di cantore, riesce a commuovere Plutone e Proserpina e a convincerli a far Euridice tornare in vita, ma con una condizione, quella di non voltarsi a guardarla finché non escono a tornare sulla terra. Orfeo non riesce a sottrarsi dal desiderio di guardarsi l'amata ed Euridice ritorna negli inferi e così, non potrà mai vederla, e maledirà l'amore e giurerà odio verso tutte le donne.⁸

La *Favola di Orfeo* richiama le *Metamorfosi* di Ovidio e le *Georgiche* di Virgilio e rievocano il mito di Orfeo, il personaggio della mitologia greca, il re tracio, chiamato “il padre dei canti”, inventore della lira, che poteva incantare le bestie selvatiche, gli alberi e le rocche, cambiare i corsi dei fiumi e che è conosciuto nella mitologia come uno che abbia insegnato anche nozioni elementari di medicina, scrittura e agricoltura, e che aveva persino delle nozioni di astrologia.

Nel loro volume che sorprende aspetti letterari dall'Alto Medioevo fino al Seicento ed intitolato *letteratura italiana Modulare*, Melfino Materazzi e Giovanni Presutti, considerano che “Il mito dell'onnipotenza della poesia, capace persino di infrangere i confini della vita, esprime forse meglio di altri lo spirito profondo della cultura umanistica, il suo tentativo di ritorno alle origini, per individuarvi gli archetipi di una civiltà superiore, in grado di realizzare appieno le potenzialità dell'uomo; spirito che trova nel neoplatonismo il suo corrispettivo filosofico. Poliziano, riprendendo il mito di Orfeo, il poeta della Tracia, che è personificazione stessa del potere sovranaturale della poesia, ne intende esplorare i limiti estremi, e dunque

verificare la validità di un modello culturale, che ambisce a superare la limitatezza umana.”⁹

Vittore Branca, riconosce nell'incontro con il pensiero aristotelico un momento di profondo rinnovamento e trasformazione nel pensiero di Poliziano. Tale conversione all'aristotelismo avrebbe come caratteristiche essenziali la scelta per un lingua letteraria media e chiara e la completa dedizione alla filologia. Al contrario, Peter Godman sottolinea come di influenza del pensiero aristotelico su Poliziano si possa parlare solo a partire dagli ultimi tre anni della sua vita, durante i quali l'umanista, si sarebbe volto allo studio delle opere di logica e metafisica del filosofo.

Torna a Firenze, dove si riconcilia con Lorenzo il Magnifico, che gli assegna la cattedra di eloquenza latina e greca nello Studio fiorentino di cui abbiamo fatto riferimento. Qui, l'attenzione dell'umanista si avvia verso problemi filologici e filosofici. Sempre qui scriverà le opere in latino – due centurie, cioè cento libri della *Miscellanea*, le *Epistole* e *Le Selve*, seguendo il modello di Stazio.¹⁰ Le *Silvae* rappresentano uno dei punti di convergenza dell'attività di letterato e filologo di Poliziano. Nel *Commento alle Selve di Stazio*, l'uomo di lettere propone una rassegna dei generi poetici e dei loro interpreti, e realizza un'accurata serie di schede biografiche e critiche su poeti greci e latini. Abbiamo di fronte una poesia erudita, meno agile e fresca rispetto alle liriche della giovinezza, ma animata da una robusta eloquenza e da una commossa celebrazione della poesia antica.¹¹

Composti come *praelectiones* a corsi accademici, i poemetti delle *Selve* si collocano nel genere epidittico, col dichiarato obiettivo di celebrare la poesia ed i poeti. Tale intento viene esplicitato nella prefazione in distici elegiaci premessa alla *Manto*: essa descrive una scenetta mitologica ambientata nell'antro di Chirone, in cui si immaginano riuniti gli Argonauti in attesa di prendere il mare. Il loro banchetto viene allietato dal canto di Orfeo, che risulta tanto inebriante da indurre il giovinetto Achille ad impugnare la lira del vate e ad intonare un goffo canto in sua lode.

Le sue idee hanno avuto un'influenza maggiore sugli artisti fiorentini del tempo, includendo Botticelli e Michelangelo. Raffinato poeta e filologo, Poliziano è stato il più brillante esponente della cultura umanistica fiorentina che ha saputo, con eccellente destrezza, trasporre sul piano del mito la rivelazione della sapienza. Ha sostenuto l'idea dell'imitazione dei classici ed ha lasciato con le sue opere l'immagine di un mondo colto e compiuto, lontano dalle tensioni e aspirazioni quotidiane, tutto teso al raggiungimento dell'equilibrio e della perfezione.¹²

NOTI

- ¹ Roncoroni, Claudio, *Poetica e poetarum historia: personaggi-poeti nelle Silvae di Angelo Poliziano*, in A. Verde, *Lo Studio fiorentino 1473-1503. Ricerche e documenti*, Firenze, Olschki, 1985, pag. 214.
- ² Luigi De Bellis, *Letteratura italiana, Il Quattrocento*, 2003.
- ³ V. Branca, *Poliziano e l'Umanesimo della parola*, Torino, Einaudi, 1983, pag. 102.
- ⁴ <http://www.wikipedia.com>
- ⁵ Charles G. Nauert, Jr., *Humanism and the Culture of Renaissance Europe* (Cambridge UP, 1995), pp. 40-41.
- ⁶ *** in Prefazione alle *Stanze d'Angelo Poliziano*, Firenze, Gabinetto all'Insegna di Pallade, 1821, pag. 6.
- ⁷ Giacinto Spagnoletti, *Otto secoli di poesia italiana*, I Mammut, Grandi tascabili economici Newton, Milano, 1993, pag. 163.
- ⁸ M. Materazzi, G. Presutti, *Letteratura Italiana Modulare*, ed. Thema, Bologna, 2005, pag. 598.
- ⁹ M. Materazzi, *op. cit.*, pag. 599.
- ¹⁰ idem, pag. 594.
- ¹¹ Luigi De Bellis, *op. cit.*, 2003.
- ¹² L. Surdich, *Storia della letteratura italiana*, ed. Il Mulino, Bologna, 2005, pag. 121.

BIBLIOGRAFIA

- Spagnoletti, Giacinto, *Otto secoli di poesia italiana*, I Mammut, Grandi tascabili economici Newton, Milano, 1993.
- Barberi Squarotti, G., *Storia della civiltà letteraria italiana*, Unione Tipografico Editrice Torinese, Torino, 1992.
- Branca, V., *Dizionario critico della letteratura italiana*, Unione Tipografico Editrice Torinese, Torino, 1999.
- Petronio, Giuseppe e Masiello, Vitilio, *La produzione letteraria in Italia. Storia. Testi. Contesti*, Palumbo, Firenze, 1993.
- Sapegno, Natalino, *Compendio di Storia della letteratura italiana*, La Nuova Italia, Firenze, 1995.
- Surdich, Luigi (a cura di Andrea Battistini), *Storia della letteratura italiana*, ed. Il Mulino, Bologna, 2005.
- Materazzi, M., Presutti, G., *Letteratura Italiana Modulare*, ed. Thema, Bologna, 2005.
- Roncoroni, Claudio, *Poetica e poetarum historia: personaggi-poeti nelle Silvae di Angelo Poliziano*, in A. Verde, *Lo Studio fiorentino 1473-1503. Ricerche e documenti*, Firenze, Olschki, 1985.
- Branca, V., *Poliziano e l'umanesimo della parola*, Torino, Einaudi, 1983.
- Godman, P., *Poliziano's Poetic and Literary History*, in «Interpres», XIII (1993).
- De Bellis, Luigi, *Letteratura italiana, Il Quattrocento*, 2003.

REZUMAT

Lucrarea prezintă atât lucrările în latină ale umanistului italian Angelo Poliziano, cât și preluarea de către acesta, într-una din lucrările sale, a mitului lui Orfeu, mitul poetului trac, care din iubire, a depășit hotarele vieții. Traducător al *Iliadei* lui Homer și profesor de retorică la Studiul Florentin, academie deschisă în 1348, unde mai întâi s-au studiat materiile umaniste, dar ulterior și științifice, poetul își merită cu prisosință apelativul de erudit, dată fiind înclinația sa aparte către tot ceea ce reprezenta cultura și civilizația antichității greco-latine.

OBSERVAȚII LA DERIVAREA ȘI COMPUNEREA ADJECTIVALĂ ÎN LIMBA LATINĂ. HIBRIDE GRECO- LATINE ÎN TEXTELE PLAUTINE

Ioana-Rucsandra DASCĂLU

Limba latină dispune de trei procedee de formare a cuvintelor: derivarea cu sufixe, compunerea cu prefixe și compunere. Preluând modelul de analiză oferit pentru limba română de profesorul de filologie clasică de la Universitatea din București I. Fischer¹, vom respecta criteriile sale de clasificare după clasa derivatului, categoria cuvântului de bază și rolul semantic al sufixului².

Se face apel în acest context la considerații lingvistice heteroclite: de natură morfologică, sintactică, sociolingvistică, în sensul în care subiectul propriu-zis implică analiza dialogului și a stilurilor contextuale, relația dintre limba latină și limba elină (o serie de sufixe sau de elemente de compunere fiind preluate de latină din elină). Argumentația începe de la premisele stratificării lingvistice, așa cum a fost aceasta descrisă de Happ³, studiu în care se prezintă limbajele de specialitate (*Sondersprache*), limbaje profesionale, dialecte, caracteristicile limbajului scris vs. ale limbajului oral. Tratatul lui J. Marouzeau⁴ stabilește în acest sens existența unor tonuri și genuri, la care se adecvează un tip de vocabular: cuvinte nobile, *grauia quae maiestatem habebunt ornatissima*, cuvinte intermediare *media, mediocria, ex humiliore neque tamen ex infima et promulgatissima*, cuvinte umile: *attenuata, demissa usque ad usitatam puri consuetudinem sermonis*; între tragedie care prezintă *grauitas uerborum* și comedie realizată prin *elegantia* apar diferențe ireductibile. Între limbajul scris și limbajul oral apare deopotrivă distincția între *sermo familiaris* și *sermo uulgaris/ plebeius (Umgangssprache)*. Limbajul oral se prezintă ca afectiv, subiectiv, diferit de limba literară ca limbă normată intelectuală. Textele de teatru latin manifestă, conform speciei în cauză, stratificarea între poezia înaltă, caracterizată ca *pathos* și limbajul familiar (convențional, trivial, banal, clișeizat): *Die Sprache des römischen Dramas zur Zeit der Republik bildet eine feste Tradition und Konvention, die in sich recht einheitlich ist und sich deutlich nach aussen abgrenzt: Irgendwie einfacher als das Epos, hochstilisiert im Vergleich mit den anderen Gattungen. Diese Konvention umfasst sowohl die Tragiker wie*

Observații la derivarea și compunerea adjectivală în limba latină.

Hibride greco-latine în textele plautine

die Komiker aller Schattierungen bis etwa um die Mitte des ersten vorchristlichen Jahrhunderts.

O premisă secundară o constituie afirmația lui J. Marouzeau despre utilizarea adjectivelor derivate cu sufixe, de tip *hostilem libidinem* (*adjectiv=complement în Genitiv*), care este considerată drept o marcă de *genus graue*, de vocabular grandilocvent înalt, care caracterizează poeticitatea limbajului comic latin⁵.

În urma constituirii unui corpus plautin, se inventariază adjective derivate cu sufixe pornind de la termeni de bază substantive comune (cel mai bine reprezentate) și de la substantive proprii (toponime, antroponime, teonime):

- toponime: Ba200-2: <Ch>Eheu, an inuenisti Bacchidem? <Pi>Samiam quidem.
<Ch>Vide, quaeso, ne quis tractet illam indiligens;
Scis tu ut confringi uas cito *Samium* solet.
Ru49-50: <Arcturus>Ei erat hospes par <s>ui *Siculus* senex
Scelestus *Agrigentinus*, urbis proditor
- antroponime: Ba219-220: <Ch>Quos ames paratumst, quod des inuentost opus.
Nam istic fortasse aurost opus. <Pi>*Philippeo* quidem.
- teonime: Ru472-3: <Sc>Sed autem quid si hanc hinc abstulerit quispiam Sacram urnam Veneris? Mi exhibeat negotium
Metuo hercle ne illa mulier mi insidias iocet.
Ut comprehendar cum sacra urna *Veneria*.
Ru624: Ferte suppetias Veneri *Veneriaequae* antistitae.

Sufixele îndeplinesc roluri tematice diferite (W. Dressler⁶ clasifică unele tipuri de sufixe nominale *-τήρ, -τωρ, -τρον, -θρον, εύς*, lat. *-tor, -trum, -culum, -bulum* conform polisemiei acestora în funcții de agent și de instrument):

– sufixe de apartenență *-alis/aris*:

Ba976-7: <Chrys>Nunc Priamo nostro si est quis emptor, *comptionalem* senem

Vendam ego, *uenalem* quem habeo, extemplo ubi opidum expugnauero.

Ru107: <Dae>*uirile* sexus numquam ullum habuit

Ru221: <Ampelisca>Sed *erile* scelus me sollicitat, eius me impietas male habet.

Mer1171: <Pa>Et bulla aureast, pater quam dedit mihi *natali* die.

Ru520: <La>Eheu, quis uiuit me *mortalis* miserior?

Men748-9:<Tr>Tune hic, feles *uirginalis*, liberos parentibus

Sublectos habebis atque indigno quaest conteres?

– sufixe de apartenență *-ius* în combinație cu sufixe de agent –
tor/trix>-torium, toria:

Men235-236:<Ni>Ibo in Piraeum; uisam ecquae<n> aduenerit

In portum ex Epheso nauis *mercatoria*.

Ba645-8:<Chrysalus> Nunc amanti ero, filio senis

Quicum ego bibo, quicum edo et amo,

Regias copias aureasque optulit,

Ut domo sumeret neu foris quaereret.

Men551-3:<Men>Di me quidem omnes adiuuant, augent, amant.

Sed quis ego cesso, dum datur mihi occasio

Tempusque abire ab his locis *lenoniis*?

– sufix de instrument *-eus* (se consideră că acest sufix *-eus* provine
dintr-un sufix grec *-εὐς* și formează noi adjective de la baze verbale; precum
un alt sufix latin *-ius*, ele fac parte dintr-un fond lexical înalt, cu referire la
supraomenesc sau la eroic)⁷:

Ru268: <Ptolemocratia>Nempe equo *ligneo* per uias caerulas estis
uectae?

– un sufix și substantival și adjectival cu productivitate în latina târzie
și în romanica comună *-ina/inus*:

Ba888-9: <Ch>Qua quidem te faciam, si tu me inritaueris

Confossioem *soricina* nenia.

Cas12: Studiose expetere uos *Plautinas* fabulas

Men159: Etiam nunc concede audacter ab *leonino* cauo.

– un sufix temporal *-aticus*, considerat ca aparținând latinei savante
(uneori cu nuanță peiorativă)⁸:

Ba93-4: <Ba>Lepidu s. Nunc ego te facere hoc uolo:

Ego sorori meae cenam hodie dare uolo *uiaticam*.

Ru310-1: <Tr>Saluete fures maritumi, conchitae atque hamiotae,

Famelica hominum natio.

Mi268-9: <Pal>Si ita non reperio, ibo odorans quasi canis *uenaticus*

Usque donec persecutus uolpem ero uestigiis.

– sufix cu valoare posesivă *-osus*:

Ru1006: <Tr>*Elleborosus* sum
<Gr>At ego cerritus.

În considerațiile sale cu privire la adjective în limba latină, J. Marouzeau⁹ comentează relația dintre ordinea cuvintelor și interpretarea semantică în cadrul sintagmei nominale: adjectivul utilizat, ca exemplu *longus*, este diferit decodat în funcție de poziția sa: *une longue journée* (= *de longueur notable*), *une table longue* (= *de forme allongée*), *une planche longue de deux mètres* (= *qui comporte une longueur de...*). Recitind acest punct de vedere filologic tradiționalist prin studiul lui D. Bouchard¹⁰, se stabilesc două clase adjectivale potrivit topicii la care se face apel: adjectivele non-predicative sunt cele care apar în genere în poziție post-nominală, modificând componentele nominale ca un întreg, în totalitate; în majoritate adjectivele derivate cu sufixe de instrument sau de nume de agent sunt post-nominale; această diferență semantică determinată de topică este explicată prin relația diferită cu capul construcției respective: adjectivele prenominală comportă o relație mai strânsă, mai fixă, în vreme ce adjectivele postnominală au o relație mai laxă cu determinatul:

Ru475: <Sc>Ut comprehendar cum sacra urna *Veneria*.

Ru268: <Ptolemaia>Nempe equo *ligneo* per uias caeruleas estis uectae?

Ru624: Ferte suppetias Veneri *Veneriae* que antistitae.

Echivalența adjectiv = complement în Genitiv descrie substituția unor valori precum apartenența, materia, explicația prin adjective derivate în majoritate de la substantive latine:

▪ Genitiv al apartenenței:

Ru198: <Pal>Sed *erile* scelus me sollicitat, eius me impietas male habet.

Ba366-7: <Ch>Nunc ibo, *erili* filio hanc fabricam dabo.

Cas11-4: <Prol>Nos postquam populi rumore intelleximus
Studiose expetere uos *Plautinas* fabulas.

▪ Genitiv al materiei:

Ba512-4: <Mn>Verum quam illa umquam de mea pecunia
Ramenta fiat plumea propensior,
Mendicum malim mendicando uincere.

Ba645-8: <Ch>Nunc amanti ero, filio senis
Quicum ego bibo, quicum edo et amo,

Regias copias aureasque optuli.

Ru1006: <Tr>*Elleborosus* sum

<Gr>At ego cerritus.

▪ Genitiv explicativ:

Ru1109: Cistellam isti inesse oportet caudeam.

Ba94: ego sorori meae cenam hodie dare uolo *uiaticam*.

Ps1237: certumst mihi hunc mortualem facere ex *natali* die.

În sfera compunerii cuvintelor latine se vor examina hibridele greco-latine specifice limbajului comic, formate deci dintr-un termen latin și un alt termen elin; latina se prezintă în genere ca o limbă reticentă la formarea cuvintelor compuse (cf. I. Fischer¹¹, care compară limba latină și limba română, propunând și o serie de modele după clase morfologice, precum și un inventar al prefixoidelor și sufixoidelor, în majoritate de proveniență clasică). M. Fruyt¹² dezvoltă aceeași teză a dificultății de a crea cuvinte compuse în limba latină în comparație cu sanscrita, greaca sau armeană (dintre cauze se enumeră faptul că în limba latină cuvintele sunt mai scurte decât în elină sau sanscrită, ceea ce împiedică acumularea a două morfeme care poartă sens lexical)¹³. Procedeele de compunere a cuvintelor prezentate sunt, alături de aglutinare, *dvandva*, care exprimă o relație cumulativă între două elemente x și y și *bahuvrihi*, în care limba latină utilizează în genere prefixe (cf. *in-ops*, *im-berb-is*, *in-utilis*); compusele plautine hibride greco-latine au fost încadrate în categoria *monștrilor lingvistici*¹⁴, definiți drept creații lexicale inedite, artificiale, agramaticale, neasimilate propriu-zis în limba latină. De exemplu:

▪ substantiv+verb:

Trin250-5b: <Lys>Quod ecbibit, quod comest, quod facit sumpti.

Nox datur; ducitur familia tota,

Vestiplica, unctor, auri custos, flabelliferae, sandaligerulae,

Cantatrices, cistellatrices, nuntii, renuntii,

Raptores panis et peni.

Fit ipse, dum illis comis est,

Inops amator.

▪ substitute ale unor propoziții întregi:

Persa701-5: <Sa>Ausculata ergo, ut scias:

Vaniloquidorus Virginisuendonides

Nugiepiloquides, Argentumextenebronides,

Tedigniloquides, Nugides, Palponides,

Quodsemelarrripides Numquamerripides. Em tibi!

Observații la derivarea și compunerea adjectivală în limba latină.
Hibride greco-latine în textele plautine

Poenprol154-6: Latine Plautus Patruus *Pultiphagonides*.
Nomen tam habetis. Nunc orationes ceteras
Accipite.

- adjectiv + adjectiv:
Capt277-9: <He>Quo de genere natust illic Philocrates?
<Phil>*Polyplusio*;
Quod genus illi est unum pollens atque honoratissimum
<He>Quid ipse hic? Quo honore est illic?
<Phil>Summo atque ab summis uiris
- compuse din trei sau mai multe elemente lexicale:
Capt285-6: <He>Quid erat ei nomen?
<Phil>*Thensaurochrysonicochrysidis*
<He>Videlicet propter diuitias inditum id nomen quasi est?

St241-2:<Py>Quem ego seruauis in campis *Curculionieis*,
Ubi *Bumbomachides Clutumistharidysarchides*
Erat imperator summus, Neptuni nepos?

Combinatii sintagmatice, în care derivații în *-arii* cuprind atât termeni latini, cât și termeni elini sau hibride formate cu sufixe eline *-ides*, *-dor*. M. Fruyt¹⁵ le caracterizează drept *panachage* lingvistic, fiindcă elementele eline sunt păstrate ca străine, fără asimilare la nivelul limbii latine.

Aul505-16: <Meg>Nunc quoque uenias plus plaustrorum in aedibus
Videas quam ruri, quando ad uillam ueneris.
Sed hoc etiam pulchrum est praeque sumptus ubi petunt.

Stat fullo, phrygio, aurifex, *linarius*,
Caupones, uiolarii, *carinari*,
Aut *manulearii*, aut *murobatharii*
Propolae linteones, *calceolari*,
Sedentarii sutores *diabatharii*,
Solearii astant, astant *mulocinari*,
Petunt fullones, sarcinatores petunt;
Stropharii astant, astant simul *sonarii*.
Iam hosce absolutos censeas; cedunt, petunt
Treceni, cum stant *inyulacistae* in atris
Textores *limbolarii*, *arcularii*.

(Fruyt2000:38)

Asocierile de cuvinte compuse substituie adesea propoziții întregi prin hibride greco-latine formate de la baze verbale cu compliniri fie substantive, fie în sintagme prepoziționale adjectiv/ pronume + substantiv + verb, în care comicul de limbaj se realizează prin motivarea lexicală a numelor de persoană – creații originale plautine (*Pultiphagonides*, *Thensaurochrysonicochrysidēs*, *Bumbomachides Clutumistharidysarchides*, *Diapontius*), prin alăturarea de termeni latini și elini.

Clasificările specialiștilor în lexicologie latină le consideră drept produse neologice extravagante, neologisme stilistice, monștri lingvistici agramaticali, creații artificiale și atipice¹⁶. Hibridele compuse greco-latine sunt reprezentative pentru limbajul comic literar, drept creații evidențiate stilistic în contextul în care limba latină agreează în special ca metode de înnoire lexicală sufixarea și aglutinarea în detrimentul compunerii propriu-zise¹⁷.

NOTE

- ¹ I. Fischer, *Rumänisch: Wortbildungslehre*, in: „Lexikon der Romanistischen Linguistik“ (LRL), Vol. III, (herausgegeben von G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt), Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 33.
- ² W. Dressler, *Eine typologische Charakterisierung der Polysemie griechischer und lateinischer Agens- und Instrumentalsuffixe*, in: „Recherches de linguistique. Hommages à Maurice Leroy“ (Ed. par J. Bingen, A. Coupeze, F. Mawet), Université Libre de Bruxelles, Ed. de l'Université Libre de Bruxelles, 1980, p. 68.
- ³ H. Happ, *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*, in: „Glotta-Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache“ XLV. Band (1967) Heft ½, Göttingen, p. 64 sqq.
- ⁴ H. Happ, *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*, in: „Glotta-Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache“ XLV. Band (1967) Heft ½, Göttingen, 191 sqq.
- ⁵ J. Marouzeau, *Traité de stylistique latine* (3e édition), Paris, Les Belles Lettres, 1954, p. 191.
- ⁶ W. Dressler, *op. cit.*
- ⁷ W. Dressler, *op. cit.*, p. 69.
- ⁸ M. Iliescu, M. Livescu, *Introducere în studiul limbilor romanice*, Vol. I, RUC, Universitatea din Craiova, 1978, p. 243.
- ⁹ J. Marouzeau, *op. cit.*, p. 196.
- ¹⁰ „The Distribution and Interpretation of Adjectives in French“
- ¹¹ I. Fischer, *Op. cit.*, p. 49.
- ¹² M. Fruyt, *Constraints and Productivity in Latin Nominal Compounding*, în „Transactions of the Philological Society“ 100/2002.
- ¹³ M. Fruyt, *Op. cit.*, p. 259.
- ¹⁴ M. Fruyt, *La création lexicale: généralités appliquées au domaine latin*, in: M. Fruyt, Ch. Nicolas, „La création lexicale en latin“ (Actes de la Table Ronde du IXème Colloque International de Linguistique Latine Madrid le 16 avril 1997), Paris-Sorbonne, 2000, p. 24.
- ¹⁵ Eadem, *ibid.*, p. 38.
- ¹⁶ M. Fruyt, *Op. cit.*
- ¹⁷ M. Fruyt, *Constraints and Productivity in Latin Nominal Compounding*, în „Transactions of the Philological Society“ 100/2002, p. 260.

BIBLIOGRAFIE

- Bouchard, D., *The Distribution and Interpretation of Adjectives in French: A Consequence of Bare Phrase Structure*, in: „Probus”, 1998, p. 139-183.
- Dressler, W., *Eine typologische Charakterisierung der Polysemie griechischer und lateinischer Agens-und Instrumentalsuffixe*, in: „Recherches de linguistique. Hommages à Maurice Leroy (Ed. par J. Bingen, A. Coupez, F. Mawet), Université Libre de Bruxelles, Ed. de l'Université Libre de Bruxelles, 1980.
- Fischer, I., *Rumänisch: Wortbildungslehre*, in: „Lexikon der Romanistischen Linguistik”(LRL), Vol. III, (herausgegeben von G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt), Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 33-55.
- Fruyt, M., *La création lexicale: généralités appliquées au domaine latin*, in: M. Fruyt, Ch. Nicolas, „La création lexicale en latin“ (Actes de la Table Ronde du IXème Colloque International de Linguistique Latine Madrid le 16 avril 1997), Paris-Sorbonne, 2000, p. 11-48.
- Fruyt, M., *Constraints and Productivity in Latin Nominal Compounding*, in: „Transactions of the Philological Society“, 100/2002, p. 259-287.
- Happ, H., *Die lateinische Umgangssprache und die Kunstsprache des Plautus*, in: „Glotta-Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache“ XLV. Band (1967) Heft ½, Göttingen.
- Iliescu, M., Livescu, M., *Introducere în studiul limbilor romanice*, vol. I, RUC, Universitatea din Craiova, 1978.
- Marouzeau, J., *Traité de stylistique latine* (3e édition), Paris, Les Belles Lettres, 1954.

ABSTRACT

This is a contribution to word formation in Latin, especially in the language of the Roman comedy, which spreads derivated and compound lexemes, typical for the *sermo familiaris* (also designated as *Umgangssprache*): we first encounter the adjectival suffixes by expressing their semantic and grammatical values (possession, instrument, agent...); within the frames of Greek and Latin bilingualism, we also study the artificial and agrammatical hybrids, which stand as consequences of the literary genre and of the influence that the Greek authors exercised upon the Roman conventions.

EVOLUȚIA DE LA LATINA CLASICĂ LA LATINA TÂRZIE DIN PERSPECTIVA TEORIEI PROTOTIPULUI (II)

Ioana-Rucsandra DASCĂLU

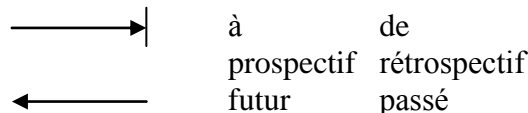
Potrivit rolului pe care îl dețin în enunț (preponderent lexical sau gramatical), s-a emis o serie de clasificări ale cuvintelor: semanteme vs. morfeme, cuvinte pline vs. cuvinte vide, cuvinte autonome lexical vs. cuvinte gramaticale. Categoria cuvintelor gramaticale se caracterizează printr-un semantism abstract și general, fiind dificil de analizat semantic: *Les très petits mots accessoires, tels les particules, reçoivent presque tout leur sens de l'impulsion contextuelle. La signification dont ils se revêtent est celle que le contexte laisse, pour ainsi dire, disponible*¹. Această distincție între unități individualizate semantic și unități incolore constituie o premisă a restructurării sistemului gramatical latin și implicit a grupului prepozițional prin două metode: renovarea (înlocuirea prin forme noi) și întărirea prin adverbe.²

Este necesar să se menționeze organizarea mentală a sistemului prepozițional, așa cum a fost sintetizată de B. Pottier. Pornind de la subiectul locutor (*ego*), universul se divizează, de la concret spre abstract, în trei sfere conceptuale de aplicare: sfera spațială, sfera temporală, sfera noțională; datorită caracterului său predominant concret, dimensiunea spațială este considerată primară și de bază, sau, în termeni cognitivi prototipică, din aceasta derivând celelalte valori semantice: *Les cognitivistes ont fait de la motivation du sens un enjeu théorique contre le postulat d'autonomie de la syntaxe, et comme cette motivation est d'ordre perceptuel, de l'espace-domaine du concret-une source essentielle de la catégorisation du sens. On renoue ainsi, d'une autre façon, avec une idée ancienne, celle que la localisation est une opération primaire du repérage linguistique. De toutes les relations exprimées par les prépositions, les relations spatiales sont celles qui manifestent de la façon la plus concrète l'inscription dans la langue du corps du locuteur et de son expérience physique du monde*³.

Ca metodă de analiză a polisemiei sistemului prepozițional rezultate interesante oferă semantica prototipului: dacă pentru sistemul nominal se aplică cel mai bine teoria prototipului în varianta standard, pentru sistemul prepozițional cea mai adecvată este varianta extinsă, care studiază

Evoluția de la latina clasică la latina târzie din perspectiva teoriei prototipului (II)

mecanismele conceptuale ale evoluției unor unități lexicale prin seria *asemănărilor de familie* (spre exemplu, prepozițiile latine *ad* și *de* au fost desemnate ca elemente prototip ale sistemului prepozițional); interpretând schema lui Pottier⁴

se stabilește o relație de opoziție între cuplul prepozițional *ad/de* potrivit criteriilor [+tendință] și [+îndepărtare], mișcare direcționată *ad* și mișcare direcționată *de*. În articolul din *OLD*, spre exemplu, se sintetizează următoarele sensuri principale ale prepoziției *ad*: A. Motion/Direction B. Limit (Time & Space) C. Position. Situation (Static) D. Addition. Application E. Response. Opposition F. Comparison G. Function. Purpose. Result, în care se instituie drept prototipică valoarea spațială a mișcării către un punct fix:

Caes., *Bellum Gallicum*, VI, 1: *quo ex Cisalpina consulis sacramento rogasset, ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet.*

Cic., *In Cat.* III, 8: *ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet*

Tac., *Annales* XIV, 22: *quia fontem aquae Marciae ad urbem deductae nando incesserat.*

Trăsătura semantică [+direcție] face tranziția între valoarea spațială și valoarea temporală, mai abstractă, prin care prepoziția *ad* desemnează limita de timp:

Petr., *Sat.*, XXV: *infans cum paribus inquinata sum, et subinde procedentibus annis maioribus me pueris applicui, donec ad hanc aetatem perueni.*

Caes., *Bellum Gallicum*, I, 7: *ad idus Apriles reuertentur.*

Prin extindere semantică și abstractizare în contingență se dezvoltă valoarea de *finalitate*, scop: *l'idée de mouvement conduisait également à celle de but. Ce sens final est très fréquent pour ad: en vue de, pour, en particulier avec le gérondif ou l'adjectif en -ndus*⁵.

Petr. *Sat.*, XVII: *sed attoniti expectauimus lacrimas ad ostentationem doloris paratas.*

Analiza semantică a valorilor prepoziției *ad* se încadrează în contextul studiului polisemiei, care propune ca metodă în semantica lexicală configurarea sensului în termeni prototipici. Polisemia se definește ca o multitudine de sensuri aparținând aceleiași forme, însă această pluralitate se subordonează unui sens abstract schematic și superior, care rezumă trăsăturile

caracteristice ale celorlalte seme. Astfel, în toate clasificările privind multiplicitatea sensurilor unui lexem se instituie o formă abstractă, prototipică care rezumă trăsăturile celorlalte realizări concrete. Evoluția semantică și polisemia se pot explica prin această prezență necesară a unei invariante abstracte comune tuturor sensurilor polisemice.

În evoluția prepoziției *ad* se stabilește ca trăsătură semantică prototipică din punct de vedere cognitiv sensul locativ, care predomină asupra sensurilor temporal și noțional; prepoziția *ad* în accepțiunea sa spațială prototipică desemnează direcția, apropierea de un *terminus*, limita, unitatea de sens conținută și în extensiunile mai abstracte:

Apuleius, *Metamorphoseon lib. XI, I, 18: Ad haec ille subridens: „Ad tu“*, inquit, „non sanguine sed lotio perfusus es.“

Idem, *ibid.: Sed tandem oborta diuinitus audacia sic ad illa...*

Cic., *In Cat.*, III, 8-9: *Tum ille dixit, cum uix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras ut seruorum praesidio uteretur* (funcția beneficiarului, în general exprimată prin Dativ, este concurată de construcția prepozițională cu *ad* direcțional, care intră în interferență cu funcția unui caz abstract).

Un caz special îl reprezintă utilizarea autonomă cu valoare adverbială a termenului *ad* ca reminiscență a valorii inițiale de particulă pe care o îndeplinesc prepozițiile:

Caes., *Bellum Gallicum*, 2, 333, 5: *occisis ad hominum milibus quattuor*.

Această valoare a particulei adverbiale *ad* devine mai frecventă în texte din latina târzie, în care prepoziția *ad* + Ac este glosată prin adverbul *circiter*:

Chir. 198: *dabis ex uino ad cocliaria singula*.

Idem 199: *dabis singulis ad cotulas binas*

Idem 199: *sit haec potio abundans ad sextaria III*

Diese Ausbreitung der Präposition ad können wir auch in temporalen Ausdrücken wahrnehmen: Thes I, 556: ad de tempore dicitur quo quid tempore fiat.

În pluralitatea de sensuri care caracterizează o unitate polisemică se instituie un sens abstract, schematic și superior ca sens de origine⁶, de la care se produce adăugarea sau pierderea de seme în fenomenul polisemiei, care afectează atât categoriile lexicale (substantive, verbe, adjective, adverbe), cât și categoria cuvintelor gramaticale (conjuncții, prepoziții, pronume).

Ex.⁷: *de* indicating removal from a position from which an outward searching action is directed; *From:* indicating the point from which a

Evoluția de la latina clasică la latina târzie din perspectiva teoriei prototipului (II)

downward directed action proceeds; from the direction of; de⁸ marque l'origine, l'éloignement avec une idée accessoire de mouvement de haut en bas; sensul primar și prototipic al prepoziției de este un vector retrospectiv, care se concretizează ca prim sens, spațial, fiind din punct de vedere cognitiv relația cel mai bine reprezentată⁹.

Caes., *Bellum Gallicum* I, 2: *Is M. Messala et M. Pissone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent.*

Petr., *Sat.*, XL VI, 3: *Si uixerit, habebis ad latus seruulum. Nam quicquid illi uacat, caput de tabula non tollit.*

Spre deosebire de cuvintele lexicale, prepozițiile exprimă relații, nu valori semantice autonome; se sintetizează astfel o multitudine de valori: timp, sursă, materie, partiție, origine, relație și cauză, având drept trăsătură semantică în comun mișcarea retrospectivă (DEL1939:254: *le sens en partant de*).

On définit classiquement la polysémie comme la propriété pour une unité lexicale d'être associée à plusieurs sémèmes possédant au moins un sème commun (par opposition à l'homonymie, dans laquelle les sens sont radicalement différents, au sens où les sémèmes correspondants ont une intersection vide)¹⁰.

În latina târzie apar o serie de transformări semantice rezultate din preluarea vechilor morfeme gramaticale desinențiale. Restructurarea morfologică afectează de asemenea sistemul adverbial, care înlocuiește forme primare cu forme compuse, proces în care se remarcă aceleași tendințe semantice pe care le manifestau și prepozițiile simple. Se semnalează cazuri de concurență:

ad/in: Caesar, *Bellum Gallicum*, VI: *simul ad Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipsae ad urbem cum imperio rei publicae causa remaneret.*

ad/Instr: *in his eramus lautitiis, cum ipse Trimalchio ad symphoniam allatus est* (Petr., *Sat.*, 3,2)

Cele trei etape (spațial-temporal-noțional) se păstrează și în formațiile adverbiale compuse:

Peregrinatio Egeriae, V, 5: *Ostenderunt etiam, quemadmodum per ipsam uallem unusquisque eorum habitationes habuerant, de quibus habitationibus usque in hodie adhuc fundamenta parent, quamadmodum fuerunt lapide girata.*

Lat. ad+foras>rom. afară
Sp. afuera

v. it. affuori
v.fr. afors
lat. ad+prope>rom. aproape
prov. cat. approbe
log. approbe
v. fr. apruef
lat. ad+sic>rom. așa
sp. asi
port. asin
lat. ad+post>rom. apoi
lat. in+ad+post>rom. înapoi
lat. ad+retro>it. addietro
fr. arrière
prov. areire
cat. arrera

După cum se observă și în cazul adverbelor compuse preluate din limba română¹¹, adverbele romanice moștenite sunt formate prin compunere cu adverbe, prepoziții sau pronume. Compusele cu **ad**:*ad+aeque, ad+de+ante, ad+hac+ce, ad+foras, ad+modo, ad+post, ad+prope, ad+de+ante, ad+hac+ce, ad+foras, ad+modo, ad+post, ad+prope, ad+sic, ad+tunc+ce, ad+tantum, ad+uix*).

Lat. ad+uix>rom. abia
Lat.ad-hicce>rom. aice
Lat. ad-modo>rom. amu
Lat. ad.-tunc-ce>rom. atunci
Lat. ad-similis>rom. asemenea

Sensul prototipic care le este comun tuturor acestor forme este cel din dicționare, de contact și de limită (spațial-temporal-abstract). Prepoziția *ad* a fost clasificată în rândul prepozițiilor de contact¹².

De la primele definiții ale procesului se discută despre transformarea unui element lexical într-un element gramatical de relație prin pierderea sau slăbirea sensului lexical și integrarea funcțională în sistemul gramatical; acest fenomen este reprezentat la nivelul grupului prepozițional printr-o serie de procese: 1. Gramaticalizarea unor substantive părți ale corpului 2. Transformarea în prepoziții a unor adverbe a. simple b. în combinație cu alte prepoziții 3. Gramaticalizarea unor adjective sau participii verbale.

În exprimarea relațiilor spațiale se gramaticalizează substantive care exprimă forma corpului uman, în raport cu care se instituie criterii antropomorfe de organizare a sistemului de referință prepozițional. În cazul

Evoluția de la latina clasică la latina târzie din perspectiva teoriei prototipului (II)

prepozițiilor, gramaticalizarea implică un nume relațional (care reprezintă o locație sau are ca punct de plecare o locație).. Polisemia ca multiplicitate de sensuri înseamnă așadar desemantizarea sensului de bază concret, abstractizarea și generalizarea lexemului care se integrează în categoria instrumentelor gramaticale.

În analiza polisemiei, R. Martin¹³ indică șase tipuri de realizare a fenomenului: restrângere de sens, extensiune de sens, relație metonimică, relație metaforică, polisemie laxă, polisemie strictă; gramaticalizarea substantivelor care denumesc părțile corpului se include în relația metaforică, definită ca similitudine între S2 și S1 realizată prin procesul de analogie¹⁴.

Lat. caput: ad caput: Per. Eg. I, 5: ad caput ipsius uallis

In capite: Per. Eg. I, 5: in capite uallis ipsius

Lat. latus¹: ad latus murum, ad latus muri, ad latus oculorum

De latus: Lex Salica 7,4: deintus curte aut delatus curte

Ex latus: Chir. 16: ex latere Cypri insulae

a.fr. lez: Plessis-lez+Tours

*a.fr. ad latus> *a lez*

lat. litus: circa litus maris

per longum litus Oceani¹⁵

lat. in costa>a.fr. encoste

lat.de costa>a.fr. decoste

*lat. in casa>*a.fr.en chiez*

lat. a fronte a tergo a lateribus

lat. ad montem>a.fr. amont

lat. ad uallem>a.fr. aval

lat. contra montem>a.fr. contremont

O altă consecință a transformării unităților lexicale în unități gramaticale este multitudinea de prepoziții compuse (fie din două prepoziții, fie din prepoziție și adverb), cele mai numeroase compuse construindu-se cu *ad și de*, cele mai abstracte și generale elemente ale categoriei. Adverbele se transformă în prepoziții potrivit unor parametri spațiali, asimilând sensul lexical al adverbului și direcționalitatea (aferență, eferență) a prepoziției:

-superpoziție/subpoziție:

lat. a supra

lat. de subtus>fr. dessous

-antepoziție/postpoziție

lat. ad iuxta

lat. ad prope>apruef

lat. a retro > fr. arrière
lat. de retro > fr. derrière
lat. de iuxta > a. fr. de joste
lat. de postius > fr. depuis
lat. de usque > fr. jusque

-incluziune/excluziune

lat. de intus > a. fr. denz

Din considerațiile cu privire la prepoziții, acestea au rolul de a marca raportul sintactic între două unități lingvistice; majoritatea prepozițiilor nu au statut autonom în afara acestui raport ca entități semantice; există totuși o legătură genetică între prepoziții și adverbe, care determină valoarea adverbială a unor prepoziții (spre exemplu prepoziția *ad*) și care determină transformarea unor adverbe sau a unor adjective în prepoziții. *We assume that grammaticalization starts from a free collocation of potentially uninflected lexical words in discourse. This is converted into a syntactic construction by syntacticization whereby some of the lexemes assume grammatical functions so that the construction may be called analytic*¹⁶.

Lat. contra > a. fr. contre

T.Liu. I, 57: in medio aedium sedentem

Vulg., Gen., 18, 26: si inuenero Sodomis quinquaginta iustos in medio ciuitatis

Procesul de gramaticalizare implică pierderea autonomiei semantice a unităților lexicale și se produce potrivit unor factori specifici¹⁷: *weight* (individualitate semantică), *cohesion* (relația cu alte semne lingvistice), *variability* (mobilitate în raport cu alte semne: *So far we have three aspects of grammaticalization, namely the decrease in weight and variability and the increase in cohesion*; astfel, lexemele prepoziționale compuse politrematice exprimă prin gramaticalizare exclusiv relații semantice, având rol de operatori logici, fără conținut lexical specific.

Teoria prototipului explică mecanismele cognitive de funcționare a procesului polisemiei: se demonstrează astfel cum de la un sens abstract (superior, numit prototip) se diversifică valorile semantice și funcțiile sintactice potrivit celor trei dimensiuni: spațială-temporală-noțională: *L' hypothèse de formes schématiques a l'avantage de fournir immédiatement les liens de rassemblement: les différents sens polysémiques procèdent d'une même origine sémantique, puisqu'ils ne sont que les déformations ou les stabilisations premières d'un tel sens-amont*¹⁸.

NOTE

- ¹ G. Guillaume apud J. Cervoni, *La préposition*, (Etude sémantique et pragmatique), Paris-Louvain-la-Neuve, Ed. Duculot, 1991, p. 5.
- ² Ch. Lehmann, *Thoughts on grammaticalization*. Second, revised edition, Erfurt, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität (ASSidUE, 9), 2002, p. 25.
- ³ A.M. Berthonneau.& P. Cadiot, *Les prépositions: méthodes d'analyse*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1993, p. 7.
- ⁴ B. Pottier, Systématique des éléments de relation (Etude de morphosyntaxe structurale romane), Paris, Klincksieck, 1962, p. 213.
- ⁵ A. Ernout/ F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, Éditions Klincksieck, 1972, p. 34.
- ⁶ G. Kleiber, *Problèmes de sémantique. La polysémie en questions*, Paris, Presses Universitaires du Septentrion, 1999, p. 67.
- ⁷ P.G.W. Glare, *Oxford Latin Dictionary*, New York, Oxford at the Clarendon Press (OLD), 1983, p. 485.
- ⁸ A. Ernout/A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Éditions Klincksieck, 1939, p. 234.
- ⁹ J. Cervoni, *La préposition*, (Etude sémantique et pragmatique), Paris-Louvain-la-Neuve, Ed. Duculot, 1991, p. 75.
- ¹⁰ G. Kleiber, *op. cit.*, p. 47.
- ¹¹ *** *Istoria Limbii Române*, II, București, Editura Academiei (TILR), 1969, p. 103.
- ¹² W. De Mulder/ A. Vanderheyden, L'Histoire de *contre* et la sémantique prototypique. *Langue Française* 130, pp.108-125, (La linguistique diachronique. Grammaticalisation et sémantique du prototype) W. de Mulder, A. Vanderheyden (edd.), Paris, Larousse, 2001, p. 108.
- ¹³ R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, PUF, 1983, p. 107.
- ¹⁴ Idem, *ibid.*, p. 69.
- ¹⁵ J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur Lateinischen Fach- und Volkssprache*, Leipzig, Haag, Paris, Uppsala, 1935, p. 333.
- ¹⁶ Ch. Lehmann, *op. cit.*, p. 18.
- ¹⁷ Ch. Lehmann, *op. cit.*, p. 12.
- ¹⁸ G. Kleiber, *op. cit.*, p. 74.

BIBLIOGRAFIE

- Buridant, C., *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, Paris, SEDES.
- Berthonneau, A.M. & Cadiot, P., *Les prépositions: méthodes d'analyse*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1993.
- Cervoni, J., *La préposition*, (Etude sémantique et pragmatique), Paris-Louvain-la-Neuve, Ed. Duculot, 1991.
- Dubois, D. (éd.), *Sémantique et cognition* (Catégories, prototypes, typicalité), Paris, CNRS, 1991.
- Ernout, A., Thomas, F., *Syntaxe latine*, Paris, Éditions Klincksieck, 1972.
- Ernout A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (DEL), Paris, Éditions Klincksieck, 1939.
- Glare, P. G. W., *Oxford Latin Dictionary*, New York, Oxford at the Clarendon Press (OLD), 1983.
- Greimas, A.J., *Dictionnaire de l'ancien français (jusqu'au milieu du XIVe siècle)*, Paris, Larousse, 1986.
- Iliescu, M., Livescu, M., *Introducere în studiul limbilor romanice*, I, Universitatea din Craiova, RUC, 1978.

- Jordan, I., Manoliu, M., *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1968.
- *** *Istoria Limbii Române*, II, București, Editura Academiei (TILR), 1969.
- Kleiber, G., *La Sémantique du prototype (Catégories et sens lexical)*, Paris, PUF, 1990.
- Kleiber, G., *Problèmes de sémantique. La polysémie en questions*, Paris, Presses Universitaires du Septentrion, 1999.
- Latomus (Revue d'Études Latines), 62.2, pp. 422 sqq.: – N. Adkin, recenzie la G. Scarpat, *Il Padrenostro di San Francesco*, Brescia, Paideia, 2000 – Bruxelles, Éd. Latomus, 2003.
- Lehmann, Ch., *Thoughts on grammaticalization*. Second, revised edition, Erfurt, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität (ASSidUE, 9), 2002.
- De Mulder, W./ Vanderheyden, A., L'Histoire de *contre* et la sémantique prototypique. *Langue Française* 130, pp. 108-125 (La linguistique diachronique. Grammaticalisation et sémantique du prototype), W. de Mulder, A. Vanderheyden (edd.), Paris, Larousse, 2001.
- Pottier, B., *Systématique des éléments de relation (Etude de morphosyntaxe structurale romane)*, Paris, Klincksieck, 1962.
- Pottier, B., *Sémantique générale*, Paris, PUF, 1992.
- Svennung, J., *Untersuchungen zu Palladius und zur Lateinischen Fach- und Volkssprache*, Leipzig, Haag, Paris, Uppsala, 1935.
- von Wartburg, W., *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, (FEW) (4. Band), Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1952.

RÉSUMÉ

Selon leur rôle dans l'énoncé (essentiellement lexical ou grammatical), les mots se classifient en mots pleins vs mots vides, mots autonomes lexicalement vs mots grammaticaux, sémantèmes vs. morphèmes. Les prépositions sont des instruments grammaticaux organisés en trois sphères conceptuelles : la sphère spatiale, la sphère temporelle, la sphère notionnelle, en exprimant surtout des relations comme le temps, la source, la matière, la partition, l'origine, la relation, la cause. On analyse les prépositions latines les plus utilisées **ad** et **de**, de même que les prépositions composées selon la théorie du prototype, en soutenant l'acception de la polysémie comme partant d'un sens abstrait, schématique et supérieur, à partir duquel on opère l'addition ou la perte de sèmes à la fois concrets et abstraits.

ALEXANDRU ODOBESCU, TEORETICIAN AL SATIREI ȘI TRADUCĂTOR AL LUI HORAȚIU

Dana DINU

În tinerețe, Alexandru Odobescu a scris o foarte doctă disertație despre satira latină din triplă perspectivă: istorică, literară și critică. A fost concepută la Paris și a apărut în 1855 în *România literară*, fiind un rezultat al bunei pregătiri științifice dobândite în capitala Franței cu profesori faimoși ai vremii. Scrierea studiului la o vârstă destul de timpurie nu l-a împiedicat totuși să facă dovada unei maturități intelectuale și bogății cognitive remarcabile. Erudiția și pasiunea căutării izvoarelor temeinice vor fi mărcile întregii sale activități ulterioare. Studiul a apărut inițial în trei numere ale revistei conduse de Vasile Alecsandri și este cunoscut astăzi în patru variante antume, pentru că Odobescu a revenit asupra lui și l-a republicat în mai multe rânduri, cu unele modificări¹.

Lucrarea este o privire sintetică asupra ipotezelor originii multiple a genului satiric și totodată o legitimare a proprietății intelectuale a autorilor latini, bazată pe revendicarea formulată de Quintilian. În cadrul genului, Horațiu se bucură de suveranitate absolută, deși îi recunoaște ca înaintași pe Ennius, în calitate de *auctor*, și pe Lucilius drept *inventor*, autori care au fost elogiați și au avut fideliilor lor vreme îndelungată. Ca urmași în genul satirei au fost mai puțin norocosii Persius și Iuvenal, acesta din urmă, de-a lungul istoriei receptării sale întrunind uneori mai multe adeziuni decât Horațiu. Iată cum îl prezintă Odobescu pe Horațiu în succesiunea corifeilor satirei latine: „Dar dupe dânsul veni ilustrul Orațiu, scriitor plin de spirit și de grație; el apucă în mâna sa măiastră armele lui Luciliu, îndreptă și alungă ceea ce era prea aspru și prea gloduros în limba și în exametrul părintelui satirei și, luându-și el asupra de a critica relele generale ale societății, știu să pună, în locul amărăciunii și mâniei lui Luciliu, o ironie glumeață și delicată. Cu o minte veselă, cu o formă modestă dar isteată, cu o limbă mlădioasă și dulce, el glumi asupra poezilor fără talent, bădăranilor boieriți, asupra paraziților nesăturați, asupra risipitorilor și asupra zgârciților; dar foarte rar se ridică satira lui până la o puternică răscoală în contra mârșăviei și a desfrânării. E și adevărat că el trăia într-o vreme când multe trebuiau cruțate; el însuși nu prea era om care să voiască a-și jertfi liniștea pentru orice preț; era numai un poet plin de gust și vioiciune. Când citește cineva satirele lui, i se pare că aude o conversațiune plină de grații și de spirit. Ele

ne-au rămas ca un eho din acele ospete ale lui Mecena, unde cântau și râdeau, lungiți în tricliniile bogatei vile de pe Escuilin, Virgil, Orațiu, Varru și amicii lor².

Așadar, în câteva rânduri, Odobescu surprinde notele esențiale ale creației satirice horatiene, pe unele dintre ele în alăturare contrastivă față de Lucilius. Horațiu este definit prin raportare la cei care au ilustrat genul satiric înaintea sa: în stil „spirit și grație“ vs. „asprime și grosolănie“, în modul de a critica „ironia glumeață și delicată“ vs. „amărăciune și mânie“. Tonul bemolat al lui Horațiu pare mai eficient etic și mai valid estetic. Surprindem totuși un ușor accent critic al lui Odobescu față de lipsa de combativitate a poetului în privința desfrâului, ca și față de atitudinea lui prea contemplativă și autoconservatoare.

Bogata informare a acestui articol care tratează satira latină se întemeiază pe cercetarea directă a celor mai bune surse bibliografice ale timpului, unele dintre titluri fiindu-i la dispoziție în biblioteca personală. Parcurgerea catalogului autograf al bibliotecii lui Odobescu ne instruieste asupra atenției pe care o acorda cărților sale și a modului în care lucra cu ele³. Deținea operele lui Horațiu în mai multe ediții, între care *Opera omnia ex recensione Orellii*, Paris 1851; ediția a treia Orelli, Turici, 1852; *Works*, by the reverant H. Milman, London, 1849; *Oeuvres complètes*, édition polyglotte, cu traduceri în franceză, spaniolă, engleză și germană, apărută în 1834. Odobescu obișnuia să atașeze file albe la sfârșitul unor tomuri, cu intenția de a cerceta mai amănunțit și a face notații imediate ca reflex al lecturilor. Unele dintre aceste file au rămas nescrise, nu pentru că n-ar fi citit cartea, dar pentru că nu și-a finalizat intenția de a fixa anumite sugestii de lectură.

Între copertele ediției a treia a lui Orelli descoperă Vasile Pârvan textele autografe conținând traducerea *Odelor* III, 9 și 13 și a fabulei din *Satira* II, 6, 79-117, *Șoarecele câmpean și șoarecele orășean*, pasaj care se afla astfel la a treia versiune românească, în ordine cronologică, primele două fiind intermediare: a lui Țichindeal din sârbește, după Dositei Obradovici și a lui Donici-Negruzzi din rusește, după Antioh Cantemir. Odobescu este, astfel, primul care îl traduce direct din latină. Textele lui Odobescu datează din perioada 1853-1854, când se afla la Paris, aceeași în care a scris studiul despre satira latină. Cele trei traduceri au fost publicate în *Convorbiri literare*, XXXVI, (1902), p. 824-827, cu menționarea motivelor: „din punctul de vedere al limbei și al versificației, și pentru că sunt ale lui Odobescu“⁴. O a patra odă, tradusă în proză, *Ad Sestium*, va fi publicată în aceeași revistă, în numărul XLI, din 1907, p. 1124, de către C. Litzica în cadrul articolului *Traducerile lui Odobescu*. Tot el vorbește despre primele treisprezece ode din cartea I traduse în proză și rămase în manuscris. O republicare a *Odei*

III, 9 este întreprinsă mai târziu de G. Popa-Lisseanu în revista *Orpheus*, I, 1924 / 1925, p. 8-13, în cadrul articolului *O odă a lui Horatius tradusă de Alexandru Odobescu*⁵.

Toți cei amintiți însoțesc traduceri publicate cu comentarii care se dovedesc extrem de divergente în aprecierea performanțelor lui Odobescu. Observația lui Vasile Pârvan că traduceri „sunt demne de original“ este foarte justă, pentru că are în vedere, în special, replica formală foarte elaborată a versiunii tânărului Odobescu, iar în privința aspectelor de conținut el își circumstanțiază observațiile critice având în vedere vârsta autorului. Astfel, traducerea nu pretinde a fi la înălțimea originalului, dar asigură demnitatea transunerii. Și Popa-Lisseanu admite că traducerea are valoare literară, este atentă la nuanțele expresivității muzicale a frazării, deși analiza pe text pune în evidență unele derogări de la necesara fidelitate față de original. Apoi amintește că *Oda* III, 9, adresată Lidiei, este dintre cele mai citite și apreciate de-a lungul timpului. Acest fapt sporește meritul tânărului Odobescu de a fi mers în întâmpinarea unei provocări dificile. Trebuie spus că editorii români ai operelor complete bilingve ale lui Horațiu au preferat versiunea lui Odobescu, *Horație și Lydia*,⁶ pentru a ilustra forma românească a odei, aceasta fiind o dovadă a capacității ei de a face față timpului, în ciuda unor omisiuni sau ajustări ale originalului cerute de translare. Remarcabilă este opțiunea pentru dispunerea versurilor astfel încât să respecte arhitectura exterioară a poemului lui Horațiu. C. Litzica este mult prea sever, socotindu-le doar „niște încercări timide și stângace“.

În 1899 se publică în numărul 95 al revistei *Epoca* o altă versiune a *Odei* III, 13, dedicată izvorului Bandusia. Fusese descoperită de M. B. Calloianu în condiții similare celor publicate în *Convorbiri literare*, pe filele adăugate ale unei alte ediții a textelor horațiene ce îi aparținuse lui Odobescu⁷. Redactarea autografă nu a mai putut fi consultată după apariția versiunii tipărite, pentru că a dispărut. Versiunea publicată de Calloianu în 1899 este reluată de George Baiculescu⁸, alături de cea din tinerețe apărută în *Convorbiri literare* sub titlul *La Fântâna Blanduziei* I și II.

Pe prima dintre ele o voi reproduce după facsimilul ediției critice a operelor lui Odobescu⁹:

Lib. III., Carm. XIII

Ah' fântân'a **Bandusiei**, decât sticla mai lucie!
Vinuri dulci împodobite cu cununi de flori plăpânde,
Ți se cade ca ador!

Mâne'un edū voiū a'ți aduce, ce pe fruntea sa înflată

Abiã simte córne noã pregătite pentru luptã,
Pentru luptã și amor.

În zadar! Căci fiul turmei ce la dragoste s'șteaptã.
Mâne sângele sèu roșu, o sè'l verse drept jertfire
P'al tèu mal rècoritor.

Ah pe tine nu te'atinge césul greũ al Caniculei,
Tu umbrescì pribéga turmã și pe taurulu ce'a-lene
Trage plugũ-obositor.

Prin fântânĩ veĩ fi slãvitè cât va spun'a mé cântare
Despre pescerea'ți petrósã, de stejarĩ acoperitã,
D'unde gãlgãe'un izvor.

A doua variantã, al cãrei original s-a pierdut, este reprodusã de G. Baiculescu cu numãrul II, ca și de editorii criticii ai operelor lui Horațiu¹⁰, dupã revista *Epoca*¹¹:

O, fântân'a **Blandusiei**, mai curatã ca cleștarul,
Numai vin și flori plãpãnde, de acum sã'ți fie darul.
Mâine am sã'ți dau ca jertfã un ied tânãr de la munte
Cãruia d'abia sã-i pipãi coarne, umflãturi pe frunte.

În zadar gãndești la lupte, sau de joc te pregãtești
Căci vieața ta întregã, nebunatec ied ce ești-
Cum s'o lumina de ziuã, mâine: are sã apunã
Și de sânge o sã fie plinã apa din fântânã!

Apãratã de arșița soarelui din timpul verei,
De la tine se adapã pe rãcoare'n timpul serei,
Și cirezile de vite, ce s'adunã dupã luncã
Și juncanii dela pluguri, obosiți d'o zi de muncã.

Cântând unbra-ți rãcoroasã, și din fața ta stejarul
Și-a ta apã ce țãșnește, mai curatã ca cleștarul,
Dintre pietrele curate, clocotind în albe spume;-
Despre farmecele tale o s'alerge faima'n lume!

Cea mai evidentã diferențã între cele douã variante de traducere rezidã în elaborarea lor metricã. Prima are un numãr total de cincisprezece versuri,

repartizate în cinci strofe a câte trei versuri, două de câte șaisprezece silabe fără rimă și al treilea de șapte silabe. Ritmul este trohaic. Versurile scurte sunt catalectice în silaba accentuată „-ór sau -tór“, creându-se astfel o delimitare strofică și o ritmicitate a curgerii versurilor ce servește drept replică la strofa asclepiadă B a originalului. Acest tip de strofă asclepiadă este alcătuit din patru versuri: două asclepiade de douăsprezece silabe catalectice, un ferecrateu de șapte silabe și un glyconic, catalectic, de opt silabe. Este de apreciat la varianta lui Odobescu elaborarea formală care tinde să reconstituie, pe cât permitea stadiul prozodiei românești a momentului, cât mai mult din modelul horațian. În facsimilul manuscrisului din 1854, se poate observa că traducerea nu poartă titlu, doar mențiunea numărului cărții și al odei, în conformitate cu uzanța antică de identificare a poemelor. În primul vers, numele izvorului căruia i se face dedicația apare în forma „Bandusia“, așa cum este în manuscrisul original și nu „Blanduzia“ cum apare în forma tipărită în cadrul articolului din *Convorbiri literare*.

Varianta publicată în *Epoca* are în titlu forma „Blandusiei“ în primul vers, fiind reprodusă ca atare atât de Baiculescu, cât și de ediția românească bilingvă din 1980 a operelor horațiene complete. Confruntarea cu originalul nu se mai poate face, dar nu este exclus, ca inspirat de piesa lui Alexandri cu același nume, Odobescu să fi adoptat și el, mai târziu, această lecțiune. Structura strofică și metrică este modificată față de prima variantă, în sensul egalizării dimensiunii versurilor și a dispunerii lor câte patru în fiecare strofă. Ritmul trohaic este păstrat, de asemenea, numărul de șaisprezece silabe este același ca în versurile lungi ale versiunii prime. De data aceasta, regularizarea funcționării strofelor este asigurată de rima împerecheată. Numărul de versuri este egal cu cel al originalului.

Această variantă a întrunit mult mai multe aprecieri decât prima. George Baiculescu își întemeiază opinia despre cronologia posterioară a acestei versiuni pe aprecieri de natură stilometrică, dar și pe preferințe personale, alăturându-se cu totul părerii exprimate de cel care descoperise traducerea ignorată până atunci: „Ceea ce ne îndeamnă să afirmăm că redacțiunea publicată de M. B. Calloianu este mult mai nouă față de varianta Pârvan este frumusețea ei cu totul artistică, isvorâtă dintr’o admirabilă stăpânire a originalului și din transpunerea lui într’o plină de poezie limbă românească. Merite pe care le-a subliniat M. B. Calloianu însuși în notița cu care însoțește textul Odei din *Epoca*: „Exactitatea cu care s-a urmărit textul latinesc, vers cu vers, chiar vorbă cu vorbă, înțelesul deplin al ideilor din original și ordinea mișcării lor, în fine expresiunea fericită și limba românească frumoasă care poartă stampila geniului celui mai de frunte artist stilizator al nostru, toate acestea dau traducerilor încercate de Odobescu destulă valoare literară spre a fi scoase la iveală și la lumina zilei, chiar dacă

marele nostru literat a crezut de cuviință să le lase atâta timp să zacă în edițiunea colecțiunii Lemaire. Simpla comparațiune a celor două redacțiuni va arăta superioritatea variantei Calloianu, pe care desigur că autorul *Psevdokinegetikos* a compus-o în epoca sa de maturitate artistică¹².

Meritele acestei versiuni în comparație cu prima nu sunt chiar atât de simplu de atribuit sau chiar atât de evidente. „Exactitatea“, traducerea „vers cu vers, vorbă cu vorbă“ nu adaugă valoare estetică și oricum ea nu este chiar un scrupul pentru Odobescu. El omite, ceva mai mult în prima versiune, sau adaugă explicativ, cu efect inflaționar, în cea de-a doua. În prima variantă, deși mai puțin experimentat, unele echivalențe sunt mai fericite alese și „mai exact“, inclusiv sunt evitate cacofonii de felul „mai curată ca cleștarul“, pentru *splendidior vitro*, care îl are corespondent pe „decât sticla mai lucie“ în versiunea de tinerețe. Este adevărat, în a doua variantă Odobescu renunță la exclamația „Ah!“ a cărei gamă expresivă include mai mult sentimentele de durere sau regret, sau simpla afectare a acestora și trimite la poezia sentimentală a vechilor generații, și o înlocuiește cu „O“ din original, care cumulează alte nuanțe expresive, între care bucuria, admirația, mai adecvate mesajului poeziei.

În ceea ce privește observația privind reușita translație a „ideilor“ și a „ordinii mișcării“ în cea de-a doua variantă, este o impresie datorată, probabil, opțiunii pentru versurile lungi și compacte a căror regularitate poate denota mai multă stăpânire asupra obiectului. Dar ele lasă o impresie mai greoaie datorită discursivității permise de dimensiunea lor. Prima versiune apare mai adecvat transpusă sub raport prozodic și mai reușită sub raport estetic, mai „ușoară“ și mai „tinerească“ stilistic. Nu este o critică adusă traducătorului, care, probabil, a fost pentru sine un critic mai aspru decât ceilalți și a preferat să trateze aceste traduceri ca pe niște exerciții de stil lăsându-le în manuscris. Dar ele nu pot fi trecute cu vederea și au merite incontestabile, alături de alte versiuni românești. Această odă horatiană este probabil cea mai frecventată de traducătorii români, având, în cei aproape 150 de ani de la prima traducere până în prezent, peste cincisprezece variante în diverse formule prozodice și ritmice, iar Odobescu a oferit-o pe prima dintre ele, pentru ca mai târziu să revină cu o altă soluție de translare.

Informațiile despre preocupările lui Odobescu privitoare la literatura antică, și în mod special cele privitoare la relația cu opera lui Horațiu, dobândesc o dimensiune sporită prin faptul că el este un important creator de limbă literară din secolul al XIX-lea, iar ecourile lecturilor din poetul latin în perioada de construcție și consolidare a personalității sale morale, intelectuale și culturale au avut o îndelungată remanență, perceptibilă în creația sa originală, ca și în întreaga sa activitate culturală, științifică, academică, desfășurată public sau privat. Din aceeași perioadă a studiilor

pariziene datează articolul *Bazele unei literaturi naționale*¹³ în care îl citează pe Horațiu ca suport al argumentului că literaturile prestigioase sunt un model benefic pentru dezvoltarea literaturii naționale originale: *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes / intulit agresti Latio*. Apoi dă trimerile la text, ca de obicei, cu acribia celui format la școala clasică: „*Epistol.*, lib. II, 1, vers 156“. Adrian Marino consideră acest articol „primul nostru manifest bine organizat“ în sensul „combinării formelor antice cu inspirațiile lumii moderne“¹⁴, în spiritul concilierii tradiției cu inovația, pe care cei vechi îl exprimau prin conceptul de „imitație creatoare“.

Propria activitate de traducător din latină i-a oferit temeiurile practice din care le-a extras pe cele teoretice pentru elaborarea *Regulamentului pentru traducerea și publicarea autorilor clasici în limba română* pentru Secțiunea Filologică a Societății Academice Române¹⁵. De asemenea, din observațiile și criticile pe marginea probelor de traducere din limbile clasice prezentate la concursurile inițiate de Academia Română a rezultat o serie de principii și condiții care trebuie să guverneze activitatea de traducere, pe care Odobescu le-a sintetizat în lucrarea ce va cunoaște repetate publicări: *Condițiile unei bune traduceri românești din autorii eleni și latini*¹⁶. El formulează trei condiții de bază, care reprezintă și criteriile de evaluare a traducerilor, care în rezumat, sunt: 1) „să pătrună bine înțelesul autorului, fără să nesocotească niciuna din nuanțele, uneori foarte delicate, ale cuvintelor și ale frazelor“; 2) „să se silească a reprezenta pe românește, în mod clar și cu fidelitate, atât înțelesul general al frazelor și cuvintelor, cât și toată acea minunată varietate de nuanțe“; 3) „să nu nesocotească nici calitățile, nici virtuțile, nici farmecul propriu limbii române“.

Aceste trei reguli sunt conforme într-un tot cu „legile“ generale pe care le formulase în 1791 A. Tytler în *Essay on the Principles of Translation*, cu o autoritate ce nu a fost contestată până în timpurile moderne¹⁷. Odobescu, ajutat de propria experiență de traducător și confruntat cu dificultățile traducătorilor români din limbile clasice, intuiește judicios acest sistem de prescripții, pe care le face cunoscute și devin astfel obligatorii. El este convins că traducerile din limbile clasice ajută în mod deosebit la formarea limbii literare. Efectele aplicării ferme a criteriilor stabilite de comisia academică pe care o reprezenta Odobescu s-au făcut simțite curând.

La data formulării condițiilor, româna se afla încă în stadiul de „limbă slabă și săracă“, care, aspirând la „înnavuțire, are și folos și îndemânare de a se mlădia, prin mijlocul traducerilor, dupe chipul și asemănarea limbilor celor mai corecte. [...] pentru aceea mai cu seamă [...] stăruim noi așa de tare ca să îndemnăm pre scriitorii noștri la dese și înmulțite cercări de transferire a modelelor antice în limba românească“¹⁸. Cu toate acestea,

Odobescu nu este *fautor veterum* în mod absolut: „Antichitatea e studiul cel mai folositor pentru un literat; nu voim însă să spunem printr-asta că trebuie s-o imiteze în toate. Nu, multe idei s-au schimbat, unele s-au dezvoltat, altele au pierit cu totul, de pe când scriau grecii și romanii. [...] de ar vrea cineva a-i imita în toate, acela ar fi cu totul greșit; dovadă la aceasta e că literatura clasică franceză, ce a luat din antichitate numai unele din formele sale exterioare, n-a putut să ție mai mult decât o modă, și azi, lucru curios, vedem în Franța o literatură moartă în mijlocul unei nații vii, ce vorbește tot aceeaș limbă.“ Ce ar trebui deci să facă literații români pentru a recupera stadiile lipsă din dezvoltarea literaturii române: „[...] trebuie luat de la vechi numai acel **simțimânt de perfecție al formei**, atât **în concepția și-n orânduirea sujetului**, cât și-n **amărunile compunerii**, acea **simplitate** care întreține **liniștea în minte** și **noblețea** în inimă, acea **cumpătare** care învață pe om a se purta totdeauna după **cuviință**, acea mlădioasă **armonie** a limbei, acea **varietate** plăcută în idei și-n expresii“¹⁹. Perfecțiunea formei, conținutului și expresiei, simplitatea, moderația, armonia, varietatea sunt atribute ale clasicismului și rezultat al unui îndelungat proces conștient și lucid de construcție a formei și de rafinare a expresiei și nu punctul lui de plecare. Imitarea modelelor fără a le interioriza și a le implica activ într-o nouă viziune nu poate fi productivă. Literatura română va găsi destul curând resursele de creativitate originală prin care să-și asigure clasicismul și modele proprii. Odobescu a avut o contribuție importantă la crearea orizontului clasic al literaturii române, ajutat fiind și de întâlnirea cu poezia lui Horațiu, model al clasicismului „în stare pură“.

NOTE

¹ Alexandru Odobescu, *Opere I*, Text critic și variante de G. Pienescu, Note de Acad. Tudor Vianu și V. Căndea, București, Editura Academiei, 1965, *Satira latină*, Studiu istoric, critic și literar, p. 51-61, Variante și Note, p. 229-255.

² *Idem*, p. 58-59.

³ *Ibidem*, Anexe, Biblioteca lui Alexandru Odobescu, p. 451-583.

⁴ *Ibidem*, Variante și Note, p. 416.

⁵ *Ibidem*, p. 416-417.

⁶ Horatius, *Opera omnia*, I, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Ediție critică. Stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode*, *Epode* și *Carmen Saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980, p. 206-207.

⁷ George Baiculescu, *Horațiu în literatura română, Contribuții la cunoașterea operei lui Dimitrie Bolintineanu, Alexandru Odobescu și Vasile Alecsandri*, în „Convorbiri literare“, nr. LXXXII, 1939, p. 1737-1739.

⁸ *Idem*, p. 1738-1739.

⁹ Alexandru Odobescu, *Op. cit.*, p. 415.

¹⁰ Horatius, *Op. cit.*, II, p. 446.

¹¹ George Baiculescu, *Art. cit.*, p. 1739.

¹² George Baiculescu, *Art. cit.*, p. 1738.

¹³ Alexandru Odobescu, *Op. cit.*, p. 187-193.

- ¹⁴ Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, I, Editura Eminescu, 1973, articolul *Clasic și modern*, p. 397.
- ¹⁵ Analele Societății Academice Române, Tom. IV, 1871, apud Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 46-50.
- ¹⁶ Alexandru Odobescu, *Condițiile unei bune traduceri românești din autorii eleni și latini*, în *Scriitorii români despre limbă și stil*, Culegere de texte, introducere, note și glosar de Gh. Bulgăre, București, Societatea pentru Științe Istorice și Filologice, 1957, p. 132-137.
- ¹⁷ Roger T. Bell, *Teoria și practica traducerii*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 28-30.
- ¹⁸ Al. Odobescu, *Condițiile unei bune traduceri*, p. 133.
- ¹⁹ Al. Odobescu, *Opere*, I, p. 193.

BIBLIOGRAFIE

- Baiculescu, George, *Horațiu în literatura română. Contribuții la cunoașterea operei lui Dimitrie Bolintineanu, Alexandru Odobescu și Vasile Alecsandri*, în „Convorbiri literare“, nr. LXXXII, 1939, p. 1733-1741.
- Bell, Roger T., *Teoria și practica traducerii*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Horatius, *Opera omnia*, I-II, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Ediție critică. Stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode, Epode și Carmen Saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980.
- Lascu, Nicolae, *Clasicii antici în România*, Cluj, Editura Dacia, 1974.
- Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare*, I, București, Editura Eminescu, 1973.
- Odobescu, Alexandru, *Opere*, I-II, Text critic și variante de G. Pienescu, Note de Acad. Tudor Vianu și V. Câdea, București, Editura Academiei, 1965.
- *** *Scriitorii români despre limbă și stil*, Culegere de texte, introducere, note și glosar de Gh. Bulgăr, București, Societatea pentru Științe Filologice, 1957.

RÉSUMÉ

Odobescu a eu une contribution très importante à la création de l'horizon classique de la littérature roumaine, largement influencé par la poésie d'Horace, le modèle absolu du classicisme. Mais, la perfection formelle, la simplicité, la modération, l'harmonie, la variété sont des attributs du classicisme et le résultat d'un effort long, conscient et lucide pour la construction de la forme et le raffinement de l'expression, et non pas le point du départ. L'imitation des modèles sans les assimiler et les impliquer activement dans une nouvelle vision ne peut pas être productive. La littérature roumaine trouverait très vite les sources de créativité originelle pour assurer ses propres modèles et son classicisme.

HYBRISUL – ELEMENT DOMINANT AL EXISTENȚEI UMANE TRANSFIGURATE

Oana-Marcela ILIE

Hybrisul, a cărui existență începe și se pierde în veacurile înnegurate ale istoriei, constituie (așa cum însăși Cartea Cărților, sau Cartea tuturor Metaforelor, adică Biblia, subliniază acest lucru) păcatul capital, al ființei muritoare. Este acel *ab initio*, acel incipit nefast, malefic și distructiv care marchează existența umană și o conduce pe aceasta, inevitabil, implacabil și finalmente, spre o moira ghidată de Charon și desfășurată pe apele întunecate ale Styxului.

Hybrisul grec era catalogat ca fiind acel element care distruge armonia între om și univers. În viziunea grecilor, omul era de două ori vinovat: o dată în fața zeilor (greșeală fiind cea denumită *hamartia*) și apoi, față de semenii lui (păcătuiind, cel mai adesea, prin *hybris* – trufia care-i întunecă rațiunea și îl face să piardă măsura lucrurilor).

Hamartia este doar unul din cuvintele în limba greacă pentru „păcat“, fiind totodată și principalul cuvânt grecesc din Noul Testament (ales pentru a desemna păcatul), având înțelesul de „a nu atinge ținta, a eșua“.

Sub aspect religios-moral, *hamartia* indică pervertirea voinței, care ne face vrăjmașii lui Dumnezeu. În scrierile biblice, *hamartia* comportă nu numai un caracter juridic, vizând călcarea sau violarea legii lui Dumnezeu, care exprimă voința Sa, ci și un caracter religios privind relația cu Dumnezeu, mai precis ofensarea sau jignirea adusă lui Dumnezeu. Acesta este caracterul personal al păcatului. Ca detașare de Dumnezeu, care este izvorul vieții, *hamartia* definește păcatul ca eșec existențial.

Reîndreptându-ne din nou atenția asupra conceptului nostru cheie, *hybris*, putem ușor constata că acesta, ca și concept literar a avut o reprezentare extrem de generoasă în literatură, începând atât cu cea „nativă“, grecească a sa, cât și în cea europeană.

Icar din mitologia greacă, (personaj ce a încercat să se înalțe din spațiul lumii comune), dorind să acceadă la universul transcendental cu ajutorul aripilor pe care și le construisese este stăpânit de un *hybris* incontrollabil și în calea aspirației sale spre înălțime, nimeni și nimic nu mai contează. Finalul previzibil nu poate fi decât unul tragic.

Pe linia aceluiași comportament infatuat, dominat de o mândrie, un orgoliu și un capriciu exacerbat (fatidicul *hybris*, ca formulă rezumatoare)

ne spune Ovidiu în *Metamorfozele* sale că procedează și Phaeton, care dorind să-și certifice originile zeești, neavând încredere că este într-adevăr fiul Soarelui și al Clymenei, așa cum îi spusese ei, le cere o dovada că spun adevărul.

Garanția propriului său nume, termenul de „phaeton“ însemnând el însuși „cel strălucitor“ fiind utilizat, de obicei, ca epitet sau supranume al lui Helios, Soarele sau încredința arătată părinților sunt tot atâtea dovezi insuficiente pentru a-l convinge pe Phaeton să renunțe la planurile sale, pe cât de puternică este dorința sa irațională inițiată de dominantul *hybris* de a comite actul final pecetluit al existenței sale.

Trufia și tendința de a brava, de a dovedi odată pentru totdeauna că este fiul Soarelui, fascinația față de carul cu cai, în care tatăl sau a zburat ani de-a rândul sunt mult mai puternice decât precauția și cumpătul, iar valoarea cuvintelor părintești și a sfaturile este anulată înainte ca acestea să prindă contur în auzul înfierbântat al „strălucitorului fiu al Soarelui“.

Pedeapsa zeului suprem, Jupiter nu putea fi decât una direct proporțională cu actul comis, denunțând și pedepsind *hybrisul* nemăsurat al juvenilului Phaeton, incapabil de a conduce caii și carul de foc, care s-au abătut din drumul obișnuit, riscând să distrugă ambele lumi: cea a zeilor și cea a oamenilor. Din vanitate exacerbată tânărul și neexperimentatul Helios își asumă responsabilități care-l depășesc, condus fiind doar de impulsul malefic al unui *hybris* necontrolat, care anulează și desființează orice urmă firavă de raționament sau judecată.

Urcând pe muntele cel mai înalt din Olimp, Jupiter aruncă fulgere îndreptate spre cel ce amenința atât lumea celor „superiori“, cât și lumea muritorilor. Când aruncă fulgerul, Jupiter simbolizează spiritul și luminarea inteligenței umane, gândirea, rațiunea, sensul iluminator și intuiția trimisă de divinitate; el este izvorul adevărului. Jupiter este cel ce salvează pământul de nesăbuița și inconștiența orgolioasă a unui om.

Phaeton aterizează în râul Eridan, numit și Pad, iar surorile sale, Heliadele, care înhămaseră caii la car, suferă și ele o transformare în plopi, pe ale căror scoarțe se scurg mereu lacrimi de ambra. Lacrima, simbolul durerii, este adesea comparată cu chihlimbarul, care reprezintă firul psihic ce leagă energia individuală de cea cosmică, sufletul individual al sufletului universal. Se pare că plânsul cu lacrimi de ambra, este o caracteristică a familiei. Apollo, fiind de multe ori confundat cu zeul soarelui, la plecarea din Olymp vărsa lacrimi de ambra. Chihlimbarul aparține esențelor cerești, deoarece, îmbinând în sine formele aurului și argintului, el simbolizează, în același timp, puritate incoruptibilă, nesfârșită, de neclintit și de neatins, care aparține aurului și strălucirea limpede, scânteietoare și celestă care aparține argintului.

Continuând linia infinită a exemplelor, a căror trăsătură dominantă o constituie *hybrisul*, găsim personaje ca Sfinxul – ființa hibridă, ce cuprinde în sine ideea de *hybris* (adică de revoltă împotriva zeilor și a destinului, pentru care atitudine va trebui să greșească și să plătească toți urmașii vinovatului inițial). Oedip este predestinat să se confrunte cu această anomalie întrucât seria greșelilor a fost deja deschisă de către Laios, regele Tebei sfidând moira, neacceptând predicția oracolului din Delfi, că va fi ucis de fiul său. La rândul lui, Oedip se revoltă împotriva aceluiași oracol al lui Apollo și părăsește Corintul pentru a evita paricidul – Paris, Polinice, Xerxes – care a îndrăznit să înfrunte ordinea cosmică și prerogativele Olimpului –, Niobe, Antigona și cu predilecție aproximativ toate personajele principale prezente în tragediile grecești ale lui Euripide, Eschil și Sofocle. Eroul tragic plătește păcatele strămoșilor; el nu este victima unui accident, ci a unor cauze care sălășluiesc în el însuși: nelipsitul și distrugătorul *hybris*.

Grecii credeau într-un lanț al repetării evenimentelor, astfel încât în viziunea lor năzuința și îndrăgostirea de glorie putând să ducă și la o luciferică încredere de sine, la *hybris*. Acesta ducea apoi la păcat împotriva măsurii și urmarea nu putea fi decât căderea iremediabilă. Este și motivul pentru care filozofii greci îndemneau mereu la stăpânirea de sine. Prin *hybris*, grecii nu înțelegeau doar autodivinizarea omului, ci și gustarea unei fericiri ce depășea măsura, ce-i este hărăzită omului, considerându-se că aceasta trezea invidia zeilor.

Hybrisul reprezintă un adevărat pericol ce corupe și distruge totul în jurul său, efectul său letal poate atinge chiar și cele mai pure sufletele, realizând o reconversie totală a blândeții și bunătății lor în ură, iraționalitate și nechibzuință. Un exemplu îl constituie vestitul iubitor al harfei, Orfeu, care este el însuși caracterizat de *hybris* față de zeii subpământeni, cântul său îmblânzitor de demoni și balauri transformându-se și devenind unul demonic.

În literatura europeană, numărul autorilor care au ales să contureze și definească personaje reprezentând întruchiparea masculină sau feminină a *hybrisului* este unul destul de mare.

Putem începe cu celebrul roman, devenit și ecranizare, al lui Gaston Leroux, *Fantoma de la operă*. Protagonistul acestei scrieri incitante și misterioase, Erik, geniu muzical și arhitect fantast, ce își ascunde chipul desfigurat în catacombele Operei din Paris, nutrind o dragoste fără speranță pentru frumoasa Christine Daaé, pe care o transforma, asemenea unui Pygmalion modern, într-o diva a teatrului liric este stăpânit de o formă dominatoare de *hybris* asemănătoare celei întâlnite în tragediile grecești. El face din seducerea și cucerirea Christinei țelul său suprem, iar dorința ca el să fie iubit de tânăra soprană, *hybrisul* care pune stăpânire pe mintea și corpul său mutilat întunecă orice formă de percepție a realității și a discre-

panțelor existente între cei doi, a imensei și incomensurabilei prăpastii dintre doi oameni și două caractere.

The Great Gatsby este un alt model de personaj literar al cărui orgoliu, trufie și încredere în repetarea trecutului îi îndreaptă pașii greșit spre încercarea de retrăire a unei iubiri împlinite, pe care, în tinerețe, datorită condițiilor financiare, precare o ratase. Nostalgia acelei iubiri trecute se transformă în prezent în obsesie, iar obsesia îl conduce inevitabil la moarte. *Hybrisul* său ajunge la paroxism și starea personajului evoluează rapid de la exuberanță, încredere și entuziasm romantic la ideea unică ce exercită un control total asupra minții și mai ales a inimii lui Gatsby, prevestind finalul nefast al iubirii și persoanei pseudo-milionarului. Povestea de dragoste a lui Jay Gatsby este în egala măsură o dramă a iluziei, dar și o dramă a succesului, care atrage după sine o nemărginită nefericire și o moarte provocată, dar singura care poate pune capăt situației fără ieșire în care se află personajul.

În literatura română, seria femeilor stăpânite de acest morb contagios al *hybrisului*, care deschide imensa galerie a acestor tipuri umane, poate fi considerată eroina lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, Vidra. Femeie a cărei ambiție nu cunoaște limite, având visuri de glorie și preamărire, caracter puternic, subjugant și imperativ, Vidra este prototipul femeii voluntare, calculate, rudă apropiată a personajului shakespearian, Lady Macbeth, amândouă având aceleași trăsături caracteriale și dominante: energică, vulcanică, fermă, a cărei atitudine mai mult poruncește decât îndeamnă, dispusă să facă totul pentru a câștiga sau pentru a muri. Vidra este stăpânită de un *hybris* semi-justificabil, dacă avem în vedere și originea ei nobilă, ea este nepoata vornicului Moțoc, astfel încât vina ei se atenuază parțial atunci când facem referire la arborele ei genealogic.

Tofana (personajul feminin principal din *Patima roșie* a lui Mihail Sorbul) are un *hybris* puternic, fiind înzestrată cu un orgoliu imens, în contrast însă cu situația ei reală, de întreținută a unui student la drept, Castriș, personaj mediocru, făcând însă parte dintr-o familie bogată. Protagonista respectivei tragedii este, asemenea eroinelor ce însuflețesc teatrul lui Eschil, Sofocle și Euripide, o femeie cu un puternic caracter volițional și înzestrată cu acel *hybris* extra-uman, care-i coordonează atât gândurile cât și acțiunile, asemenea unei eminențe cenușii care dirijează totul din umbră căpătând satisfacția maximă cu minimum de efort.

Personajele evoluează într-un registru clasic, al tragediei grecești, fiind marcate de vina tragică moștenită sau dobândită prin propria existență, supunându-se unui destin necruțător.

Așa cum am văzut, *hybrisul* nu se reduce doar la „orgoliu exacerbă”, ci este o depășire a măsurii, o provocare trufașă la adresa echilibrului universal, prin orgoliu, ambiție, putere, bogăție, lăcomie, ură etc. Caracterul

imprevizibil și uimitor al acestei maladii morale, psihologice, umane în fond, atinge chiar și acele persoane cu un pronunțat simț etic și estetic, semănând răul, distrugerea soldându-se cu anihilarea și lichefierea personajului atins de acest microb.

Un astfel de exemplu este și Meșterul Manole, așa cum apare imaginea acestuia proiectată atât în legendă, cât și în imaginația dramaturgică a filosofului român, Lucian Blaga. Faptele lui Manole relevă faptul că este tipul creatorului, pasionat de artă, de frumos, din această cauză fiind dominat de un *hybris* paradoxal creativo-distructiv. El este autorul unei opere inegalabile, dar pentru ca opera sa să reziste, să-și verifice trăinicia și existența peste veacuri, creația sa are nevoie de o jertfă umană. Idealul creativ, aspirația ridicării unui monument imemorabil cer însă ca el să devină un ucigaș, curmând fără ezitare viața soției sale Ana.

Mănăstirea construită de Manole este atât simbolul unei imense puteri de sacrificiu, de dăruire până la o combustie totală a sentimentelor de dragoste și afecțiune, cât și exemplul cel mai pur al unui *hybris* ce atinge cote inimaginabile pentru o ființă umană și astfel chiar rolul benefic al acestei construcții se evaporă și este anulat de modul în care s-a realizat această ridicare a mănăstirii: prin jertfă umană. Stăpânit de *hybrisul* creatorului, Manole nu-și poate înfrâna pornirea și dorința profund egoistă de glorificare și exaltare a meritelor sale artistice, nu se poate abține de la comiterea păcatului primordial: mândria exacerbată, *hybrisul* incomensurabil secundat de implacabilitatea destinului.

Hybrisul nu este numai o constantă caracterială, așa cum am fi tentați să credem la o primă analiză, doar a personajelor puternice, a personajelor ce dețin un anumit rang sau o anumită funcție în societate, a nobilimii (așa cum se poate ușor observa din tragediile grecești). Dimpotrivă, acest demon „bântuie“, supune și pervertește cele mai diverse tipuri umane și el poate fi întâlnit atât la regi (de exemplu, Regele Lear, al lui Shakespeare sau eroii pieselor grecești) cât și la simplii oameni care fac din pasiunea lor (materială sau imaterială) o obsesie, un supliciu, ce în final îi va conduce pe toți la una și aceeași neschimbată „remediere“: moartea. Acestui viciu latent, ce sălășluiește în sufletul fiecărei ființe umane (potențarea și dezvoltarea lui până la stadiul incontrollabilului depinde doar de noi) poate fi identificat chiar și în rândul intelectualilor sau cel puțin în rândul celor propuși de literatură.

Personajele lui Camil Petrescu alcătuiesc o „colecție“ fascinantă a unor astfel de reprezentări ale *hybrisului* incontrollabil, care ajunge să subjuge până și cel mai rațional om. De altfel, toți eroii lui Camil Petrescu sunt dominați de idei absolute, *au văzut ielele, poartă în suflet nostalgia bolnavă a lucrurilor*. Ștefan Gheorghidiu și Gelu Ruscanu sunt vârful de lance reprezentative pentru acest concept.

Intellectual fin, având intense preocupări metafizice, idealist convins, adept al unei iubiri pure și absolute, eroul din *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război*, alege experimentul ca un tip de modus vivendi, iar motivul înrolării în armată și participarea la război nu este dat de altruismul, naționalismul sau dorința de schimbare a lucrurilor, ci așa cum el însuși mărturisește: *N-aș vrea să existe pe lume o experiență definitivă, ca aceea pe care o voi face, de la care să lipsesc, mai exact să lipsească ea din întregul meu sufletesc. Ar constitui pentru mine o limitare.*¹

Prin urmare, alegerea pe care Gheorghidiu o face este una cu un profund caracter personal și încăpățânarea sa de a participa la o luptă militară de proporții nu este altceva decât transpunerea în experiență a unui impuls dictat de un *hybris* necontrolat și acaparator al ființei sale intelectuale. Și totuși în cazul tânărului filosof dominația *hybrisului* este una temporară și efemeră, întrucât fiind pe punctul de a-și ucide soția, datorită geloziei sale incontroleabile (și ea discutabilă, aceasta fiind mai mult o extensie exagerată a simțului de posesiune totală manifestat de personajul camilpetrescian) Gheorghidiu renunță, realizând că Ela nu merită efortul.

Nu la fel stau lucrurile în cazul unui alt personaj, de data aceasta dramatic, al autorului român. Gelu Ruscanu reprezintă idealitatea umană personificată, personajul masculin întrând într-o ireconciliabilă și regretabilă contradicție cu însăși realitatea. Antinomiile pe care Ruscanu le trăiește și le conștientizează sunt multiple și la fel este și *hybrisul* acestui personaj. Întâlnim astfel de la conflicte de tip personal, amoros, familial, etice, la cele de tip ideologic, principial, ale propriului eu, iar când personajul conștientizează că singura opțiune de finalizare a acestor contradicții este moartea, nimic nu-l mai poate opri de a se sinucide. Concluzia formulată de Ruscanu este una tipică unui spirit însetat de absolut, al cărui *hybris* se distinge prin valoarea superioară a nivelului la care se manifestă, subliniind valoarea implacabilă a destinului: *Răul e în noi... Totul în lume este coruptibil... Nimic nu e întreg și frumos... și nici nu poate deveni [...] Mai merită viața asta să fie trăită, dacă totul ți se dă atât de cârpit și de îndoielnic?*² Rămas în urma sa să judece actele lui Ruscanu, Praidă, vocea rațională și obiectivă a piesei, explică alegerea pe care prietenul său o făcuse: *A avut trufia să judece totul. [...] Pentru ceea ce năzuia el să înțeleagă, nicio minte omenească n-a fost suficientă până astăzi... [...] L-a pierdut orgoliul lui nemăsurat.*³

Hybrisul lui Ruscanu este unul totalizator, absolut, dar în același timp și unul de factură abstractă, asemenea ielelor, pe care nimeni nu le-a văzut dar toți știm legenda existenței lor. Este un *hybris* al omului superior, care înțelege că lumea nu poate fi modelată și „croită“ după tiparul propus de el, chiar dacă acesta este unul al valorilor absolute. *Pereat mundus fiat justitia!*

Este formula care definește cel mai bine caracterul, acțiunile și *hybrisul* personajului camilpetrescian.

Drama psihologică a eroului din *Ciuleandra* relevă un alt tip dominat de *hybris*, acela al unui scleratul, o persoană cu pronunțate tendințe criminale și sangvinare (amintind și de Alexandru Lăpușeanu, al lui Costache Negruzzi, care prin violență speră să ofere soției leacul pentru tămăduirea fricii), un sadic sentimental, a cărui iubire depășește limita afectivității și capătă atributele brutalității.

Este acel eros-thanatos de care Puiu Faranga este subjugat și îi cade pradă în cele din urmă. *Hybrisul* ce caracterizează acest personaj este unul fascinant: dintr-o mare iubire, exacerbată și obsesivă, se declanșează uciderea Mădălinei.

Personaj „dostoievskian“, eroul lui Liviu Rebreanu reprezintă un caz al unei personalități masculine formată în lipsa unei atenții și afectivități materne, purtând pe umerii săi povara unei întregi generații: aceea de a asigura imortalitatea neamului Faranga. În aceste condiții, *hybrisul* personajului atinge cota maximă în momentul uciderii Mădălinei, după care dispăre, eroul ajungând în finalul perioadei petrecute în spital la concluzia lucidă a resemnării, înțelegând cu adevărat gravitatea faptei sale (dar și a tatălui său care îl obligase la o căsătorie forțată, distrugând și zdrobind patru vieți, patru moduri diferite ale unei fericiri prezumtive: a mamei fetei, a Mădălinei, a medicului îndrăgostit de tânăra fată și a fiului său) și dându-și seama că singurul mod în care poate face față remușcărilor și viziunilor care îl bântuie este sinuciderea.

În ceea ce privește tipul de personaj umil, servil, dar care pentru a-și atinge țelul este capabil de orice act de nedreptate și cruzime, oricât de mârșav ar fi, Liviu Rebreanu ni-l propune ca prototip al literaturii române pe Ion. El este stăpânit de un *hybris* metamorfozant și viclean, care odată ce și-a satisfăcut o dorință cere ca prin violență să-i fie satisfăcută o alta. La început este un *hybris* care percepe puternic nevoia de materialitate, în cazul lui Ion ea traducându-se prin setea de nestăvilire pentru pogoanele de pământ ale Anei. După care, *hybrisul* țăranului nostru capătă note accentuate și dominante de afectivitate. Are loc o reconversie la nivelul de fond al acestui *hybris* și el se transformă într-o puternică dorință de posesie a femeii iubite, Florica.

Hybrisul lui Ion este unul acoperind ambele aspecte ale vieții umane: atât pe cel al degradabilului, al materialității (reprezentat de obținerea pământului Anei Baciui), cât și pe cel la nivel spiritual, sentimental, uman: țăranul ardelean dorind să obțină controlul asupra fostei iubiri a tinereții sale.

Paleta personajelor masculine stăpânite și dominate de tiranicul *hybris* este cu atât mai mult îmbogățită și variată de eroii propuși de Slavici. Reprezentativ este cârciumarul Ghiță, a cărui sete pentru bani ajunge să dezlănțuie și descătușeze abjecția umană în gradul ei cel mai puternic și repugnabil: pentru bani, fostul cizmar își împinge soția în brațele Sămădăului. *Hybrisul* care-l caracterizează pe Ghiță joacă aici rolul unei tentații realizate în crescendo, până la stadiul în care devine de necontrolat și destinul personajelor nu mai poate fi re-orientat. Nu mai există nicio opțiune sau posibilitate a unui ulterior catharsis. Însă și Ana, soția lui Ghiță, este stăpânită de aceeași maladie dobândită de la soțul ei, de același *hybris* malign, degradant, anihilant, chiar dacă în cazul femeii acesta se manifestă într-un cu totul alt sens. Dorind să-și facă soțul gelos ea renunță la demnitatea ei umană și feminină și cedează practicilor seductive exersate metodic de Lică. Cele două personaje, pradă aceluiași unic păcat, *hybrisul* dar cu nuanțări diferite involuează spre finalul thanatic incontrollabil.

NOTE

¹ Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război*, București, Editura Gramar, 2007, p. 92.

² Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, București, Editura Gramar, 2007, p. 58.

³ Idem, p. 85.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan“, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- *** *Dicționar de concepte operaționale pentru literatura română*, Brașov, Editura Aula, 2001.
- Blackburn, Simon, *Dictionary of philosophy*, New York, Oxford University Press, 1996.
- Fitzgerald, Scott Francis, *The Great Gatsby*, New York, Penguin Readers, 2000.
- Leroux, Gaston, *The Phantom of the Opera*, New York, Penguin Books, 2005.
- Nietzsche, Friedrich, *Nașterea filosofiei în epoca tragediei*, traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, Iași, Editura Pan, 1992.
- Petrescu, Camil, *Teatru. Jocul ielelor. Suflete tari. Danton*, București, Editura Gramar, 2007.
- Petrescu, Camil, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, București, Editura Gramar, 2007.
- Rebreanu, Liviu, *Ciuleandra*, București, Editura Liviu Rebreanu, 2006.

Rebreanu, Liviu, *Ion*, București, Editura Gramar, 2007.

Slavici, Ioan, *Moara cu noroc. Budulea Taichii. Popa Tanda*, București, Editura Gramar, 2007.

Sorbul, Mihail, *Patima roșie*, București, Editura Univers, 1972.

ABSTRACT

In Ancient Greece, hubris referred to actions taken in order to shame and humiliate the victim, thereby making oneself seem superior. Hubris was a crime in classical Athens. It was considered the greatest sin of the ancient Greek world.

In its modern usage, hubris denotes overconfident pride and arrogance; it is often associated with a lack of knowledge, interest in, and exploration of history, combined with a lack of humility. An accusation of hubris often implies that suffering or punishment will follow, similar to the occasional pairing of hubris and Nemesis in the Greek world.

The present work wanted to underline the importance of such a concept in various literary works belonging to different cultural and geographical areas: European (ancient one represented by the Greek masterpieces, and the modern one represented by a French novel), American and Romanian.

ARHITECTURA OMAGIAL-COMEMORATIVĂ A ROMEI IMPERIALE. CONSIDERAȚII ISTORIOGRAFICE

Victoria IONESCU-QUADRANI

Roma imperială a lăsat moștenire posterității opere de artă de o valoare inestimabilă. Monumentele numeroase, rămase din timpul civilizației romane, arată marea varietate de forme a ansamblurilor și edificiilor. Scara și proporțiile monumentale, impresionantele modalități de proiectare și construcție ale bazilicilor, termelor și monumentelor funerare, noua tehnică constructivă a arcurilor și bolților, construcțiile rezervoarelor, ale podurilor, apeductelor și viaductelor, a șoselelor, a arcurilor de triumf, fac din arhitectura romană „o enciclopedie morfologică a arhitecturii”. Construcțiile romane ilustrează măreția, Imperiului, consemnată în deja celebra formulă *maiestatem Populi Romani sempiter conservatum*.

Pentru a surprinde trăsăturile generale ale epocii imperiale a istoriei romane, se impune citarea câtorva din lucrările generale de istorie a Romei, precum și a Europei, precum: Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, Vol. 1, Iași, Editura Institutului European, 1998; Jean Carpentier, François Lebrun, *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1997; Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, București, Editura Corint, 2001; Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002; Frédéric Delouche, *Histoire de l'Europe*, Paris, Hachette, 1992, și altele din perioade mai vechi.

Importanța istorică a arhitecturii romane poate fi analizată, pornind de la lucrări cu caracter enciclopedic precum: Eugene Albertini, *L'Empire Romain*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1936; M. Cary, John, Wilson, *A shorter history of Rome*, Macmillan, New York, 1963; Charles Daremberg, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. II, Paris, Hachette, 1881; Joachim Hermann, *Lexikon Frühen Kulturen*, Band 1-2, Bibliographisches Institut Leipzig, 1987; Michel Mourre, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire*, vol.1-4, Bordas, Paris, 1996.

Arhitectura a oferit forme de manifestare particulare, impuse de cerințele vieții publice și de stat ale societății Romei antice. Piețele publice, bazilicile, amfiteatrele, templele, termele, locuințele particulare, magazinele, ofereau ansambluri incluse în concepția urbanismului roman, care trasa rețeaua străzilor și a arterelor de circulație între zona centrală și zidurile de incintă.

Arhitectura omagială și comemorativă era menită scopului propagandistic și renumelui care constituia baza ambițiilor politice, a conducătorilor și capilor de familie. Era de asemenea legată de desfășurarea ceremoniei triumfului la Roma, înfățișată poporului sub forma unei strălucitoare parade militare de-a lungul Căii Sacre spre colina Capitoliului. Este alcătuit din arcuri de triumf, colonne, trofee, construcții placate cu piatră și decorate cu basoreliefuri.

Trofeul (*tropaeum*) era un monument comemorativ al unei victorii. Inițial putea fi doar un stâlp sau un copac de care se atârnavu armele capturate. Au originea în obiceiul generalilor greci de a clădi în cinstea bătăliei câștigate un templu unde să fie depuse armele și armurile capturate¹.

La sfârșitul Republicii reprezenta o construcție monumentală din piatră și marmură, asemănătoare unui mausoleu, împodobită cu statui și reliefuli triumfale, ridicată pe pământul dușmanului învins, dovada victoriei și puterii romane. Semnificația este aceea a unui templu dedicat zeităților care au înlesnit victoria. Cele ridicate la Roma simbolizau puterea imperială, conținând și statui în mărime colosală ale împăratului în postură marțială.

Cel mai cunoscut trofeu este, însă, *Tropaeum Traiani*, un complex care conține un tumul, un altar funerar și monumentul propriu-zis, ridicat de împăratul Traian în Moesia Inferior (azi Adamclisi, județul Constanța), ca mărturie a luptelor grele purtate de romani împotriva dacilor, de Oppius Sabinus, ucis în timpul expediției dacilor la sud de Dunăre din iarna 85-86 p.Chr., Cornelius Fuscus, în timpul lui Domițian, dar și în iarna 101-102, în timpul celebrei *diversiuni moesiene*, inițiate de regele dac Decebal, împotriva lui Traian².

Arcul de triumf reprezintă o poartă monumentală, cu una sau trei deschizături în plin centru înconjurată de coloane și basoreliefuri, având deasupra statui. Semnificația lor originară este, probabil, religioasă, derivând din așa numitele *formices* – porți sacre pe sub care trebuia să treacă armatele după o campanie pentru a-și depune armele, reîntronând domnia păcii³.

În timpul Imperiului, arcul de triumf reprezintă construcții spectaculare, adevărate cronici filmate, conținând mesaje propagandistice despre împăratul victorios și statul roman universal. Sunt legate de triumful care le-a prilejuit, iar inscripțiile și decorațiile consemnează acel eveniment, așa cum *Porticul Pestiș* și metopele de pe friza *Parthenonului* din Atena comemorau victoria grecilor asupra perșilor⁴.

Mai asemănător cu cele moderne, mai simplu și mai sobru este Arcul lui Titus, care este și cel mai vechi, fiind ridicat în anul 81 p.Chr. El are o singură deschidere. Faimoase sunt basoreliefurile din interiorul arcului, reprezentând prada de război adusă din Ierusalim, după distrugerea Templului. Astfel, sunt înfățișate aducerea altarului și a marelui candelabru

cu șapte brațe, în întregime din aur, comorile din templul lui Solomon (de fapt din cel de-al doilea templu, primul fiind demolat de Nabudoconosor, și reconstruit 70 de ani mai târziu, în jurul anului 515 a. Chr.).

În Forul Roman domină Arcul lui Septimius Severus, construit în 203 p. Chr., și care era dedicat victoriilor purtate de el și fiii săi, Caracalla și Geta. Numele lui Geta a fost martelat (*damnatio memoriae*) după ce Caracalla ordonase uciderea sa.

Arcul lui Constantin cel Mare se află în apropierea *Colosseum-ului*. Fiind mai recent, este cel mai bine conservat. El a fost inaugurat în anul 315 p.Chr. pentru a glorifica victoria împăratului împotriva lui Maxentius⁵.

Arcul are trei deschideri, fiind împodobit cu elemente din timpul împăratului Marcus Aurelius (161-180 p.Chr.). Aceasta se explică prin faptul ca sculptorii ultimei perioade imperiale foloseau frize și fragmente din monumentele mai vechi. Unele basoreliefuli fuseseră preluate din monumentul care celebra victoria lui Traian asupra dacilor. Cele 7 medalioane cu diametrul de 2 metri, care împodobesc fațadele din Nord și Sud, aparțin unui arc al lui Hadrian, iar cele 8 statui înfățișând prizonieri daci, provin din Forul lui Traian. Prin aceasta, dacă luăm în considerare și scrierile nepotului împăratului, Iulian Apostatul, și el împărat între anii 361-362 p.Chr., referitor la campaniile militare și succesele politice ale lui Constantin cel Mare, acesta dorea să rămână în istorie ca restaurator al gloriei marilor împărați de dinaintea lui⁶.

Un ansamblu deosebit de important în Roma Antică este *forul*. Caius Iulius Caesar a decis să construiască o piață impunătoare care să poarte numele său, *Forul lui Caesar*, inaugurat în anul 46 a.Chr., dar finalizat ulterior, de succesorul său, Augustus.

Spre deosebire de *Forul Roman*, *Forul lui Caesar* era un proiect unitar: o piață cu portice laterale lungi și în centru cu un templu dedicat zeiței Venus⁷. Cezar a plătit din proprii bani terenurile pe care trebuia înălțat noul monument. În plus a dispus modificarea orientării tradiționale și seculare a *Curiei*, sediul Senatului, deoarece primise sarcina de a îl reconstrui după distrugerea sa într-un incendiu, astfel încât să se adapteze la aceea a noului *for* care îi purta numele⁸.

Noua piață relua modelul porticelor construite în interiorul templelor pe care cei mai importanți și influenți oameni politici din ultimul secol al Republicii le-au ridicat în zonă. El avea, în primul rând, scopul pur de propagandă personală și de obținere a consensului, mai ales că se găsea în imediata vecinătate a centrului politic tradițional al Romei.

Augustus promisese un templu dedicat zeului Marte cu ocazia bătăliei de la Philippi din anul 42 a.Chr., în care șefii complotului, care pusese capăt vieții lui Caesar, Brutus și Cassius, fuseseră învinși. Templul a fost inaugurat

abia după 40 de ani, în anul 2 a.Chr., fiind ridicat într-o altă piață monumentală, *Forul lui Augustus*. Față de *Forul lui Caesar*, noul complex era dispus ortogonal, iar templul se sprijinea de un zid foarte vechi, conservat încă, care despărțea monumentul de cartierul Suburra. În afară de aceasta, porticele aflate pe laturile lungi se deschideau în spații ample semicirculare acoperite, destinate adăpostirii activității tribunalelor⁹.

Și în acest caz, construcția complexului a fost gândită cu scop de propagandă și toată decorarea sa celebra noua eră de aur, epoca lui Augustus.

Sub împăratul Vespasianus, a fost construită, în anul 75 p.Chr., o altă piață mare, separată de *Forul lui Augustus* și *Forul lui Caesar*, prin actuala stradă Argileto, care lega *Forul Roman* cu Suburra, și aflată înspre Velia (în direcția *Coloseumului*). Acest complex nu era considerat la început drept un *Forum Imperial*, fiind cunoscut, mai mult, drept *Ara Pacis*, *Templul Păcii*¹⁰.

Chiar și forma sa era diferită: un patrulater vast încercuit de portice, cu timpul fiind inserat în porticul laturii din spate. Zona centrală nu era de fapt pavată ca și o piață, ci era sistematizată ca o grădină, cu vase de apă și pedestaluri pentru statui, care au transformat-o într-un veritabil muzeu în aer liber. Monumentul era ridicat ca și o sărbătorire a cuceririi Ierusalimului. Într-una dintre aule aflate în spatele porticelor a fost afișată *Forma Urbis Severiana*, harta din marmură a Romei antice, creată în epoca Severilor, pe marmura care acoperea peretele, aceasta păstrându-se parțial și azi.

Domitianus a decis să unească complexele precedente și, în zona neregulată rămasă liberă între *Templul Păcii*, *Forul lui Caesar* și *Forul lui Augustus*, în anul 98 p.Chr., a ridicat o altă piață monumentală care le lega pe toate între ele.

Spațiul limitat, ocupat în parte de către *Forul lui Augustus* și de strada Argileto, l-a constrâns să construiască porticele laterale ca și simple decorațiuni ale zidurilor înconjurătoare. Templul, dedicat zeiței Minerva (protectoarea sa), a fost ridicat în exteriorul estradei *Forului lui Augustus*, iar spațiul rămas a fost folosit pentru o intrare monumentală (*Porticus Absidata*) pentru toate forumurile¹¹.

Moartea lui Domitianus, în urma unei conspirații, a făcut ca acest complex, aproape terminat, să fie inaugurat de succesorul său, Nerva, de unde și-a luat numele. Având și destinația de pasaj, a fost numit *forul de trecere*.

Probabil că proiectele lui Domițian erau mai ambițioase și poate că sub conducerea sa au început demantelarea înălțimii naturale care lega colina Capitoliului de colina Quirinal și închidea valea *Forurilor* în partea dinspre Câmpul lui Marte, în direcția actualei *Piețe Venețiene*.

Proiectul a fost reluat și terminat în anii 112-113 p.Chr. de Traian prin construirea *Forului lui Traian*, cu ocazia cuceririi Daciei și ale cărui

monumente celebrau victoriile sale militare. Lucrările de pregătire au fost foarte complicate: a fost îndepărtată șaua muntoasă, fapt consemnat de inscripția de pe soclul *Columnei Traiane*, iar pentru a avea spațiul necesar noului complex, s-a reconstruit templul lui Venus în Forul lui Caesar și s-a construit *Piața lui Traian*¹².

Piața forumului era închisă în spate de *Basilica Ulpia*, cu *Columna lui Traian* în spate. În fața bazilicii a fost ridicată a statuie ecvestră colosală a împăratului. Ultimul dintre *foruri* era totodată cel mai mare și mai impresionant.

Columna este de două feluri: triumfală și tombală – *cippus* – stâlp de piatră, care indică locul înhumării sau conține cenușa defunctului. Apolodor din Damasc a inventat coloana cu reliefuri comemorative care se succed în spirală până sus. *Columna lui Traian* este un monument din Roma, construit din ordinul împăratului, situată în partea nordică a *Forului lui Traian*. Terminat în 113 p.Chr., basorelieful în formă de spirală comemorează victoria lui Traian în campania sa de cucerire a Daciei (101-102, 105-106 p.Chr.), fiind socotit *actul de naștere al poporului român*¹³.

Columna are o înălțime de aproximativ 30 de metri și conține 18 blocuri masive de marmură de Carrara, fiecare cântărind 40 de tone. Inițial în vârful columnei se afla o statuie a lui Traian, însă ea a fost înlocuită în secolul XVI cu un bust al Sfântului Petru.

Monumentele funerare sunt foarte diferite ca aspect și mărime. Au scopul dublu de a păstra rămășițele defunctului dar mai ales memoria sa. Aveau forme arhitectonice complexe create după modele etrusce sau elene. Erau decorate cu pictură, mozaicuri, sculptură.

Forma originală o reprezenta *mausoleul* – construcție circulară de sorginte elenistică, preluată pe filieră etruscă. *Columbariile* erau construite de asociații de liberiți ca morminte comune pentru rămășițele depuse în urne.

O dată cu apariția creștinismului o seamă de construcții sunt legate de cultul creștin – morminte săpate în pământ – *Catacombele*; aflate în subsolurile Romei, vor fi primele cimitire cu caracter creștin care puteau fi vizitate. Posedau pe lângă spațiile de înhumare și spații de desfășurare a cultului, decorate cu pictură. *Catacombe* mai sunt și la Ierusalim, Neapole, Sardinia. *Catacombele* de la Roma au fost construite ca niște galerii cu camere speciale, având guri de aerisire – *lucarne*, în pereți existând niște nișe (*arcosolia*) sau casete (*loculi*) pentru așezarea defuncțiilor. Pereții sunt pictați iar spațiile mai largi sunt destinate slujbelor religioase¹⁴.

Romanii acordau bolții și arcului un loc special în construcții ceea ce determina o mare libertate de concepție a formei. Plastica arhitecturală a fost tributară formelor greco-elenistice. Ordinele grecești au fost preluate, dintre toate fiind preferat corinticul. Arhitectura romană a creat un ordin nou –

ordinul compozit, îmbinare între ionic și corintic. Au preluat de la etrusci ordinul toscan – care este un doric simplificat.

Caracteristic pentru arhitectura romană este că ordinul și-a pierdut rolul de structură de rezistență, fiind doar element decorativ. Au descompus ordinele grecești, folosindu-i elementele separat – coloana de sine stătătoare, capitelluri de coloane fără fus. Fusul coloanei a fost folosit ca element de decorație pe care au desfășurat ornamente spiralice. Au înlocuit coloana propriu-zisă cu coloana angajată. Au transformat colonada liberă în perete¹⁵.

Cele mai importante lucrări care ne rețin atenția sunt: Jérôme Carcopino, *La vita quotidiana a Roma all'apogeo dell'impero*, Roma, Economica Laterza, 1993; Filippo Coarelli, *Guide archeologiche*, Roma, Laterza, 2001; Keith Hopkins, *Il Colosseo*, Roma, GLF Editori Laterza, 2001; Giuliano Malizia, *Gli archi di Roma*, Roma, Henton & Compto, 1999; Giuseppe Cozzo, *Ingenieria romana*, Roma, Multigrafica Editrice, 1970.

Am ales această temă din dorința de a realiza o analiză a evoluției arhitecturii romane în epoca cea mai importantă a istoriei sale, epoca imperială. Analiza noastră s-a oprit asupra celor mai reprezentative monumente, pe care le-am studiat pornind de la lucrările speciale, la care se adaugă vizitele personale la fața locului.

NOTE

- ¹ *** *Encyclopedia Britannica*, 4, London, Encyclopedia Britannica Inc., 2000, p. 456-457.
- ² Adrian Bejan, *Dacia Felix. Istoria Daciei Romane*, Timișoara, Editura Eurobit, 1998, p. 9.
- ³ Giuliano Malizia, *Gli archi di Roma*, Roma, Henton & Compto, 1999, p. 138-140
- ⁴ *Ibidem*, p. 145-147.
- ⁵ *Ibidem*, p. 149-150.
- ⁶ Radu Ion Popescu, *Dacii de pe Arcul lui Constantin*, în „Magazin istoric“, Serie Nouă, nr. 1 (274), ianuarie 1990, p. 40.
- ⁷ Din care Iulius Caesar considera că descinde datorită lui Iulius Ascanius, fiul troianului Aeneas, strămoșul legendar al romanilor (n.n.).
- ⁸ Giuseppe Cozzo, *Ingenieria romana*, Roma, Multigrafica Editrice, 1970, p. 167-168.
- ⁹ *Ibidem*, p. 170.
- ¹⁰ *** *Encyclopedia Britannica*, 4, ..., p. 567.
- ¹¹ Filippo Coarelli, *Guide archeologiche*, Roma, Laterza, 2001, p. 45-46.
- ¹² *Ibidem*, p. 49.
- ¹³ Marcel Bordet, *Istoria Romei*, București, Editura Lider, 2001, p. 123-125.
- ¹⁴ Giuseppe Cozzo, *Op.cit.*, p. 45-47.
- ¹⁵ Mihail Alpatov, *Istoria Artei*, București, Editura Meridiane, 1962, p. 199-202.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Encyclopedia Britannica*, 4, London, Encyclopedia Britannica Inc., 2000.
- *** *Istoria Universală – Larousse*, București, Editura Rao, 2005.
- Albertini, Eugene, *L'Empire Romain*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1936.
- Alpatov, Mihail, *Istoria Artei*, București, Editura Meridiane, 1962.

Arhitectura omagial-comemorativă a Romei imperiale. Considerații istoriografice

- Bejan, Adrian, *Dacia Felix. Istoria Daciei Romane*, Timișoara, Editura Eurobit, 1998.
- Berstein, Serge, Milza, Pierre, *Istoria Europei*, Vol. 1, Iași, Editura Institutului European, 1998.
- Bordet, Marcel, *Istoria Romei*, București, Editura Lider, 2001.
- Carcopino, Jérôme, *La vita quotidiana a Roma all'apogeo dell'impero*, Roma, Economica Laterza, 1993.
- Carpentier, J., Lebrun, F., *Istoria Europei*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Cary, M., Wilson, John, *A shorter history of Rome*, New York, Macmillan, 1963.
- Ceașescu, Gheorghe, *Nașterea și configurarea Europei*, București, Editura Corint, 2001.
- Cizek, Eugen, *Istoria Romei*, vol. I-II, București, Editura Paideia, 2002.
- Coarelli, Filippo, *Guide archeologiche*, Roma, Laterza, 2001.
- Cozzo, Giuseppe, *Ingineria romana*, Roma, Multigrafica Editrice, 1970.
- Daremberg, Charles, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, vol. II, Paris, Hâchette, 1881.
- Delouche, Frédéric, *Histoire de l'Europe*, Paris, Hâchette, 1992.
- Hermann, Joachim, *Lexikon Frühen Kulturen*, Band 1-2, Bibliographisches Institut Leipzig, 1987.
- Hopkins, Keith, *Il Colosseo*, Roma, GLF Editori Laterza, 2001.
- Kinder, Hermann, Hilgemann, Werner, *Atlas de istorie universală*, București, Editura Rao, 2005.
- Malizia, Giuliano, *Gli archi di Roma*, Roma, Henton & Compto, 1999.
- Matei, Horia C., *Civilizația lumii antice*, București, Editura Albatros, 1988.
- Mourre, Michel, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire*, vol. 1-4, Paris, Bordas, 1996.
- Popescu, Radu Ion, *Dacii de pe Arcul lui Constantin*, în „Magazin istoric“, Serie Nouă, nr. 1(274), ianuarie 1990, p. 40.
- Tudor, Dumitru, *Figuri de împărați romani*, București, Editura Științifică, 1972.

ABSTRACT

The article points out the essential marks of the hommagial commemorative architecture of the Imperial Rome, as they appear in important historical and architectural works belonging to the worldwide historiography.

OVIDIU ȘI DRAMA EXILULUI

Alexandra IORGULESCU

Publius Ovidius Naso, ultimul clasic al literaturii latine, a lăsat în urmă o operă impresionantă scrisă într-o limbă pur vergiliano-horațiană, în ansamblul ei un model de perfecțiune a formei și expresiei. Capabil să articuleze direct și clar orice idee sau trăire, format în stilul unui retorism academic, Ovidiu rămâne exponentul unui clasicism formal, creația lui neridicându-se decât la nivelul tematic al predecesorilor săi, dar nu în planul profunzimii academice.

Poem simbolic pentru Ovidiu, *Ars amandi*, „nu era încă definitiv încheiat sau cel puțin suficient revizuit, după părerea autorului, când, cu brutalitate, printr-un edict, Augustus a decis relegarea lui Ovidiu la Tomis. Poetul era obligat să părăsească Roma înainte de sfârșitul anului 8 al erei noastre, ceea ce a și făcut”¹.

Grav traumatizat de izolarea la Tomis, rămas de unul singur și ignorat în neputința reabilitării, unul dintre marii răsfățați ai soartei, căzut în dizgrația Romei și aruncat între străini, trebuie să se fi pus în situația unei autoanalize dramatice. Așa au luat naștere poemele exilului, *Tristele* și *Ponticele*, cu certitudine cele mai impresionante scrieri autobiografice ale literaturii antice sub aspectul conținutului, formei și stilului.

Obținerea unui efect puternic asupra destinatarilor epistolelor ovidiene se realizează prin tragismul îmbrăcat în haină elegiacă brăzdat de aspecte retorice relevante. În ciuda unui stil patetic, de cele mai multe ori suprasolicitat, o autentică trăire a tragicului este evidențiată de stările de încordare, panică, disperare, abandon, mizerie și singurătate, dar și de imposibilitatea asumării unor false prietenii. Asistăm de fapt la o dizolvare lentă a eului poetic, în mod paradoxal, lucidă și directă, deoarece Ovidiu creează practic o nouă formulă de elegie, analiza senzorială a propriilor tribulații curturând aproape didactic trepte ale durerii, ale tragismului – de la sfâșietoarea ultimă noapte petrecută la Roma și începutul surghiunului pe meleagurile tomitane, la evocarea trecutului său, a motivelor nenorocirii sale, la disperatele tentative de reabilitare în ochii autorității centrale romane.

Adesea, anularea tragismului propriei existențe e obținută prin deplasarea accentică a conținutului în situațional și realitate istorică: războaiele din Scythia Minor, conflictele dintre tomitani și alte populații, aspectele capricioase ale vremii, momente ale vieții de zi cu zi de la Tomis

etc. Chiar și-n aceste condiții, ideea alienării este păstrată subtextual, fără a include o resemnare și adaptare totală, Ovidiu nutrind mereu speranța unei reînțoarceri și reabilitări în ochii Romei antice.

În ciuda criticii aspre la adresa noii ordini din capitala Imperiului, predomină în număr mare adulațiile, umilirile exagerate față de Augustus, asimilat lui Jupiter și elogiile hiperbolice aduse familiei imperiale. Acest joc paradoxal al nuanțelor este tot o marcă de autodisoluție: își acceptă pedeapsa prea dură, încercând să-și justifice abaterile, adulându-și judecătorul, evident, în speranța unui sfârșit al surghiunului său. Ca urmare, era decadentismului, a poemelor encomiastice, hiperelogioase din literatura latină de mai târziu, este inițiată de poezia exilului ovidian.

Prin elementele de inedit în exprimarea trăirilor controversate ale exilului, *Tristele* și *Ponticele* reprezintă trecerea spre un nou stil, fără să implice o ruptură de stilistica clasicismului augusteic.

Lamentațiile ovidiene prefigurează într-un fel clișeele tristeții și nostalgiei romantice, deși au o curgere monoton-melopeică, cu profunde accente lacrimogene. Ovidiu rămâne oarecum blocat în timp, reluând constant și uniform, textual și subtextual, durerea acestei stări devenită permanență în toate elegiile exilului. Percepând de la bun început plecarea-n surghiun ca o moarte sau ca o înmormântare, poetul își trăiește cu intensitate deznădejdea.

Autenticitatea trăirilor sale este diminuată de stilul, adesea inconsecvent: uneori obscur și țesut în fraze alambicate, alteori pierdut în speculații de ordin istoric, dar și mitologic. De cele mai multe ori direct și lucid, el se remarcă prin metrica armonioasă și fluenta discursului poetic, distihul elegiac dobândind la Ovidiu un ritm desăvârșit.

Așa cum afirmă Pierre Grimal, „*Ponticele*, ca și *Poemele tristeții*, sunt în distih elegiac, metrul confidențelor și al intimității”².

Poetul creionează în poezia exilului o altă dimensiune a operei sale, *Tristele* și *Ponticele* reprezentând cea mai reușită pagină a creației ovidiene, grație mai ales autenticității și complexității trăirilor exprimate, apogeul receptării lor fiind în Evul Mediu cu puternice ecouri în literatura Renașterii, romantism, postromantism și nu numai (Cervantes, Shakespeare, Goethe, Baudelaire).

Considerat astăzi de mulți autori drept „primul poet român”, Ovidiu a surprins în multe stihuri ale exilului legende, tradițiile, viața cotidiană și culturală a zonei în care a trăit, făcând ca *Tristele* și *Ponticele* să devină izvoare referențiale pentru istoria Dobrogei antice.

Destinul tragic al poetului continuă să fascineze, Ovidiu deschizând seria marilor exilați ai lumii: Dante, Voltaire, J.J. Rousseau, Napoleon, Istrati, Eliade, Cioran.

Opera exilului ovidian surprinde lungul și chinuitorul proces de autocunoaștere, de redescoperire a sinelui, chiar dacă autocunoașterea înseamnă sfâșiere lăuntrică. El este un simbol al silitei înstrăinări de patrie și al dureroasei aspirații de regăsire a unei realități spațiale și temporale iremediabil pierdute.

Ne alăturăm opiniei formulate de Ștefan Cucu care afirmă că „în perioada exilului, Ovidiu a trăit cu cea mai mare intensitate sentimentul dorului de patrie, al iubirii față de pământul natal. Dulcea iubire de patrie (*patriae dulcis amor*) devine un sentiment inefabil, mai presus de toate celelalte simțăminte omenești, sentiment exprimat atât de sugestiv în elegia către Rufinus”³.

NOTE

¹ Pierre Grimal, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, Editura Teora, 1997, p. 273.

² Idem, ibidem, p. 275.

³ Ștefan Cucu, *Ecouri ale literaturii latine în spațiul cultural european*, București, Editura Cartea universitară, 2007, p. 219.

BIBLIOGRAFIE

- Bayet, Jean, *Literatura latină*, traducere de Gabriela Creția, București, Editura Univers, 1972.
- Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, Societatea „Adevărul” S.A., 1994.
- Cucu, Ștefan, *Ecouri ale literaturii latine în spațiul cultural european*, București, Editura Cartea universitară, 2007.
- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, Editura Teora, 1997.
- Lascu, Nicolae, *Ovidiu – omul și poetul*, Cluj, Editura Dacia, 1971.
- Ovidiu, *Tristele. Ponticele*, traducere și prefață de Teodor Naum, București, Editura Univers, 1972.
- Viarre, S., *Ovide, essai de lecture poétique*, Paris, Les Belles Lettres, 1976.

ABSTRACT

In this article we have presented both the tragic destiny of a poet who continues to fascinate, Ovid, and the drama of his exile. The work of the Ovidian exile presents the long and tormenting self-knowledge, rediscovery of the self process, even though self-knowledge brings about inner struggle. In fact, Ovid is identified to the notion of “exile”; he is a symbol of the forced alienation from his country and of the painful aspiration to an irretrievably lost spatial and temporal reality.

ÎNCEPUTURILE PROZEI LATINE ILUSTRATE PRIN SCRIERILE LUI CATO

Mihaela MARCU

Deși începuturile literaturii latine sunt marcate de înflorirea remarcabilă a poeziei și a reprezentațiilor scenice, proza, prin genurile sale, rămăsese la stadiul de simplă promisiune. Prin intermediul lui Cato, cenzorul din 184, va arăta că este capabilă să servească simultan istoriei, cunoașterii și acțiunii politice.

La sud de Roma, în mica localitate Tusculum, se naștea, în 231 î.Hr., unul dintre romanii care au contribuit la ridicarea republicii pe culmile gloriei și care avea să rămână celebru prin severitatea și austeritatea sa: Marcus Porcius Cato. În formația sa se vor intersecta legendele eroice ale tusculanilor, un singur nume fiind rostit cu teamă, nume care întuneca glorioasele tradiții romane: Carthagina. În timpul războaielor punice își începe viața publică Cato, care s-a distins în lunga confruntare. În această epocă a vieții sale, Cato, soldat, asistă cu neputință la dezastrul de la Trasimenus, urmat de panica romanilor ce-l așteptau pe Hannibal în Roma, aflată în stare excepțională decretată de senat; se distrug podurile de peste Tibru și se repară febril fortificațiile. Dar Roma răsuflă ușurată aflând că Hannibal s-a îndreptat spre Umbria și Picenum. Sub comanda lui Quintus Flavius Maximus (Cunctator) cunoaște succesul militar, probând direct virtuțile tacticii lui Cunctator de hărțuire a carthaginezilor și tăierea liniilor de aprovizionare ale acestora. În vara anului 216 î.Hr., speranțele lui Cato se năruie în urma dezastrului de la Cannae, unde pier câteva zeci de mii de romani. Numai sub comanda lui Publius Cornelius Scipio soarta celui de-al doilea război punic capătă o întorsătură favorabilă armatei romane. Dar nici unul din succesele romane ulterioare, nici campania victorioasă din Africa a lui Scipio Africanul la care a participat Cato și nici distrugerea Carthaginei în bătălia de la Zama (202 î.Hr.), nu vor reuși să șteargă din amintirea lui Cato rușinea și spaima trăite în primii nouă ani ai războiului.

Deținând treptat funcții importante în republica romană (chestor, edil, consul, cenzor), Cato devine o figură celebră a Romei antice. Au mai contribuit la aceasta, severitatea excesivă a măsurilor pe care le-a adoptat în timpul cenzurii sale, numeroasele procese ce i-au fost intentate sau instigate de dușmanii politici, precum și apărarea, chiar absurdă, a vechilor valori morale romane în fața presiunilor pe care o exercitau cultura și obiceiurile

aduse din lumea elenă. Dealtfel, politic vorbind, lumea elenistică se afla într-un declin constant, reflectat și pe plan militar.

Cu toate că apărea mereu ca un înfocat susținător al agriculturii, ocupația de bază a străbunilor, în ideea că aceasta-i apropie pe romani de modul vechi de viață, Cato s-a ocupat cu vaste operațiuni financiare (cumpărări-vânzări de lacuri de pescuit, de terenuri pentru ateliere, împrumuturi de bani etc.). Interesul personal față de dezvoltarea navigației comerciale romane l-a îndemnat, poate mai mult decât grija pentru republică, să urmărească constant distrugerea definitivă a Carthaginei, concurent maritim al Romei. Alături de aceste motivații economice, spaimile trăite în vremea lungii și victorioasei campanii italiice a lui Hannibal îl vor face să rostească în senat fraza: „*ceterum censeo Carthaginem esse delendam*“ (încolo, socot că trebuie distrusă Carthagina). Repetarea obsesivă a acestui deziderat, în fiecare discurs al său din senat, pe indiferent ce temă, ca un soi de formulă de încheiere, în tot cursul lungii sale bătrâneți, avea s-o facă celebră. Cato n-a apucat să vadă cetatea numidă distrusă din temelii, căci aceasta s-a întâmplat în al treilea război punic, 149-146 î.Hr., un război fără istorie, iar Cenzorul a murit în anul 149 î.Hr.

Dar, mai presus de toate, Cato a fost un model de cetățean roman, căci făcând parte dintr-o familie de tradiție rustică, a fost un fervent adversar al invaziei hellenismului în lumea romană, deși el însuși cunoștea limba greacă, o vorbea și chiar o citea cu plăcere. „Asemenea lui Plautus, el credea că *a trăi ca grecii* însemna a refuza frugalitatea, disciplina, onestitatea care constituiau idealul roman“¹. Aceasta nu înseamnă că, în fapt, Cato ar fi respins tot ceea ce era grecesc; l-a interesat în toți acești ani de formare și de instruire în mod special retorica, artă pe care a învățat-o de la greci.

S-a demonstrat chiar că prefața tratatului *De agri cultura* ar avea influențe clare ale retoricii grecești: permanenta opoziție dintre *honestum* și *utile*, ideile conținute în această prefață aveau drept scop imediat atragerea tinerilor romani către viața rustică, simplă.

De fapt, Cato și-a scris lucrările în proză bazându-se pe vocabularul tradițional deja format prin redactarea textelor juridice și a dărilor de seamă din ședințele senatului. De asemenea, avea ca exemple date epopeile naționale compuse la sfârșitul secolului al III-lea de către Naevius și Ennius. Se poate observa că *Origines*, carte pe care Cato a scris-o în latinește, datorează mult *Războiului punic* al celui dintâi și *Annalelor* celui de-al doilea.

Origines este o operă de bătrânețe dacă dăm crezare lui Cornelius Nepos: se pare că redactarea ei a început în jurul anului 172 î.Hr. și nu este terminată.

Conținutul lucrării era structurat în șapte cărți precedate de o prefață „din care ni s-a transmis cel puțin o formulă rămasă celebră: *marile*

*personalități trebuie să răspundă atât pentru activitatea lor, cât și pentru timpul lor liber*².

Desigur că din rândul acestor personalități făcea parte Cato însuși, mai ales după exercitarea censurii, magistratură excepțională în cetatea devenită republică. Istoria trebuia să continue modernizând acele *carmina convivalia*. Înaintea lui, o operă în proză scrisese Fabius Pictor, dar o făcuse în grecește, deci segmentul de public căruia îi era adresată era mai mic și servea alte scopuri.

În prima carte din *Originile* sale, Cato povestește sosirea lui Aeneas și luptele dintre fugarii troieni și aborigeni. „Noutatea cărții lui Cato stă în interesul pe care el îl acordă întemeierii nu numai a Romei, ci și a celorlalte cetăți italice (acesta este sensul cuvântului *origo*, care semnifică fondarea unui oraș)³.

Următoarele două cărți erau consacrate descrierii principalelor populații italice (gali, liguri, marrucini, tiburtini, latini etc.), a istoriei și obiceiurilor acestora. Informațiile sunt precise dovedind documentarea autorului.

Cartea a IV-a deschidea propriu-zis pagina de istorie romană din *Originile* lui Cato. Aici relatează despre primul război punic, cel de-al doilea alcătuind cuprinsul cărții a V-a, unde autorul se referea pe larg și la evenimentele ce au urmat victoriei de la Zama.

Cărțile a VI-a și a VII-a mergeau cu povestirea evenimentelor istorice până la mijlocul secolului al II-lea. Deși își începuse lucrarea sub influența *Annalelor* lui Ennius, Cato termină sub formă de cronică ceea ce plănuise a fi istorie. Ajuns la epoca contemporană lui, Cato „nu uita să scoată în evidență propriul rol, mergând până la a-și insera discursurile în relatarea istorică, fapt ce i-a permis lui Titus Livius să scrie despre el că *nu era, cu siguranță, un om să-și minimalizeze gloria*⁴.

Unicul text complet care-i aparține lui Cato este cartea *De agri cultura*: chiar titlul ne atrage atenția asupra unui subiect pur tehnic în care nu încap nici elocința, nici farmecul unei narații viu conduse. Pe lângă textul propriu-zis, Cato înserează o serie de fragmente din discursuri, căci exigențele vieții politice impuneau oamenilor politici să ia foarte des cuvântul în public.

Din primele discursuri se conturează imaginea lui Cato oratorul, plin de bonomie, recurgând la expresii populare. Deși păstrate fragmentar, cuvântările lui Cato reprezintă acte politice puse în slujba unor principii simple, considerate de orator a fi vitale pentru poporul roman. Adversarii oratorului sunt adepții hellenismului, rivalii lui în cariera onorurilor publice. Interesant construite sunt cele două discursuri împotriva lui Q. Minucius Thermus, învingătorul ligurilor în anul 190. Primul discurs intitulat *Despre*

bătăliile false, contesta rapoartele întocmite de Minucius; celălalt, *Despre cei zece oameni*, îi aducea acuzații grave lui Minucius care ar fi executat, fără judecată, zece oameni liberi. Accente asemănătoare va întrebuița mai târziu Cicero în cele șapte discursuri împotriva lui Verres.

Se știe că unul dintre discursurile celebre ale lui Cato, care a fost publicat de autor (și anume, inserat în cartea a V-a a *Originilor sale*), l-a pronunțat în favoarea locuitorilor insulei Rhodos, atunci când, în 167, regele Perseus fiind învins, a ieșit la iveală că Rhodos susține cauza lui. Majoritatea membrilor senatului era de părere că insula trebuie anexată; Cato s-a opus și-și exprimă părerea în discursul sus-menționat.

Atât textele discursurilor sale, cât și tratatul *De agri cultura* conturează aspectul prozei latine la început de drum, proză caracterizată printr-o maturitate remarcabilă. Desigur că ea păstrează urmele unei rigidități acceptabile: fraza este adeseori scurtă, tăioasă ca o formulă de lege, propozițiile apar ca niște serii interminabile, realizate prin juxtapunere sugerând monotonia textului, căruia totuși nu-i lipsesc măreția și forța. „Moștenirii ritmice lăsate de *carmen*, s-au adăugat cuceririle realizate de arta oratorică, de nevoia de a convinge, prezentând mai întâi toate aspectele unei reflecții, apoi rezumând-o într-o formulă concisă, susceptibilă să se graveze profund în minte”⁵.

În proza elocinței lui Cato se întrezăresc două calități ale frazei ciceroniene: seriozitatea și decadența; începând cu această perioadă limba latină devine „cu adevărat o limbă demnă de cuceritorii lumii”⁶. Calitatea de bază, a omului și a operei, a fost constanța neștirbită cu care a luptat pentru interesele sale, servite de minune de păstrarea tradițiilor republicane, a simplității în viața publică și domestică, a normelor morale ale înaintașilor.

NOTE

¹ Pierre Grimal, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, Editura Teora, 1997, p. 99.

² Ibidem, p. 103.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, p. 104.

⁵ Pierre Grimal, *Civilizația romană*, traducere, prefață și note de Eugen Cizek, București, Editura Minerva, 1973, vol. I-II, p. 213.

⁶ Ibidem, p. 213.

BIBLIOGRAFIE

Bayet, Jean, *Literatura latină*, traducere de G. Creția, București, Editura Univers, 1972.

Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, Societatea „Adevărul” S.A., 1994.

- Cizek, Eugen, *Mentalități romane și reprezentarea străinului*, în *Viața românească*, 83, 1988, p. 32-36.
- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, Editura Teora, 1997.
- Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, traducere, prefață și note de E. Cizek, București, Editura Minerva, 1973, vol. I-II.
- *** *Proza narativă latină*, traducere de I. Teodorescu, studiu introductiv, prezentări și note de M. Nichita, București, 1972.
- *** *Scriitori greci și latini. Mic dicționar*, București, 1978.
- *** *Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea republicii*, ediția a II-a, București, 1972.

ABSTRACT

Two qualities of Cicero's style of writing are to be found in Cato's prose: seriousness and decay. Beginning with this period, the Latin language becomes worthy of the world's conquerors. The main feature of Cato and his work was his permanent struggle for the republican traditions.

SPIRITUALITATE GETO-DACĂ. ISTORIE, LEGENDĂ ȘI MIT. OPERELE LITERARE PROPRIU-ZISE

Cati MITRACHE DUMITRA

Articolul prezintă principalele surse din literatura greacă și latină, conținând informații despre spiritualitatea geto-dacilor. Se prezintă caracteristicile religiei geților și alte aspecte ale vieții acestora așa cum au fost ele cunoscute de către autorii greci și latini. Putem găsi informații provenind de la Platon, Horatius, Ovidius, Vergilius, Dion Chrysostomos, Fronto.

O incursiune în scrierile anticilor, care au consemnat în cronici, monografiile istorice sau lucrări antice de istorie generală, în opere literare propriu-zise ori diferite alte opere cu caracter special, ne dezvăluie date legate de aspecte și momente importante ale spiritualității geto-dacilor¹.

Autori de limbă greacă și latină, mai mult sau mai puțin cunoscuți, și-au abătut atenția asupra a ceea ce reprezenta în acele momente una din cele mai solide culturi și civilizații precreștine².

Lucrările a căror temă dominantă nu este istoria o formează operele literare propriu-zise, lucrările de geografie și diferitele opere cu caracter special, cum sunt stratagemile militare, farmacopeea lui Dioscoride sau mari culegeri de erudiție³. Este „categoria cea mai numeroasă, dacă nu și cea mai importantă și vizează operele literare semnate de Platon, Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, Dio Chrysostomul sau Fronto”⁴.

Un element esențial al religiei geto-dacice îl constituie așa-numita credință în nemurire, aspect care-i individualizează între populațiile antichității. Această doctrină promovată de Zalmoxis a cărei esență ar fi credința în nemurirea sufletului, o găsim în *Dialogurile* lui Platon, operă în care autorul își dezvoltă propriul său sistem filosofic idealist.

Din *Carmide* reținem trimiterea la descântecul lui Zalmoxis, rege și zeu deopotrivă, cu care se poate vindeca sufletul omului: „*Tot așa stau lucrurile, Carmide, și cu acest descântec. Eu [Socrate] l-am învățat acolo la oaste, de la un medic trac, unul din ucenicii lui Zalmoxis, despre care se zice să îi fac pe oameni nemuritori. Spunea tracul acesta că [medicii] grecii aveau dreptate să cuvânteze așa cum v-am arătat adineauri. Dar Zalmoxis, adăuga el, regele nostru, care este un zeu ne spune: Că după cum nu trebuie să încercăm a îngriji fără să ținem seama de corp, tot astfel trebuie să-i dăm*

îngrijire trupului dimpreună cu sufletul și iată pentru ce medicii greci nu se pricep la cele mai multe boli; pentru că ei nu cunosc întregul pe care-l au de îngrijit. Dacă acest întreg este bolnav, partea nu poate fi sănătoasă. Căci, zicea el, toate lucrurile bune și rele – pentru corp și pentru om în întregul său – vin de la suflet și de acolo curg (ca dintr-un izvor) ca de la cap la ochi. Trebuie deci – mai ales și în primul rând – să tămăduim izvorul răului, ca să se poată bucura de sănătate capul și tot restul trupului... Când mă învăța leacul și descântecele, spunea: Să nu te înduplece nimeni să-i tămăduiești capul cu acest leac dacă nu-i încredințează mai întâi sufletul, ca să i-l tămăduiești cu ajutorul descânteceului. Iar acum – zicea el – aceasta e cea mai mare greșală a oamenilor ca unii medici să caute în chip deosebit o vindecare sau cealaltă (a sufletului sau a trupului). Și mă povățuia foarte stăruitor să nu mă las înduplecat de nimeni – oricât de bogat, dintr-un neam ales sau oricât de frumos ar fi – să fac altfel. Deci eu, pentru că i-am jurat și sunt nevoit să-i dau ascultare, îi voi da într-adevăr ascultare. Și dacă vrei – potrivit poveștelor străinului - să-mi încredințezi mai întâi sufletul tău pentru a-l vrăji cu descântecele tracului, îți voi da și leacul pentru cap. Dacă nu, nu-ți pot ajuta cu nimic, scumpe Carmide“⁵.

Cultura viței-de-vie apare indirect prezentată la Platon, într-un pasaj despre vin și ritualul stropitului hainelor: „...tracii beau vin neamestecat deloc [cu apă] ...și îl împrăstie pe hainele lor, socotind că este o deprindere frumoasă și aducătoare de fericire“⁶.

Autor al uneia dintre cele mai importante scrieri ale antichității, *Eneida*, Vergiliu este poetul a cărui operă este pusă în slujba marii opere de regenerare morală, religioasă și socială de glorificare a istoriei poporului roman. El oglindește în epopeea sa natura țării sale, dar și concepția de viață a geților. În vremea lui Burebista și a lui Decebal, se pare că Zalmoxis nu mai era singura zeităte supremă adorată. Vergilius, în *Eneida*, ca și Ovidius, în *Ponticele* și *Tristele*, arată adorarea lui Marte de către geto-daci de o manieră neobișnuită. „Cu sufletul răscolit de multe gânduri mă rugam nimfelor câmpenești și bătrânului Mars Grodives care ocrotește ogoarele geților“⁷.

Contemporan cu Vergiliu, Horațiu își intitulează partea cea mai valoroasă a operei sale *Ode*. În *Oda III* relatează un fapt istoric pentru problema în discuție, întâlnit și la Dio Cassius⁸, înfrângerea armatei conduse de Cotiso în timpul campaniei lui Crassus:

„Lasă grijile obștești despre Cetatea noastră Armata dacului Cotiso a pierit“⁹,

cu toate că, în *Oda* din 29 a.Chr., dacii sunt prezentați ca luptători neînfricați iar „în lupte se folosesc de săgeți veninoase“¹⁰.

Tot aici ni se prezintă și alte elemente de viață getică:

„...geții cei aspri,
cărora pământul nehotărnicit
le dă roade și cereale libere
Nu le place să cultive același ogor mai mult de
un an¹¹,
...femeia poartă grija copiilor lipsiți de mamă,
...Zestrea cea mai de seamă este cinstea
părinților
și virtutea femeii pentru care legământul
căsătoriei rămâne trainic¹².”

Un poet latin ceva mai tânăr decât Vergiliu și Horațiu este Ovidiu. Din motive încă neclare, în anul 8 p.Chr. este exilat la Tomis.

„Tu n-ai rămas în patrie, ci ai venit
până la Strimonul plin de zăpadă
și la getul care se închină lui Marte¹³
„Am fost adus pe meleagurile îndepărtate ale
geților de mânia cezarului¹⁴,
„Sufăr îngrozitor, aruncat fiind în mijlocul unor
dușmani.
Nimeni nu este surghiunit mai departe de patrie
decât mine.
Numai eu am fost trimis la gurile Istrului cu
șapte brațe
și mă chinuiesc...¹⁵,
se lamentează poetul încă de la sosirea în țara geților.

Exilul la Tomis i-a ocazionat poetului elegiile sub forma unor scrisori, *Tristele* și *Ponticele*, în care accentele de durere, de nostalgie, de revoltă sau de grațitudine au, după cum am observat, un ton de sinceră și de emoționantă autenticitate. Dincolo de aceste lamentații exagerate, descoperim și câteva aspecte din viața geților:

„Omorul, măcelurile și războaiele sunt veșnice
aici.
Marea este agitată de valuri în timpul iernii¹⁶;
„Nu mă îndoiesc că în această cărțulie s-au
strecurat multe
din limba barbarilor: nu-i vina omului, ci a
locului¹⁷.”

Că măsura luată de Burebista privind distrugerea viței-de-vie n-a fost aplicată în litera ei în întreaga Dacie, ne-o mărturisește Ovidiu, când face o descriere plastică a anotimpurilor, amintind în numeroase pasaje gerurile cumplite ale iernii ce

„...în vas îngheață vinul
De-l scoți în bolovani, păstrând figura oalei
Și-n loc de a soarbe spuma, mănânci bucăți de
vin”¹⁸.

Agricultura se practică și-n vremuri de restriște când

„Oamenii cu o mână ară, cu cealaltă țin
arma”¹⁹.

La fel și creșterea vitelor:

„Păstorul cântă din fluierele lui lipite cu
smoală,
ținând coiful pe cap,
iar fricoasele oi se tem de războaie, nu de
lup”²⁰.

Foarte apreciați de poet sunt caii geților
„în stare să suporte curse oricât de lungi,
având deprinderea de a îndura îndelung setea și
foamea
și faptul că dușmanul care i-ar urmări nu va
găsi apă”²¹.

Toate acestea sunt, însă, fapte exterioare, care-ar fi fost demne de admirat în ochiul și sub pana călătorului, nu și în a exilatului, care le consideră adevărate „nenorociri”. Dintre toate relele amintite de Ovidiu, una este „cea mai grozavă: să trăiești între geți”²².

Un alt surghiunit în ținuturile getice, în 87 p.Chr., este Dion Crysostomos. Aici el a vizitat cetățile grecești din Pontul Stâng, până la Olbia.

Spre deosebire de Ovidiu, sorții i-au fost însă favorabili și s-a reîntors la Roma, în 97. Din experiența exilului a scris *Discursurile*. În Discursul făcut în Olimpia, în 97, autorul face câteva observații pe marginea călătoriei în ținutul geților.

Dion Crysostomos venise pe țărmurile Pontului din curiozitate, „doritor de a vedea oameni luptând, [unii] pentru stăpânire și putere, iar alții pentru libertate și patrie”²³. Deși domnea pacea, geții se pregăteau intens pentru noul război cu romanii, ce avea să izbucnească peste cinci ani: „...am ajuns la niște oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvântări, ci erau agitați și tulburați ca niște cai de curse la potou, înainte de plecare, nerăbdători să treacă vremea, cai pe care răvna și înfocarea îi fac să lovească pământul cu copitele. Acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați”²⁴.

După această relatare privitoare la sinectica grupului, autorul include elementele legate de portul bărbaților daci²⁵; în contextul conviețuirii lor cu

alte neamuri, de care se deosebeau: „Căci aci uneori se pot vedea oameni având pe cap un fel de căciuli, așa cum poartă astăzi unii traci numiți geți și cum purtau înainte vreme lacedemonienii și macedonienii, iar alții au tiară și [un fel de] șalvari – pare-mi-se, la fel ca perșii, bactrienii, parții și mulți alți barbari. În fine, unii și mai ciudați decât aceștia obișnuiesc a călători purtând pe cap pene așezate drept ca nasamonii și, din această pricină, nu îndrăznesc să le facă vreo încurcătură sau să-i supere cei ce se apropie de ei. Dar fie geți, fie perși sau nasamoni, pe unii îi vezi puțini la număr, iar alții merg rar printre străini”²⁶.

Și Fronto, pe la mijlocul secolului II p.Chr., în *Prefața* lucrării sale, *Începuturile istoriei*, face o descriere a faptelor lui Verus în războiul cu parții. În mod accidental, dorind să scoată în evidență faptele de bravură ale romanilor, ne informează implicit și explicit despre vitejia dacilor în război, loviturile acestora cu săbiile lor încovoiate, care au îngrozit armata romană: „[Traian] a plecat în război cu soldați încercați care disprețuiau pe parți, dușmanii noștri, și nu se sinchiseau de loviturile de săgeți ale acestora după grozavele răni ce le-au fost pricinuite de săbiile încovoiate ale dacilor”²⁷.

Nu sunt uitate nici greutatea Imperiului în a păstra teritoriile cucerite de Traian: „[Hadrian] a vrut mai curând să părăsească provinciile cucerite de brațul lui Traian în războaie schimbătoare și care trebuia să mai coste unul pentru a le organiza, decât să le păstreze cu ajutorul armelor ... toate aceste provincii, Dacia și regiunile pierdute de parți, el le-a restituit de bunăvoie”²⁸.

NOTE

¹ Vladimir Iliescu, *Scripta Minora*, I, Craiova, Editura Universitaria, 2004, cap. III, *Getica et Dacica. Tradiția istorică și lumea geto-dacică* (apărut mai întâi în „Transilvania”, S.N. a 9 (1980), nr. 6 (13-15), p. 128-130, precizează cauzele mai mari și mai mici care au dus la consemnarea acestor informații de către respectivii autori: 1° – „mare parte din cunoștințele noastre de istorie politică și chiar de altă natură ne vin prin circuitul istoriei universale, al cărei reflector aruncă din când în când lumini asupra gurilor Dunării și a regiunii de trecere și de contacte prin excelență, reprezentată de spațiul carpato-danubian”, 2° – „mențiunile incidentale ale unor evenimente politico-militare”, 3° – „curiozitățile, într-un cuvânt toate faptele sau situațiile ce păreau interesante pentru spiritul «științific» al grecilor” și 4° – „spiritualitatea atrăgătoare și inexplicabilă a doctrinei lui Zalmoxes, în puternic contrast cu noțiunea de barbarie concepută de orgoliul lor”.

² Ideea superiorității neamurilor getice și, prin această trăsătură, consemnarea lor în izvoarele anticilor, este formulată de Vasile Pârvan, *Getica*, București, Editura Meridiane, 1982, p. 52: „...în timp când tracii dintre Haemus și Marea Egee nu reușeau să-și întemeieze o civilizație proprie, nelăsându-se fructificați nici de greci, nici de romani, și serveau numai ca unelte oarbe, mercenari sălbateci (...), geții – stăpânitorii marelui drum de civilizație al Dunării – de la început își urmăreau o politică a lor și alcătuiau un stat bine încheat care, cu toate invaziile străine și disensiunile interne, se menținea pe același întins teritoriu la Dunărea de Jos, primea puternice înrăuriri grecești – pe Dunăre în sus – și apoi romane – pe Dunăre în jos – dar în aceeași vreme oferea la rândul lui și grecilor și romanilor o consistență spirituală superioară și

Spiritualitate geto-dacă. Istorie, legendă și mit. Operele literare propriu-zise

foarte caracteristică pe care literatura antică a consemnat-o cu mirare și admirație, făcând din geți aproape un popor fabulos, prin vitejia, înțelepciunea și sentimentul lui de dreptate⁴.

³ Vladimir Iliescu, *Op. cit.*, p. 126-127.

⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁵ Platon, *Charmide*, 156 d-e; 157 a-c, apud *Fontes Historiae Daco-Romanorum* (coord. Vladimir Iliescu), vol. I, București, Editura Academiei, 1971, p. 101, 103.

⁶ Idem, *Legile*, I, 637d, apud *Fontes*, p. 103; Vergiliu, *Eneida*, III, 34-35, apud *Fontes*, p. 205.

⁷ Dio Cassius, *Istoria romană*, LI, 23, 2-5, apud *Fontes*, p. 673.

⁸ Horațiu, *Ode*, III, 8, 17-24, apud *Fontes*, p. 209.

⁹ *Ibidem*, III, 6, 15, apud *Fontes*, p. 209.

¹⁰ Din aceste versuri rezultă nu numai că strămoșul nostru get era agricultor, dar că practica și un sistem de economie care nu se poate imagina decât în ținuturi unde agricultura este o ocupație prosperă și la îndemâna tuturor.

¹¹ Horațiu, *Op. cit.*, III, 24, 10-20, apud *Fontes*, p. 211.

¹² Ovidiu, *Tristele*, V, 3, 21-22, apud *Fontes*, p. 299.

¹³ *Ibidem*, 5, 62, apud *Fontes*, p. 275.

¹⁴ *Ibidem*, II, 187-190, apud *Fontes*, p. 277.

¹⁵ *Ibidem*, I, 11, 32-33, apud *Fontes*, p. 275.

¹⁶ *Ibidem*, V, 7, 59-60, apud *Fontes*, p. 301.

¹⁷ *Ibidem*, III, 10, 23-25, apud *Fontes*, p. 283.

¹⁸ *Ibidem*, V, 10, 24, apud *Fontes*, p. 303.

¹⁹ *Ibidem*, 25-26.

²⁰ Idem, *Scrisori din Pont*, I, 2, 86-88, apud *Fontes*, p. 309.

²¹ Idem, *Comentarii la Ibis*, 637, apud *Fontes*, p. 275.

²² Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 20, apud *Fontes*, p. 451.

²³ *Ibidem*, XII, 19, apud *Fontes*, p. 449.

²⁴ Cf. Criton, *Op. cit.*, fr. 3 și Lucian, *Scitul sau oaspetele*, 1.

²⁵ Dion Chrysostomos, *Op. cit.*, LXXII, apud *Fontes*, p. 453.

²⁶ Fronto, *Începuturile istoriei*, II, p. 204, apud *Fontes*, p. 133.

²⁷ *Ibidem*, p. 206.

²⁸ *Ibidem*, p. 207.

BIBLIOGRAFIE

*** *Fontes Historiae Daco-Romanorum* (coord. Vladimir Iliescu), vol. I, București, Editura Academiei, 1971.

Iliescu, Vladimir, *Scripta Minora*, I, Craiova, Editura Universitaria, 2004.

ABSTRACT

The article reveals the main literary sources from the Greek and Latin Antiquity containing information about the Geto-Dacians spirituality. The author presents the characteristics of the Getic religion as it was known by the great Greek and Latin authors. We can find information from Platon, Horatius, Ovidius, Vergilius, Dion Chrysostomos, Fronto.

DESPRE *PATHOS* (MEDEEA ȘI PHAEDRA – LECTURI)

Haricleea NICOLAU RĂDESCU

Pathos-ul este unul dintre elementele definiției ale personajelor tragice antice. Cuvântul τὸ πάθος, οὐς [*to pathos*, gen. *tou pathous*] vorbește despre *tot ceea ce afectează corpul sau sufletul în bine sau în rău*. Etimologii îl pun în relație cu τὸ δράμα, ατος [*to drama*, gen. *tou dramatos*], *acțiune* (Eschil, *Agamemnon*, 533), sau *acțiune care se derulează într-un teatru, dramă* (Platon, *Banchetul*, 222d; Aristotel, *Poetica*, 3, 1448a28)¹, *tragedie* (Aristofan, *Broaștele*, 920).

Prin extensie, *pathos*-ul este văzut drept un *eveniment tragic* (Polybios, 24, 8, 12)². Provenind de la rădăcina Παθ [*Path*], „a suferi“, care a dat și verbul πάσχω [*paschō*, a suferi]. Chantraine leagă acest verb, ca și Bailly, de verbul πάσχω cu sensul de *a primi o impresie, o senzație, a suferi un tratament*.³

„Speculația filosofică merge în două direcții diferite, investigând *pathos*-ul atât drept ceea ce li se întâmplă corpurilor, cât și drept ceea ce li se întâmplă sufletelor.”⁴

Din *Republica* (580d, 581a) aflăm că fiecare parte a sufletului își are propriile ei *pathe*. Iar în *Etica*, Aristotel acordă din plin atenție *pathe*-lor sufletului. În *Phaidros*, Platon descriese deja sufletul ca fiind subiectul trăirilor și sursa activităților. Zenon a susținut că toate *pathe*-le, care erau definite drept impulsuri (ηορμαι) excesive, sunt mișcări iraționale ale sufletului. Principalele patru *pathe* sunt *durerea, frica, pofta și plăcerea*. „*Pathe*-le sunt mereu însoțite de anumite schimbări fizice”⁵, plăcere sau durere. Cuvântul *pathos* apare la Eschil, pentru prima dată în tragedia *Perșii* (v. 435-437): „...*al suferinței val / Ce-asupra-le se năpusti, i-așa de greu / Că al balanței talger peste cap l-ar da*”⁶. Eroul eschilian încă nu s-a desprins ca entitate de voință și acțiune de planul divin, de care se simte legat și la care trebuie să raporteze toate chinurile sale, toate *pathe*-le sale.

De cele mai multe ori, femeia este cea care cade în plasa devoratoare a iubirii. Evoluția condiției femeii în lume a generat o multitudine de studii și a constituit subiect literar, dar mereu femeia a fost considerată inferioară bărbatului, a fost tratată ca atare, a fost marginalizată, fiind deseori privită ca agent al disoluției sau ca purtătoare a păcatului originar. Astfel se explică și versurile scrise de Mary Astell, în 1706: „*If all men are born free, how is*

*that all women are born slaves?*⁷ Femeia deține o ambiguitate fundamentală: e dătătoare de viață, dar e și vestitoare a morții. Nu este întâmplător faptul că în multe civilizații îngrijirea morților și ritualurile funerare le-au revenit femeilor. „*Atitudinea masculină față de cel de-al doilea sex a fost mereu contradictorie, oscilând între atracție și repulsie, între înminunare și ostilitate, femeia rămânând pentru bărbat o enigmă constantă.*”⁸ În subconștientul bărbatului, femeia suscită neliniștea, nu doar pentru că este judecătorul sexualității sale, dar și pentru că el însuși e înclinat să și-o închipuie asemenea unui foc ce trebuie alimentat mereu, devoratoare precum insecta *Mantis religiosa* (tradusă popular, *Călugărița*). Se pare că tocmai această frică de a fi judecat de o persoană mai firavă din punct de vedere fizic îl face pe mascul să pluseze, să aplice forța chiar, pentru a decide cine este stăpânul. Cu toate acestea, femeia îi este fatală; nevastă sau amantă, ea înlănțuie bărbatul.

Prototip al feminității este Pandora, echivalentul Evei, reprezentând și ea povestea căderii în păcat, așa cum se întâmplă și cu Eva în *Geneză*. Pandora înseamnă *Atodătătoarea, darul zeilor*, iar Hesiod o consideră etalonul ispitelor artificiale feminine: „*Darul acesta l-au dat, / Năpastă bieților oameni*”⁹.

Consemnată cu strictețe în gineceu chiar și în plin matriarhat, femeia avea regim de semi-sclavie, nefiind liberă a se arăta indignată de acest fapt. De altfel, prima apariție a Medeei se convertește în cel mai timpuriu manifest feminist: „*Din tot ce-i înzestrat / cu duh și cu gândire pe acest pământ, / femeile sunt neamul cel mai oropsit*”¹⁰.

Disprețuitor, Hesiod scrie: „*Cel care se încredințează unei femei, se încredințează unui hoț.*”¹¹ Și autorii de teatru, Aristofan și Menandru, se prezintă drept misogini – în *Lysistrata*, soțul răspunde femeii: „*Tacă-ți gura, altfel mănânci bătaie, ... vezi-ți de țesut pânza.*”¹² Se pare că totul culminează în personajul Xantipei, unde se concentrează toate păsurile cetățeanului grec împotriva soției-scorpie și a nenorocirilor vieții conjugale.

Contribuția ideologiei creștine la opresiunea femeii nu a fost deloc neglijabilă. Prin Sfântul Pavel se afirmă tradiția evreiască, crunt anti-feministă: femeile să se eclipseze și să fie reținute, să se subordoneze bărbatului.

Invectivele la adresa femeii continuă în lucrarea lui Tertulian, *De cultu feminarum*: „*Femeie, tu ești poarta diavolului. Tu te-ai atins prima de pomul lui Satan și cea dintâi ai nesocotit legea dumnezeiască... N-ai aflat că ești Evă? ... Osânda lui Dumnezeu mai dăinuie și azi asupra sexului tău!*”¹³

Tradiția viziunii limitate asupra vastului univers feminin se va perpetua intactă până în Evul Mediu. Abia în Renaștere artiștii se vor

înfrupta din bogata lume antică, readucând la viață valori absolute precum frumosul, adevărul, binele. Pictorii și sculptorii redescoperă trupul uman văzut în desăvârșita lumină dată de zei.

Revenind la Antichitate, observăm că multiple reprezentări de monștri sunt femele: cele trei Gorgone infernale, frumoasa zeiță sangvinară hindusă Kali, Parcele, zeițe ale destinului, Moira care toarce timpul muritorilor, înfricoșătoarele, răzbunătoarele Erinii, *muma* feroce Medeea, cea care devine liantul dintre planul fabulosului și cel al realului, fiind cunoscută pentru practicile magice, tradiția prezentând-o drept vrăjitoare. De altfel, etimologia numelui său amintește de grecesul *τά μήδεα*, care înseamnă *vicleșuguri, șiretenii*. Rădăcinile acestui substantiv trebuie căutate în verbul *μήδω* [*mēdō*], [*medō*] cu forma medio-pasivă *μέδομαι* [*medomai*], apropiată de forma *μήδομαι* [*mēdomai*], „*a măsura, a regla, a stăpâni dreapta măsură, a lua cunoștință de, a proteja, a domni*”¹⁴. Nu trebuie neglijată nici prezența rădăcinii *Μεδ* [*Med*], „*a măsura, a regla*”, care a dat și verbul *μεδέω* [*medeō*], „*a proteja*” și substantivul masculin *ὁ μέζων* [*ho medōn*], „*rege, șef*”¹⁵. Rădăcina *med-* se regăsește în tot spațiul indo-european, cu sensul de *a gândi, a reflecta, a măsura, a judeca* și chiar *a guverna*¹⁶.

Prototipul soției abandonate este Hera, o furie vindicativă, asemenea Clitemnestrei și Medeei. Fiecare dintre cele trei comit fapte greu de imaginat pentru a răzbuna infidelitatea. În literatura greacă, soțiile abandonate devin puternice personaje tragice și periculoase: descrisă de Homer, Hera este gelozia întruchipată, este furie, manifestându-se cu precădere ca și persecutoare a fiilor lui Zeus din aventurile cu muritoarele. Este cunoscută ostilitatea Herei față de Dionysos și față de Heracle.

Medeea își ucide copiii, pentru a răzbuna infidelitatea lui Iason, povestea ei având un simbol dual, exprimând deopotrivă seducția și violența feminină. Medeea se manifestă ca o „*femeie învinsă în orgoliul său, care acționează orbită de furie*”¹⁷. Furia are deseori o bază erotică, iar în acest caz ea este motorul tuturor acțiunilor personajului. Privitor la prezența lui Ate care i-ar fi întunecat mințile Medeei, păreriile hermeneuților sunt diferite, unii înclinând a considera că Medeea a fost sub influența nefastă produsă de Ate, alții slujindu-se de suportul literar, unde personajul premeditează fapta, cu scopuri bine conturate.

Violența prezentă în *Medeea* lui Euripide a fost analizată de René Girard, acesta considerând că în această tragedie „*principiul substituirii unei ființe umane cu o altă ființă umană, apare sub forma sa cea mai sălbatică*”¹⁸. Înclin a crede că actele unei femei rănite în iubire merg până la paroxism, până în zonele abisale ale sufletului și, distrugându-se conexiunile dorite, aceasta recurge la fapte incontrollabile. Unul dintre fascinantele personaje ale mitologiei antice, Medeea este o provocare pentru cititorul

rafinat, dar și pentru actorul experimentat. Tradiția prezintă conotațiile infernale ale vrăjitoriei practicate de Medeea, dimensiunea fantastică în care se plasează acest personaj; sunt de remarcat atributele sale htoniene, caracterul pasional, suferința mistuitoare a femeii și a iubitei părăsite, practicile obscure și crimele oribile de care se face vinovată. Preoteasă a zeiței Hekate, nepoata vrăjitoarei Circe, Medeea este încarnarea necunoscutului care provoacă spaimă. Monstruoasa Medeea fascinează, provocând simultan oroare și dezgust, teamă și milă.

Dintre numeroasele apariții ale Medeei în literatura clasică, demne de atenție sunt versurile lui Hesiod, „*Medeea, fecioara cu glezne frumoase*”¹⁹, care nu amintesc abominabila crimă asupra copiilor.

Se impune un scurt istoric al personajului Medeea, pentru că, abia prin Euripide, aceasta devine personajul care ne-a parvenit peste secole, perpetuând, se pare, o istorie diferită de cea reală. De la Pausanias aflăm că nu Medeea și-a ucis copiii; Mermeros și Pherea, „*după legendă, au murit fiind lapidați de corintieni, din pricina darurilor aduse Glaucei*”²⁰. Pausanias nu infirmă însă practicile magice ale Medeei, amintind episodul în care „*a făgăduit fiicelor lui Pelias să-l transforme pe bătrânul lor tată într-un om tânăr*”²¹, tăindu-l în bucăți, fierbându-l asemenea unui berbec, pe care-l spintecase și-l transformase în miel pentru a le convinge pe acestea de puterea vrăjitoriei.

Tragedii care tratează mitul argonauților se pare că au scris și Eschil (*Doicile lui Dionysos*), Sofocle (*Colhidienele și Culegătoarele de ierburi*), Euripide (*Peliadele și Egeu*), dar singura tragedie care a supraviețuit este *Medeea* (431) lui Euripide.

Poeticile antichității greco-latine o amintesc pe Medeea ca expresie a răului (Aristotel), sau ca sinonim al cruzimii (Horațiu). Pentru a exemplifica modalitatea de transmitere a milei și a fricii, în *Poetica*, Aristotel face referire la personajul din tragedia lui Euripide. *Metamorfozele* lui Ovidiu stau mărturie practicilor oculte ale Medeei. Aici aflăm o splendidă descriere a modului cum vrăjitoarea pregătește filtrul magic cu care îi redă tinerețea lui Eson, tatăl lui Iason. Toate aceste opere literare sunt construite având la temelie cunoscutul mit al argonauților. Pe fondul acestei sumbre povești s-au creat unele dintre cele mai valoroase tragedii antice, animate de fascinantul și fabulosul personaj Medeea. Se pare că Euripide a scris trei tragedii care o aveau drept protagonistă pe Medeea: *Peleadele*, *Egeu* și *Medeea*, unica păstrată până azi. Scrisă în anul 431 a.Chr., *Medeea* a impus un model în tratarea acestui controversat personaj. Se pare că până la Euripide, nici un alt scriitor nu o amintește pe Medeea pruncucigașă.

Eroii lui Euripide acționează impulsiv, instinctual, mânați de sentimente mistuitoare și pasiuni violente. Cu precădere femei, personajele

lui Euripide, acționează conduse de forțe irezistibile, care țin de subconștient sau de ocult. Crezându-le capabile de fapte oribile, știindu-le încărcate de stigmatul păcatului originar, Euripide găsește că femeile sunt capabile a săvârși fapte monstruoase; Medeea, Phaedra sau Hecuba devin periculoase și puternice furii vindicative. „*Euripide pictează pasiunile și e și primul grec care, de la Homer încoace, a dat atenție femeii.*”²² Titlurile pieselor lui demonstrează importanța personajelor feminine; aflăm tragedii purtând numele corurilor compuse din femei (*Troienele, Bacantele, Peliadele, Rugătoarele*), dar și tragedii ale căror titluri sunt chiar numele personajului principal feminin (*Medeea, Alcesta, Andromaca, Hecuba, Electra, Helena, Iphigenia în Aulida, Iphigenia în Taurida*). Dacă la Eschil și la Sofocle, oamenii s-au luptat cu forțele divine, la Euripide, conflictul pornește din interiorul personajului, de aceea s-a spus că, tragicul lui este unul psihologizant. Dodds consideră că „*termenul de iraționalist i se potrivește cel mai bine lui Euripide*”²³. Teatrul lui Euripide, prin exacerbara pasiunii și a consecințelor ei, se află exact la extrema opusă tragicului care este luciditate la Eschil, voință cognitivă și libertate la Sofocle. Fin psiholog, sondând zonele abisale ale cugetului, Euripide încarcă personajul Medeei cu crima asupra copiilor. Recurgând la acest sadic rafinament, Euripide impune o Medee care s-a perpetuat astfel până în modernitate.

Personaj conturat puternic, în culori tari, Medeea este străina, este preoteasa zeiței Hekate, este simbolul fabulosului, al ascunsului. Venind din ținutul solar al Caucazului, Colhida de-odinioară, Medeea trăiește pasiunea fără măsură, cu o exacerbată forță. Ea iubește cu patimă, până la disperare, dar iubește și cu ură. Acesta este motorul răzbunării atroce. În *Medeea* sălășluiește *daimonul* scormonitor al răului. Tragedia ei se consumă la nivelul elementarelor sentimente umane: iubire, ură. „*Nu destinul Medeei o conduce pe aceasta la monstruoasele crime, ci, dimpotrivă, Medeea este cea care ... își conturează un destin pe deplin coerent cu antecedentele ei*”²⁴: ea se face vinovată de uciderea fratelui ciopârțit și aruncat în mare și este autorul moral al paricidului comis de fiicele lui Pelias.

Înșușirile feminine sunt estompate la Medeea; nestatornicia, slăbiciunile, mânia, neputința de a-și înfrâna pornirile sunt ținute mereu în cumpănă de luciditatea voinței, niciodată îmblânzită, aproape virilă. Ea împinge răzbunarea până la paroxism, piesa devenind transformarea patologică a dragostei în ură. Crimele Medeei prezintă o înfiorătoare constantă: legătura de sânge dintre criminal și victimă, exceptându-i pe Creon și pe Glauke (Creusa). Ura nemărginită a Medeei ne face să simțim cât de nemărginită a fost iubirea ei. Răzbunarea la care recurge premeditat nu ține de zona patologicului și nici nu este un efect determinat de Ate. Minte și sufletul Medeei nu au fost întunecate, nu au căzut în rătăcire, ea

plănuiește totul cu minuțiozitate, fiind cuprinsă imediat de frenezia unei crime duble: „*Prietene, sunt hotărâtă! Să-miucid / copiii cât mai grabnic și să fug apoi / din țară.*”²⁵

René Girard fixează această monstruoasă crimă sub lentila lecturii religioase, socotind că Medeea ar îndeplini un sacrificiu uman, substituindu-i lui Iason, proprii copii. Se consideră că infanticidul comis este de natură ritualic-sacrificială, Medeea „*pregătind moartea copiilor săi așa cum un preot pregătește un sacrificiu.*”²⁶

Dacă la începutul poveștii lor de iubire, crimele comise de Medeea l-au propulsat pe Iason spre scopul dorit, acum aceste crime se întorc împotriva sa, Medeea îi ucide iubita și viitorul socru, culminând cu pedeapsa maximă, uciderea copiilor lor. „*Cercurile concentrice ale crimelor din jurul lui Iason se restrâng amenințător, dar închiderea lor este mai cumplită ca moartea.*”²⁷ Înfăptuind infanticidul, ea distruge orice legătură cu cel care îi domina inima.

Corul femeilor corintiene vibrează la unison cu durerile Medeei, dar o invocă pe Kypris să nu năpustească peste ele incendiul pasiunii. Corul încearcă să răstoarne înfiorătorul plan, dar totul e zadarnic.

Prin originea-i religioasă, tragedia nu exclude lumea zeilor, miraculosul, iar finalul de tip *deus ex machina* nu trebuie să ne surprindă; el vine să aducă rezolvarea acestei tragedii, Euripide utilizând frecvent acest artificiu dramaturgic antic. În *Medeea* carul miraculos tras de doi șerpi este trimis de Helios, iar Medeea, nepoata lui, dispare în văzduh răpindu-i lui Iason ultima îmbrățișare a fiilor lui fără suflare. Remarcăm prezența *șarpelui* cu puternice trimiteri în simbolism; după Bachelard, *șarpele* este dublul simbol al sufletului și al libidoului, element încărcat tulburător de exotism. Arhetip fundamental legat de izvoarele vieții și ale imaginației, *șarpele* posedă valențe simbolice nocturne. Apariția simbolică a șarpelui nu poate fi întâmplătoare, dacă luăm în considerare caracterul universal al tradițiilor care fac din șarpe stăpânul femeilor, simbolizând fecunditatea, fapt demonstrat de Mircea Eliade în *Tratatul de istorie a religiilor*. Șarpele este lunar, etern, încarnând spiritele morților. „*Șarpele devine animal funerar prin excelență ... prin același simbolism de regenerare se explică prezența șarpelui în ceremoniile de inițiere*”²⁸.

Având alături de ea cadavrele copiilor, Medeea se topește în zare împreună cu Egeu, viitorul ei iubit, căruia îi făgăduise filtre magice pentru a zămisli. Copilul lor se va numi Medos.

S-a spus că Medeea nu poate fi judecată tocmai datorită intervenției divine, dar faptul că Medeea păstrează cu ea trupurile fără viață ale celor doi copii deschide o nouă perspectivă secvenței imediat următoare. Finalul este liber, putem să ne imaginăm orice: o putem vedea pe Medeea nebună de

durere, roasă de remușcări, dar o putem zări și lângă foc, pregătind licori magice spre a le turna peste cadavrele fiilor ei pentru a-i readuce la viață. Sunt doar speculații, dar pot contura personajul într-o viitoare interpretare.

Antichitatea propune multiple versiuni ale mitului, privind din perspective diferite acest controversat și fascinant personaj tragic. În secolul al III-lea, a.Chr., Apollonius din Rodos, prin *Argonauticele*, schimbă radical imaginea sub care fusese percepută Medeea. Ea este acum victima unei nefaste iubiri, care transformă inocența în trădare. Tragedia latină reia modelele secolului al IV-lea: Ennius recuperează imaginea eroinei de la Euripide (*Medeea în Corint*, *Medeea în exil*), iar Pacuvius (*Medea*) imaginează o situație conflictuală inedită, Medeea în confruntare cu Perseu. Pentru Ovidiu (*Metamorfoze*), Medeea este magiciana, vrăjitoarea care poate stăpâni forțele universului stăpânit de Hekate. Aflat sub puternica înrâurire a culturii grecești, Seneca a fost ispitit și el de personajul demonic al Medeei, căreia îi dedică o tragedie aflată sub semnul simbolismului moralizator, în care exemplifică nefastele consecințe ale încălcării normelor sfinte ale naturii, faimoasele *foedera mundi*. Ceea ce frapează la Seneca este căutarea efectelor tari, printr-o etalare nemăsurată de orori. „*Imaginația lui Seneca e în căutare de scene sângeroase, sacrificii magice și chemări ale morților*.”²⁹ Chiar dacă prin Horațiu (*Epistola către Pisoni*) se transmit comandamentele aristotelice, care interziceau reprezentarea crimei pe scenă („*Medeea să nu-și ucidă copiii înaintea publicului!*”³⁰), Seneca pare a nu le lua în considerare, apelând exact la opusul acestora: copiii Medeei vor fi uciși în lumina scenei. Aici „*cuvântul înlocuiește orice: scena, sala de spectacol, masca, gestul, jocul, de fapt*”³¹. Citindu-l, avem sentimentul că nu a scris pentru a fi reprezentat, ci pentru a fi savurat, delectare a rafinatului spirit nemulțumit de ceea ce este obișnuit, natural, un spirit avid de spectaculos, în permanentă căutare de senzații tari. Comparativ cu tragedia modelului său, la Seneca dispar personaje (pedagogul), se modifică prin consistență (corul este acum format din bărbați corintieni), sau se diminuează importanța altora: doica nu mai este acum decât un receptacol în care se descarcă furia și mânia Medeei. „*Seneca ridică mitul Medeei în transcendent..., insolită, inumană în furia sa, Medeea lui Seneca se ndreaptă spre magie*”³², spre obscur.

Dualul element *Furor-Ira* acaparează ființa Medeei, convertindu-se în adevăratul motor al acțiunii dramatice. Medeea se zbate în propria ei furie, e mistuită de propria ei mânie. Punând stăpânire pe om, mânia poate declanșa forța oarbă, iraționalul, sângerosul. *Medeea* corespunde tendințelor de trăire a extremelor, latinii fiind fascinați de magic și demoniac. În spiritul simbolismului moralizator, autorul a introdus în piesă sintagme cu caracter universal: *Est modus in rebus, Foedera mundi, Aurea mediocritas*. La

Seneca evoluția personajului Medeea nu este una clasică, explozivă, ci este una implozivă, acesta deteriorându-se până la dispariție, volatilizare în eter. Medeea încorporează simbolic, trăsături demonice, haotice și nu cunoaște remușcarea. „*Devastată de furor, Medeea este un personaj tenebros, stăpân pe rituri lugubre și resorturi diabolice*”³³.

Lecturând *Medeea* lui Seneca, prin lentila articolului lui Antonin Artaud, *Să ne descotorosim de capodopere*, piesa devine tragedia absenței libertății individului. Sângerosul nu este prezent prin crimele săvârșite pe scenă, ci prin trecerea în umbră a individului, a suferințelor sale lăuntrice. Fără a face o conexiune explicită a teatrului cruzimii cu tragedia antică, Artaud descoperă în mituri poezia cruzimii, socotindu-le adevărate energii creatoare de teatru viu. Fascinat de dramaturgul care, în primul secol de creștinism frapa literatura prin atrocitățile prezentate, Artaud organizează lecturi publice cu piesele lui Seneca, inspirându-i parcă și aserțiunile.

Purtând măști diferite, de la întruchiparea răului în *Argonauticele* lui Valerio Flacco (secolul I, p.Chr.), Medeea se transformă în emblemă a iubirii în poemul *De laudatio dei*, de Draconius (secolul al V-lea p.Chr.). Santillana, poet spaniol al sfârșitului de Ev Mediu, evocă imaginea Medeei în *Infernos de Amor*, iar Benoît de Sainte-Maure, Garcia de Resende și Francisco de Sà privesc personajul Medeea prin lentila iubirii pasionale.

În literatura medievală, semnificativă este prezența Medeei în *Roman de Troie*, unde constituie imaginea eroinei abandonate, dar este citată și în *Infernul* (XVIII, 86-96) lui Dante. Virgiliu și Dante zăresc printre condamnați pe Iason, osândit pentru că a sedus-o pe Hipsifila, fiica regelui Toas din insula Lemnos, dar și pentru trădarea față de Medeea. Menționăm alte apariții episodice ale Medeei în Boccaccio (*De claris mulieribus*) și în *Medeea* lui George Buchanan (1506-1582).

Mișcarea *Sturm und Drang* nu ignoră prezența acestui bogat mit al literaturii antice: F.W. Gotter scrie *Medeea* (1785), urmat fiind de Maximilian Klingler, care își intitulează tragedia *Medeea auf dem Kaukasus*, titlul extins semnalând statutul de barbară al Medeei. Eroina lui Klingler sfârșește tragic, melodramatic, scriitorul modificând substanța mitului, dând eroinei sale șansa de reabilitare a imaginii: Medeea părăsește viața printr-un suicid demn de marile spirite.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a fost animat de prezența unor lucrări în literatura științifică, fixându-se anumite stereotipuri imagologice ale femeii, unde putem recunoaște și femeia violentă ca urmare a disputelor dintre sexe. Teme precum drepturile femeii, războiul dintre sexe, diferențele dintre ele, rolul social al femeii, sexualitatea și maternitatea constituie material de cercetare antropologică. În acest context, „*Medeea ca icon al femeii pasional-răzbunătoare este unul dintre miturile care se adecvează*

*problemelor prezentului; crimele tragice sunt citite ca infracțiuni pasionale, specifice naturii feminine.*³⁴

Jean Anouilh transpune mitul Medeei (*Médée*, 1946) în termenii moralei în care binele învinge întotdeauna răul. Medeea lui Anouilh atinge cunoașterea tragică a conștiinței faptei sale, iar rezultatul remușcărilor o conduc spre sinucidere. Ea arde trupurile fiilor săi, prin acest foc purificator înscriindu-i în circuitul perpetuu al universului. Luând în considerare perioada în care a fost scrisă, *Medeea* lui Anouilh poate fi citită drept o parabolă a devastatorului război, manifestare pe cât de violentă, pe atât de irațională. Modificând substanțial finalul mitului, dramaturgul francez transmite un mesaj umanist, situându-ne acum în fața unei tragedii cu *happy-end*.

Medee modernă este și Abbie, adulterina din *Patima de sub ulmi*, a lui Eugene O'Neill. Îmbinând parcă atributele Phaedrei și pe cele ale Medeei, Abbie pare totuși lipsită de fiorul tragic al ilustrelor sale predecesoare. Meritos este, însă, demersul scriitorului american de a plonja în universul complex și controversat al sufletului feminin.

Revizuiind fundamental mitul Medeei, Christa Wolf, personalitate non-conformistă și incomodă a literaturii germane actuale, a stârnit reacții contradictorii odată cu publicarea în 1996 a romanului *Medeea – Glasuri*. Romanele sale sunt dominate de imaginea femeii aflată în conflict deschis cu mentalitatea masculină. Casandra și Medeea sunt eroinele cărora scriitoarea le dedică două dintre romanele sale. Dacă în *Cassandra*, lectorul este incitat a asista la nașterea romanului, scriitoarea renunță la această tehnică în *Medeea*, unde propune o reabilitare a imaginii eroinei antice. Fără a eluda faptele consacrate de mit, Christa Wolf conduce povestea în favoarea eroinei sale, pe care o construiește drept o ființă superioară, vizionară, asemenea Casandrei. Studiind scrierile predecesorilor lui Euripide, Christa Wolf găsește că vina Medeei nu constă în a-și fi ucis fratele sau copiii, ci în a fi descoperit mecanismul politic din Corint, întemeiat pe crimă și minciună. Astfel, pentru cititorul contemporan, Medeea redevine umană. Structural, romanul este compus dintr-o serie de monologuri interioare ale personajelor (Medeea, Iason, Akamas, Leukon, Agamedea, Glauke), combinate cu frânturi de dialog, caracterizări și amintiri, scriitoarea evitând schema alb-negru.

Răvășită de pornirile instinctuale insuflăte de Kypris, pictată în culorile flăcării, Phaedra devine personaj exponențial al *pathos*-ului iubirii. „*Phaedra este figura tragică a erotismului antic în dublă ipostază, ereditară și destinală*”³⁵. Descendența maternă a eroinei planează asupra Phaedrei ca un dat implacabil, căruia nu i se poate sustrage decât prin moarte. Drept fiică a lui Minos și a Pasiphaei, Phaedra moștenește dorința de „*transgresare a unui interdict erotic*”³⁶. Analizând tragedia *Hipolit*, de Euripide, *Phaedra*

lui Seneca, sau cea a lui Racine, putem porni discursul din perspectiva aceluiași scenariu, pe care îl analizează Adrian Fochi în studiul *Femeia lui Putiphar*, plecând de la romanul din 1924, scris de Mael Ferencz, *Soția lui Putiphar*: o femeie măritată se îndrăgostește de un bărbat și îi face propuneri imorale; bărbatul o respinge, iar ea, roasă de pasiune, se răzbună, povestind soțului că tânărul a încercat să atenteze la onoarea ei. Scenariul acesta cunoaște transformări diverse de-a lungul timpului, dovedindu-se savuros izvor de inspirație pentru scriitorii de pretutindeni.

Fiind primul dintre poeții tragici care se preocupă de stihiiile erotice, Euripide scrie *Hipolit*, o tragedie în care motivul conflictual este cel al lui *eros arrhythmos*, care se conturează în caractere contrastante, memorabile. Analiza psihologică este elocventă și persuasivă, regăsindu-se și în reluările ulterioare ale acestui mit. Manifestând o predilecție pentru acest subiect, Euripide l-a tratat în patru tragedii: *Stheneobeeea*, *Phoinix*, *Hippolithos* și *Peleus*, exploatând subiectul iubirii ilicite. Valorile umane pentru care luptă Phaedra și Hipolit sunt diferite: castitatea îi este proprie fiului lui Tezeu, iar iubirea pătimașă e definitivă pentru fiica lui Minos. Conflictul este simbolic, între două idealuri: castitatea și pasiunea carnală.

Sinuciderea eroinei este la fel de monstruoasă ca și iubirea ei, fiindcă ea moare ținând în mână mesajul ce-l incriminează pe Hipolit. Iar din punct de vedere al formei, sinuciderea echivalează cu o nouă crimă. Prezența zeilor în piesă este tonică, ei dovedindu-se personaje care „înnoadă și ascut acțiunea”³⁷. Phaedra ființează sfâșiată între rațiune și simțire, lupta ei proiectându-se și în planul divinului, pentru că sistăm la un duel între zei chiar: Afrodita și Artemis își dispută supremația, aruncând în jocul vieții doi muritori, convertiți în marionetele destinului. Lupta Artemidei cu Afrodita amintește de cântul al V-lea al *Iliadei*.

Seneca, inspirat de Euripide, scrie *Phaedra*, prilej artistic de discurs filosofic cu certe tendințe epicuriene, dar și stoice. Comparativ cu modelul său, Seneca păstrează respingerea lui Hypolit, acuza Phaedrei și reacția lui Tezeu, modificarea operată fiind referitoare la pasiunea eroinei care nu mai e aici insuflată de Afrodita, ci de un demon rău. Seneca nu mai păstrează unitatea clasică a tragediei, pe care Aristotel a transmis-o prin *Poetica* sa; nici doica nu mai are rolul de confident al Phaedrei.

Înrâurit de Cartea a XV-a a *Metamorfozelor* lui Ovidiu, Seneca impune accente dramatice diferite: Phaedra se sinucide ca semn al disperării iubirii, după moartea lui Hipolit și nu înainte. Hipolit devine, la Seneca, „un instrument al abstenenței care verifică morală stoică”³⁸. În piesa lui Seneca dragostea incestuoasă începe prin atracția fizică impudică, trecând de la dorință la exaltare și la curajul nebunesc al mărturisirii, pentru ca, mai apoi, să se rostogolească totul în deznădejde, rușine, ură și răzbunare, până la

moarte. Dacă la Euripide Afrodita deschide piesa, iar Artemis o închide, la Seneca aceste două zeițăi nici nu mai apar. La Euripide, patima Phaedrei pentru Hypolit era insuflată de zei, pe când la Seneca ea apare drept o gigantică deformare psihologică.

Se pare că una dintre cele mai reușite drame ale lui Racine este *Phaedra*, autorul francez considerând acest mit o tragedie a remușcării. Se propune o identificare a interiorității cu culpabilitatea. Dispunând de o amplă tematică a ascunsului, *Phaedra* devine „o tragedie cuvântului blocat, a vieții constrânse”³⁹. Cel mai interesant element nou pe care-l aduce tragedia raciniană este unul de natură psihologică: drama Phaedrei este drama unei creștine care cunoaște sensul păcatului, (necunoscut eroinei lui Seneca) și remușcarea. S-a afirmat chiar că Phaedra nu ar fi doar o creștină, ci și o jansenistă, Voltaire caracterizând-o drept „une juste à qui la grâce a manqué”⁴⁰. Hypolit nu mai e tânărul cast, care comite *hybris*-ul, jignind divinitatea iubirii, ci tânărul îndrăgostit de Aricie, această abatere de la structura cunoscută a mitului aducând un element de senzațional, aruncând lupta Phaedrei în plan terestru. Personajele lui Racine sunt dominate de luciditate, exprimându-și cu claritate sentimentele, dar „știu că merg spre ruină iremediabilă, se opun căderii, dar nu rezistă vârtejului”⁴¹.

Miguel de Unamuno reinterpretează mitul în 1910, aducând noutăți tematice, raportând operele poetice ale tragicilor greci, la concepția sa filosofică. *Phaedra* lui Unamuno nu este personaj antic, ci contemporan: este chiar o creștină catolică spaniolă. Autorul operează numeroase schimbări în mit, suprimând personaje, schimbând nume. Tragicul rezidă din lupta dintre rațiune și pasiune, numai prin moarte eroina eliberându-se de pasiune; sinuciderea a fost catalogată drept penitență a credincioasei catolice.

S-a vorbit despre piesa lui Unamuno ca despre *drama maternității nesatisfăcute*, pentru că Phaedra este devorată de pasiunea pentru fiul ei vitreg Hipolito, care este un personaj preluat de la antici, fără modificări substanțiale. Hipolito nu poate cădea în păcat, având un foarte dezvoltat simț al onoarei familiei, dacă luăm în considerare caracteristica întregului spațiu iberic.

Cea mai recentă recitare a mitului antic al Phaedrei o reprezintă piesa scriitoarei britanice de un șocant și furios talent, Sarah Kane, *Phaedra's love* (1996). Ceea ce șochează este obsesia sexuală și perversitatea păcatului incestuos care planează asupra mitului filmat pe peliculă actuală. În pofida titlului ales, autoarea situează în prim plan personajul masculin Hipolit, care este un narcisist depresiv, super-experimentat sexual, un prinț promiscuu, care doarme ziua și privește filme noaptea, un Hipolit din generația MTV, care are parte de sex ocazional și se amuză jucându-se cu mașinuțe cu telecomandă.

Nu puține sunt personajele devorate de patimi interzise (Clitemnestra, îl ucide pe Agamemnon, mânată de atracția pentru Egist; Antigona, mistuită de valorile morale; Alcesta, sacrificată de bunăvoie din iubire pentru Admet), iar memorabile se dovedesc a fi Medeea și Phaedra, celebrele eroine tragice aprinse de jarul iubirii. Fascinant, cum această poveste se strecoară în imaginația noastră și nu ne amintim decât abominabilul, răsete zglobii de copii, cuțitul, moartea...

NOTE

- ¹ Hermann Bonitz, *Index aristotelicus*, în Aristotelis, *Opera*, volumen quintum, II-te Auflage, Berlin, W. de Gruyter, 1961.
- ² M.A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, 11-^e éd., Hachette, Paris, 1928.
- ³ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque (Histoire des mots)*, Éditions Klincksieck, Paris, 1968.
- ⁴ Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 217.
- ⁵ Idem, p. 220.
- ⁶ Eschil, *Perșii*, v. 435-437, traducere Alexandru Miran, București, Editura Univers, 1982.
- ⁷ Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 41
- ⁸ Jean Delumeau, *Frica în Occident*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1986, p. 193
- ⁹ Hesiod, *Munci și zile*, apud Jean Chevalier & Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. III, București, Editura Artemis, 1995, p. 13-14.
- ¹⁰ Euripide, *Medeea*, traducere Alexandru Miran, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 92-93.
- ¹¹ Hesiod, apud Simone de Beauvoir, *Al doilea sex*, București, Editura Univers, 1998, p. 114-129.
- ¹² Idem, p. 118.
- ¹³ Tertullian, *De cultu feminarum*, apud Jean Delumeau, *Op. cit.*, p. 203.
- ¹⁴ M.A. Bailly, *Op. cit.*, p. 1237-1275.
- ¹⁵ Idem, p. 2212.
- ¹⁶ A. Ernout – A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine (Histoire des mots)*, 4-^e éd., II-^e tirage, Paris, Éditions Klincksieck, 1967, p. 392.
- ¹⁷ Ileana Mălăncioiu, *Vina tragică*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 230.
- ¹⁸ René Girard, *Violența și sacrul*, București, Editura Nemira, 1995, p. 15.
- ¹⁹ Hesiod, *Opere, Teogonia*, v. 969, București, Editura Univers, 1973, p. 53.
- ²⁰ Pausanias, *Călătorie în Grecia*, vol. I, cartea a II-a 3(6), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974, p. 137.
- ²¹ Idem, vol. II, cartea a VIII-a, 11(2), p. 98.
- ²² Guy Rachet, *Tragedia greacă*, traducere Cristian Unteanu, București, Editura Univers, 1980, p. 231.
- ²³ E.R. Dodds, *Grecii și iraționalul*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 214-215.
- ²⁴ Ileana Marin, *Infidelitățile mitului*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002, p. 177.
- ²⁵ Euripide, *Medeea*, traducere Alexandru Miran, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 142.
- ²⁶ René Girard, *Op. cit.*, p. 16.
- ²⁷ Ileana Marin, *Op. cit.*, p. 179.
- ²⁸ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 166-167.
- ²⁹ Jean Bayet, *Literatura latină*, București, Editura Univers, 1972, p. 482.
- ³⁰ Horațiu, *Satire și Epistole*, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 213.
- ³¹ Karl Vossler, *Din lumea romanică*, București, Editura Univers, 1986, p. 152.
- ³² Olga Delia Mateescu, *Medeea în război cu timpul*, București, Editura Universală, 2000, p. 72.
- ³³ Eugen Cizek, *Terențiu și Seneca*, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. XII.
- ³⁴ Ileana Marin, *Op. cit.*, p. 188.
- ³⁵ Idem, p. 157.
- ³⁶ Ibidem, p. 157.

³⁷ Ibidem, p. 268.

³⁸ Ibidem, p.166.

³⁹ Ibidem, p.149.

⁴⁰ Voltaire, apud Adrian Fochi, *Femeia lui Putiphar*, București, Editura Univers, 1982, p. 276.

⁴¹ Adrian Fochi, *Op. cit.*, p. 276.

BIBLIOGRAFIE

- Aristotelis, *Opera*, volumen quintum, II-te Auflage, Berlin, W. de Gruyter, 1961.
- Bailly, M.A., *Dictionnaire grec-français*, 11-^e éd., Paris, Hachette, 1928.
- Bayet, Jean, *Literatura latină*, București, Editura Univers, 1972.
- Bock, Gisela, *Femeia în istoria Europei*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Cizek, Eugen, *Terențiu și Seneca*, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque (Histoire des mots)*, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.
- Chevalier, Jean & Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I, II, III, București, Editura Artemis, 1995.
- Delumeau, Jean, *Frica în Occident*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1986.
- Dodds, E.R., *Grecii și iraționalul*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Eliade, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992.
- Ernout, A. – Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine (Histoire des mots)*, 4-^e éd., II-^e tirage, Paris, Éditions Klincksieck, 1967.
- Eschil, *Perșii*, traducere Alexandru Miran, București, Editura Univers, 1982.
- Euripide, *Alcesta. Medeea. Bachantele. Ciclopul*, traducere de Alexandru Miran, București, Editura pentru Literatură, 1965.
- Fochi, Adrian, *Femeia lui Putiphar*, București, Editura Univers, 1982.
- Girard, René, *Violența și sacrul*, traducere de Mona Antohi, București, Editura Nemira, 1995.
- Hesiod, *Opere*, București, Editura Univers, 1973.
- Horațiu, *Satire și Epistole*, București, E.S.P.L.A., 1959.
- Marin, Ileana, *Infidelitățile mitului*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002.
- Mateescu, Olga Delia, *Medeea în război cu timpul*, București, Editura Universalia, 2000.
- Mălăncioiu, Ileana, *Vina tragică*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Pausanias, *Călătorie în Grecia*, vol. I, cartea a II-a 3(6), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.
- Peters, Francis E., *Termenii filosofiei grecești*, București, Editura Humanitas, 1993.
- Rachet, Guy, *Tragedia greacă*, București, Editura Univers, 1980.
- Vossler, Karl, *Din lumea romanică*, București, Editura Univers, 1986.

ABSTRACT

Beginning from the etymology of word *pathos*, the present study has in view the appearance and the development of the ancient tragedy characters Medeea and Phaedra, in the work of ancient writers and also in modern dramaturgy. Analyzing the female figure from the ancient time until now, the study reveals the multiple sides of those characters, pointing out the femininity based on love, hatred, irresistible passion and unusual, strange motherhood.

ASISTENȚA SOCIALĂ ÎN GRECIA ANTICĂ ÎNTRE NORMĂ ȘI CUTUMĂ

Florian OLTEANU
Adelina OLTEANU

Lumea greacă antică, unitară din punct de vedere etnic și lingvistic, reprezintă un ansamblu de cetăți-stat, independente politic. Generalizarea sistemului democratic atenian a permis diversificarea ariei de responsabilități cetățenești, de la politica de apărare, de cooperare în plan extern până la educația și protecția socială a locuitorilor lor.

Cetățeanul atenian, *polites*, avea drepturi și îndatoriri. Dintre drepturile sale, cel mai important era acela de a participa la *Adunarea Poporului – Ekklesia* și *Consiliu – Boule*. De asemenea, el putea fi membru al tribunalelor, putea accede la magistraturi. Din punct de vedere juridic, statutul său îi permitea să dețină o proprietate funciară în teritoriul rural al cetății – *enktesis*, să beneficieze de protecția justiției statului. Pentru această proprietate el trebuia să achite taxe, *eisphora*, precum și alte obligații fiscale – *leiturgiai*¹. Reformele lui Perikles au lărgit baza de alegere a magistraților, cei săraci fiind stimulați să candideze, fiind plătiți de către stat, cu suma minimă care le putea asigura traiul pe perioada exercitării mandatului. În același timp însă, au micșorat numărul cetățenilor, prin prevederile care rezervau acest drept doar aceluia care erau fiii cetățenilor născuți de mame ale căror tați fuseseră la rândul lor cetățeni².

La Sparta nu a existat o preocupare pentru asistența socială, pentru că aici, datorită legii (*rhētra*) lui Lykourgos, care impunea o selecție dură (doar oamenii complet sănătoși puteau să trăiască, copiii născuți cu infirmități psihice sau fizice erau aruncați în prăpăstiile Munților Taiget) nu erau orfani, oameni fără adăpost, oameni cu deficiențe. Toți bărbații erau soldați, munca ogoarelor fiindu-le interzisă. Statul deținea în proprietate sclavi, numiți *heilotai*, care erau repartizați pe pământurile oferite tot de stat războinicilor. Adepții teoriei purității raselor din epoca contemporană au încercat să o justifice citând tocmai exemplul Spartei antice.

Herakleea Pontica a fost confruntată cu frământări sociale, luptele pentru putere cunoscând momente de o violență foarte puternică, Aristotel (*Politika* V 6, 1305 b, V 6, 1306 a), descriind cu deosebit interes aceste lupte, în cursul cărora alternau etapele de conducere democratică și cele în care oligarhii controlau politica internă a cetății³.

Litoralul vestic al Mării Negre, este locul unde au fost întemeiate cetățile Tyras, Istros, Tomis, Kallatis, Dionysopolis, Apollonia Pontica, Odessos, Mesembria. Trebuie spus, în primul rând, că instituțiile și magistraturile lor sunt specifice metropolelor care au fondat aceste cetăți. Cu excepția Kallatidei și Mesembriei, care sunt întemeiate de doriene, celelalte sunt cetăți milesiene, având magistraturi specifice metropolei lor.

Vom cita, în continuare, câteva exemple, care arată preocuparea cetăților de a crea instituții de asistență socială, pornind, mai ales, de la inițiative particulare.

D.M. Pippidi a publicat o inscripție, descoperită la Istros, ISM I 184⁴, în care sunt atestați *orfanistai* – ocrotitorii orfanilor. Acești magistrați sunt indicați de o listă datată pe baza prezenței unui preot (*iereus*) al lui Apollo Iatros, și a *epimeneului* (președintele Adunării) între secolele IV-III a.Chr.

Aristotel (*Constituția ateniană* LVI, 7) spune că la Atena, *arhonte*le *eponim* avea ca atribuții ocrotirea orfanilor, a fetelor moștenitoare rămase orfane, femeilor rămase gravide la moartea soțului, el putând chiar să-i amendeze pe cei care comiteau abuzuri asupra acestora⁵.

Dintre celelalte colonii grecești, doar la Selymbria a mai fost identificată această magistratură.

Agoranomia era o magistratură colegială și anuală. Nici arheologic, nici epigrafic nu s-a determinat locul în care ar fi putut funcționa sediul acestor magistrați.

Principalele atribuții ale *agoranomilor* la Istros erau acelea legate de controlarea activității negustorești, supravegherea reuniunilor și festivităților din agora, supravegherea bunei desfășurări a comerțului prin verificarea sistemului de măsuri și greutatea oficial al cetății.

Deși magistratura era anuală, au existat momente în care un personaj precum Aristogoras, fiul lui Apatourios (ISM I 54, a doua jumătate a secolului I a.Chr.), a fost de două ori agoranom. Cum magistraturile nu erau remunerate, aflăm din inscripție că el a donat banii necesari organizării procesiunilor și festivităților din propria avere, suportând și costurile refacerii zidurilor de incintă ale cetății distruse de Burebista în 48 a.Chr., tot, pentru aceasta fiind răsplătit cu onoruri publice, acordându-i-se titlul de *teichopoios*, „ziditor“.

În aceeași categorie îi putem include și pe „*euposiarhi*“. În epoca elenistică târzie sunt foarte des pomenite conflictele cu barbarii care năvăleau în teritoriile rurale ale cetăților vest-pontice jefuind recolte. În aceste situații cantitatea de grâne era de multe ori insuficientă, ceea ce necesita importul de grâne, și distribuirea acestora către populație într-un cadru organizat (*sitionia*). De asemenea, sunt menționate recoltele slabe (*aphorai*), care, alături de jafuri, duc la apariția revoltelor (*tarachai* – ISM I 18).

Iorgu Stoian face referiri la distribuirea de grâne citând un document epigrafic fragmentar de la Istros:

„aceștia de bunăvoie, voind să întărească puterea poporului («democrația») au dat din averea lor bani pentru aprovizionarea cu pâine, pentru ca poporul să trăiască fericit având grâu din abundență, ceea ce face posibilă o distribuire de pâine, pentru toți cetățenii, din fondul comun, conform legii.“⁶

Acumularea datoriilor prin neplata la timp a sumelor și a dobânzilor aferente de către cetățile grecești era una din problemele care apăsau cel mai mult asupra economiei acestora. Prezentăm, în acest sens, conținutul unui decret, descoperit la Istros, în secolul III a.Chr., în plină epocă elenistică:

„Sfatul și Poporul au găsit cu cale:

Sub președinția lui Dionysios al lui Hieron, arhonții au propus: întrucât Hephaistion al lui Matris, calatian, moștenind de la tatăl său un împrumut de 300 stateri de aur, contractat de cetate, de la acesta, de ani îndelungați, în afară de dobânzile întârziate, dovedindu-se om ales și cu inimă, înțelegător față de greutatea orașului, a renunțat la dobânzile care se ridicau la 400 de stateri, iar pentru plata sumei datorate prin contract, 300 de stateri, a acordat cetății o păsuire de doi ani fără dobânzi, pentru acestea, să fie lăudat Hephaistion al lui Matris...“⁷.

La Odessos avem o mențiune a unui „*euposiarh*“, care avea ca atribuții aprovizionarea cu alimente pentru organizarea marilor banchete⁸: *Euphanes al lui Zopyrion euposiarh și panygiriarch*. Alte inscripții care atestă existența acestui magistrat, sunt IGB I² 51, 111, 157, 167, 186, 204, 254.

Iată începutul unui catalog, IGB I² 51: *„Să fie într-un ceas bun. În timpul preoției lui Cutare, arhieru și euposiarh etc.“⁹.*

Chiar dacă nu toate cetățile ne oferă informații epigrafice despre *sitionia* și *euposiarhes* este de presupus existența lor în toate cetățile vest-pontice în epoca elenistică târzie.

În aceeași perioadă, s-a generalizat acordarea titlului de *euergetes tou demou – binefăcător al poporului* – cetățenilor care se remarcă în acțiuni de ajutorare a semenilor lor, pornind de la anulări de datorii, până la repatrieri de ostateci, finanțări de construcții de importanță publică¹⁰. Dacă binefăcătorul era un străin, el primea cetățenia în orașul unde se remarcă, precum și alte privilegii garantate de calitatea de *proxen*¹¹.

Decretul ISM I 57 din epoca imperială atestă binefacerile unei doamne din înalta societate a Istrosului, Aba, fiica lui Hekataios:

„tuturor membrilor Sfatului și ai Gerousiei, precum și membrilor asociației de închinători ai lui Poseidon, medicilor și dascălilor și multor invitați cu titlu personal, le-a înmănat câte doi denari de cap de om, sumă pe care nici o femeie înaintea ei n-o mai împărțise vreodată.“

O inscripție funerară (epigramă versificată) de la Tomis, ISM II 375, din epoca imperială (sec. III p.Ch.) atestă binefacerile titlarei decedate:

„...*M-am născut între muze și m-am împărtășit din bunurile înțelepciunii. Ca femeie, unor femei am dat mult (ajutor) soțiilor părăsite, stăpânită fiind de sentimente pioase. De asemenea, am ajutat mult pe cea reținută pe patul de suferință. Căci mi-am dat bine seama că nu pe măsura pietății lor este soarta muritorilor.*“

Inscripția este din epoca romană, când creștinismul devenise o realitate. Deși epigrafa nu are elemente care să o încadreze în grupa inscripțiilor paleocreștine (din contră, versul „*m-am născut între muze*“ sugerează faptul că titulara, Epiphania – un nume care amintește el însuși de numele creștine – era o practicantă a cultului muzelor), expresia „*stăpânită fiind de sentimente pioase*“ poate sugera cel puțin o cunoaștere primară a învățaturii creștine privitoare la ajutorarea celor aflați în suferință.

Creștinismul a avut un teren favorabil de răspândire în lumea greacă, inclusiv în zona vest-pontică, unde conform tradiției, a predicat însuși întâiul chemat la apostolie, Sfântul Apostol Andrei¹².

În concluzie, sursele literare și epigrafice atestă faptul că grecii au înțeles să elaboreze cadrul legal al protecției sociale (norma), dar și numeroase situații în care, din dorința de a-și ajuta semenii, au inițiat acțiuni personale de binefacere, protecție și chiar sprijin financiar, ceea ce a devenit o veritabilă cutumă.

NOTE

¹ Indro Montanelli, *Istoria grecilor*, București, Editura Artemis, 1994, p. 119-124.

² Botsford and Robinson's *Hellenic History*, revised by Donald Kagan, Fifth Edition, New York, Macmillan Publishing Co., 1969, p. 191-198.

³ D.M. Pippidi, *Frământări politice și sociale în Herakleea Pontică*, în „Studii Clasice“, XI, București, Institutul de Studii Clasice, 1969, p. 235-238.

⁴ Idem, *Contribuții la istoria veche a României*, Ediția a II-a, București, Editura Științifică, 1967, p. 91.

⁵ ISM I, p. 321.

⁶ Iorgu Stoian, *Tomitana – Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, Editura Academiei, 1962, p. 170; referitor la *sitionia*, D.M. Pippidi, *Contribuții*², p. 87-91.

⁷ Octavian Bounegru, Marius Alexianu, *Introducere în epigrafa greacă*, Iași, Editura Universității A.I. Cuza, 2002, p. 296-297.

⁸ Iorgu Stoian, *Op. cit.*, p. 172; IGB I² 131.

⁹ IGB I² 51.

¹⁰ Alexandru Avram, *Wohltäter des Volkes in den pontischen Städten der späthellenistischen Zeit*, în „Bürgersinn und staatliche Macht. Festschrift für Wolfgang Schuller zum 65. Geburtstag (edit. Martin Dreher)“, Konstanz, 2000, p. 151-170.

¹¹ Idem, *Le plus ancien décret d'Istros octroyant la proxénie*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à P. Alexandrescu à son 70e anniversaire* (edit. A. Avram, M. Babeș), Bucarest, 2000, p. 235-238.

¹² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 63-65.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Alexandru, *Wohltäter des Volkes in den pontischen Städten der spätthellenistischen Zeit*, în „Bürgersinn und staatliche Macht. Festschrift für Wolfgang Schuller zum 65. Geburtstag (edit. Martin Dreher)“, Konstanz, 2000, p. 151-170.
- Idem, *Le plus ancien décret d'Istros octroyant la proxénie*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à P. Alexandrescu à son 70e anniversaire* (edit. A. Avram, M. Babeș), Bucarest, 2000, p. 235-238.
- Botsford and Robinson's *Hellenic History*, revised by Donald Kagan, Fifth Edition, New York, Macmillan Publishing Co., 1969.
- Bounegru, Octavian, Alexianu, Marius, *Introducere în epigrafia greacă*, Iași, Editura Universității A.I. Cuza, 2002.
- Mihailov G., *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, vol. I, Editio altera emendata, Sofia, Academia Bulgară de Științe, 1970.
- Montanelli, Indro, *Istoria Grecilor*, București, Editura Artemis, 1994.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.
- Pippidi, D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, Ediția a II-a, București, Editura Științifică, 1967.
- Idem, *Frământări politice și sociale în Herakleea Pontică*, în „Studii Clasice“, XI, București, Institutul de Studii Clasice, 1969, p.235-238.
- Idem, *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol. I, București, Editura Academiei, 1983.
- Stoian, Iorgu, *Tomitana – Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, Editura Academiei, 1962.
- Idem, *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol. II, București, Editura Academiei, 1987.

ABREVIERI

- ISM I *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol. I (editor D.M. Pippidi), București, 1983.
- ISM II *Inscripțiile din Scythia Minor*, Vol. II (editor Iorgu Stoian), București, 1987.
- IGB I² *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae* (editat G. Mihailov), vol. I, Editio altera emendata, Academia Bulgară de Științe, Sofia, 1970.

ABSTRACT

The article reveals the literary and epigraphic mentions of the existence of the institutions which had as an objective the assistance of persons with problems and of the actions of charity issued by Greeks for the entire hellenic world. It was given a special attention to the western pontic area (Western Coast of the Black Sea), where the Greek civilisation had a good field for development.

CICERO'S POLITICAL DOCTRINE

Nicoleta Adriana PĂTRU

Cicero's personality, characterized by the vastness of his thinking and the variety of his actions, closely connected to his genius as a writer and orator, dominates half the century of the Roman Republic agony.

As a whole, Cicero's political doctrine is included in the uttered speeches, either with political character or simple pleadings. But his political ideology, limited in a world governed by practical aspect, is comprised in his treaties with rhetorical and philosophical character. As a general characterization of Cicero's political orientation and thinking we consider Eugen Cizek's statements conclusive: "In fact, Cicero's political doctrine implies Aristotelic and stoical conceptions, as well as the inflections proposed by one of the scholars from Arpinum, Antiochos from Ascalon, but especially a fundamental Platonism. Even the titles of Cicero's works concerning the political theory refer to Plato. The latter had written *Politeia*, Cicero would write *De Republica*. Plato had made up *Nomoi*, Cicero would elaborate *De Legibus*"¹.

As an expert of Plato's, Aristotle's and Teophrastus' works about the state, beginning with May 54, Cicero conceives a difficult, profound and political work, entitled *De republica*. The author himself considers that if his work is outstanding, then his effort will be entirely rewarded.

In November, Cicero had already written two books, out of nine, as he had planned. Reading them to the historian Sallustius, he is urged by him to give up several characters deceased long time ago and to place himself "on the scene".

Finally, the treaty was written in six books containing the discussions from three consecutive days, each day two books, of which only fragments were preserved. The characters of Cicero's treaty debate the best form of government in a conversation which took place in 129 and was presided by Young Africanus.

In the first book, after he had exposed the state's constitutive elements, Scipio enumerates the main three principal government forms: monarchic, aristocratic and democratic. He concludes that the best is the one which reunites the three in a perfect form.

In the second book we come to the idea that the embodiment of the best government form is the Roman Republic.

The third book describes Scipio and Laelius, who defend the thesis according to which *iustitia* is the base state, thesis bitterly fought against by Philus.

The education and moral problems hold the main place in the fourth book.

The fifth book debates the state leader's problem with the corresponding ideal portrait.

The theme of the treaty's last book, the sixth one, is not known. Only a fragment was preserved, which presents Scipio Africanus's dream.

Cicero's political doctrine, based on the epoch's philosophical ideas, is outlined from his treaties with rhetorical character too.

Such a work is *De oratore*. Written in 55, when Cicero was aware of his own value as an orator, the treaty is dedicated to his brother Quintus. Drawn up under the form of a discussion among the celebrities of the Roman forum, the volume contains three books. It is assumed that the dialogue had taken place for two days in September 91, between M. Antonius, renowned orator, Q. Mucius Scaevola, the augury, young Aurelius Cotta, Antonius's admirer and P Sulpicius Rufus, whose sympathies directed to Crassus, reunited in the orator Crassus's residence.

In the second day of the discussion, the dialogue has as protagonists Antonius and Crassus, the other characters having only sporadic interventions.

It is debated in detail the problem of the proper oratorical art and the problem relating to the rhetor's training. This must include a solid general culture and a permanent report between gift and practice and between philosophy and rhetoric.

We concisely present the content of the three books which helps us in setting up a general idea about Cicero's opinion on the subject of rhetorical art. In his outlook, this art can be in the service of the state. Hence, the emergence of the lode of Cicero's political doctrine.

In the first book, Crassus depicts the necessary qualities for an author: a gifted man, but also with an ample, all-round education, expert in philosophy, civil law, history and even in poetry. The orator, in Antonius's contrary view, if he has talent, moulds himself through practice, an argument rejected by Crassus. He judges that Antonius belittles the orator's impressive appearance, diminishing him to a simple practitioner, thirsty only for money.

The second book begins with an eulogy Antonius pays as a tribute to eloquence. Cropping up again on the opinion previously expressed, he defines more accurately the three genres of eloquence: judicial, political and of state. Then he underlines the relation between history and eloquence and

brings into discussion *confirmatio* and the proceedings in order to please the audience. Caesar Strabo steps in with a digression on the joke.

In the third book, Crassus lays emphasis on the orator's style and qualities of which he needs to benefit: clearness, purity, decency and property. Then, the action that he calls "the body's eloquence" follows.

Guiding Plato's philosophical ideas, Cicero writes another rhetorical treaty entitled *Orator*. Here, the Latin prose writer sketches the portrait of the ideal orator in a didactic way.

The whole history of the Latin eloquence will be exposed by Cicero in his work *Brutus*. Finally, he gets to his personal apology.

The rhetorical or philosophical treaties, some of them mentioned above, allow Cicero to expound political, philosophical or moral problems in front of his contemporaries. Presented under the form of the author's own simple ideas and conclusions or expressed dialogues, all these debates enable to map out Cicero's mentality, his political or philosophical thinking.

This political doctrine will be reflected in the modality Cicero led the Roman Republic during his consulate, an epoch shaken by a profound political crisis: Catilina's conspiracy.

At the same time, the philosophical and rhetorical treaties are important in order to discover Cicero's prose art. This has the great gift to let the readers gradually disclose his writing skill, he conveys a special stylistic reality and resorts to an accurate language, dominated in its deep structure by *humanitas* and *urbanitas*. The meaning of *humanitas* is the rational and human control of the expression, under the form of a long-standing and well-balanced equilibrium, and *urbanitas* can be translated by smooth, graceful elegance of the writing, by a subtle humor.

The two notions define Cicero's discourse and his political thinking at all levels.

Both in the speeches and in the philosophical and rhetorical treaties, Cicero respects the rules of the classic syntax, contributes to the development of the literary Latin language and becomes the creator of many concepts belonging to the philosophical language. Sometimes, to express the Greek ideas specific to a language, Cicero gets to periphrases, equivalences, even to lexical calques. He knows how to fit the style of his prose relying on the desired effect, therefore he especially appeals in his letters to simple words of popular origin which beautify his writing in a certain way.

NOTES

¹ Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, Societatea „Adevărul“ S.A., 1994, p. 182.

BIBLIOGRAPHY

- Barbu, N.I., *Aspecte din viața romană în scrisorile lui Cicero*, București, 1959.
- Cicero, *Opere alese*, vol. I-II, Prefață și ediție îngrijită de G. Guțu, București, 1973.
- Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I, București, Societatea „Adevărul“ S.A., 1994.
- Cizek, Eugen, *Mentalități romane și reprezentarea străinului*, în „Viața românească“, 83, 1988, p. 32-36.
- Cizek, Eugen, *Istoriografia latină*, în *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982.
- Clerici, A., Olivesi, A., *La République Romaine*, 1955.
- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, Editura Teora, 1997.
- Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, traducere, prefață și note de E. Cizek, București, Editura Minerva, 1973, vol. I-II.
- *** *Proza narativă latină*, traducere de I. Teodorescu, studiu introductiv, prezentări și note de M. Nichita, București, 1972.
- *** *Scriitori greci și latini. Mic dicționar*, București, 1978.
- *** *Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea republicii*, ediția a II-a, București, 1972.

REZUMAT

În mare parte, doctrina politică ciceroniană este inclusă în discursurile rostite, fie cu caracter politic, fie simple pledoarii. Dar ideologia sa politică, cantonată într-o lume dominată de aspectul practic, este cuprinsă în tratatele sale cu caracter retoric și filosofic. O parte din aceste tratate care reflectă ideile politice ale lui Cicero formează cuprinsul acestui articol.

ABREVIERILE DE UZ GENERAL DE ORIGINE LATINĂ

Silvia PITIRICIU

Abrevierile de origine latină sunt elemente lexicale care fac parte din patrimoniul culturii universale. Au apărut în perioada Antichității și a Evului Mediu, au intrat în circuitul internațional, devenind în timp unele dintre cele mai stabile cuvinte sub aspectul formei și al conținutului. Enciclopediile, tratatele de istorie, de drept sau ale altor discipline, dicționarele¹ includ abrevieri ale unor cuvinte care se referă la organizarea politică, la relațiile sociale, la viața publică și religioasă din acea vreme. Modelul oferit de latina Antichității și a Evului Mediu a fost preluat de actualele limbi moderne și dezvoltat în funcție de realitățile specifice diferitelor țări. Limbile romanice și-au creat un sistem propriu de abrevieri, independent de modelul latin. Franceza, principala limbă care a oferit modele de abrevieri pentru limba română, încă din secolul al XII-lea, înregistra în lucrările normative termenul *abréger* < lat. *abbreviare* < *brevis*².

Receptarea corectă a abrevierilor de origine latină este necesară pentru cunoașterea termenilor – cuvinte simple, expresii și locuțiuni – în forma lor întregă, cu sensurile pe care le au și în contexte adecvate. Slaba cunoaștere a limbii latine duce la utilizarea greșită a termenilor abreviați, sub aspect gramatical, lexico-semantic și ortografic, ceea ce înseamnă însușirea precară a normelor limbii latine, dar și a limbii în care se utilizează abrevierile latine.

Cercetarea de față este o analiză a abrevierilor de uz general, de origine latină și a echivalentelor românești ale acestora, recomandate prin normele gramaticale și ortografice incluse în DOOM³.

Abrevierile de uz general sunt prescurtări ale unor cuvinte simple, expresii sau locuțiuni frecvente în comunicare, în scris, iar unele dintre ele și oral. Ele exprimă noțiuni, circumstanțe, relații, timpul și caracteristicile lui. Structura acestor abrevieri este diferită, în funcție de bazele de la care s-a pornit:

a) Cuvintele simple sunt redată prin:

- literă inițială mică, cu punct: **a.** = *anno* „în anul“; **b.** = *bis* „de două ori“; **c.** = *cibus* „hrană“, *circum* „de jur împrejur“;
- fragment inițial de cuvânt, format din două, trei sau patru litere, cu punct: **ap.** = *apud* „la“; **aq.** = *aqua* „apă“, **gr.** = *gratis* „fără plată“; **opt.** = *optimum* „cel mai bun“; **matr.** = *matrimonium* „căsătorie“;

- litere neconsecutive ale unui cuvânt, cu punct: **vs.** = *versus* „contra“.
- b) Expresiile și locuțiunile sunt redată prin:
 - literele inițiale ale cuvintelor, cu punct: **a.d.** = *ante diem* „înainte de această zi“; **a.f.** = *anno futuro* „anul viitor“; **a.m.** = *ante meridiem* „înainte de amiază“; **a.r.** = *anno regni* „în anul domniei“; **a.v.** = *ad valorem* „după merit, conform valorii“; **h.a.** = *hoc anno* „în acest an“; **h.m.** = *hoc mense* „în această lună“; **h.s.** = *hoc sensu* „în acest sens“; **i.q.** = *idem quod* „la fel ca“; **p.m.** = *post meridiem* „după-amiază“; **p.t.** = *pro tempore* „la timp, în concordanță cu situația“; **q.v.** = *quod vide* „după cum se vede“; **s.d.** = *sine die* „fără o zi stabilită“; **s.l.** = *sensu lato* „în sens larg“;
 - sigle alcătuite din litere inițiale majuscule, fără punct⁴: **AC** = *ante Christum* „înainte de Cristos“⁵; **AD** = *anno Domini* „în anul Domnului“ (sistem de datare a anilor pornind de la nașterea lui Hristos)⁶; **AM** = *anno mundi* „de la facerea lumii“; **CV** = *curriculum vitae* „cursul vieții, schiță biografică“; **UC** = *urbe condita* „de la întemeierea orașului“;
 - cuvânt întreg + fragment inițial de cuvânt, cu punct: **ab init.** = *ab initio* „de la început“; **ad litt.** = *ad litteram* „literă cu literă, textual“; **ad us.** = *ad usum* „conform uzului“; **et al.** = *et alii* „și alții“; **ex lib.** = *ex libris* „din cărți“⁷; **in ex.** = *in extenso* „pe larg“;
 - fragmente inițiale ale cuvintelor, cu punct: **int.al.** = *inter alia* „printre alte lucruri“;
 - cuvânt sudat cu litera inițială a cuvântului următor, cu punct: **etc.** = *et cetera* „și celelalte“.

Cele mai multe abrevieri de uz general sunt monosemantice. Probabilitatea stabilirii sensului lor este mare în acest caz. Câteva formații sunt polisemantice: **a.p.** = *anni praeteriti* „în anii anteriori“, *anno passato* „anul trecut“; **p.** = *post* „după“, *primus* „primul“, *pro* „pentru“, *per* „pe“; **v.** = *vel* „sau“, *via* „prin“. Sensul cuvintelor și al expresiilor abreviate este mai greu de stabilit dacă vecinătățile contextuale nu sunt suficient de relevante.

Unele abrevieri de uz general circulă paralel cu echivalentele lor din limbile în care latina a constituit un model. De exemplu: **a.c.** = lat. *anno corrente* și rom. *anul curent*, **et al.** = lat. *et alii* „și alții“, formație corespunzătoare abrevierii românești **ș.a.** „și alții“, „și altele“; **AC** = lat. *ante Christum*, siglă corespunzătoare abrevierii românești **î.H.** „înainte de Hristos“⁸; **et sq.** = lat. *et sequens* „și următoarea“, formație corespunzătoare abrevierii românești **ș.u.** „și următorii“, „și următoarele“. Latina diferențiază în corpul abrevierii pluralul de singular prin litera dublă: **et sqq.** „și următoarele“. Procedul marcării pluralului prin literă dublă în latină nu este recomandabil în limba română⁹.

În uz, normele morfologice și ortografice ale multor abrevieri de uz general se respectă. De exemplu: „MuresOnline vă propune prin această

pagină modelul de CV comun european“ (muresonline.ro, *model CV*) sau „Cookley **et al.** au arătat că scăderea AND VHB sub 500000 copii/ml este de asemenea mai mare pentru Pegasys comparativ cu interferonul standard...“ („Stetoscop“, nr. 27/2004, *Tratamentul cu Pegasys mai eficace decât terapia standard a hepatitei cronice VHB*).

Uzul diferă de normă în situația câtorva abrevieri. Sigle internaționale precum **AC** = *ante Christum*, **PC** = *post Christum* apar în scris cu forme mai puțin ambigue: **a.Chr.**, **p.Chr.**, care funcționează ca niște variante ale primelor. De exemplu: „Din punct de vedere morfologic au fost diferențiate trei tipuri care pot fi datate între secolele IV **a.Chr.** – I **p.Chr.**“ (*Piepteni din corn și os din secolele IV a.Chr. – I p.Chr., de la Dunărea de Jos*, în SCIVA, tom 52/2001, p. 53)

Dintre toate abrevierile de uz general, în limbajul colocvial sunt mai frecvente formații precum **a.c.**, **a.m.**, **CV**, **p.m.**, **vs.** Restul abrevierilor de uz general sunt folosite cu precădere în domeniul istoriei, al literaturii, al criticii literare și al artelor. De la modelele preluate din Antichitatea greco-latină și din Evul Mediu, abrevierile au cunoscut o perioadă de dezvoltare în perioada interbelică, după cel de-al doilea război mondial și apoi la sfârșitul secolului al XX-lea. Creațiile apărute pe baza modelelor latine au rezultat din contactele culturale ale cărturarilor cu cei din țările apusene în diferite perioade de timp.

În prezent, cunoașterea abrevierilor de origine latină sub toate aspectele se impune cu atât mai mult, cu cât acestea, fiind unele dintre cele mai vechi cuvinte, fac parte din sistemul internațional de abrevieri. Utilizarea corectă a lor în contexte adecvate situației de comunicare, înseamnă, dincolo de cunoașterea limbii latine, o formă de prețuire a culturii Antichității și a Evului Mediu.

NOTE

¹ *The Oxford Dictionary of Abbreviations*, Oxford University Press, 1996.

² F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe s. au XVe s.*, Paris, Bouillon, 1881-1902, ap. Jean Dubois, Henri Mitterand, Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, 1993, p. 3.

³ A se vedea *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

⁴ Cf. *The Oxford Dictionary of Abbreviations*, Oxford University Press, 1996; Silvia Pitiriciu, Dragoș Vlad Topală, *Dicționar de abrevieri și simboluri* (DAS), București, Editura Humanitas, 1998.

⁵ *Cristos* este variantă a numelui *Hristos*, după DOOM.

⁶ A se vedea DAS, p. 22.

⁷ Cf. **exl.** = *ex libris*, în *Dicționar de cuvinte și expresii latinești și eline în contexte literare românești. Abrevieri latinești*, București, Editura Humanitas, 2003 (autoare Cristina Popescu, Ecaterina Crețu).

⁸ Abrevierea **i.H.** este recomandată de DOOM. Până în anul 2005, normele morfologice și ortografice indicau forma **i.Hr.**, prezentă încă în uz.

⁹ A se vedea Mioara Avram, *Ortografie pentru toți*, ediția a II-a, Chișinău, Editura Litera, 1997, p. 263.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM), București, Editura Humanitas, 2005.
- *** *The Oxford Dictionary of Abbreviations*, Oxford University Press, 1996.
- Avram, Mioara, *Ortografie pentru toți*, ediția a II-a, Chișinău, Editura Litera, 1997.
- Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2003.
- Pitiriciu, Silvia, Topală, Dragoș Vlad, *Dicționar de abrevieri și simboluri* (DAS), București, Editura Humanitas, 1998.
- Popescu, Cristina, Crețu, Ecaterina, *Dicționar de cuvinte și expresii latinești și eline în contexte literare românești. Abrevieri latinești*, București, Editura Humanitas, 2003.

RÉSUMÉ

L'article présente les abréviations latines – usage général : les normes orthographiques et les significations des mots abrégés.

ASPECTE ALE CULTURII GUMELNIȚA ÎN OLTENIA

Dan POPA

Una dintre cele mai strălucite civilizații din ultima jumătate a mileniului V î.Hr. este (alături de complexul Ariușd – Cucuteni – Tripolie) cultura Gumelnița. Stațiunea eponimă a acestei excepționale culturi a fost menționată pentru prima dată în anul 1922 de creatorul școlii arheologice românești, Vasile Pârvan. Însă abia cu începere din anul 1924, Vladimir Dumitrescu va pune la dispoziția preistoricienilor din lumea întreagă prima colecție de materiale specifice (ceramică, plastică, utilaj litic și de os etc.) adunată din chiar așezarea eponimă aflată pe „le massif de Gumelnița qui domine de plus de 20 m la plaine du Danube“, așezare ce va fi cercetată sistematic cu începere din anul 1925.

În România, aria de răspândire a culturii Gumelnița corespunde, în general, cu aceea a culturii Boian în Muntenia, dar ea s-a extins și în Dobrogea, pe teritoriul ocupat înainte de cultura Hamangia, precum și în sudul Basarabiei. Spre sud ocupă jumătatea orientală a Bulgariei, atât la nord cât și la sud de Balcani (cunoscută fiind sub numele de Kodjadermen – Karanovo VI) ajungând până la Marea Egee. Formată în principal pe fondul culturii Boian, are cu siguranță și o componentă a culturii Marița (parțial contemporană cu Boian), din sud-estul Bulgariei, a cărei ceramică pictată cu grafit constituie una din trăsăturile caracteristice ceramicii gumelnițene. Cu tot aspectul unitar al culturii, au putut fi definite câteva variante regionale: una nord-dunăreană, alta dobrogeană, cea de a treia sud-balcanică, la care se adaugă aspectul cultural Stoicani – Aldeni din nord-estul Munteniei și sud-estul Moldovei, care a trecut și la est de Prut, în zona situată imediat la nord de Dunăre. Evoluând de-a lungul a două faze principale, A și B, subîmpărțite la rândul lor în câte două etape – A1 - A2 și B1 - B2, primele trei etape documentate și stratigrafic (ultima ridicând deocamdată numeroase semne de întrebare), cultura Gumelnița are, ca de altfel toate culturile eneolitice, elementele ei specifice. Am sublinia în primul rând multitudinea de așezări de tip *tell*, alături de care le aflăm pe acelea situate pe boturi de terase, ostroave, martori de eroziune etc., întărite sau nu cu sisteme artificiale de apărare/protejare și constituite invariabil în preajma unor surse naturale de apă (izvoare, râuri, pârâuri, lacuri, mlaștini etc.) și resurse naturale ușor exploatabile: ape, terenuri prielnice agriculturii, creșterii animalelor, vânătorii etc., acestea toate constituindu-se într-o

anume categorii a relațiilor omului cu mediul înconjurător¹. Un alt element specific culturii este ceramica, în special neagră, dar și o alta, arsă la brun (rar, chiar la roșu-cărămiziu) ambele specii bine lustruite, având forme și decoruri variate, acestea din urmă incizate, în relief și barbotinate, precum și pictate cu grafit. Foarte răspândită în faza A (dar prezentă și în faza B), pictarea cu grafit necesită o tehnologie destul de complicată și o dublă coacere în cuptor, ultima până la 1.100°C. Se pictează însă și cu culoare albă și chiar roșie, pe fondul vasului, dar întâlnim și o categorie pictată tricrom, după arderea vasului în cuptor. Tot acum își fac apariția primele vase de tip askos și rhyton, ca urmare a legăturilor cu sudul egeo-anatolian. O altă caracteristică, proprie acestei culturi, ca și culturii Sălcuța (considerată de specialiști în mare parte ca o variantă a culturii Gumelnița), în tot neoneoliticul României o constituie topoarele masive ca și lamele lungi de silex, ce depășesc uneori 30 cm, lor adăugându-li-se și vârfulurile de săgeți și lănci tăiate în aceeași rocă. Ar mai fi de menționat o mare varietate de unelte de os și corn, printre ele remarcându-se săgețile, vârfulurile, piesele lamelare, cele pentru modelarea ceramicii, harpoanele, săpăligile, „brăzdarele“, „bumeranguri“ etc. Din os și scoici s-au realizat și numeroase podoabe.

Arama este la rândul ei folosită în chip curent atât pentru realizarea unor obiecte de podoabă (între care acele cu capul dublu răsucit spiralic - tip răspândit până departe în Asia de sud-est, în valea Indusului) cât și pentru diverse tipuri de topoare masive, toate dovedind cunoștințe destul de avansate ale meșterilor gumelnițeni în domeniul tehnologiei prelucrării aramei. Încă din faza A2 apar și cele mai vechi obiecte de podoabă de aur în așezări din zona Dunării inferioare, lucrate probabil în regiunile din sudul fluviului².

Săpăturile arheologice desfășurate la Cârcea, mai ales ultimele campanii din 2000 și 2001, au adus noi date despre evoluția acestei importante culturi în spațiul nord-dunărean. Pe peretele de est, stratul epocii bronzului are aceeași grosime de 0,70 m, fapt confirmat și de poziția unei alte vetre aflate în peretele din caroul 5, la același nivel cu vatra descrisă anterior. În cele două vetre, stratul culturii Verbicioara este deranjat de o groapă hallstattiană care atinge și nivelul Gumelnița. În caroul 1, în colțul de vest al secțiunii, la adâncimea de 0,50 m în perete se observă resturile unei alte vetre. În caroul 3 la 0,5 m în vatra locuinței din epoca bronzului și la o adâncime de 1,20 m față de secolul actual s-a conturat o altă vatră care aparține locurii din așezarea culturii Gumelnița. Această vatră are dimensiunile de 0,67 x 1,00 m și se continuă în peretele secțiunii. Nivelul de locuire gumelnițean este indicat de două râșnițe, descoperite una în caroul 4 iar cealaltă în caroul 1. În carourile 2 – 3 s-a observat clar podeaua locuinței gumelnițene amenajată din lut și un strat de pietricele. În carourile 1 – 2,

stratul culturii Gumelnița măsoară 1 m grosime. Podeaua locuinței gumelnițene cu o grosime de 0,50 m este perforată de o groapă de par ce pornește din podeaua locuinței gumelnițene surprinse în caroul 4. Deoarece zona centrală a așezării preistorice de la „Hanuri“ nu a fost cercetată până în prezent, în punctul cel mai înalt al acesteia au fost trasate S XXI, cu dimensiunile de 1,24 x 5,70 m și paralel cu aceasta cu un martor de 0,50 m S XXI, cu dimensiunile 1,80 x 7,00 m. În S XX în stratul vegetal de culoare cenușiu-negricioasă s-a reușit delimitarea unui complex de locuire: groapa unui bordei cu o formă probabil rectangulară și colțuri rotunjite. Au fost identificate două gropi de pari dispuse în linie, distanța dintre cele două, plasate la extremități, fiind de cca. 4,00 m. Cea din colțul de sud-vest a perforat vatra unei locuințe Gumelnița³. Gropile de pari s-ar putea să fi fost așezate chiar pe mijlocul bordeiului, care în acest caz ar fi avut o orientare est-vest și acoperișul în două ape. Podeaua bordeiului a apărut la adâncimea de 1,00 m și era amenajată prin aplicarea unui strat de lut. Profilul bordeiului a putut fi studiat mai bine pe peretele sudic al S XX unde s-au observat două straturi de umplutură ale locuinței îngropate: un strat de cenușă groasă de cca. 1,40 m situat imediat deasupra podelei, suprapus unui strat de culoare cenușie puternic tasat. Nivelul Gumelnița, a cărei limită inferioară se afla la adâncimea de 1,15 m, a fost deranjat de săparea gropii bordeiului astfel încât nu s-a putut preciza nici forma și nici dimensiunile locuinței preistorice, singurele indicii identificate ale acesteia fiind două vetre și podeaua de luptă. Vatra străpunsă de groapa de par a bordeiului are forma ovală cu diametrul maxim de 0,8 m și grosimea de 0,10m. O altă vatră a aceleiași locuințe a fost identificată în apropierea gropii de par din colțul de sud-est al bordeiului. Pentru delimitarea bordeiului a fost trasată S XXI cu dimensiunile de 8 x 2 m, lângă profilul sudic al S XX cu un martor între ele de 0,30 m. În această secțiune a fost identificat un al treilea colț al bordeiului. Tot aici a fost precizată o succesiune stratic-grafică mai complexă decât în S XX – în care nivelurile preistorice sunt deranjate de intervenția din epoca romană. Au fost identificate: la capătul de sud al S XXI la adâncimea de 0,35 m a fost identificată o altă vatră care aparținuse unei locuințe cu ceramică tipică fazei Gumelnița IV, contemporană cu Sălcuța IV. Această vatră are dimensiunile de 1,25 x 0,80m și a fost amenajată pe un pat de cioburi⁴.

Încă din primele campanii de săpături din anul 1971, la periferia de sud a așezării de la Cârcea din punctul „Viaduct“, mai precis în zona gropilor menajere au ieșit la iveală, pe lângă ceramica pictată din neoliticul timpuriu, și cea a eneoliticului, tipică culturii Gumelnița. Ceramica descoperită în statul inferior din partea cea mai înaltă a tellului de la

„Hanuri“ în grosime de peste 2 m a oferit de asemenea numeroase elemente tipice aceleași culturi începând încă din prima fază Boian V, Gumelnița I⁵.

Tipice acestei faze I sunt fragmentele ceramice provenite de la vase semisferice cu gura larg deschisă, ornamentată la exterior cu motive de benzi paralele sau oblice excizate larg pentru a fi încrustate cu vopsea roșie, crudă. Aceeași tehnică de ornamentare de tradiție Boian V, Gumelnița I va fi folosită și pe străchini pe umărul puternic bombat și pe buza scurtă din fazele evolute ale acestei culturi. Motivul canelurilor de aceeași veche tradiție este folosit mai ales pe gâtul cilindric al vaselor de tip amforă de mari dimensiuni cât și pe umărul bombat al acestora⁶.

Combinarea motivelor de puncte cu cel canelat de tradiție Boian V, Vădastra IV, este folosit, mai ales pe umărul bombat al vaselor cu gâtul ușor arcuit. Motivul parantezelor imprimat pe umărul bombat al vaselor, motiv clasic al culturii Gumelnița, este de asemenea folosit frecvent pe ceramica de uz comun din așezarea de la „Hanuri“ și „Viaduct“. Liniile incizate paralele de tradiție liniar ceramică acoperă uneori întreaga suprafață a vasului cruțând în relief, benzi orizontale, motive și tehnică specifice ceramicii culturii Gumelnița încă din fazele timpurii. Motivul cercului incizat larg între spirale excizate sau romburi umplute cu puncte reprezintă tipuri și tehnică de tradiție Vădastra IV și Boian.

Pictura cu grafic, deși mai rar folosită sub forma liniilor paralele dispuse atât pe interiorul cât și pe exteriorul străchinilor, constituie încă o dovadă a păstrării tradițiilor de ornamentare tipică culturii Boian V, Gumelnița I. O dovadă în acest sens îl reprezintă atât formele străchinilor și castroanelor cât și capacele de vase. Acesta din urmă este tipic culturii Gumelnița. Dar cel mai convingător în acest sens este fragmentul de idol, descoperit la baza așezării Gumelnițene. El a aparținut unei figurine de mari dimensiuni, cu gât înalt și fața obținută din strângerea lutului între degete, tehnică și forme tipice idolilor culturii Boian-Giulești de la Piatra sat și Boian V⁷.

Deși în cele două așezări de la Cârcea și Sălcuța ceramica prezintă numeroase asemănări din punct de vedere al pastei, modelării și al formelor, există totuși câteva deosebiri determinate de fondul cultural local, de tradiția pe care s-au format, cât și de relațiile cu așezările eneolitice învecinate. Ca elemente comune amintim mai ales vasele cu torțile supraînălțate, elegant arcuite care pornesc obișnuit din buza vasului și mai rar din mijlocul acestuia sau de sub buză, amintindu-ne parcă de bolurile cu toartă de tip Boian-Giulești. Majoritatea vaselor descoperite în așezarea de la „Hanuri“ au în general același profil cu cele descoperite în așezarea de la Sălcuța „Piscul Cornișorului“, faza Sălcuța IV. Ne referim în special la vasele tronconice și bitronconice cu buza ușor îngroșată prevăzută cu urechiușe

plasate, în cazul nostru, în partea superioară a vasului, identice ca formă cu urechiușele de pe vasul pictat cu grafit din așezarea de la Vlădila și care aparține fazei Cernavodă I-Ulmeni. Pe gâtul unui pahar de formă bitronconică de tradiție Boian-Giulești din așezarea de la Sălcuța au fost modelate patru urechiușe de tip Cernavodă I, identice cu cele de la Ulmeni și Vlădila.

Dacă în așezarea neolitică de la Cârcea „Hanuri” nu au fost descoperite încă vase cu torți pastilate, tipice celor de la Sălcuța ci numai de tip Scheibhenkel, în schimb s-a găsit ceramică ornamentată cu motive plastice de tradiție Gumelnița sub forma unor nervuri și picturi cu roșu crud combinat cu motivele canelate care persistă încă. Fragmentul de măsuță de formă rectangulară reprezintă încă un exemplu în acest sens. De asemenea, lipsa ceștilor cu toartă ongulară și a ornamentului pastilat pe umărul acestora în așezările de la Cârcea „Hanuri” și „Viaduct” cât și ceramica ornamentată cu striuri realizate cu pieptănul, tehnică de influență indo-europeană de tip Cernavodă I pătrunse pe culoarul Vardar-Morava, constituie dovezi elocvente în a aprecia că așezările eneolitice din bazinul inferior al Jiului reprezintă o evoluție locală cu puternice tradiții gumelnițene pe un substrat mai vechi de tip Boian V-Gumelnița I⁸.

NOTE

¹ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Gumelnița în vestul Munteniei, o civilizație necunoscută: Gumelnița*, București, cIMeC, 2001, p. 26.

² Ibidem.

³ M. Nica, S. Lazăr, D. Bălțeanu, F. Ridiche, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Cârcea, punctul Hanuri – campania 2000*, Oltenia – studii și comunicări, arheologie-istorie, vol. XIII, 2001, p. 7.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 9.

⁶ M. Nica, *Problemele culturilor neolitice mijlociu, târziu și trecerea la eneolitic în sud-estul Europei*, Muzeul Olteniei, Craiova. Studii și articole, vol. XIV, 2002-2003, p. 8-10.

⁷ Ibidem.

⁸ M. Nica, S. Lazăr, D. Bălțeanu, F. Ridiche, *Op. cit.*, p. 9-10.

BIBLIOGRAFIE

- Bălțărețu, Aurelian, *Milenii de istorie*, București, Editura Albatros, 1983.
Berciu, Dumitru, *La izvoarele istoriei*, București, Editura Științifică, 1967.
Giurescu, Constantin, Giurescu, Dinu, *Istoria Românilor*, București, Editura Științifică, 1983.
Panaitescu, P.P., *Introducere la istoria Culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969.

RÉSUMÉ

L'auteur se propose de révéler quelques possibilités d'approche de la deux cultures néolithiques: Gumelnița et Cârcea. La conclusion est que la culture Gumelnița est plus représentative pour la civilisation néolithique du Vème millénaire a.Ch..

EVOLUȚIA CONJUNCTIVULUI ÎN SUBORDONATELE COMPLETIVE ÎN LATINA TÂRZIE

Mihaela POPESCU

0. În latina târzie operația de subordonare este caracterizată de următoarele trăsături definiții:

- în ansamblul lor, textele latinei târzii se remarcă prin caracterul neomogen al limbii utilizate, motiv pentru care variațiile întâlnite trebuie întotdeauna subordonate sau raportate la autorul, genul literar și epoca căruia / căreia îi aparțin;
- în sistemul verbo-temporal, conjunctivul, instrument al subordonării în latina clasică, este progresiv înlocuit de indicativ în foarte multe ocurențe dependente, în perioada postclasică (începând din a doua jumătate a secolului al II-lea p.Chr., în special la scriitorii creștini), accentuându-se astfel tendința de actualizare a conținutului propozițional subordonat;
- reducerea considerabilă a numărului elementelor de relație determină apariția aceluiași termen în introducerea mai multor tipuri de subordonate.

1.1. Dacă în latina clasică, în afara stilului indirect, alegerea modului în **subordonatele complete** depinde doar de nuanțele stilistice, o situație mai stabilă se prefigurează în perioada postclasică și târzie, când, în interiorul acestui tip de subordonate, se observă următoarele modificări:

(a) structurile infinitivale cerute de verbe de percepție, de cunoaștere, de enunțare sau de opinie, sunt înlocuite cu subordonate construite cu un mod personal, direcțiile urmate de latina târzie – care cunoaște doar modurile indicativ și conjunctiv – fiind, în general, clasificate în două mari categorii:

- quod, quia, quoniam, qualiter, quasi* + indicativ;
- ut / quatenus* + conjunctiv.

Factorii care au determinat clasificarea propusă anterior sunt următorii¹:

- modul utilizat depinde într-o mai mare măsură de ideea exprimată în regentă, din această perspectivă impunându-se ca necesară distincția dintre *verba sentiendi / sciendi*, pe de o parte, și *verba putandi / dicendi*, pe de altă parte. **Verbele de sentiment**, urmate în latina preclasică, în general,

de infinitiv, încep, încă din perioada clasică, să accepte structurile personale, iar Cicero² este cel care utilizează într-o foarte mare proporție conjunctivul după *doleo, gaudeo, laetor, quaeor, miror* etc. Însă, astfel de conjunctive, care exprimă rezerva pe care subiectul vorbitor o are față de sentimentele protagonistului, aparțin stilului indirect. Conjuncția *quod*³ are în astfel de cazuri un sens supozitiv, i. e., „cum că”. Comportamentul sintactico-semantic întâlnit la Cicero se va continua și în latina târzie, cu mențiunea că acesta se aplică, în special, atunci când subiectul vorbitor și protagonistul acțiunii din subordonată se diferențiază în mod clar, în caz contrar, utilizându-se indicativul precedat de *quia*⁴.

- cel de-al doilea factor este reprezentat de distincția dintre subiectul vorbitor și agentul propriu-zis (subiect modal) al acțiunii din subordonată:

*La résultativité atteinte n'est pas la même quand le locuteur et le protagoniste se confondent en une seule personne et quand ces deux personnages sont distincts.*⁵

(b) Începând din a doua jumătate a secolului al II-lea, și în rândul subordonatelor complete construite cu un mod personal se observă – în special la autorii creștini, ca urmare a influenței limbii vorbite și / sau a limbii grecești – extinderea nu neglijabilă de care se va bucura indicativul.

Astfel, în urma unei anchete făcute asupra unor autori / texte reprezentative pentru latina târzie (Hieronimus, *Peregrinatio Aetherae*, Sfântul Avit, Gregorius de la Tours – în primele trei cărți din *Historia Francorum* – și în textele foarte târzii cuprinse în *Crestomația Muller-Taylor*), G. Moignet⁶ ajunge la următoarele concluzii:

◆ **Verbele de percepție și cele de cunoaștere** manifestă tendința de a se combina în cadrul subordonatelor în general cu modul **indicativ**. Conjunctivul, în afara cazurilor stilului indirect, unde se exprimă rezerva subiectului vorbitor față de percepția / cunoașterea manifestată în enunț de subiectul modal, apare utilizat fie în cazul în care se exprimă un anumit refuz față de ideea exprimată în regentă:

(1) *nolite credere quod Filius hominis vel in deserto gentium sit, vel in penetralibus haereticorum* (Hier., in *Matth.*, IV, ad 24, 27)⁷

«n-o să vă vină să credeți că Fiul omului există fie în pustiul neamului, fie în locașul tainic al ereticilor»,

fie verbul regent alunecă semantic de la ideea de percepție sau cunoaștere la aceea de supoziție:

(2) *certas vos facere debui, sciens quia libenter haberetis haec cognoscere* (*Peregr. Aether.*, 24, 1)⁸

«ar trebui să vă înștiințez, presupunând că ați avea cu plăcere cunoaștință de aceste lucruri»

În exemplul anterior, aprofundarea semantică a ideii de cunoaștere conduce la alunecarea sa spre supoziție, și datorită ideii de prospectiv pe care o implică, întreaga turnură actualizează un *potențial /posibil/*.

♦ **Verbele de enunțare** par să mențină **conjunctivul** în subordonatele completive, permițându-se astfel subiectului modal să-și manifeste responsabilitatea față de enunțul asertat, fără însă ca acesta să aibă acces la actualitate⁹. Totuși, **indicativul** progresează și în astfel de enunțuri¹⁰, situație explicabilă în modul următor:

- la nivel conceptual pare să se ajungă la o suprapunere în ceea ce privește poziția subiectului vorbitor și a celui modal, în sensul că primul redă enunțul *p* ca și cum ar fi al său;
- din punct de vedere formal trebuie menționate două aspecte importante: pe de o parte, sintaxa stilului indirect este destul de liberă în latina târzie (o dovedesc, de exemplu, textele merovingiene), în sensul că ambele moduri apar utilizate fără deosebire semantică; pe de altă parte, există atestată și confuzia formală dintre anumite forme de conjunctiv și formele oarecum corespondente de la indicativ (în special, cazul mai mult ca perfectului conjunctiv care apare utilizat în locul perfectului indicativ).

Însă, verbele de enunțare manifestă încă o tendință prin care se actualizează, de fapt, două valori modale, *potențialul* și *irealul*. Este vorba de faptul că în latina târzie – probabil ca urmare a progresului înregistrat de modul indicativ și, implicit, de concretizarea discursivă – se dezvoltă conjuncția comparativă *quasi*, cu sensul completiv „crezând că, sub pretext că, cum că“, care apare acum utilizată doar cu imperfectul și / sau cu mai mult ca perfectul conjunctiv, explicitându-se astfel ideea din regentă, purtătoare a „gândirii critice“. Această turnură, anunțată încă de la Cicero¹¹ (*Cl.* 37), cunoaște o mare utilizare în perioada imperială și târzie:

(3) *in exilium agitur quasi finem principis per Chaldaeos scrutaretur* (Tac., *Ann.*, 12, 52)¹²

«pleacă în exil sub pretext că el căuta să cunoască țara împăratului Chaldaeus».

(4) *Mendacium falsitatis confingunt, quasi dum omnes Ebroini iussionibus oboedirent, solus Leodegarius episcopus eius iussa contempneret* (*Pass. Leud*)¹³

«Pun la cale o mare minciună cum că, atâta timp cât toți Ebroinii ar fi ținând seama de sfaturile lui, singur episcopul Leodegarius îi disprețuia (i-ar disprețui) porunca»

În afara unor exemple de acest tip, în care utilizarea lui *quasi* pare să sprijine menținerea poziției conjunctivului, restul cazurilor în care apare

acest mod după verbe regente de enunțare pot fi interpretate doar ca relicve ale unei sintaxe deja apuse.

◆ **Verbele de gândire** sunt cele care păstrează cu fermitate conjunctivul în subordonatele complete. G. Moignet¹⁴ nu întâlnește nici o ocurență a indicativului (în completele cerute de *verba putandi*) la Hieronymus, nici în *Peregrinatio Aetherae*, nici la Gregorius de la Tours (*Historia Francorum*, I-III), nici chiar în textele foarte târzii propuse de *Crestomația Muller-Taylor*, unde verbul *credere*, de exemplu, trebuie interpretat ca verb de opinie:

*Il signifie croyance, donc certitude; il implique une adhésion immédiate, et non une cognition; il est beaucoup plus près de scire ou putare. Toutefois, il est susceptible de pesée critique et son sens de croyance est alors approfondi en opinion. Il est momentanément altéré dans son sémantisme et se rapproche de putare ou suspicere. Le subjonctif de la complétive témoigne alors de cet approfondissement sémantique.*¹⁵

(5) [...] *Et credo ob illius causa fuerit ipsum castrum in manibus traditum iniquorum, qui usque illa die defensatum est* (Greg. de Tours, *Hist. Fr.*, III, 13)¹⁶

«Și din acest motiv cred că tabăra care până în acea zi a fost apărată, ar fi fost lăsată în mâinile dușmanilor»

Reținem așadar faptul că *verba putandi* sunt urmate și în latina târzie, în general, de conjunctiv, indiferent de persoană, datorită semantismului lor intern acestea implicând „o gândire critică“ din partea subiectului vorbitor asupra conținutului modalizat.

1.2. În ceea ce privește **interogativele indirecte**, dacă în latina preclasică aceste structuri sintactice se construiau în general cu indicativul (în cele mai multe cazuri considerându-se că este vorba nu de subordonare a propoziției interogative, ci de un raport paratactic), rezultatul examenului statistic¹⁷ propus de Gérard Moignet¹⁸ pe baza *corpus*-ului amintit anterior, demonstrează fără urmă de echivoc menținerea conjunctivului în astfel de structuri (datorită funcției lor pragmatice, de natură dubitativă¹⁹), situație care persistă din latina clasică și până în vremea lui Gregorius de la Tours, în a cărui operă indicativul are deja o pondere considerabilă:

*Aucune nuance n'est décelable entre les deux tournures, au point que parfois subjonctif et indicatif figurent dans la même phrase, peut-être par souci stylistique de variété.*²⁰

Aceeași situație incertă va caracteriza însă întreaga latinitate târzie, interogativa indirectă fiind construită fie cu modul conjunctiv, fie cu modul indicativ (sau în interogativele indirecte duble apărând chiar ambele moduri

juxtapuse), sub influența limbii vorbite care, probabil, utiliza numai ultimul mod în astfel de construcții interogative dependente, Martin Harris²¹, considerând că extinderea indicativului în acest tip de structuri este rezultatul unui contact de tipul: *scio quod facit* «știu ce face» cu *nescio quid faciat* «nu știu ce să facă».

Totodată, prin contaminarea conjunctivului și a structurilor complete cerute de același tip de verbe regente (*nescio quid dicam* «nu știu ce să spun» – *nescio dicere* «nu știu să spun») a rezultat turnura: *nescio quid dicere*, întâlnită la Sf. Augustin, în *Vitae Patrum* (3, 14) și în alte texte de latină târzie²², începând așadar din secolul al III-lea p.Chr., cu o evidentă valoare de *potențial/dubitativ*:/

(1) [...] *non habent unde reddere tibi* (*Itala, Luc.*, 14, 14)²³

«Nu au de unde să-ți dea înapoi»

(2) *Nesciendo quae petere* (*Ven. Fortunatus, Carm.*, 10, 1, 1)²⁴

«Neștiind ce să întrebe»

(3) *Nihil amplius habemus quod dicere* (*Capitol., Maxim.*, 29, 5)²⁵

«Nu avem/ trebuie / putem să spunem nimic mai mult».

Pe de altă parte însă, se remarcă în latina târzie propagarea conjuncției *si* ca element introductiv al interogativei indirecte construite însă cu indicativul:

(4) *dic mihi, si umquam in bello fuisti* (*Sulp. Sev., Dial.*, 2, II, 3)²⁶

«spune-mi dacă ai fost vreodată în război».

Așadar, *si* condițional se va extinde în propoziții interogative, în dauna lui *an* sau *utrum* «dacă, oare», situație existentă, de altfel, și în perioada latinei preclasice (v. ex. 5):

(5) *Visa si domi est* (*Ter.*)²⁷

(6) *dic mihi si tu Romanus es* (*Vulg.*, sec. II²⁸)²⁹.

Deoarece astfel de turnuri sunt extrem de rare în latina târzie, nu se poate concluziona că în interogativele indirecte cu nuanță deliberativă a fost păstrat conjunctivul. Acesta a lăsat însă loc indicativului viitor, după cum arată exemplul următor întâlnit în secolul al X-lea:

(7) *vide quid agas / ke feras* (*Glosas Emilianenses*)³⁰

«vezi ce o să faci».

2. În concluzie, ideile de percepție și de cunoaștere fiind mai puțin susceptibile să suporte tipul de subordonare critică, conjunctivul cu valoare de *potențial* sau de *ireal* se manifestă în general, în latina postclasică și târzie, în combinație cu *verba putandi*:

Dès lors, le subjonctif n'intervient plus qu'après les vocables qui impliquent le non-franchissement du seuil possible / probable, et qui constituent donc, par leur sens même, des idées interceptives de la

*visée: il n'existe plus guère qu'un subjonctif de position. Du latin au français, on assiste à une stabilisation lexicale, et, en conséquence, au rétrécissement du domaine de la subordination critique.*³¹

În ceea ce privește timpurile conjunctivului, legăturile slabe dintre subordonată și regentă conduc la o mai mare ușurință în raportarea temporală a uneia față de cealaltă, conjunctivul tinzând să se justifice și în subordonate prin aceleași rațiuni care îl justifică și în independente.

În subordonatele marcate [- intenție], deja chiar din latina clasică timpurile conjunctivului sunt utilizate fără diferență semantică, ca și cele corespondente de la indicativ, situație generalizată în majoritatea subordonatelor construite cu modul conjunctiv în latina postclasică și târzie (interogative indirecte, complete introduse prin *quod* sau prin alte conjuncții, relative, circumstanțiale³²). În concluzie, se poate afirma că există două tendințe manifestate de conjunctivul latinei postclasice și târzii:

*C'est, d'une part, que le subjonctif reste impuissant à traduire le temps avec précision, et, d'autre part, qu'il tend, dans le discours, à ne plus pratiquer que deux formes. Le fait important à noter est que la forme à cinétisme descendant sert à marquer un passé par rapport à un verbe principal au présent.*³³

Așadar, pe de o parte, utilizarea conjunctivului este simțită în subordonate din rațiuni de ordin semantic: [+ indeterminare] și /sau [+ atitudine apreciativă „critică“ a subiectului vorbitor], iar, pe de altă parte, ca instrument de subordonare:

*Il peut y avoir dans son emploi un certain automatisme, qui, sous couleur de bien dire, détruit en fait sa raison d'être. Toutefois, avant d'affirmer qu'il n'était qu'une forme vide, signe de subordination, sans plus il convient d'être prudent et de reconnaître que bien des nuances nous échappent. Seul un Latin cultivé serait en mesure de dire si tel subjonctif est justifié, et ce qui le justifie.*³⁴

NOTE

¹ Vezi Gérard Moignet, *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique et en ancien français*, v. I, II, Paris, Presses Universitaires de France, 1959, p. 212.

² Un exemplu de acest tip se găsește și la Plaut (*Asin.*, 52 sq).

³ Inițial predominantă este în texte conjuncția *quod*; apoi, datorită apropierii semantico-sintactice dintre subordonatele complete și cele cauzale, conjuncția *quia* va câștiga teren (începând din secolul al III-lea p.Chr.) și va ocupa prima poziție în ceea ce privește frecvența ocurențelor sale în complete. Vezi și Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Librairie Klincksieck, 1967, p. 174.

⁴ Vezi Veikko Väänänen, *Op. cit.*, p. 172.

⁵ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 214.

⁶ Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 218-219.

⁷ Apud Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 220.

⁸ *Ibidem*.

- ⁹ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 221.
- ¹⁰ Textele supuse atenției lui Gérard Moignet demonstrează această stare de fapt. Astfel, indicativul este rar la Hieronymus, inexistent în *Peregrinatio Aetherae*, se află la egalitate cu modul conjunctiv la Sfântul Avit, în ușoară creștere în primele trei cărți din *Historia Francorum* a lui Gregorius de la Tours și majoritar în textele foarte târzii propuse în *Crestomația Muller-Taylor*.
- ¹¹ Apud Alfred Ernout, François Thomas, *Syntaxe latine*, 2e édition, revue et augmentée, Paris, Librairie Klincksieck, 1953, p. 390.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ Apud Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 224.
- ¹⁴ Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 225.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ În *Peregrinatio Aetherae* se întâlnesc 19 interogative indirecte construite cu modul conjunctiv și numai două forme de indicativ – care pot fi interpretate fie ca derivând din dorința scriitorului de a exprima cu precizie raportul temporal, fie ca o greșeală de conjugare. De asemenea, la Hieronymus apar doar 4 indicative, la Sf. Avit unul singular, în rest predominând conjunctivul.
- ¹⁸ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 211.
- ¹⁹ Vezi Dieter Wanner, « Le subjonctif de subordination en latin vulgaire. Questions indirectes et adverbiales temporelles », în *Latin Vulgaire – Latin Tardif. Actes du II-ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Bologna, 29 august-2 septembrie, 1988, Tübingen, Ed. Niemeyer Verlag, 1990, G. Calboli, editor, p. 249-279.
- ²⁰ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 211.
- ²¹ Vezi Martin Harris, *The Evolution of French Syntax. A comparative approach*, Londra / New York, Longman Group Ltd, 1978, p. 222.
- ²² Vezi Veikko Väänänen, *Op. cit.*, p. 175.
- ²³ Apud S. Mellet, M.-D. Joffre, G. Serbat, *Grammaire Fondamentale du Latin. Le signifié du verbe*, Louvain-Paris, Peeters, 1994, p. 365.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ Apud Veikko Väänänen, *Op. cit.*, p. 175-176.
- ²⁷ Apud Iorgu Iordan, Maria Manoliu-Manea, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, p. 213.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ Cf. limba franceză: *dis-moi si tu es Romain*; și româna veche: *spânremi se Rimleanu ești* (C.V., 44, 12, apud Iorgu Iordan, Maria Manoliu-Manea, *Op. cit.*, p. 213).
- ³⁰ Apud Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 208.
- ³¹ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 234.
- ³² Nu se face referire la stilul indirect, unde, de altfel, se constată înlocuirea generală (dar observată mai ales în cazul relativelor și a circumstanțialelor) a conjunctivului cu indicativul. Vezi și Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 266.
- ³³ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 271.
- ³⁴ Vezi Gérard Moignet, *Op. cit.*, p. 264.

BIBLIOGRAFIE

- Ernout, Alfred, Thomas, François, *Syntaxe latine*, 2e édition, revue et augmentée, Paris, Librairie Klincksieck, 1953.
- Harris, Martin, *The Evolution of French Syntax. A comparative approach*, Londra / New York, Longman Group Ltd, 1978.
- Iordan, Iorgu, Manoliu-Manea, Maria, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.

- Mellet, S., Joffre, M., D., Serbat, G., *Grammaire Fondamentale du Latin. Le signifié du verbe*, Louvain-Paris, Peeters, 1994.
- Moignet, Gérard, *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique et en ancien français*, v. I, II, Paris, Presses Universitaires de France, 1959.
- Väänänen, Veikko, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Librairie Klincksieck, 1967.
- Wanner, Dieter, « Le subjonctif de subordination en latin vulgaire. Questions indirectes et adverbiales temporelles », în *Latin Vulgaire – Latin Tardif. Actes du II-ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Bologna, 29 august-2 septembre, 1988, Tübingen, Ed. Niemeyer Verlag, 1990, G. Calboli, editor, p. 249-279.

RÉSUMÉ

Dans cet article on se propose de suivre les principales modifications subies par le subjonctif au niveau des structures complétives, en latin tardif. On observe le fait que ce tiroir verbal apparaît dans de telles constructions soit par des raisons d'ordre sémantiques, lorsqu'que le contenu propositionnel de la subordonnée est marqué [+ indétermination] et / ou [+ attitude appréciative « critique » de la part du sujet parlant], soit il est senti comme instrument de subordination.

DESPRE ORGOLIU ÎN *CARACTERELE* LUI LA BRUYÈRE

Marta RIZEA-ALBU

Înțelegem ușor cum amorul propriu naște orgoliul: acela raporta totul la Eu și acest Eu era obiect al dragostei. Orgoliul, prin mișcarea sa caracteristică, amestecă dragostea pură cu sentimentul *valorii* a ceea ce nu era decât iubit:

Lumea e plină de oameni care, făcând numai în gând și din obișnuință o comparație între ei și ceilalți, conchid totdeauna în favoarea propriului lor merit și procedează în consecință.¹ (XI, 70)

Fiecare devine pentru el însuși obiectul celei mai înalte și profunde stime: Omul, prin firea lui, gândește cu mândrie și cu semeție despre el însuși și nu gândește astfel decât despre el. (XI, 69).²

Aceasta îl face să sufere de o curioasă orbire în privința propriilor sale defecte: *Ești prompt să-ți cunoști cele mai mici avantaje și lent în a-ți pătrunde defectele.* (XI, 83) Care este sursa lipsei de clarviziune? Aceea că defectele, altfel spus, plutesc într-o substanță – (sufletul plin de ideea despre sine însuși) – care face să le dispară greutatea și le înlătură forma; ele dispar literalmente în ea:

Aceleași defecte care în alții sunt grele și insuportabile sunt la noi ca la ele acasă, nu mai atârnă greu, nu le simțim. (XII, 72)

Acea lege care la noi este valabilă pentru defecte, la ceilalți este valabilă pentru merit: *Aproape nimeni nu vede singur meritul altuia.* (II, 5) Dar când aceasta se întâmplă, motivul este că resimțim în celălalt ceva care ne face să ne gândim tot la noi înșine: *Nu-i aprobăm pe alții decât pe temeiul asemănarilor de care ne dăm seama că le au cu noi înșine. Și se pare că a prețui pe cineva înseamnă a-l egala cu tine.* (XII, 71)

În *Caractere*, portretele care ilustrează mișcările de orgoliu ne arată mai întâi oameni care se adoră cu gravitate gândindu-se la calitățile spiritului lor. Este vorba despre *Arsène* care *de la înălțimea amețitoare a duhului său contemplă oamenii și, din depărtarea din care-i vede, pare înspăimântat de micimea lor* (I, 24); despre *Ménippe*, care, *nefiind în stare să știe până unde poate avea omul minte, crede cu naivitate că bruma de minte pe care o are el e tot ce ar putea năzui cineva* (II, 40)³; despre *Cydias*, literatul, care nu ezită să se considere egal cu *Lucian* și *Seneca* și să se pună deasupra lui *Platon*, *Vergiliu* și *Teocrit* (V, 75). Trăsătura comună a acestor

personaje este că ideea pe care o au despre ei înșiși este absolut contrară adevărului. Vedem de aici cum orgoliul cade sub legea generală a pasiunilor mondene, la care am făcut deja aluzie, aceea că el se însoțește cu o lipsă de spirit (vezi XI, 14). Ar fi de neconceput ca orgoliul, rege al pasiunilor care reglează viața lumii, să nu asculte de această lege:

A fi plin de tine și a te fi convins de-a binelea că ești înzestrat cu mult duh e un accident care nu i se cam întâmplă decât celui care nu e înzestrat deloc sau doar cu o fărâmă. (V, 11)⁴

Totuși, ideea înaltă despre sine pe care victimele orgoliului o nutresc nefiind decât o himeră, această pasiune în formele ei cele mai comune, printr-un fel de bun simț depravat, este constrânsă să se hrănească din valorile exterioare ale Eului: *bogățiile, posturile, creditul* (VI, 57). Prin aceste posesiuni, oamenii visează, se pare, că ființa lor crește, pentru că ei se alătură imaginii a tot ceea ce le aparține.

Studiind pasiunea orgoliului, ajungem deci să evocăm figura Bogatului și imaginea infinit de tristă pe care i-a conceput-o La Bruyère. El îi refuză chiar darurile tradiționale ale vicleniei și calculului prevăzător (VI, 38). Trebuie să conchidem asupra caracterului pur iluzoriu al tentației sale de a-și sprijini orgoliul pe calități personale. Este adevărat că Bogatul, *tot încheind noi tranzacții sau tot văzându-și banii sporind, în lăzi, se crede, până la urmă, o minte iscusită și mai-mai în stare să stea la cârma statului.* (VI, 37) Dar el se înșală. Sigur, La Bruyère începe prin a-i recunoaște *un fel de spirit*; dar înțelegem că nu este vorba decât despre un act de generozitate mimată, abolită imediat după urmarea discursului:

Trebuie să ai o anumită minte ca să faci o mare avere: dar mintea aceasta nu este nici dreapta judecată, nici mintea omului cult, nici mintea unui mare gânditor; nici mintea unui mare creator, nici mintea liber-cugetătorului, nici mintea omului fin; nu știi anume ce fel de minte o fi și aștept să se îndure careva să mă lămurească și pe mine. (VI, 38)

Și „pentru a face avere“ conform acestei „remarci“ nu ai decât să mergi pe un drum semănat cu obstacole pe care bunul simț cel mai mărginit ar fi capabil să le învingă.⁵ „Remarca“ se desăvârșește printr-o injurie.⁶ Se dezvăluie în plus *ridicolul* care aparține persoanei Bogatului deposedată de bogățiile sale⁷; și apoi, printr-o hiperbolă gravă, nulitatea sa esențială:

Nimic nu ne ajută să înțelegem mai bine puținul pe care Dumnezeu crede că-l dăruiește oamenilor lăsându-le în seamă bogățiile, banii, marile dregătorii și celelalte bunuri decât distribuirea lor și soiul de oameni care sunt mai bine căpătuiți cu ele. (VI, 24)

Până aici i s-au retras Bogatului toate calitățile recomandabile. Trista siluetă care rămâne trebuie îmbogățită cu două caracteristici detestabile care îi sunt proprii: *moliciunea*, care merge până la a distruge un fond de virtute (XI,

99) și chiar *pungășia (escrocheria)*⁸. La Bruyère a consacrat Bogatului *portretul* lui *Giton* (VI, 83) *Telefon* (IX, 20)⁹. El a descris aerul arogant al acestor două personaje, devenite subiecții unei legi implacabile care face ca banul să modeleze mina și să dea chiar calitatea sensibilă a cărnii în așa fel, încât *renta de peste o mie de livre sau de mai puțin stă scrisă pe față*. (VI, 53) Dar pictarea Bogatului n-ar fi desăvârșită decât dacă îi observi figura în timpul *activității*, adică studiind efectele orgoliului.

Pentru La Bruyère, orgoliul are la rădăcină două atitudini conjugate, *mândria* în raport cu *inferiorii* și *idolatria față de superiori*:

Același orgoliu profund, care te face să te ridici cu semeție deasupra celor mai prejos de tine, te face te târăști cu josnicie în fața celor care sunt mai presus de tine. (VI, 57).

Orgoliul activ se hrănește în principal din posedarea bunurilor materiale și din satisfacția acută pe care ți-o dau „*pósturile*“. Acestora *bogații* le sunt victime obișnuite:

Există o asprime care provine din firea omului, și alta care ține de pătura socială și de situație. Și în aceasta, ca și în cea dintâi, găsești temeieri să ai o inimă de piatră în fața mizeriei altora, sau, voi spune chiar, să nu deplângi nenorocirile propriei tale familii. Un adevărat financiar nu-și plânge nici prietenii, nici soția, nici copiii. (VI, 34)

Acest soi de puritate, dacă putem spune așa, în inspirarea conduitei este efectul lipsei congenitale a *experienței răului* pe care o are Bogatul: *ferindu-i pe oameni de experiența răului, sănătatea și bogățiile le însuflă asprimea față de semenii lor* (XI, 79); această absență abolește în suflet facultatea *compasiunii* care este o *întoarcere spre noi înșine care te plasează în locul celor amărâți* (IV, 48); ori tocmai prin compasiune, noi resimțim sărăcia celuilalt (XI, 79); dar această *întoarcere spre noi înșine* ar fi complet vidă dacă sufletul n-ar avea o cunoaștere intimă, pentru că le-a suportat, a relelor pe care le observă în afara lui. De aceea numai *oamenii împovărați de propria lor mizerie se apropie mai mult de mizeria altora* (XI, 79); numai ei pot pricepe tandra *prezumție* că *nefericiții* le seamănă.¹⁰

„*Situațiile*“, funcțiile publice sunt cealaltă sursă evidentă a orgoliului activ. Ele aduc o satisfacție profundă care bulversează și regenerează ființa întreagă, *o întinerește și dându-i trupului și minții* (XII, 92). La Bruyère, după obiceiul său, notează toate efectele sensibile. *Oamenii se bucură de ele cu trufie și fără cumpătate; ochii lor, mersul lor, tonul glasului și felul în care îi primesc pe cei ce se apropie de ei arată multă vreme admirația pe care și-o poartă singuri văzându-se atât de sus și ajung atât de sălbatici, că numai căderea îi mai poate îmblânzi* (XI, 94).

[...] *iată un fericit, contemplați-l chiar în ziua în care a fost numit într-un post nou și în care primește complimente; citiți în ochii lui [...] cât e de*

mulțumit și pătruns de sine însuși; vedeți câtă liniște această împlinire a dorințelor răspândește în inima și pe chipul său, [...] cum apoi bucuria îi scapă și nu poate s-o disimuleze; cum se curbează sub povara propriei fericiri [...] (VIII, 50).

De unde un fel de euforie oarbă, o adevărată dereglare a facultăților care ar trebui să supravegheze comerțul uman:

Un om care s-a căpătuit de curând nu se mai folosește de judecata și de mintea lui ca să-și orânduiască purtarea și ținuta față de ceilalți; își împrumută regulile de purtare de la postul și de la situația lui. De acolo, uitarea, mândria, aroganța, asprimea și nrecunoștința. (VIII, 51)

Avem aici expresiile cele mai brutale ale disprețului (vezi VI, 57); sunt și altele mai terne cum ar fi răceala, seriozitatea afectată¹¹; și mai ales această atitudine de care La Bruyère pare profund deranjat, care este un soi de negație a persoanei *inferioare*, pentru că este refuzul de a recunoaște că ea este printre cunoștințele noastre; o privire rapidă se plimbă peste ea ca și cum ochii n-ar fi întâlnit nimic: *nu sunt bogat și umblu pe jos, ar trebui, logic vorbind, să nu mă vadă* (XI, 74). *Ceri prea mult de la prietenul nostru, dacă ajuns cu mare trecere, să rămână un om care ne recunoaște* (VIII, 25). La alții, excesul de orgoliu poate duce la o nebunie inversă: în loc să se prefacă din dispreț că nu-i cunosc pe cei pe care îi cunosc, îi disprețuiesc pe cei pe care nu îi cunosc pentru simplul fapt că nu îi cunosc (VIII, 38).

Într-o versiune mai puțin drastică a acestor atitudini, *inferiorul* nu este negat din principiu; dar atunci se așteaptă ca el să-și recunoască supunerea risipindu-se primul în omagiul salutului. Se întâmplă ca această așteptare să fie semnul că o ierarhie a fost bulversată.¹² Portretul lui *Pamfil* prezintă la perfecție aceste mișcări ale orgoliului activ; de această dată victima îi este *omul de spirit*:

Un Pamfil este plin de el însuși, nu se pierde o clipă din vedere; e mereu obsedat de ideea măreției lui, a neamurilor lui, a funcției, a demnității lui; [...]. Dacă zâmbește uneori unui om de ultimul rang, unui om de talent, alege un moment atât de potrivit, încât nu este surprins niciodată asupra faptului; s-ar îmbujora tot dacă ar fi surprins din nefericire în cea mai neînsemnată familiaritate cu cineva care nu este nici bogat, nici puternic [...] (IX, 50)¹³.

Legea de conduită pe care o ilustrează acest portret își găsește confirmarea într-o lege complementară: când o dizgrație surprinde Pamphilii, atitudinea lor suportă o transformare insesizabilă:

Un favorit trebuie observat de aproape; pentru că, dacă mă face să aștept mai puțin decât de obicei în anticameră, dacă are fața mai deschisă, dacă încruntă mai puțin sprânceana, dacă mă ascultă mai binevoitor și mă

reconduce puțin mai departe, mă voi gândi că începe să cadă și voi gândi corect. (VIII, 94)

Singură nefericirea poate împlânzi orgoliul oamenilor; cauza constă în imperfecțiunea profundă a naturii lor: „Omul are puține resurse în el însuși, deoarece îi trebuie o dizgrație sau o modificare pentru a-l face mai uman, mai înțelegător, mai puțin feroce, mai onest.“ (VIII, 94).¹⁴

Ne vom aminti că orgoliul se găsește pentru La Bruyère la originea stimei excesive pentru *superiori*. Poate fi util să înțelegem rațiunile acestei geneze destul de curioase. Într-adevăr, de îndată ce fundamentul orgoliului nu mai este o idee absolută a Eului, ci posedarea de bunuri exterioare, aceste bunuri tind să devină chiar ele obiectul idolatriei sufletului. Și cum bunurile pot fi măsurate, cel care are cel mai mare număr nu poate suscita decât un elan de admirație: *este propriu acestui viciu, [...] de a ne convinge să disprețuim pe cei care au mai puțin decât noi din această specie de bunuri și să-i stimăm prea mult pe cei care au o măsură ce o depășește pe a noastră.* (VI, 57) Așa încât le putem dori celor care tânjesc să fie *prea stimați* să fie capabili de a aduna *piramide* de bani (XIV, 40); ce contează atunci dacă nu au *nici naștere, nici spirit, nici talente, nici experiență?* (*ibid.*) Dar este important ca aceste *piramide*, aceste simboluri excesive și invizibile, să se convertească în ceva care să le flateze simțurile. Pentru că, în general, *omul care are spirit se conduce prin ochi și urechi.* (XI, 154) Acești ochi pe care *podoaba* îi vrăjește (XI, 71) trădează, prin mișcări intime de admirație, pe care nu le pot ascunde, toate impresiile sensibile care i-au uimit:

Aceasta, și pentru că trebuie câteodată să ierți celui care cu un mare cortegiu, cu o haină bogată și un magnific echipaj, se crede mai din naștere și mai cu spirit: el o citește și în felul cum se țin ceilalți, și în ochii celor care îi vorbesc. (II, 27)¹⁵

Vedem aici capcana în care cad oamenii în raport cu *superiorii* atunci când le împrumută un spirit la fel de elevat ca și rangul lor. De altfel nu trebuie să credem că ei sunt prea exigenți în această privință. Astfel, ajunge doar *un mantou lung de mătase sau de postav de Olanda, o centură largă și plasată mult deasupra stomacului, pantoful de marochin, un guleraș bine făcut și bine apretat*, (II, 28), *etc.*, pentru a smulge triumfal titlul de *doctor*; un altul, *cu un portar grosolan, neîncrezător, [...] cu un vestibul și o anticameră, oricât de puțin face pe cineva să aștepte și să se plictisească pe acolo, oricât de subaltern ar fi de altfel, îl va face pe acesta să simtă despre el ceva care se apropie de considerație.* (VI, 11) Dar și el va avea o noțiune perfectă despre sentimentul pe care îl produce. *Superiorul* este conștient de idolatria al cărei obiect este; și această percepție la rândul ei îl conduce spre atitudini disprețuitoare. Aceste *reguli* se citesc foarte bine în portretul lui *Teodect* (V, 12); pasiunea orgoliului se amestecă aici cu bravurile unui temperament

sanguin. Este un mic uragan de impolitețe, de *exprimare* nestăpânită a eului. Prostia profundă pe care o ascunde această devoțiune față de bogăție (vezi VI, 9) produce neconținut amărăciunea caracteristică lui La Bruyère; el o condamnă în diverse portrete și anecdote¹⁶. Observă însă și cât e de dificil să o combați.¹⁷

Cum orgoliul nu se hrănește numai din bogății, ci și din „pósturi“, funcții publice, tot așa noi suntem înclinați să „stimăm prea mult“ pe cei care se bucură de ele. Ca și idolatria față de bogați, această înclinație prezintă un interes special, aceea că este pentru suflet o forță irezistibilă care se opune unei alte pasiuni, aceea a *poftei*, chiar dacă sunt amândouă produse de aceleași obiecte.

Se pare deci că oamenii au instincte cu totul contrare pentru *superiorii* lor. Felul de ură care însoțește pofta nu exclude admirația, care este un fel de iubire. De fapt, îi iubesc pentru că văd în ei tot ceea ce își doresc; îi urăsc pentru că îi fac să se simtă privați de tot ceea ce își doresc. Dar se întâmplă ca între aceste două mișcări contrare, cea înclinată spre stimă și admirație să învingă pentru că se leagă de obiectele cele mai firești poftei sufletului. În admirație, chiar bunurile – le vedem *incarnate* în *superiori* - sunt obiectul unei dorințe imediate, dorință ce are puterea proprie lucrurilor; în timp ce în ura care însoțește pofta, *superiorii* sunt obiectul unei mișcări interioare consecință a unei medieri, o întoarcere spre propria conștiință, care ne arată că suntem privați de aceste lucruri. De unde energia deosebită a admirației sau a stimei, care depășește gradul de amărăciune existent în poftă:

Vedem oameni îmbătați, vrăjiți de favoruri, se gândesc la ele ziua și le visează noaptea; urcă scara la un ministru și o coboară, ies din anticamera lui și se întorc în ea; nu au nimic să-i spună și îi vorbesc; îi vorbesc a doua oară și iată-i mulțumiți pentru că i-au vorbit (VIII, 61).

Este vorba de o satisfacție pe care o încerci în tine însuși. (Aceasta o distinge de cea pe care ne-o dă *vanitatea*, care pretinde întotdeauna prezența privirii celuilalt.) Am putea presupune că admirația se naște dintr-un dulce delir la care se dedă orgoliul? Nu ar fi decât un vis obișnuit de natură *simpatică* prin care ne imaginăm în locul altcuiva. (Este fără îndoială cazul amuzant al acelor *portari serioși*, al acelor *valeți de cameră*, al acelor *oameni în livrea* care nu se judecă pe ei înșiși după starea lor de origine, inferioară, ci prin noblețea și averea oamenilor pe care îi servesc și îi pun pe toți cei care intră pe ușa lor și le urcă scara, fără distincție, în inferioritate față de ei și stăpânii lor – IX, 33.) Orice s-ar zice, La Bruyère nu face decât să reia propriile sale viziuni despre orgoliu atunci când remarcă ulterior că tocmai orgoliul stă la originea acestei dispoziții nebun idolatre: *stoarceți-i, presați-i, din ei picură orgoliul, aroganța, trufia; dacă le adresați cuvântul nici nu vă răspund, nu vă cunosc deloc, au ochii rătăciți și spiritul alienat* (VIII, 61).

Este aceeași *alienare* care îi lovește atunci când ajung într-un „post“ care îi apropie de cei „mari“.¹⁸ Felul acesta de beție este totdeauna amenințat, pentru că *o răceală sau o necuviință față de noi care vine de la cei de deasupra noastră ne fac să-i urâm* (IX, 16). Și cum *necuviința* față de noi este o regulă în conduita lor putem înțelege inconsistența acestei fericiri, gata oricând să fugă și fragilitatea ei dramatică, oamenii care o doresc fiind mereu în așteptare anxioasă a unui surâs.¹⁹ La Bruyère a descris acest tip în *Teodot* (VIII, 61), *cel care iubește favorurile nebunește și în Lucilius, care preferă să-și distrugă viața pentru a se face suportat de câțiva Mari decât să accepte să trăiască în familiaritate cu egalii săi.* (IX, 14) Dar dacă pretenția de a obține un surâs este exagerată, te-ai putea mulțumi cu mult mai puțin: zilnic o mulțime de curtezani așteaptă fericirea datorată unui singur fapt, acela de a fi văzuți de Prinț (VIII, 71).

Disprețul față de cei care ne sunt *inferiori* și gustul pentru cei care sunt *deasupra* domină o mare parte a tragi-comediei sociale pe care o descriu *Caracterele*; unde cele mai mici atitudini, cele mai mărunte comportamente par să decurgă dintr-o știință minuțioasă, implacabilă, a *superiorității* și a *inferiorității*.²⁰

Prin lectura *Caracterelor* vedem cât de mult acest *defect vizibil și manifest* deranja sensibilitatea lui La Bruyère și provoca exprimarea amărăciunii sale. Ceea ce este sugerat este faptul că majoritatea cititorilor au tendința să citească într-un text ceea ce vor să găsească în el, și puțini dintre ei acordă unei cărți genul de atenție scrupuloasă pe care La Bruyère se socotește în drept să o ceară. Ei judecă rapid „o perioadă din cuvântul cu care începe și un întreg capitol printr-o perioadă“. Singurul refugiu al scriitorului este atunci să se străduiască să fie „dens și concis“, astfel încât un fragment extras la întâmplare dintr-un text să poată reflecta cât mai îndeaproape cartea în întregime. Adică autorul, decupându-și textul dinainte în „mici fragmente“ imită prin asta „metoda“ de lectură a „minților vioaie și hotărâte“. În alți termeni, fragmentarea textului previne lectura frauduloasă.

NOTE

¹ Referințele la citatele din *Caractere* vor fi indicate în text între paranteze prin numărul capitolului urmat de numărul reflecției. Toate citatele sunt extrase din *Jean de La Bruyère, Caracterele sau moravurile acestui veac*, traducere și note de Aurel Tita, prefață de N. N. Condeescu, Colecția B.P.T., București, Editura pentru literatură, 1968.

² Cf. și XII, 7.

³ Pentru acest personaj vezi D. Bergez, „Studiul unui portret de La Bruyère: *Ménippe*“ în *L'information littéraire*, 2, martie-septembrie 1988, pp. 8-15; D. Kirsch, *La Bruyère ou le style cruel*, Presses de l'Université de Montréal, Montréal, 1977, pp. 95-96.

⁴ Această regulă generală poate avea excepții imperfecte, așa după cum o revelează portretul lui *Téléphe* (XI, 141), *care are inteligență, dar, dacă te gândești bine, de zece ori mai puțin decât își închipuie el.*

- ⁵ VI, 38, al treilea paragraf.
- ⁶ *Există chiar stupizi și îndrăznesc să spun imbecili care se plasează în posturi frumoase și care știu să moară în opulență fără a-i putea bănuși în nici un fel de a fi contribuit la aceasta prin munca lor sau prin cea mai mică activitate* (VI, 38).
- ⁷ *Pe măsură ce favoarea și bunurile mari se retrag unui om, ele lasă să se vadă în el ridicolul pe care îl acopereau și care era acolo fără ca nimeni să-și fi dat seama* (VI, 4)
- ⁸ *În orice condiții, [...] opulentul nu se îndepărtează de escrocherie; competența și îndemânarea nu te duc niciodată până la bogățiile enorme* (VI, 44) La Bruyère a descris doi pungași în biografiile atroce și minuscule, Sosia (VI, 15) și Cresus (VI, 17).
- ⁹ Monologul conjunctural al lui N*** (VIII, 6) dă expresie uitării înțelepciunii în starea de prosperitate.
- ¹⁰ Duritatea Bogăților poate fi agravată de o altă cauză, înclinarea nativă spre mânia, *care vine din faptul că le-ar putea lipsi cel mai mărunț lucru sau că cineva ar vrea să le reziste.* (VI, 48).
- ¹¹ ... *ce aer rece și serios păstrează pentru cei care nu mai sunt egalii săi...* (VIII, 50).
- ¹² *Când văd anumite persoane care mă preveneau altădată cu semnele lor de civilitate că așteaptă, din contră, să le salut eu și să fie cu mine pe plus sau pe minus, îmi spun în mine însumi, foarte bine, sunt încântat, cu atât mai bine pentru ei; veți vedea că acel om are o locuință mai bună, mai bine mobilată, este mai bine hrănit decât de obicei și va fi intrat de câteva luni într-o afacere din care a avut deja un câștig rezonabil* (VI, 55).
- ¹³ Despre portretul lui Pamphil, vezi D. Kirsch, *La Bruyère ou le style cruel*, cit., pp. 119-120; M.S. Koppisch, *On three texts of La Bruyère*, în A. Eustis, ed., *Actes de Berkeley = Papers on French Seventeenth Century Literature*, 15/2, 1981, pp. 201-209; J. Alter, *La Bruyère: trois variations sur la pathologie du signe*, *ibid.*, pp. 193-200; N. Doiron, *La Bruyère naturaliste: Pamphile ou l'ordre des granduers*, în L. van Delft, ed. *Le Tricentenaire des Caractères. Colloque du 4 mars 1988 organisé par J. P. Duquette*, Biblio 17. Suppléments aux *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Paris-Seattle Tübingen, 1989, pp. 33-44; cf. și A. Kibedi Varga, *Synonyme et antithèse*, în *Poétique*, 15, 1973, pp. 307-312.
- ¹⁴ Vezi și IX, 17 și 32, în fine; XI, 94, în fine și *maxima* pe care o formează VIII, 97.
- ¹⁵ Vezi și VII, 1 și IX, 20.
- ¹⁶ VI, 11,21, 60; VII, 14; VIII, 56.
- ¹⁷ *Un proiect fără sorți de izbândă ar fi să vrei să îți bați joc de un om foarte prost și foarte bogat; cei care râd sunt de partea sa.* (VI, 10)
- ¹⁸ [...] *îmbrățișările și mângâierile celor Mari, pe care nu-i mai vede de așa departe sfârșesc prin a-i dăuna; este derutat, se zăpăcește: este o scurtă alienare.* (VIII, 50).
- ¹⁹ *O răceală sau o necuviință care vin de la cei situați deasupra noastră, ne fac să-i urâm, dar un salut sau un surâs ne reconciliază.* (IX, 16)
- ²⁰ Vezi XI, 131 și VII, 1.

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de mettre en évidence l'un des traits des *Caractères* de Jean de La Bruyère. Son œuvre, *Les Caractères*, constituée d'observations sur la société de l'époque, est en fait une satire de la cour, de la noblesse, du clergé, et même du roi. Nous avons retenu la peinture de l'homme éternel qui constituera notre premier point de développement. Dans un second axe, nous nous proposons d'étudier l'orgueil, une grande partie de l'arbre des passions dans *Les Caractères*, la nature humaine dans toute sa diversité.

DESPRE VANITATE ÎN CARACTERELE LUI LA BRUYÈRE ȘI TEOFRAST

Marta RIZEA-ALBU

În prima „remarcă“ a capitolului *Despre om*, La Bruyère, voind să definească natura personajului său, începe prin ofensă și printr-un sfat rezonabil:

Să nu ne înfuriem împotriva oamenilor văzându-le asprimea, ingratitudea, nedreptatea, vanitatea, iubirea de ei înșiși și uitarea față de alții; așa sunt ei făcuți, așa e firea lor, e ca și când n-ai putea suporta că piatra cade sau că focul (flacăra) se înalță. (XI, 1)¹

În următoarea „remarcă“, o vocație profundă și continuă / o înclinație profundă și perpetuă pare să rezume aceste vicii:

[...] ei își păstrează mereu apucăturile / moravurile rele; dârzi și statornici în rău, sau în indiferența față de virtute. (XI, 2)

În altă parte, el se complace în lungi enumerații de adjective injurioase:

Copiii sunt distanți, disprețuitori, mânioși, invidioși, curioși, interesați, leneși, ușuratici, timizi, necumpătați, mincinoși, prefăcuți; [...] ei sunt de pe acum / deja oameni. (XI, 50)

Într-adevăr, oamenii nu s-au schimbat deloc după inimă și după pasiuni; ei sunt [...] înfumurați, prefăcuți, lăudăroși, interesați, obraznici, inoportuni, suspicioși, clevetitori, certăreți, superstițioși.²

Pare că acțiunile de a fi *astfel făcuți / construiți* nu s-ar putea adapta la o anume maximă suspectă: *Trebuie să faci precum ceilalți, care înseamnă aproape totdeauna, trebuie să faci rău (XII, 10)*. Aceste două maxime conjugate explică ostilitatea care domnește printre oameni.

Oamenilor le este atât de greu să se înțeleagă în afaceri, sunt atât de cusurgii asupra celor mai mărunte interese, atât de înțepați de dificultăți, vor să înșele atât de mult și atât de puțin să fie înșelați; pun atât de mult preț pe ceea ce le aparține lor și atât de puțin pe ceea ce aparține altora; încât mărturisesc că nu știu cum și în ce fel se pot încheia căsătoriile, contractele, achizițiile, pacea, armistițiul, tratatele, alianțele. (XI, 24)

Această ostilitate mutuală este atât de înrădăcinată printre oameni, încât se poate pretinde că ea le înveninează relațiile primordiale în starea primitivă. La Bruyère concepe despre ea această imagine extrem de subtilă:

Presupun că nu există decât doi oameni pe pământ, care îl stăpânesc singuri și care îl împart în întregime între ei doi; sunt convins că se va naște curând între ei vreun subiect de ceartă, fie și numai pentru hotare / limite. (V, 47)

Ca și cum, din singurul fapt al existenței altuia, trebuie să decurgă în mod natural dușmănia / vrăjmășia dintre două ființe.

Dar imediat ce reflectăm asupra principiilor și cauzelor intime ale acestei ostilități universale, ne dăm seama că ele nu se întemeiază decât pe pasiunile / nu rezidă decât în pasiunile care agită în mod continuu oamenii:

Înlăturați patimile, interesul, nedreptatea, câtă liniște în cele mai mari orașe! (XI, 27)

În remarcile foarte rare asupra pasiunilor în general, La Bruyère nu ia în considerare natura lor comună, ci mai degrabă geneza lor și gradul lor de influență asupra sufletului; acesta din urmă se schimbă potrivit vârstelor omului. La Bruyère a imaginat copilăria ca fiind o epocă în care sufletul, lăsat pradă instinctului, nu ar cunoaște nici rațiunea nici pasiunile / patimile.

Există o vârstă în care rațiunea nu există încă / nu s-a manifestat încă, în care nu trăim / oamenii nu trăiesc decât prin instinct în felul animalelor, și din care nu rămâne nici o urmă în memorie. (XI, 49)

Atunci spiritul și inima sunt încă goale de patimi, de griji și de dorințe. (XIV, 71)³

În marile epoci succesive ale vieții, imediat ce rațiunea se impune, se trezesc și pasiunile:

Există o a doua vârstă în care rațiunea se dezvoltă, în care este formată și ar putea să acționeze, dacă n-ar fi întunecată și parcă înăbușită de viciile temperamentului, și printr-o înlănțuire de pasiuni, care se succed unele altora, și conduc până la a treia și ultima vârstă: atunci rațiunea în plinătatea puterii sale ar trebui să rodească; dar ea este răcită și încetinită de ani, de boală și de durere; zăpăcită apoi de tulburarea organismului care este în declin. (XI, 49)

La tinerețe deci și la vârsta adultă își exercită pasiunile întreaga lor stăpânire. Ele fac din om jucăria lor; îi inspiră gândurile, îi dictează comportamentul: ele îl tiranizează. (VI, 50)

Vanitatea este *dragostea de stimă și laude* (XI, 65); ținta sufletului în această pasiune este triumful exterior al orgoliului:

Oamenii sunt atât de plini de sine, încât toate sunt în funcție de ei; le place să fie văzuți, arătați și salutați chiar și de către necunoscuți; dacă-i uită, înseamnă că sunt niște semeți; vor ca toți să ghicească ce oameni de valoare sunt dânzii. (XI, 75)

Opinia înaltă pe care o concepem în orgoliu despre noi, am vrea s-o proiectăm, ca să spunem așa, în afara noastră; vrem ca ea să fie împărtășită; obiectul ei să primească omagiile care îi sunt datorate (V, 16). Această exigență trădează slăbiciunea intimă conținută de vanitate; avem nevoie să fim întăriți în stima pe care o avem față de noi înșine prin mărturia celorlalți. Pe deasupra trebuie ca și noi, la rândul nostru, să resimțim stimă față de ei:

Disprețul pe care cei Mari îl au pentru popor îi face indiferenți la lingușirile sau laudele pe care le primesc de la acesta și le temperează vanitatea. La fel și Prinții lăudați la nesfârșit și fără pauză de cei Mari sau de Curteni, ar fi mai puțin înfumurați din această cauză, dacă i-ar stima mai mult pe cei care le aduc laude. (XI, 18)

De fapt, gradul de slăbiciune a sufletului oscilează proporțional cu dorința de a umili și cu nevoia de a fi stimat. Dar chiar și când primul țel al nostru este de a obține plăcere din umilirea celuilalt, trebuie totuși ca Celălalt să însemne ceva pentru noi în domeniul spiritului; de aceea nu ne gândim să *umilim* un cal sau un pui. Altfel spus, în vanitatea care se reduce la simplul scop de a umili, se pot observa urme ale fragilității inerente acestei pasiuni, adică tendința de a aprecia propriile noastre bunuri pornind de la gradul în care presupunem că ceilalți fac caz de ele. Vanitatea este deci un fel de servitute care ne face sclavii gândurilor pe care le au cei cărora vrem să le plăcem obligați de pasiune.

Oricum ar fi, oricât de esențial ne-ar fi scopul, cel de a umili sau mai degrabă cel de a fi aplaudați, prima mișcare a vanității este ostentația a tot ce aduce glorie Eu-lui în orgoliu, în primul rând simbolurile bogățiilor. Vanitosul își imaginează că toți cei care îi vor vedea palatul, *echipajul* etc., vor încerca admirație și respect pentru cel care este stăpânul bunurilor sau vor simți umilința că nu au și ei la fel. Dar se poate înșela asupra conduitei lor și, în loc de umilință, să le provoace râsul:

Ce rătăcire au anumite persoane care, bogate din moștenirea părinților [...] iau modelul Prinților pentru garderoba și echipajul lor și produc prin cheltuieli excesive și un fast ridicol, încondeierile și batjocura întregului oraș pe care cred că îl uimesc și de fapt se ruinează atrăgându-și bătaie de joc. (VII, 11)

Există unii, care dintr-o insolență mai subtilă au o abordare oblică a vanității care constă în a lăuda pe toți cei care sunt sub ei pentru a-și exalta propriile merite: *dacă un Poet laudă versurile altui Poet putem paria că versurile sunt rele și fără consecință. (XII, 8)* La fel și când cineva laudă bogățiile altuia, *poți paria* că el le depășește.⁴

Vanitatea care se bazează pe etalarea bogățiilor (sau a simbolurilor acestora), este ilustrată în mod exemplar de portretul lui *Philémon* (II, 27).⁵ Cea care se folosește de *poziții*, de demnități, este ilustrată de figura lui *Pamphile* (IX, 50). Acest personaj l-am evocat deja în privința orgoliului; de fapt portretul lui arată mai mult decât oricare altul, vecinătatea și filiația intimă care leagă scopurile vanității cu persuasiunile orgoliului:

Un Pamphil este plin de el însuși, nu se pierde din vedere; nu se clingește din ideea grandorii sale, a alianțelor, a funcției publice, a demnității sale: altfel spus, el adună toate piesele, se înfășoară în ele pentru a se face

apreciat, spune: *Ordinul meu, cordon bleu (ordre du Saint Esprit – ordinul Sfântului Duh) al meu*, el și-l etalează sau îl ascunde din ostentație (IX, 50).

Pasiunea de care ne ocupăm se poate sprijini, în al treilea rând, pe comerțul cu *superiorii* sau chiar cu cei Mari. La început, cei *mici simt plăcere și chiar vanitate să-i servească pe aceștia și să li se supună* (IX, 5) ca și cum doar pe baza relațiilor care îi apropie, oricât de servile ar fi ele, cei mici ar putea fi luminați de grandoare și ar putea extrage de aici un prestigiu capabil să agaseze sau să provoace invidie. Este cel mai timid tip de vanitate; ce triumf deplin și sigur va putea savura vanitosul când va putea să conteze pe creditul și pe favoarea celor Mari! El nu-și va putea stăpâni plăcerea de a insinua că se bucură de ele. În acest scop, el va risipi laude la adresa vreunui Mare.⁶ Dar nu e de loc imposibil ca vanitosul să vrea să simuleze prin astfel de laude privilegiile la care doar visează; amare laude; *Nu suntem mulțumiți de ei și îi lăudăm*. (IX, 37) În *Caractere*, o anecdotă amuzantă, la care ne-am referit deja, revelează cum acest gen de vanitate poate duce la abolirea extraordinară a *regulilor* disprețului. Este vorba de o scenă care descrie o mișcare foarte rapidă: vanitosul n-are decât o clipă pentru a-și îndeplini pasiunea:

Cum se face că Alcippe mă salută astăzi, îmi surâde și se precipită afară pe portieră de teamă să nu mă scape? Nu sunt bogat și merg pe jos, de regulă trebuie să nu mă vadă; oare nu pentru a fi văzut el însuși la un loc cu un Mare? (XI, 74)

Se întâmplă ca vanitatea, în loc să-și facă remarcate relațiile cu cei Mari, să vrea să etaleze titluri de noblețe.⁷ Dar aceste titluri pot fi pur himerice:

[...] unii au un singur nume bisilabic pe care îl înobilează cu particule de îndată ce le crește averea: acesta prin suprimarea unei silabe face din numele obscur un nume ilustru [...] (XIV, 9) etc.

Trebuie remarcat cum aceste ficțiuni heraldice reprezintă un fel de trădare a orgoliului. Pentru că orgoliul, se știe, se hrănește din merite reale (după cum am văzut fac excepție calitățile spiritului). Aici din contră avem de-a face cu minciuni de care profită vanitatea cu scopul de a-l umili pe celălalt. Dar pentru a face aceasta, vanitosul trebuie să convingă victima că titlurile pe care le etalează sunt reale. După La Bruyère, i-ar ajunge să vorbească neconținut de ele, să le evoce cu insistență metodică. Forța de convingere a minciunii este s-o repeți neîncetat:

*Un personaj de la Curte care nu are un nume destul de frumos trebuie să-l ascundă sub altul mai bun; [...] el trebuie [...] să-i introducă în toate conversațiile pe strămoșii paterni și materni [...]; să aibă săli împodobite cu arbori genealogici [...]; să se laude că au un Castel vechi cu turnulețe, și creneluri prin care străpung plante; să spună la fiecare întâlnire, **rasa mea, ramura mea, numele meu și armele mele** [...]; El va spune mereu că*

urmează casa domnitoare și pentru că o va tot spune, va fi crezut. (VIII, 20)
 Dar *pentru că o tot spune*, se poate întâmpla să se convingă chiar pe sine de adevărul celor pe care le spune. Aceasta ar fi forța mecanică a obișnuinței:

Un om din popor care tot asigură că a văzut o minune se convinge pe nedrept că a văzut minunea: cel care continuă să își ascundă vârsta gândeste despre sine însuși că este atât de tânăr pe cât vrea să-i facă pe ceilalți să creadă: la fel plebeul (omul de rând) care spune de obicei că își trage originea dintr-un vechi Baron sau dintr-un Castelan din care nu descinde cu adevărat, are plăcerea de a crede că descinde într-adevăr. (XIV, 4)

Această plăcere produsă de vanitatea genealogiilor este proporțională cu rușinea pe care o încercăm atunci când, printr-un accident, se descoperă minciuna: sufletul resimte atunci în el toată amărăciunea vanității rănite: *cum va putea el să facă față acestor odioase pancarte⁸ care descifrează condițiile și care îi fac să roșească pe văduvă și pe moștenitori?* (VI, 21)

O altă specie de vanitate se complăce în etalarea calităților spiritului. Sub forma sa cea mai imediată și brutală ea nu este decât simplul impuls de a-și exprima ideile cu toată pasiunea pe care credem că o merită ele.⁹ Vanitatea acestei specii potențată de pretenția maniacă la cunoaștere universală, este ilustrată în portretul lui *Arrias* (V, 9).¹⁰ Dar să ne amintim și de *Téléphe* (XI, 141); el *are spirit*, dar *în ceea ce spune, în ceea ce face, în ceea ce meditează și în ceea ce proiectează*, el este *de zece ori deasupra a ceea ce are ca spirit*. Astfel *el vorbește de ceea ce nu știe de loc și de ceea ce știe incorect*. Acest personaj ilustrează pasiunea vanității în elanurile ei confuze, în aspirațiile puerile și vagi. Ni se pare totuși că există ceva generos și naiv în *Téléphe*; este adevărat că el are *ceva bun și lăudabil*.

Într-o altă specie bine cunoscută a vanității, care înflorește și în conversațiile mondene, această pasiune se combină cu un soi de inocentă minciună creatoare. Vanitosul a recurs la ea cu scopul de a uimi prin povestiri bune, prin narațiuni atrăgătoare (XVI, 22). La *Bruyère* o condamnă cu o severitate neașteptată.¹¹ În aceleași conversații, vanitatea aliată cu minciuna pot fi aplicate exprimării verbale. Voința de a străluci duce la inventarea unui jargon extravagant, însoțit de gesturi afectate și o pronunție contrafăcută (V, 6). Jargonul pe care îl critică aici *La Bruyère* este un fel de limbă privată, misterioasă care sfârșește prin a deveni un *idiom natural*. Dar *părea că ar avea mai mult spirit decât ceilalți și dorința de a o afișa pot fi la originea unui mod de a vorbi ușor de recunoscut și expus blamului: este galimatiasul pompos, format din fraze încurcate și din cuvinte mari care nu înseamnă nimic.* (V, 7)

Un alt mod de a exhiba calitățile spiritului, mai delicat, mai indirect, constă în a mărturisi *mici defecte*, dar numai pentru a insinua că ai compensatoriu *talente frumoase și mari calități*.¹² Adesea nu calitățile

spiritului vrea să le exhibeze, ci harul gustului. Vanitoșii aleg atunci un drum lăturalnic, acela de *a critica lucruri care sunt perfecte*:

Gustul lor dacă îi crezi, este mult deasupra strădaniei pe care am depune-o să-i satisfacem și a cheltuielii regale pe care am face-o pentru a reuși acest lucru (XI, 145).

Câteodată vrem să uimim prin atracția corpului sau eleganța veșmintelor. În *Caractere*, de această versiune a vanității suferă în special femeile; dar nici bărbaților nu le lipsește deloc¹³: să citim portretul lui *Iphis* (XIII, 14), el este un bărbat care *poartă pantaloni și o pălărie și nu are nici cercei, nici colier de perle; de aceea*, adaugă La Bruyère, *l-am pus la capitolul femeilor*.¹⁴

Dar vanitatea se leagă mereu de virtute pentru a face paradă. Mereu am insistat asupra acestui merit distinctiv al vanității printre celelalte pasiuni mondene; ea poate suscita acțiuni virtuozose sau eroice. Acest privilegiu i-l recunoaște și La Bruyère teoretic. Nu ne este greu să-l înțelegem dacă ne gândim la înclinarea care se află în centrul acestei pasiuni: vanitatea nu este decât *iubire a laudelor* și marile elogii nu sunt și ele *tot ceea ce ne incită la acțiuni laudabile și care ne susține în întreprinderile noastre*?¹⁵ De aceea *vanitatea nu se aprinde și nu se caută decât în evenimentele care fac lumea să vorbească* (XI, 148).¹⁶ Și cum lumea vorbește cu entuziasm despre acțiunile eroice și virtuozose, înțelegem alăturarea posibilă dintre vanitate și virtute. Dar de îndată ce în *Caractere*, coborâm de la aceste adevăruri generale la exemple, vedem că alăturarea este dificilă.

Teofrast introduce caracterul cu o definiție și continuă cu diferite anecdote care ne explică defectul în varii situații cotidiene, dându-ne o sursă primară de informații asupra vieții claselor mijlocii și asupra obiceiurilor cotidiene.

Caracterele sunt deschise de o falsă introducere, un fel de preambul neautentic, probabil bizantin, pus înaintea acestor „schite de etică“ cu o intenție pedagogică pe care în mod sigur Teofrast n-o avea. Într-adevăr, Teofrast, cu o impasibilitate a unui om de știință care observă experimente, povestește având stilul simplu și fără pretenții, coborându-se în realitatea Atenei secolului al IV-lea, fără a judeca personajele sale, ci, adesea ironizând afabil numai prin a ne povesti comportamentul lor în viața de toate zilele, cum se va întâmpla la Menandru.

Stilul său este lucid, științific. El „exploră realitatea din fiecare latură a sa și o iluminează prin intermediul unei calculate acumulari de detalii minuțioase și descrise în esență. Prezentarea fiecărui caracter urmează o schemă aplicată, uniformă din punctul de vedere al conținutului: unei definiții clare și precise a tipului luat în examinare. Urmează descrierea dedusă prin intermediul unei vaste exemplificări de situații concrete și în care acel caracter are posibilitatea de a se revela.

Stilul cu care Teofrast prezintă scenete de viață cotidiană este esențial vizat, lipsit de artificii sau de redundanțe, tipic prin indiferența cu care omul de știință efectuează o analiză. În calitate de om de știință, Teofrast evită judecăți de ordin etic asupra caracterelor examinate, făcând să apară numai un aer de subtil divertisment, când exemplificarea se referă la momente umoristice, ca în descrierea grosolanului, care în momentul în care se plimbă pe o stradă, nu rămâne uimit de nimic sau de nimeni, în schimb, se oprește să admire, de fiecare dată când trece un bou, un măgar sau o capră.

Teofrast are o anumită vocație. El prezintă trăsăturile celor 30 de caractere, tipuri umane, fiecare bazându-se pe un defect dominant, care provoacă un comportament deviat de un defect moral. Autorul îi schițează portretul cu aberantele sale deformări, cu un voit spirit comic. În felul acesta el va da tonul și inspirația comediei ateniene de mai târziu, supunându-se doctrinei etice aristotelice a „justei căi de mijloc“.

La Bruyère întrevide trei tipuri de relații posibile între vanitate și virtute. Ele se deosebesc după gradul de realitate al acțiunii laudabile.

Există oameni care, *nici războinici, nici curteni merg la război și urmează Curtea*, și care, în loc să participe la asediu se mărginesc doar să asiste la el. Curiozitatea lor *într-un loc al războiului* se epuizează repede, teama, plictiseala, dezgustul, oboseala îi fac să blesteme în tăcere *încăpățânarea generalului și să-și dorească sfârșitul rapid al oricărei acțiuni*. Totuși, *dacă s-a capitulat*, aceiași oameni *revin la Curte, trec prin Orașe și Târguri; mândri să fie priviți de burghezia care stă la ferestre, ca și cei care au cucerit locul, ei triumfă pe străzi și se cred bravi* (XII, 99). În acest caz este evident că acțiunea laudabilă nu are nici o realitate; ea este un pur pretext pentru vanitatea triumfătoare, care nu este lipsită de o iluzie retrospectivă (*ei se cred bravi*).

La palierul superior ilustrat de o anecdotă fictivă, hiperbolică exemplară, acțiunea virtuoză este posibilă și chiar reală, dar proiectată în viitor:

Aristarque se transportă în piață cu un herald (crainic) și un trompetist, acesta începe, toată mulțimea aleargă și se adună; ascultați, popor, spune heraldul; fiți atenți; liniște, liniște, Aristarque pe care îl vedeți prezent trebuie să facă mâine o acțiune bună (IX, 45).

Acest gen de fabulă descrie vanitatea ca pe o trăsătură comună și nemulțumită să trateze virtutea ca pe o simplă unealtă, vrea să-i anuleze, sub forma creditului, plăcerea pe care ea o produce.

În gradul cel mai înalt acțiunile virtuoză sunt reale, dar nu au alt motiv decât vanitatea. În exemplul plin de umor negru pe care La Bruyère l-a ales pentru a ilustra acest adevăr comun, vanitosul suportă cea mai teribilă dintre pedepse în pofida realității acțiunii sale ireproșabile:

Noi facem, din vanitate sau din bunăcuviință, aceleași lucruri și cu

aceleași aparențe, indiferent dacă le facem din înclinație sau din datorie. Un oarecare tocmai a murit la Paris de febră pe care a luat-o îngrijindu-și nevasta pe care nu o iubea deloc. (XI, 64)

Dar se poate întâmpla ca dorința de a părea virtuoși să ne facă nedrepti:

Există Judecători pentru care favorul, autoritatea, drepturile prin prietenie și alianță dăunează unei cauze corecte; și dintr-o prea mare afectare pentru a trece drept incoruptibili, sunt în primejdie de a fi nedrepti. (XIV, 45)

Câteodată acțiunile virtuozose inspirate de vanitate conduc spre consecințe dăunătoare; dar ajunge ca ultimele să rămână necunoscute pentru ca vanitosului să nu-i pese de loc de ele.¹⁷

Remarcăm în final că dintre toate pasiunile, La Bruyère consideră că numai vanitatea produce rușine:

Oamenii în sufletul lor vor să fie stimați, dar ascund cu grijă această dorință de a fi stimați; pentru că oamenii vor să treacă drept virtuozii și dacă ai vrea să tragi din virtute oricare alt avantaj decât virtutea însăși, vreau să spun stima și laudele, ar însemna să nu mai fii virtuos, ci să iubești stima și laudele sau să fii frivol; oamenii sunt frivoli și nu urăsc nimic mai mult decât să treacă drept frivoli. (XI, 65)

Putem presupune că au conștiința slăbiciunii inerente pasiunii lor? Orice ar fi, vanitatea se ascunde adesea sub aparențele contrare (XI, 66) ale modestiei; stratagemă care dă naștere *falsei modestii*, cea care este minciună pură și *ultimul rafinament al vanității*.¹⁸

Remarca exemplară făcută în finalul capitolului despre orgoliu, ne arată, sub forma unui vast balet ce cuprinde întreaga societate, câteva din atitudinile caracteristice ale vanității satisfăcute și ale celei umilite:

[...] în locurile publice, unde se adună lumea, [...] ești onorat de unul și [...] ți-e rușine de celălalt; [...] se întâmplă ca cel cu care vă simțiți onorat și ați vrea să-l rețineți, este tocmai cel care este stânjenit de dumneavoastră și vă părăsește; și că același este rușinat de [un altul și roșește din cauza lui,]¹⁹ care o dată disprețuiește și altă dată este disprețuit (XI, 131).

NOTE

¹ Referințele la citatele din *Caractere* vor fi indicate în text între paranteze prin numărul capitolului urmat de numărul reflecției. Toate citatele sunt extrase din *Jean de La Bruyère, Caracterele sau moravurile acestui veac*, traducere și note de Aurel Tita, prefață de N. N. Condeescu, Colecția B.P.T., București, Editura pentru literatură, 1968.

² *Discurs despre Teofrast*, în *Caracterele*, ed. Escola, p. 95.

³ Dar cum să acorzi o asemenea părere cu această *remarcă* – XI, 50 – în care este proclamat faptul că, *copiii sunt deja oameni*, și, ca atare, par atinși de toate viciile vârstei mature? Poate că *remarca* de mai sus ar voi să evoce „prima copilărie“?

- ⁴ În ceea ce vă privește, spune Euthyphron, sunteți bogat sau trebuie să fiți; zece mii de lire rentă și terenuri, este frumos, este dulce și ești fericit cu mai puțin, în timp ce acela care vorbește astfel are cincizeci de mii de lire venit și crede că nu are decât jumătate din cât ar merita. (V, 24).
- ⁵ Vezi și VII, 9.
- ⁶ Vezi IX, 37.
- ⁷ Trebuie să-l lași să vorbească pe acest necunoscut pe care hazardul l-a plasat lângă tine într-un mijloc public de transport, la o serbare sau un spectacol [...]; veți înțelege că este nobil, că are un castel, mobile frumoase, valeți și o trăsură. (V, 14)
- ⁸ Bilete de înmormântare (Nota lui La Bruyère).
- ⁹ Se vorbește impetuos în conversații, adesea din vanitate sau din stare de spirit, rar cu destulă atenție: preocupat de dorința de a răspunde la ce nu ascuți, îți urmezi ideile și le explici fără nici o atenție la raționamentele celuilalt. (V, 67)
- ¹⁰ Despre Arrias vezi D. Kirsch, *La Bruyère ou le style cruel*, pp. 96-97.
- ¹¹ Un fel de amestec al acestor două forme se găsește descris în portretul colectiv al anumitor spirite înfumurate, lejere, familiare, deliberate care sunt mereu în compania celor care vorbesc și pe care ceilalți trebuie să le asculte (V, 8) La Bruyère nu pierde ocazia să includă în galeria sa de vanitoși pe cel care vrea să fie autor cu orice preț și care *ar scrie cu plăcere că Sena curge prin Paris că săptămâna are șapte zile* (XV, 23) etc.
- ¹² Astfel se plânge de puțină memorie, dar mulțumit de bunul său simț și buna judecată: primește reproșul de a fi distrat și în reverie ca și cum ar acorda sfântul spirit, spune despre el că este neîndemânatic și că nu poate face nimic cu propriile mâini; foarte consolată de pierderea acestor mici talente prin cele ale spiritului sau prin darurile sufletului pe care toată lumea i le cunoaște. (XI, 67) etc.
- ¹³ Vezi XIII, 11.
- ¹⁴ Despre Iphis vezi D. Kirsch, *La Bruyère ou le style cruel*, cit., p. 119.
- ¹⁵ XI, 104.
- ¹⁶ Duceți-mă în trupă ca simplu soldat, voi fi Thersite: puneți-mă în fruntea unei armate ce răspunde în fața întregii Europe, voi fi ACHILLE. (IX, 41)
- ¹⁷ Acesta îi ajută pe nenorociți, dar își neglijează familia și îl lasă pe fiul său în sărăcie: un altul ridică o nouă clădire, dar nu și-a plătit datoriile la muncitorii care au terminat o altă casă de acum zece ani: al treilea face cadouri și este darnic și își ruinează creditorii; mă întreb, mila, liberalismul, generozitatea sunt virtuțile unui om nedrept? Sau poate bizareria și vanitatea sunt cauzele adevărate ale nedreptății. (XII, 80).
- ¹⁸ [...] ea face ca omul frivol să nu pară astfel și să se facă apreciat prin virtutea opusă viciului care-i stă în caracter (XI, 66); vezi și II, 17.
- ¹⁹ Cuvintele dintre croșete nu se găsesc în ediția M. Escola.

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de mettre en évidence le caractère du vaniteux chez La Bruyère et Théophraste. Les *Caractères* de Théophraste Les *Caractères* Jean de La Bruyère constituent l'exemple parfait de la manière où les œuvres classiques s'articulaient sur le modèle thématique et formel de l'Antiquité.

FEMEIA CETĂȚEAN ÎN OPERA LUI TITUS LIVIUS

Mădălina STRECHIE

Titus Livius (59-17 a.Chr.), poate cel mai de seamă istoric al începuturilor Romei, în opera sa *Ab Urbe Condita*, ne dezvăluie implicarea femeilor în politică, în perioada de aur a statutului roman. Este cel mai interesant tablou al femeilor cetățean, cu interese și voce civică. Pe lângă alte tablouri feminine, în special eroinele istoriei romane, Titus Livius realizează portretul femeii romane, care se implică deschis în viața politică, este la curent cu ceea ce se dezbate în Senat, prin mijloacele ei proprii, care își manifestă deschis nemulțumirea față de legile care o nedreptățesc.

Democrația romană permite și exprimarea vocii femeii, iar Titus Livius prezintă, ca nici un alt scriitor latin, manifestarea civică a femeilor romane, adevărate precursori a sufragetelor epocii moderne. Analiza noastră se oprește asupra acestui aspect și nu asupra eroinelor istoriei romane, precum Rhea Silvia, Sabinele, Cornelia, Cloelia etc., personaje simbol.

Titus Livius prezintă așadar o nouă trăsătură a femeilor romane și anume spiritul civic, coalizarea pentru susținerea cauzei lor, manifestarea voinței și presiunea exercitată asupra forurilor legislative romane, pentru îndeplinirea doleanțelor lor, demonstrând că democrația romană era una care funcționa.

Vestalele sunt cele mai active social și tot astfel sunt prezentate și de Titus Livius, deținând aceleași îndatoriri și funcții sociale. Aceste preotese erau foarte prețuite de colectiviata romană, fiindcă ele erau aspru pedepsite atunci când își încălcau jurământul de castitate (prin îngropare de vii și lapidare), fiindcă se considera că, datorită acestei încălcări, zeii își vor abate asupra Romei mânia. Sancționarea lor devenea obligatorie, fiindcă prin comportamentul lor au ofensat zeii și tradițiile cetății. Titus Livius descrie amănunțit, un astfel de caz, cel al vestalei Sextilia: „... *Vestala Sextilia, condamnată pentru desfrâu, a fost executată prin îngroparea ei de vie.*”¹

Manifestarea civică de protest a femeilor este descrisă cu lux de amănunte, (ceea ce întărește comparațiile noastre cu femeile sufragete, chiar mai mult, prin simbolul pentru care ele luptă, cu o adevărată mișcare feministă) cu ocazia dezbaterii unei legi privind luxul, mai precis Legea Oppia. Mișcarea femeilor este atât de puternică, organizată, derulată încât duce la abrogarea acestei legi.

Discuțiile legate de această lege ne dezvăluie din nou detalii despre moda romană, prin unele prevederi ale sale cum ar fi: „...*era interzis oricărei femei să aibă mai mult de o jumătate de uncie de aur în podoabe, să se îmbrace în veșminte țipătoare, sau să se plimbe în trăsură trasă de cai prin Roma sau prin vreun alt oraș, sau prin împrejurimi, mai mult de o mie de pași, cu excepția participării la sacrificiile publice.*”²

Această lege este pretextul femeilor de a se manifesta social, mai ales a celor din primele clase, în special cele cu soți în Senat, dovedind o bună cunoaștere a politicii și mai ales a implicațiilor legii respective. Prin numeroase zvonuri și relații femeile se coalizează pentru abrogarea acestei legi, provocând un fel de sesiune extraordinară a Senatului pentru aceasta. Trec chiar la adevărate presiuni asupra consulilor, unele direct, altele indirect, prin aluzii sugerate soților, care aveau putere de decizie politică (demonstrând o bună abilitate politică): „...*matroanele nu mai puteau fi oprite să iasă din pragul locuințelor lor, nici de autoritatea mai marilor cetății, nici de buna cuviință, nici de respectul soților lor, ci se îmbulzeau, umplând toate ulițele orașului spre for. Ele îi rugau pe bărbații, care coborâseră de pe Capitoliu și mergeau spre for, ca acum, când Republica înflorește, când din zi în zi propășește bunăstarea fiecăruia, a tuturor, să se permită matroanelor să se bucure de podoabele lor de altădată.*”³

Mișcarea lor are pe lângă lideri și foarte multe adepți. Acestea dovedesc o bună coordonare și cunoaștere a intereselor proprii, precum și a procedurilor politice ale vremii, intervenind la consuli (conducătorii executivi ai statului roman) și la tribunii plebei (pentru că aceștia aveau drept de veto asupra unei legi). Liderii mișcării fac o adevărată campanie de informare a femeilor din întreaga lume romană, ceea ce dovedește, că în cercurile feminine informația circula mult mai rapid, iar mișcarea de protest a femeilor era vastă și reprezentativă pentru întreaga societate romană. Cu cât se extindea, această mișcare începea să utilizeze toate mijloacele pentru a-și îndeplini obiectivele. Era o mișcare susținută din moment ce a lăsat urme, pe care marele istoric le consemnează: „*Puhoiul femeilor se îngroșa din zi în zi, li se alăturau chiar și cele din alte orașe și din târgurile din împrejurimi. Ele îndrăzneau să-i acosteze și să-i roage chiar și pe consuli praetori și pe alți dregători.*”⁴

Nemulțumirea și solidaritatea femeilor romane au impus dezbateri politice pe această temă. Un alt element, care a radicalizat atitudinea femeilor, a fost se pare boicotul lor casnic, ceea ce a determinat soții cu putere politică mai ales, să dezabte această problemă și să găsească o soluție a dezamorasării ei. Încă o dată se dovedește puterea din umbră a femeilor, deși neoficială și fără forță juridică, acționa prin persuasiune și prin sugestie, exercitate de ele asupra soților, amanților, fiilor, fraților, părinților și al altor

cunoștințe masculine: „*Cetățeni! Noi azi am fi avut mai puțin de furcă cu femeile, dacă fiecare dintre noi am fi îndrumat pe mamele de familie, să respecte drepturile și importanța soților lor, libertatea noastră înfrântă în cămin, din pricina neputinței noastre, este călcată în picioare și zdrobită acum de nestăpânrea femeilor; chiar și aici în for; și pentru că n-am fost în stare să le înfruntăm acasă pe fiecare în parte, tremurăm acum în fața tuturor.*“⁵

Exista așadar un adevărat război psihologic dus de femei în casele lor asupra soților lor. Mișcarea femeilor, mai ales solidaritatea, de care ele dau dovadă, și îndârjirea lor sunt asemănaute cu retragerea plebeilor pe Muntele Sacru, pentru obținerea de drepturi politice. Dorința ascunsă a lor era de fapt acordarea de libertăți, mai cu seamă recunoașterea lor juridică, luxul fiind doar o modalitate de manifestare a libertăților pe care o voiau restabilită, fiind de altfel, printre singurele libertăți juridice și civice: „*Femeile jinduiesc după libertate, ba chiar doresc să nu aibă nici un fel de îngrădire în toate privințele, dacă vrem să spunem adevărul. Și atunci, dacă vor cuceri astăzi acest drept, ce nu vor mai încerca mâine?*“⁶

Titus Livius demonstrează că idealul femeilor romane era egalitatea lor (civilă și juridică) cu bărbații, fapt care este văzut de către scriitor, echivalent cu supremația acestora: „*Îndată ce vor începe să fie egale cu noi, vor fi mai presus de noi.*“⁷

Legea împotriva luxului este, așa cum bine au sesizat femeile, dată împotriva lor, considerate un izvor de cheltuieli nemăsurate, datorită „*podoabelor de aur*“, a veșmintelor din „*purpură*“ și mai ales lipsei lor de cumpătate în ceea ce privește luxul, ceea ce duce la implicații foarte grave pentru statul roman: „*...cetatea este măcinată de două patimi diferite una față de alta: lăcomia și risipa, care au năruit toate marile imperii.*“⁸

Datorită manevrelor lor, femeile ajung să aibă în senat adepți care să le susțină cauza, nesfiindu-se să-și arate public, mulțumirea sau nemulțumirea față de politicienii vremii, după cum le dictau interesele. Nu se sfiiesc să ceară, favoruri acelorora asupra cărora aveau influență: „*...să ceară legi și voturi, iar din partea unor au și obținut aprobarea*“⁹

Obiectivitatea cu privire la acțiunile femeilor pentru societatea romană nu-i lipsește scriitorului latin. El amintește de rolul femeilor în cadrul cetății, când ele își donează bijuteriile, pentru cauza războaielor romane, un gest extraordinar, pe care Titus Livius îl amintește, prin descrierea dezbatelor, care au loc în Senat, pledând fără să vrea pentru abrogarea legii. Bijuteriile sunt reprezentative pentru femei pentru care însă nu constituie un scop în sine ci un accesoriu la care vor renunța pentru binele Cetății Eterne. Este relevantă, prin aceste dezbateri, iubirea față de patrie care le animă pe femeile Romei, naționalismul și loialitatea lor pentru Roma. Dovedesc că sunt și ele

cetățenii Cetății Eterne ce-și reclamă nu numai drepturi, ci își îndeplinesc și obligațiile de cetățeni: „...*matroanele au fost acelea care au adus aurul în piața publică ... văduvele au venit în sprijinul visteriei statului...*”¹⁰

Luxul era considerat de romanele epocii republicane o lege a compensației, față de lipsa lor de drepturi politice. Suprimarea acestui capriciu era o lovitură dată demnității lor, luxul fiind singurul domeniu unde ele puteau să se afirme liber: „...*ele nu pot avea parte de magistraturi, nici de preoții, nici de însemne, nici de decorații sau trofee de război, găteala, podoabele și dichisul, acestea sunt distincțiile femeilor, cu acestea se bucură și cu acestea se fălesc...*”¹¹

Răzvrătirea lor are așadar cauze sociale destul de complexe. Inegalitatea socială, statuată prin lege, trebuia să fie îndulcită de același instrument. Determinarea lor este demnă de admirat, dovedind o solidaritate demnă de femeile secolului XIX prin capacitatea lor de convingere: „...*asaltau porțile tribunilor care se opuneau la moțiunea colegilor lor și nu se depărtau de acolo, până nu-i atrăgeau de partea lor.*”¹²

Ab Urbe Condita reprezintă prin portretele feminine descrise, o importantă frescă a femeilor în istoria romanilor. Ele sunt acei actori sociali, care vorbesc în șoaptă sau răstit. Oficial lipsite de drepturi, neoficial catalizatorul intereselor politice, femeile se dovedesc eroine simbol, cetățeni, mame ideale, curtezane, victime, luptătoare, fiind la fel de combative ca și militarii romani, războiul lor ducându-se pe tărâmul politicii.

NOTE

¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita (De la Fundarea Romei)*. Traducere, tabel cronologic și note de Paul Popescu Găleşanu, Cuvânt introductiv de A. Marinescu-Nour, vol. I, București, Editura Minerva, 1976, p. 368.

² *Idem*, vol. II, p. 347.

³ *Ibidem*, p. 348.

⁴ *Ibidem*, p. 348.

⁵ *Ibidem*, p. 348.

⁶ *Ibidem*, p. 350.

⁷ *Ibidem*, p. 350.

⁸ *Ibidem*, p. 351.

⁹ *Ibidem*, p. 353.

¹⁰ *Ibidem*, p. 355.

¹¹ *Ibidem*, p. 369.

¹² *Ibidem*, p. 370.

BIBLIOGRAFIE

Cizek, Eugen, *Istoria Literaturii Latine*, vol. I, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Grupul Editorial Corint, 2003.

Grimal, Pierre, *Literatura Latină*, Traducere de Mariana și Liviu Franga. Note suplimentare și cuvânt înainte de Liviu Franga. Medalion

biografic Pierre Grimal de Eugen Cizek, București, Editura Teora, 1997.

Livius, Titus, *Ab Urbe Condita (De la Fundarea Romei)*, Traducere, tabel cronologic și note de Paul Popescu Găleşanu, Cuvânt introductiv de A. Marinescu-Nour, vol. I, II, București, Editura Minerva, 1976.

RÉSUMÉ

Tite Live nous présente le type de la femme citoyen, une actrice sociale qui pouvait se mobiliser pour donner son avis. La femme romaine apparaît dans l'œuvre du grand historien latin pour une femme intéressée de la vie et la politique du château fort, précurseur des futures suffragettes de l'époque moderne.

Les filles de Mars savaient soutenir leurs intérêts, en organisant de véritables protestations quand leur liberté était limitée, prouvant une culture démocratique digne d'envier.

FEMEILE ÎN OPERA HORAȚIANĂ

Mădălina STRECHIE

Femeia a constituit, pentru majoritatea scriitorilor din epoca augustană și nu numai, un personaj foarte bine reprezentat. În acest studiu ne-am oprit la analiza operelor lui Horațiu datorită multitudinii personajelor feminine.

Horațiu (Quintus Horatius Flaccus 65-8 a.Chr.) vede femeile ca pe niște ființe gingașe, sensibile, pline de frumusețe, care impresionează tocmai prin fragilitatea și candoarea lor. Epitetele folosite de poet sunt sugestive, pentru a reda imaginea purității femeilor care pot mișca și zeii prin rugile lor:

„*frageda soție*“, „*mame care blastămă războiul*.“¹
„*coniugis immemor*“, „*bellaque matribus detestata*...“

„...*prin ce rugă,*
sfintele fecioare-or mișca pe Vesta
nepăsătoare.“²

„...*prece qua fatigent*
virgines sanctae minus audientem
carminam Vestam?“

Nici Horațiu nu rămâne indiferent la mortalitatea feminină, se pare că era un adevărat flagel, dacă ținem seama că nu puțini autori latini o amintesc. Marele poet prezintă acest eveniment destul de tragic, accentuând dramatismul evenimentului din societatea romană: „...*astăzi mistuie băieții, iar mâine pe fecioare*.“³

Horațiu este mult mai îngăduitor cu femeile și cu defectele lor. Se arată înțelegere față de slăbiciunile și duplicitatea feminină, pe care poetul o vede ca o parte din spiritul feminin. Toate acestea sunt parte integrantă din caracterul feminin, de aceea poetul nu atacă femeile pentru aceste însușiri caracteriale, din contră, demonstrează că tocmai aceste însușiri le accentuează farmecul:

„*cel care speră să fi mereu doar a lui*
Iubitoare nu știe
viclenele vânturi.“⁴

„*Qui semper vacuum, semper ambilem*
sperat, nescius aurae
fallacis.“

Relațiile se leagă, așa cum ne dezvăluie poetul, cu ocazia unor banchete private sau spectacole publice, unde, fără îndoială, femeile aveau

acces. Seducția este văzută ca o luptă ale cărei ostilități sunt conduse de femei, indiferent de vârstă sau rang social:

*„Eu unul nu cânt decât ușoarele ospete
și luptele pe care, cu unghia tăiată,
fecioarele voioase și galeșe le poartă
cu tinerii voioși.“⁵*

*„Nos conviviam, nos proelia virginum
sectis in iuvenes unguibus acrim
cantamus, vacui sive quid urimur,
non praeter solitum leves.“*

Adjectivul *galeșe* ne poate trimite la originea femeilor prezentate, ele putând fi de neam oriental, având rolul de amuzament al convivilor la ospetele pe care le cântă poetul, putând fi și sclave.

Aventurile de dragoste ale militarilor nu scapă vigilenței poetului, care le descrie amănunțit și în același timp sugestiv. Dragostea învinge și cei mai buni militari, care cad răpuși de săgețile lui Amor, deși ei înșiși erau cei mai buni săgetari (considerați lunetiștii lumii antice). În lupta cu dragostea, femeia poate învinge și pe cel mai bun militar:

*„Te jur însă pe toți zeii, te jur Lidio, să-mi spui
de ce cauți cu iubirea pe Sybaris să-l răpui*

.....
el ce fusese-o dată mult ilustru săgetar.“⁶

*„Lydia, dic, per omenes
te deos oro, Sybarin cur properes amando
perdere, cur apricum
oderit campum, patiens pulveris atque solis,*

.....
bracchia, saepe disco“

Poetul definește rolul femeii în societatea romană ca o bucurie a vieții, ea dă de fapt farmecul acestei vieți. De aceea el încurajează relațiile dintre tineri, pentru că femeile îi pot face mai buni:

*„ ...- Acum
e timp de câmp, de piețe, șoapte
line spre noapte la ceasu-n care
v-ați înțeles; acuma și râsul drag
pe fata-ascunsă-n tainicul colț trădând.“⁷*

*„ ...Nunc et campus et areae
lenesque sub noctem susurri
composita repetantur hora;
nunc et latentis proditor intimo
gratus puellae risus ab angulo“*

Multe nume se repetă în opera poetului, cum ar fi Leuconoe, cu care se pare că poetul a avut o relație amoroasă. Lidia este încă un nume care se repetă și asupra căreia se oprește, descriind-o ca o adevărată divă, întruchipare a seducției și farmecului feminin. Această femeie se distinge în toate ipostazele și datorită unei frumuseți izbitoare, provocând pasiuni incendiare, cu toate că era, probabil, de origine umilă:

*„...vai umerele-ți de zăpadă,
cât sufăr că le-ai dat orgiei pradă,
și că iubitul, scos din minți,
mușcat-a buzele-ți, cu tineri dinți.*

.....
*căroră cearta nu le curmă
iubirea până-n ziua cea din urmă. “⁸
„Uror, seu tibi candidos
Turparunt umeros immodicae mero
Rixae sive puer furens
Impressit memorem dente labris notam.*

.....
*divulsus querimoniis
suprema citius solvet amor die. “*

Frumusețea este o calitate ereditară a femeilor romane, iar fiicele moștenesc frumusețea mamelor, de asemenea și stilul lor de viață:

*„O, copilă mai frumoasă decât mult frumoasa-ți mamă, “⁹
„O matre pulchra filia pulchrior, “*

Gelozia era o problemă cu care se confruntau femeile romane descrise de către Horațiu, iscată datorită frumuseții lor ea putând să degenereze în violență fizică:

*„gelos n-ai să te temi că vânjosu-i braț,
spre tine, fată slabă, s-o năpusti... “¹⁰
„suspecta Cyrum, ne male dispari
incontinentes iniiciat protervum “*

Se pare că multe femei din societatea romană sufereau de pe urma violenței casnice, din moment ce poetul se ocupă de acest subiect.

Prin seducție, femeile deveneau stăpânele bărbaților, nici poetul nu face excepție de la regulă și cade răpus de o pasiune pentru Gliceria (nume roman), pentru care face o adevărată obsesie, creația sa având din această cauză o singură eroină, pe adorata Gliceria, care îl atrage prin neprevăzutul ei și misterul pe care îl sugerează acestuia:

*„Mă mistuie a Gliceriei-nfățișare,
ca marmura de Paros, mai frumoasă
mă mistuie plăcuta-i desfrânare,*

căutătura ei primejdioasă. “¹¹
„Urit me Glyceriae nitor
Splendentis Pario marmore purius,
Urit grata protervitas
Et vultus nimium lubricus aspici.”

Cloe este un al personaj care se distinge în lirica horatiană, ea este simbolul fecioarei candidă, asemeni unei căprioare:

„Când de mine tu fugi, Cloe o ciută pari”¹²
„Vitas inuleo me similis, Chloë,”

Ordinele privilegiate ale Romei aveau drept obiect de amuzament sclave precum Lycoris „*cea cu ochiul blând*” sau Myrtale „*liberta, ea mă chinuia*”, Damalis, fidelă iubitului ei asemeni unei plante agățătoare, este dorită de bărbați tocmai pentru fidelitatea sa:

„[Pe Damalis cu toții o să-și lipească ochii
aprinși, dar de iubitul ei nou nu s-o lăsa
desprinsă-mbrățișându-l mai strâns ca iedera.]”¹³

„Omnes in Damalium putres
deponent oculos nec Damalis novo
divelletur adultero
lascivis hederis ambitiosior.”

În lumea romană existau multe relații între sclavi și stăpâni, între peregrini și cetățenii romani. În opera poetului găsim o varietate de nume feminine care trădează origini etnice diferite. Phylis era „*bălaie*”, Lalage era o femeie capricioasă și pretențioasă care își alege cu greutate un soț, Barina era o *clarissima femina*, fără scrupule morale, având diferite aventuri cu sclavii săi, demonstrând că atât stăpânii, dar și stăpânele, aveau relații extraconjugale cu sclavii lor:

„Tot ce-i tânăr azi pentru tine crește,
Cresc noi sclavi, când încă cei vechi stăpâna
lor nelegiuită nu vor s-o lase,
cum spun adesea;”¹⁴

„Adde quod pubes tibi crescit omnis,
servitus crescit nova nec priores
impiae tectum dominae relinquunt,
saepe minati;”

Banchetele erau foarte la modă în cercurile feminine. Ele erau tot timpul prezente la sindrofiile și ospetele saloanelor celebre ale Romei, în care se putea observa o întreagă listă a provinciilor romane, unde locul de frunte îl dețineau provinciile grecești. Moda era influențată mai ales de femeile din Orient; astfel, o anume „*Lyde cea veselă*”, care își purta părul „*înodat ca o spartană*”, era un model de eleganță sofisticată, care impresiona.

Femeile romane de gintă latină sunt mai rare în descrierile acuzatoare. Din contră, ele sunt reprezentate ca niște femei fidele și demne de poporul lor. Ele își iubesc soții și sunt credincioase valorilor morale romane:

*„Muza mea mă-ndeamnă însă de Licymnia-ndrăgită
să cânt, a iubitei tale voce dulce măiestrită,
inima ei credincioasă, ochii cei focoși, vioi,
și statornica iubire ce vă leagă pe amândoi,“¹⁵
„me dulce dominae Musa Licymniae
cantus, me voluit dicere lucidum
fulgentes oculos et bene mutuis
fidum pectus amoribus,“*

Cauzele degradării și pervertirii morale în întreaga societate romană sunt reprezentate de obiceiurile împrumutate de la populațiile cucerite, mai cu seamă din Orient. Dansurile orientale duc către adulterul femeilor romane în concepția poetului, la care se adaugă banchetele și societatea:

*„Fecioara, de mărit abia, învață cu mult drag
lascivul danț ionian și foarte o atrag
a voluptății arte ce îi dau porniri stricate
chiar de la sânul mamei ei și poftă vinovate
la chefuri cu bărbatul ei, apoi, își va dori
mai juni ibovnici în curând și nu se va feri
să dea aleșilor pe rând plăceri adulterine.“¹⁶
„Motus doceri gudet Ionicos
matura virgo et fingitur artibus
iam nunc et incestos amores
de tenero mediatur ungui,“*

Matroanele sunt și ele prezente în opera poetului latin, în ipostaze mai bune sau mai puțin bune. De pildă, aflăm despre Asteria că dă „avuții“ iubitului ei, Lycia are probleme cu un soț violent, „bărbat sălbatic“, ceea ce demonstrează încă o dată că exista violență domestică în familiile romane. Alte matroane se dedau la vicii precum băutura, cum este cazul Chlorei, pe care poetul o îndeamnă să pună capăt:

*„căci, bătrână cum ești, lira nu-ți mai este potrivită
nici cununile de roze în culoare purpurei
și nici buțile pe care pân'la drojdie le bei.“¹⁷
„non citharae decent
nec flos purpureus roasae
nec poti vetulam faece tenus cadi.“*

Horățiu a descris magistral idealul roman al femeii, care în mentalul colectiv roman era următorul: *lanam fecit, pueros dilexit, domum servavit*

(să toarcă lâna, să crească fii și fiicele, să se îngrijească de casă – trad. n.)

Versurile horatiene sunt:

*„iar o femeie bună dacă-ar îngriji
de casă și de pruncii dragi,*

*ca o Sabină sau o soție de Apul*¹⁸

*„quod si pudica mulier in partem iuuet
domum atque dulces liberos,
Sabina qualis aut perusta solibus
Pernicis uxor Apuli,“*

Din opera horatiană aflăm informații despre femeile care se ocupau cu diverse practici vrăjitorești. Poetul reușește să le facă un tablou plin de culoare, insistând asupra unor fapte de-ale lor, și mai ales ce rol aveau ele în cadrul societății romane. Femeile acestea sunt crude, mârșave, tocmai pentru că au o mare influență psihologică prin practicile lor: „*Canidia cea crudă*“; „*Veia, Sagana, babe mârșave...!* (Satira a VIII-a)

Femeile din opera poetului nu sunt scutite de analize atente și detaliate, care să le prezinte realist. Curtezanele se deosebesc prin ținuta vestimentară, destul de sumară, ceea ce trădează și îndeletnicirea lor; matroanele, din contră, sunt femeile distinse, cu o ținută potrivită rangului lor și care le distinge în societatea romană atât de pestriță:

*„Ce braț! Ce umblet sprinten, Dar vai: „Ce șold uscat,
Nas lung, picioare strâmbe și pieptul leșinat!“
Matroana ce arată? Obrazul, fruntea, ochii,
Iar restul și-l ferește sub faldurile rochii*

.....
*O stolă cu lungi poale pământul atingând
Și-o mantie pe umeri tot trupul îmbrăcînd.*¹⁹

*„O crus, o braccia!; verum
depugis, nasuta, brevis latere ac pede longo est.
Matronae praeter faciem nil cernere possis,
Cetera ni Catia est, demissa veste tegentis.*

.....
*ad talos stola demissa et circumdata palla,
plurrima quae invideant pure apparere tibi rem.*“

Prin aceste versuri, poetul ne oferă informații și despre vestimentația femeilor romane, care avea trei piese dominante: stola, rochia (un fel de togă) și mantia.

Reușita căsniciilor are o rețetă pe care poetul o descrie în versurile sale, și anume parteneriatul consorțiilor în viața de familie și respectarea de ambii soți a jurămintelor și cutumelor:

„Soției legiuite fi credincios, nu cere
Plăcerile iubirii femeii adultere:”²⁰

„...A turpi meretricis amore cum deterreret:”

Horățiu face și un profil psihologic al femeilor romane, accentuând acele trăsături psihice, niște trăsături de caracter, cum ar fi: înclinația spre minciună, înșelătorie, infidelitate, curiozitate, timiditate, cinste, fidelitate etc.

Femeile văzute de marele poet nu sunt diferite de femeile de azi. Sunt, alături de bărbații romani, niște actori sociali ai Romei Antice, pentru că ele dețin averi, fac afaceri, politică, țeș intrigi, iubesc, urăsc, înșeală, sunt credincioase, sunt pedante și în pas cu moda, fiecare avea locul și puterea sa în societatea romană:

„...precum o curtezană e departe de o doamnă...”²¹

„Ut matrona meretrici dispar erit atque”

Prin poziția lor pe scara ierarhiei sociale romane, vedem stratificarea întregii societăți romane, formată din: cetățeni romani, peregrină, plebei, liberi, sclavi.

NOTE

¹ Horățiu, *Opera Omnia*, vol. I, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Ediție critică, Stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode. Epode. Carmen Saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980, p. 73.

² *Ibidem*, p. 75.

³ *Ibidem*, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 81.

⁵ *Ibidem*, p. 83.

⁶ *Ibidem*, p. 85-87.

⁷ *Ibidem*, p. 89.

⁸ *Ibidem*, p. 95-97.

⁹ *Ibidem*, p. 101.

¹⁰ *Ibidem*, p. 103.

¹¹ *Ibidem*, p. 107.

¹² *Ibidem*, p. 111.

¹³ *Ibidem*, p. 133.

¹⁴ *Ibidem*, p. 153.

¹⁵ *Ibidem*, p. 161.

¹⁶ *Ibidem*, p. 201.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 217-219.

¹⁸ *Ibidem*, p. 297 (*Epodon liber. Epode*).

¹⁹ Idem, *Sermonum. Satire. Epistole. Arta poetică*. Ediție critică, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, vol. II, *Satire* traducere de Al. Hodoș și Th. Măinescu, București, Editura Univers, 1980, p. 21.

²⁰ *Ibidem*, p. 43.

²¹ *Ibidem*, p. 257 (*Epistularum liber. Epistole*).

BIBLIOGRAFIE

- Cizek, Eugen, *Istoria Literaturii Latine*, vol. I, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Grupul Editorial Corint, 2003.
- Grimal, Pierre, *Literatura Latină*, Traducere de Mariana și Liviu Franga. Note suplimentare și cuvânt înainte de Liviu Franga. Medalion biografic Pierre Grimal de Eugen Cizek, București, Editura Teora, 1997.
- Horățiu, *Opera omnia*, vol. I, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Ediție critică, stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode. Epode. Carmen Saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980.
- Idem, *Sermonum. Satire. Epistole. Arta poetică*, vol. II, Ediție critică, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, *Satire*, traducere de Al. Hodoș și Th. Măinescu, București, Editura Univers, 1980.
- Idem, *Ode. Epode. Cântecele secular. Satire. Epistole. Arta poetică*, Traduceri de Const. I. Niculescu, D.C Olănescu și Ion Acsan, Selecție, prefață și note de Ion Acsan, București, Editura Mondero, 2007.

RÉSUMÉ

Dans son œuvre, Horace nous présente de nombreux types féminins, aux différents âges, rangs sociaux et problèmes de santé. Il s'érige en protecteur des femmes, étant impressionné par leur délicatesse et fragilité. Les épithètes horatiennes sont pleines d'un certain respect et considération, *sine ira et studio*, car, à son avis, les femmes sont prédestinées à l'amour.

L'œuvre horatienne représente un véritable document historique des relations interhumaines du Rome Antique.

ASPECTE LINGVISTICE ȘI JURIDICE ALE SUCCESIUNII TESTAMENTARE *SUCCESSIO EX TESTAMENTO*

Elena-Veronica ȘTEFAN

În numărul anterior al acestei reviste am publicat un articol despre aspectele lingvistice și juridice cu privire la succesiunea legală – *successio ab intestato*. Pentru a avea o privire de ansamblu asupra acestei instituții juridice, în articolul de față vom expune aspectele lingvistice și juridice pe care le presupune succesiunea testamentară – *successio ex testamento*, precum și o comparație a reglementării juridice între dreptul roman și dreptul românesc actual în materia succesiunii testamentare.

A. Aspecte lingvistice

Mai întâi vom reaminti sensurile și familia lexicală a termenului *successiune*, apoi vom prezenta sfera semantică a termenului *testament*.

Termenul *successiune* provine din latinescul *successiō*, *-ōnis* f., un substantiv de declinare a III-a imparisilabică ce avea următoarele sensuri:

1. succedare;
2. succesiune, urmare, înlocuire;
3. moștenire: *iura successionum* TAC. drepturi transmise prin moștenire;
4. (oc.) rezultat, urmare AUG¹.

Din aceeași familie lexicală mai fac parte și termenii:

- *successor*, *-ōris* m. = succesori, înlocuitori, urmași, moștenitori CIC și OV.;
- *successōrius* (3) adj. (judic.) = succesoral DIG.;
- *succēdāneus*, *i* m. = înlocuitor;
- *succēdāneus* (*succīdāneus*) (3) adj. = înlocuitor;
- *succēdō*, *ēre*, *cessī*, *cessum* vi și (rar) vt. = a veni în locul, a înlocui; (fig.) a veni în locul cuiva (într-o funcție), a urma (înlocuind): *~alicui* CAES. a urma cuiva, *~in locum cuiquam heres* CIC. a veni ca moștenitor în locul cuiva².

În limba română substantivul *successiune* are următoarele înțelesuri:

1. mod în care se succedă ființe, obiecte etc.; (concr.) șir de persoane, de lucruri, de fapte care se succedă într-o anumită ordine; serie, rând, înșiruire;
2. faptul de a prelua funcția sau bunurile cuiva prin moștenire; (concr.) funcție sau bun moștenit de cineva; moștenire; Expr. A (se) deschide o succesiune = a (se) începe formalitățile pentru atribuirea unei moșteniri³.

Familia de cuvinte mai cuprinde următorii termeni:

- *successor, -oare* s.m. și f. = 1. persoană care urmează în locul alteia (într-o funcție, într-o demnitate); 2. (jur.) persoană care dobândește drepturi și obligații de la o altă persoană; moștenitor;
- *successoral, -ă* adj. = care ține de succesiune; privitor la succesiune;
- *successibil, -ă* adj. = (în sintagma) *grad successibil* = grad de rudenie care dă drept la moștenire;
- *successibilitate* s.f. = drept de a moșteni; ordine de succesiune;
- *succeda* vb. = 1. a urma imediat după altcineva sau după altceva (în spațiu, în timp); a prelua funcția sau bunurile cuiva prin succesiune; a moșteni⁴.

Termenul *testament* provine din latinescul *testamentum, -i* n., un substantiv de declinare a II-a, ce avea următoarele sensuri:

1. testament ~ *obsignare* CIC. a semna (ca martor) și a-și pune pecetea pe un testament, *testamenti factionem habere* CIC. a avea capacitatea juridică de a testa, ~ *resignare* HOR. a deschide testamentul, ~ *mutare* CIC. a schimba dispozițiile testamentului, ~ *rumpere* CIC. a anula testamentul, ~ *subicere* sau *supponere* CIC. a substitui un testament (punând la loc altul, falsificat), *ex testamento* CIC. conform testamentului;
2. Vechiul și Noul Testament, *Vetus et Novum Testamentum* ECCL.⁵

Din aceeași familie lexicală mai fac parte și termenii:

- *testamentarius* (3) adj. = testamentar;
- *testamentarius, ii* m. = a. falsificator de testamente sau subscriitor de testamente false CIC.; b. (tard.) redactor de testament DIO.;
- *testatō* abl.n. cu sens de adv. = după facerea testamentului DIG.;
- *testator, -ōris* m. = testator SUET.;
- *testatrix, -icis* f. = testatoare DIG.;
- *testor, āri, ātus sum* vt. dep. = a-și face testament, a testa.⁶

În limba română substantivul *testament* are următoarele înțelesuri:

1. act juridic unilateral, revocabil cât timp testatorul este în viață, prin care cineva își exprimă dorințele ce urmează a-i fi împlinite după moarte, mai cu seamă în legătură cu transmiterea averii sale. *Testament olograf* = testament scris în întregime, datat și semnat de testator. *Testament autentic* = testament întocmit de către un funcționar de stat, cu formalitățile cerute de lege.
2. (În sintagmele) *Vechiul Testament* = parte a Bibliei cuprinzând textele referitoare la credințele religioase și la viața poporului evreu (până la nașterea lui Cristos). *Noul Testament* = parte a Bibliei cuprinzând Evangheliile și alte scrieri religioase (de după nașterea lui Cristos).⁷

Familia de cuvinte mai cuprinde următorii termeni:

- *testa* vb. = a da dispoziții prin testament cu privire la transmiterea unor bunuri materiale; a lăsa ceva prin testament;
- *testare* s.f. = acțiunea de a testa și rezultatul ei;

- *testamentar*, -ă adj. = privitor la un testament, care este prevăzut într-un testament sau rezultă dintr-un testament;
- *testator*, -oare s.m. și f. = persoană care a făcut un testament, care a testat.⁸

B. Aspecte juridice

1. Definiția testamentului

a. În dreptul roman, jurisconsultul Ulpian a dat testamentului o definiție cu caracter general:

Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio in id solemniter factum ut post mortem nostram valeat –

„Testamentul este manifestarea în cadrul legii a voinței noastre, făcut în mod solemn pentru a produce efecte după moarte“⁹.

b. În dreptul românesc, testamentul este definit în art. 802 din Codul civil: „Testamentul este un act revocabil prin care testatorul dispune, pentru timpul încetării sale din viață, de tot sau parte din avutul său.“¹⁰

2. Caracterele testamentului

a. În dreptul roman:

- era un act *iuris civilis*, fiind accesibil numai cetățenilor romani;
- era un act esențialmente personal, nefiind posibil ca voința testatorului să se manifeste prin intermediul altei persoane;
- era un act formal, presupunând respectarea *ad validitatem* a anumitor forme prevăzute de lege;
- era un act juridic unilateral, fiind suficientă pentru valabilitatea sa numai manifestarea de voință a testatorului;
- era un act *mortis causa* în sensul că efectele juridice se produceau numai după moartea testatorului;
- era un act revocabil, testatorul putând oricând să-și schimbe intenția, de exemplu, prin redactarea unui nou testament.¹¹

b. În dreptul românesc:

- este un act *mortis causa* în sensul că efectele juridice se produc numai după moartea testatorului (art. 651 C.civ.);
- este un act cu caracter universal, întrucât are ca obiect patrimoniul defunctului privit ca o totalitate de drepturi și obligații, deci ca o universalitate juridică;
- este un act cu caracter unitar în sensul că patrimoniul defunctului constituie o singură masă de bunuri care se transmite în întregul ei și după aceleași norme fără deosebire între bunurile succesoriale după natura sau originea lor;
- este un act cu caracter indivizibil în sensul că patrimoniul defunctului nu poate fi împărțit prin mai multe astfel de acte;

– prin definiție, este un act revocabil, testatorul putând oricând să-și schimbe intenția (art. 802 C. civ.).

3. Forme de testament

a. În dreptul roman:

– *testamentum calatis comitiis* (prin convocarea adunării) este cel mai vechi testament roman, anterior Legii celor XII Table, se făcea sub forma unei legi *curiate*, adică a unei legi votate de *comitia calata* (adunarea convocată). Testamentul se putea face numai la 24 martie și 24 mai, adică atunci când se întrunea *comitia calata*, la convocarea lui *pontifex maximus*. Legea celor XII Table a consacrat principiul libertății de a testa;

– *testamentum in procinctu* (în fața armatei gata de luptă sau în apropierea luptei) era accesibil atât patricienilor (precum cel *calatis comitiis*) cât și plebeilor (din rândul militarilor, fie înainte de a intra în luptă fie în vreme de război);

– *testamentum per aes et libram* (prin aramă și balanță) a cunoscut trei forme: *mancipatio familiae*, *per aes et libram* public și *per aes et libram* secret. *Mancipatio familiae* reprezenta o vânzare fictivă a patrimoniului întrucât testatorul transmitea patrimoniul său prin intermediul mancipațiunii unei persoane de încredere denumită *emptor familiae* (cumpărătorul averii) în schimbul unui preț fictiv (*nummo uno*). *Emptor familiae* devenea proprietarul patrimoniului, dar practic el era numai un executor testamentar, după ce avea loc mancipațiunea, printr-un pact de fiducie promitea că după moartea testatorului să transmită bunurile persoanelor indicate. Deoarece pactele fiduciare nu erau sancționate, testatorul se baza pe buna-credință a lui *emptor familiae*, care de obicei era un prieten. Celelalte două forme, public și secret, au constituit o perfecționare a formei *mancipatio familiae* deoarece *emptor familiae* nu mai devine proprietarul bunurilor mancipate, rolul său limitându-se la sarcina de a transmite patrimoniul adevăraților moștenitori în conformitate cu voința exprimată de testator¹².

„*Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est cum belli causa arma sumebant; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. Alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelio exituri. Accessit deinde tertium genus testamenti, quod per aes et libram agitur. Qui neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat, eumque rogabat quid cuique post mortem suam dari vellet. Quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem*

*abierunt; hoc vero solum, quod per aes et libram fit, in usu retendum est. Sane nunc aliter ordinatur, quam olim solebat. Namque olim familiae emptor, id est qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum obtinebat, et ob id ei mandabat testator quid cuique post mortem suam dari vellet; nunc vero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur, alius dicis gratia propter veteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur.*¹³

– *testamentum nuncupatio heredis* (testamentul nuncupativ) se făcea oral, indicându-se numele moștenitorilor, în prezența a șapte martori;
– *testamentum praetorium* (testamentul pretorian) se întocmea în formă scrisă și purta pecețile a șapte martori;
– *testamentum militis* (testamentul militar), întocmit de soldat, nu presupunea o anumită formă, singura condiție era ca voința testatorului să fie clar exprimată.¹⁴

Alte forme de testament au apărut în epoca postclasică:

– *testamentum tripertitum* trebuia redactat în fața unui notar, denumirea se justifică prin faptul că un astfel de testament cuprindea trei feluri de norme: de drept civil, de drept pretorian și prevăzute de constituțiile imperiale; în timpul lui Iustinian s-a numit *testamentum solemne*, fiind modalitatea obișnuită de întocmire a unui testament;
– *testamentum parentis inter liberos* (testamentul părinților în favoarea copiilor) a apărut în timpul împăratului Constantin;
– *testamentum tempore pestis conditum* era testamentul întocmit în timpul unei calamități și nu necesita condiții speciale de formă;
– *testamentum ruri conditum* (testamentul rural);
– *testamentum per holographam scripturam* (testamentul olograf);
– *testamentum apud acta conditum* era testamentul în care declarația testatorului trebuia înscrisă într-un registru de către funcționarii publici sau de către magistrații oficiali;
– *testamentum principi oblatum* era testamentul în care declarația testatorului trebuia efectuată la cancelaria imperială și conservată într-o arhivă publică.¹⁵

b. în dreptul românesc:

– *testamentul olograf* trebuie scris în întregime, datat și semnat de mâna testatorului (art. 859 C.civ);
– *testamentul autentic* trebuie înscris la judecătoria competentă (art. 860 C. civ.);
– *testamentul mistic sau secret* trebuie semnat de către testator, care îl va înscrie la judecătoria competentă, care va face actul de subscripție (art. 864 C. civ), iar cei care sunt analfabeți sau nu pot citi ori scrie nu pot face testament în formă mistică (art. 865).

Există și unele testamente speciale:

- *testamentul militarilor și al indivizilor întrebuințați în armată* trebuie făcut în prezența unui cap de batalion sau de escadron, sau în prezența oricărui alt ofițer superior, asistat de doi martori, sau în prezența a doi comisari de război sau în prezența unuia din comisari asistat de doi martori (art. 868 C. civ.); sunt asemenea, dacă testatorul este bolnav sau rănit, valabil făcute în prezența capului ofițerului de sănătate asistat de comandantul militar, însărcinat cu poliția ospiciului (art. 869 C. civ.);
- *testamentul făcut într-un loc care este scos din comunicație din cauza ciumei sau altei boli contagioase*, deci a unei epidemii, se poate face înaintea unui membru al consiliului municipal, asistat de doi martori (art. 872 C. civ.);
- *testamentul făcut pe mare în timp de voiaj* este valabil dacă este făcut în prezența ofițerului comandant al bastimentului, sau în lipsă-i în prezența celui cel înlocuiește după ordinea serviciului, însă și unul și altul asistați de ofițerul de administrație sau de locțiitorul acestuia (art. 874 C. civ.).

În dreptul roman de o importanță majoră erau atât facerea sau întocmirea (*factio*) testamentului cât și instituirea (*institutio*), respectiv substituirea (*substitutio*) de moștenitor:

- *testamenti factio* (facerea testamentului) reprezintă, sub aspect activ, capacitatea unei persoane de a-și întocmi un testament sau de a fi martoră la întocmirea unui testament, iar sub aspect pasiv, capacitatea unei persoane de a fi gratificată printr-un testament; *testamenti factio activa* avea orice cetățean roman *sui iuris*; erau lipsiți de această capacitate: alienații, impuberii, femeile (cu excepția vestalelor), sclavii (cu excepția sclavilor publici), surzii, muții etc.; *testamenti factio pasiva* trebuia să existe în momentul redactării testamentului, în momentul morții testatorului și în momentul dobândirii succesiunii. Nu aveau această capacitate peregrinii lipsiți de *commercium* și persoanele incerte (nenăscute)¹⁶;
- *heredis institutio* (instituirea de moștenitor), adică indicarea moștenitorului, trebuia să îndeplinească atât condiții de formă – să fie făcută în fruntea testamentului (condiție suprimată de Iustinian) și în termeni imperativi și solemnii (condiție suprimată de Constantin), cât și condiții de fond – să nu fie făcută sub termen și să fie universală, deci pentru întreg patrimoniul;¹⁷
- *substitutio heredis* (substituirea de moștenitor), adică instituirea unei persoane ca moștenitor în locul alteia; această substituie era de trei feluri: vulgară (*substitutio vulgaris*) constă din substituiea unui moștenitor în locul moștenitorului instituit; pupilară (*substitutio pupillaris*) constă în desemnarea unui moștenitor fiului impuber, dacă acesta ar muri înainte de a ajunge puber; cvasipupilară (*substitutio quasi pupillaris*) sau exemplară (*ad exemplum*) constă în numirea de către testator a unui moștenitor fiului său alienat.¹⁸

Acestea considerăm că reprezintă cele mai semnificative aspecte lingvistice și juridice referitoare la succesiunea testamentară; unele dintre acestea au fost avute în vedere și în momentul reglementării succesiunii testamentare în dreptul românesc prin Codul familiei și Codul civil.

NOTE

- ¹ Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2003, p. 1282.
- ² *Ibidem*.
- ³ *** *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, (coord.) Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 1036.
- ⁴ *Ibidem*.
- Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 1329.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ *** *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, (coord.) Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 1089.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ Sebastian Rădulețu, Lucian Săuleanu, *Dicționar de expresii juridice latine*, București, Editura Științifică, 1999, p. 275.
- ⁹ *** *Codul civil*, București, Editura C. H. Beck, 2006, p. 69.
- ¹⁰ Teodor Sâmbrian, *Drept roman*, Craiova, Editura Helios, 2001, pp. 187-188.
- ¹¹ *Ibidem*, pp. 188-189 și *** *Enciclopedia civilizației romane*, (coord.) Dumitru Tudor, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 736.
- ¹² Gaius, *Institutiones*, II, pp. 102-103.
- ¹³ Apud Teodor Sâmbrian, *Op. cit.*, p. 190.
- ¹⁴ *Ibidem*, pp. 190-191.
- ¹⁵ *Ibidem*, pp. 191-192.
- ¹⁶ *Ibidem*, pp. 192-193.
- ¹⁷ *Ibidem*, pp. 193-194.
- ¹⁸ *Ibidem*, pp. 193-194.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Codul civil*, București, Editura C. H. Beck, 2006.
- *** *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, (coord.) Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- *** *Enciclopedia civilizației romane*, (coord.) Dumitru Tudor, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Gaius, *Institutiones*, II, III.
- Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2003.
- Hanga, Vladimir, *Drept privat roman*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Lascu, N., *Manual de limba latină pentru învățământul superior*, Cluj, Litografia și Tipografia Învățământului, 1957.
- Molcuț, Emil, Oancea, Dumitru, *Drept roman*, București, Editura „Șansa“, 1993.

Aspecte lingvistice și juridice ale succesiunii testamentare *successio ex testamento*

Rădulețu, Sebastian, Săuleanu, Lucian, *Dicționar de expresii juridice latine*, București, Editura Științifică, 1999.

Sâmbrian, Teodor, *Drept roman*, Craiova, Editura Helios, 2001.

ABSTRACT

The present article is called *Juridical and Linguistical Aspects Regarding Testamentary Succession – Successio Ex Testamento* and holds terminological and juridical references concerning this type of succession: the definition of the testament, the characteristics of the testament, forms of testaments, the writing of the testament, heir establishment and substitution in Roman and modern Romanian Law, according to in force Civil Law juridical regulations.

ADJECTIVE INVARIABLE DE ORIGINE LATINĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Laura TRĂISTARU

Adjectivele neologice, de origine latină, și-au păstrat trăsăturile gramaticale ca unități variabile, ori invariabile. Româna a moștenit, atât adjective variabile (care au două sau mai multe forme flexionare), ca: *bun* (3) – *bonus, bona, bonum*; *subțire* (2) – *subtilis, subtile*; *drept* (3) – *directus, directe, directum*; *negru* (3) – *niger, nigra, nigrum*; *înalt* (3) – *altus, alte, altum*; *lung* (3) – *longus, longa, longum*; *mulți* (3) – *multi, multe, multa*; cât și adjective invariabile, cu o singură formă, indiferent de genul, numărul și cazul substantivului sau al substitutului acestuia cu care se acordă.

Cercetarea de față urmărește: 1) etimologia și 2) comportamentul morfologic al adjectivelor invariabile, a căror formă în limba română se termină în „-ce”.

Aici am avut în vedere compararea normei literare cu uzul real și pentru exemplificare am selectat formele adjectivale în cauză din limbajul presei actuale:

atro□**ce** < fr. it. *atroce*; lat. *atrox, -ocis*; cf. engl. *atrocious*, cu sensul de „crud, sângeros, cumplit”, „fioros, groaznic”, „insuportabil”, „dur, neînduplecat, aspru”.

„O crimă *atroce*, a fost pedepsită cu 18 ani închisoare.” (*Evenimentul. Regional de Moldova*, 06.02.2008, „O crimă *atroce* a fost pedepsită cu 18 ani închisoare”)

„Arafat condamnă «crimele *atroce*» și cere protecție internațională”. (*Curierul Național, Anul 9, nr. 4034, 21.05.2004, „Manifestanți palestinieni, secerați de proiectilele armatei israeliene la Rafah*”).

efica□**ce** < fr. it. *efficace*; lat. *efficax, -acis*; engl. *efficacious* cu sensul de „eficient, folositor, practic”, „care produce efectul neașteptat”; (despre lucruri) „eficace, care dă rezultat bun”; (despre persoane) „capabil, practic, energic”.

„Florile de soc, leac *eficace* în răceală și obezitate.” (*Evenimentul. Regional al Moldovei, 01.02.2008. „Florile de soc, leac eficace în răceală și obezitate*”)

„Solidaritatea a fost arma cea mai *eficace* împotriva comunismului.“ (*Cotidianul*, 12.02. 2008, „*Solidaritatea a fost arma cea mai eficace împotriva comunismului*“).

fero□**ce** < fr. *feroce*; it. *feroce*; lat. *ferox*, *-ocis*; engl. *ferocious* cu sensul de „crud, sălbatic, bestial, nemilos“; „nestăpănit, focos“; „mândru, orgolios“; „curajos, neînfricat, viteaz“.

„Încolțit din toate părțile la capătul a zece ani de șefia Cabinetului britanic, Tony Blair a răbufnit, marți, împotriva ziarelor care se comportă „ca niște bestii *feroce*“, care sfâșie în bucăți oamenii și reputațiile lor“. (*Gândul*, 13.06.2007, „*Tony Blair supărat pe mass-media «bestie feroce»*“)

„Masacru feroce în capitala irakiană“ (*ATAC*, 01.02.2008, „*Masacru feroce în capitala irakiană*“).

„Nu dragii mei, nu drama înghesuiei într-o lume strâmtă, înconjurați de semeni indiscreți, voraci și atroci, râvnind la bunurile noastre, ne paște în viitor! (*Observatorul*, 12.02.2008, „*Stiluri de viață – Stafia lui Malthus*“).

locva□**ce** < fr. *loquace*; it. *loquace*; lat. *loquax*, *-acis*; engl. *loquacious*, cu sensul de „vorbăreț, limbut“ și cu sens (livr.) „guraliv, vorbăreț“.

„Dezbaterea publică a fost confiscată de bătrâna doamnă prostia, ieșită lejer și *locvace* la plimbare, în costum de senator, de deputat sau de analist politic.“ (*Cotidianul*, 06.02.2008, „*Biblioteca pentru tonți*“).

„Am cunoscut mai mulți oameni – în străinătate, dar și în România – care preferă să comunice cu tine pe Messenger, și nu atunci când ești față în față cu ei. Când îi vezi, nu au mare lucru să-ți spună, dar pe chat sunt foarte activi și *locvace*.“ (*Dilema Veche*, Anul III, Nr. 144, 27.09.2006, „*Viitorul apropiat*“).

mo□**trice** < fr. *motrice* < abrev. din *locomotrice*; it. *motrice*, engl. *motive* cu sensul de „forță care produce o mișcare. „Acest adjectiv este o formă abreviată. Originea lui este latino-romanică, cu toate că etimologia lui trimite și spre o formă din engleză, legată semantic de abreviere.

„Acest tip de performanțe avea mare succes în rândul nobilimii franceze, pentru că îmbina pictura cu teatrul și muzica, dar mai ales pentru iluzia *motrice* a imaginilor lui Carmontelle, o experiență vizuală inedită pentru acea vreme.“ (*Cotidianul*, 01.02.2008, „*Cinematograful francez în epoca iluministă*“)

„Cercetătorii americani au descoperit o genă legată de sindromul Tourette, o afecțiune nervoasă caracterizată de dificultăți de coordonare *motrice*, potrivit unui studiu publicat în ultimul număr al revistei *Science*“. (*Evenimentul. Regional al Moldovei*, 01.02.2008, „A fost identificată o genă legată de sindromul Tourette“).

precoace < fr. *precoce*, it. *precoce*, lat. *praecox*, -*cocis*; engl. *precocious*, cu sensul (despre ființe) „dezvoltat fizic sau psihic înainte de vârsta normală“, „apărut, manifestat de timpuriu“; (despre plante) „care ajung la maturitate foarte devreme“; „timpuriu“; „văratice“, și cu sens (fig.) „prematur, precoce“.

„Un grup de cercetători belgieni și chinezi au pus la punct un test sanguin ce permite depistarea *precoce* a cancerului de ficat și diagnosticarea mult mai precisă a acestei boli.“ (*Gardianul*, 10.08.2007, Nr. 1578, „Test pentru depistarea precoce a cancerului de ficat“).

propice < fr. *propice*; it. *propizio*; lat. *propitius*; engl. *propitious* cu sensul de „favorabil, prielnic“, „potrivit, binevoitor“.

„De ce Terra n-a sfârșit și ea ca surata Marte, ostilă vieții și cu o atmosferă care nu va fi prea curând *propice* vieții?“ (*Jurnalul Național*, 03.10.2007, „Circuitul oxigenului, secretul pământului“)

„Vara, anotimpul *propice* pentru tratament balnear.“ (*Evenimentul, Regional al Moldovei*, 01.02.2008, „Vara, anotimpul propice pentru tratamentul balnear“).

rapace < fr. *rapace*; lat. *rapax*, -*cis*; it. *rapace*, engl. *rapacious*; cu sensul de „răpitor“; „hrăpăreț, lacom“; în sens (livr.) „lacom, hrăpăreț, apucător“.

„Intrând în anturajul lui Gekko, tânărul învață să-și distrugă orice urmă de moralitate și să devină un afacerist *rapace* și lipsit de scrupule.“ (*Gardianul*, 14.01.2008, „Recomandări de weekend“)

„Președintele a observat marți seara, la reuniunea patronală de PNUD, că nu poate suplini indiferența primarilor, avocaților «*rapaci*», sistemului sanitar, dând telefoane personal în ministere pentru a rezolva problema oamenilor.“ (*Adevărul*, 12.02.2008, Ediție 5468, „Manea Mănescu s-a plâns Președintelui României că-l trage curentul pe sub uși“).

saga □ **ce** < fr. *sagace*, it. *sagace*, lat. *sagax*, -*ācis*; engl. *sagacious* cu sensul (livr.) de „pătrunzător, ager la minte“, „perspicace“, „cu miros ascuțit“ și (fig.) „ascuțit la minte, ager, isteț“.

„Dan Hatmanu este un observator *sagace* și plin de ironie al realității.“ (*Evenimentul, Regional al Moldovei, 06.12.2006, „Amintiri dintr-o viață“*)

„Pe acest fond, ca să nu se piardă nimic din liniile vreunei doctrine estetice scoase la suprafață de prisosința spiritului autohton tocmai în somnolența vreunui maestru, s-a ajuns, în unele spețe, la recuperarea heteroclitului minereu literar cu dictafonul sau, în cel mai nefericit caz, cu martori *sagaci*, pregătiți special și tiparnița dată în clocot să descrie, să întregească și ratifice evenimentul cu toată seriozitatea.“ (*Cronica Literară, 12.02.2008, „Laura Husti și sancțiunea fantasticului“*).

tena □ **ce** < fr. *tenace*, it. *tenace*, lat. *tenax*, -*ācis*, engl. *tenacious* cu sensul de „dârz, stăruitor, perseverent“, „dur, rezistent, tare“, „care prinde cu putere“, (fig.) „strâns la bani, păstrător, tenace, ferm“ (peior.) „îndărătnic, neînduplecat, îndârjit“.

„Blestemul *tenace* poate învinge corupția, ucigând șpaga.“ (*Gazeta de Sud, 11.10.2001, An 6, nr. 1981, „Blestemul tenace, drumul spre o tranziție lentă“*)

„Știau, parcă, faptul că paparazzi sunt omniprezenți, dar nu știau cât de *tenace* sunt aceștia, drept pentru care cei ai Cancan-ului tot au reușit să îl surprindă pe Tăriceanu ieșind din clădire.“ (*Femina, 12.02.2008, „Premierul Tăriceanu, înconjurat de bodyguarzi la controlul medical“*).

viva □ **ce** < fr., it. *vivace*, lat. *vivax*, -*ācis*, engl. *vivacious*, cu sensul de „vioi, ager, plin de viață“; adv. (muz.) „foarte repede“; „care trăiește mult, cu viață lungă“; (fig.) „mereu viu, care nu se trece“, „vioi, sprinten“.

„Performanța lui a fost autentică și *vivace*, iar contrastul dintre caracterele lui Take și Ianke a fost bine scos în evidență de regia spectacolului, acesta aparținând tot lui Amatto.“ (*Observatorul, 03.11.2004, „Curajul de a fi artist“*).

vora □ **ce** < fr. *vorace*; it. *vorace*, lat. *vorax*, -*ācis*, engl. *voracious* cu sensul de „care mănâncă cu lăcomie, mândăcios“; „care înghite tot, vorace, lacom“.

„Pe scaunele noastre, acolo, în întuneric am fremătat un pic de plăcere la ultimele secvențe din «Tăcerea mieilor». Hanibal Lecter, elastic, liber, aproape fredonând, se îndrepta, mai vorace, ca un aligator, spre nesuferitul doctor...” (Dilema veche, Anul IV, nr. 202, 22.12.2007, „Umbra din oglindă“)

„Nu dragii mei, nu drama înghesuiei într-o lume strâmtă, înconjurați de semeni indiscreți, voraci și atroci, râvnind la bunurile noastre, ne paște în viitor!” (Observatorul, 12 Feb 2008, „Stiluri de viață – Stafia lui Malthus“).

Statutul de adjective invariabile s-a păstrat și în limbile de circulație în care apar aceste adjective. Ele au forme grafice identice, dar pronunțarea lor diferă în funcție de limbă. Etimologia adjectivelor de origine latină confirmă faptul că formele românești sunt identice cu cele care există și cu limbile de circulație. De exemplu avem:

rom., it., fr.: atroce, motrice, rapace, sagace, tenace, vivace, vorace

fr., it: *efficace* (rom. *eficace*)

loquace (rom. *locvace*)

rom., it.: *feroce* (fr. *féroce*)

precoce (fr. *précoce*)

rom., fr.: *propice* (it. *propiz*)

Din punctul de vedere al formei acestor adjective invariabile, româna este mai apropiată de italiană, franceză. În ortografia limbii române, litera dublă a fost eliminată, iar secvența „qu” este redată prin grupul de litere „cv”: „efficace” în română devine *eficace* iar *loquace* devine *locvace*.

În concluzie, observăm că: 1. Formele adjectivelor invariabile, recomandate prin normă se respectă și în uz, în cea mai mare parte; 2. Unele adjective din clasa invariabilelor manifestă tendința de flexiune prin desinența de plural „-i”. În normă sunt admise aceste forme, restrictiv, numai pentru masculin, plural, nu și pentru feminin plural. În noul DOOM sunt recomandate ca literare formele adjectivelor: *locvace-locvaci*, *rapace-rapaci*, *vorace-voraci*, *sagace-sagaci*. 3. Prin desinența de masculin plural, adjectivele invariabile urmează o tendință de regularizare a formelor, specifică limbii române actuale.

Acest fapt arată că, în morfologia limbii române, prin formele preluate din latină, conservatorismul este o trăsătură care se menține.

BIBLIOGRAFIE

- NDN = Marcu, Florin, *Noul dicționar de neologisme*, București, EAR, 1997.
- Guțu = Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 2003.
- Robert = Le Nouveau Petit Robert, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, Dictionnaires Le Robert, 1993.
- Webster's = *Webster's Encyclopedia Unabridged Dictionary of the English Language*, New York/Avend, Gramercy Books, 1996.
- DOOM = Academia Română, *Doționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- *** *Dicționar român-italian*, București, Editura 100+ Grammar, 2002.
- Academia Română, *Gramatica limbii române I. Cuvântul*, București, EAR, 2005.
- Sala, Marius, *De la latină la română*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Toma, Ion, *Limba română contemporană. Fonetică-fonologie, lexicologie*, București, Editura Fundației România de mâine, 2000.

RÉSUMÉ

On y présente l'importance des adjectifs invariables d'origine latine qui ont été conservés dans la langue roumaine, qui ont résisté le long du temps et qui n'ont pas pu être remplacés avec d'autres formes.

EXEGI MONUMENTUM ÎN POEZIA RUSĂ

Adriana ULIU

Cele două limbi clasice – greaca și latina – au fost cunoscute inegal în vechea Rusie. Primele traduceri din greacă au fost cărțile religioase, începând cu Biblia, urmate de cele istorice, didactice și despre științele naturii. Cunoscători ai elinei erau cu precădere clericii și câțiva tâlmaci de la curtea Marelui cneaz al Kievului, capitala celui dintâi stat rus. Situația nu s-a schimbat prea mult nici în statul moscovit, deși cneazul Ivan al III-lea s-a căsătorit în 1472 cu Sofia Paleologos, nepoata împăratului bizantin.

Limba latină a fost și mai puțin răspândită, din cauze lesne de înțeles: asocierea ei cu Biserica de la Roma constituia un motiv suficient pentru a o considera, nici mai mult, nici mai puțin decât o erezie! Cronicile ne oferă însă câteva informații, din care aflăm că unii diplomați ruși cunoșteau și limba latină. Despre contemporanul țarului Ivan al IV-lea – cel Groaznic, (1533-1584), cneazul Andrei Kurbski se știe exact că învățase la maturitate și cu mare greutate „limba Romei“.

Apariția la Moscova în 1564 a primelor tipărituri, desigur religioase, și necesitatea traducerii a tot mai multor cărți de această factură impune studierea serioasă și organizată a limbilor greacă și latină, dar lucrurile se mișcă încet în Rusia medievală, recalitrantă la influențele culturii europene, mai ales a celei occidentale. Și totuși. În anul 1649 boierul Fiodor Rtișcev, un apropiat al țarului Alexei Mihailovici (tatăl lui Petru I), deschide pe banii săi, la Moscova la mănăstirea Andreevski prima școală teologică din Rusia, unde se predau limbile elină și latină. Faptul stârnise protestul păstrătorilor credinței pravoslavnice, dar școala a funcționat!

Centrul prin care limba latină va pătrunde tot mai mult în cultura religioasă rusă este orașul Kiev, datorită apropierii Ucrainei de Ducatul Livoniei și de Polonia (unite în 1569 la Lublin și cunoscute ulterior sub denumirea de Rzeczpospolita).

I se datorează mitropolitului Kievului Petru Movilă înființarea în 1631 a primei instituții de învățământ superior din Ucraina, și anume a Colegiului de pe lângă Lavra Pecerskaia, devenită, după unirea Ucrainei cu Rusia în 1654, școală superioară teologică pentru întreaga țară. Colegiul se va numi după 1701 Academia Movileană, după numele întemeietorului ei. Pentru cultura rusă, ucraineană și bielorusă importanța acestui for de învățământ a constat mai ales în *studierea limbii latine*. În această limbă erau predate

toate obiectele (în afară de Catehism și gramatica slavă), erau susținute examenele, iar elevii erau obligați să vorbească în latină atât în clasă, cât și în afara ei, pedepsiți fiind, dacă nu respectau această dispoziție.

La Moscova, curtea țarului Alexei Mihailovici (1629-1676) devenise „un centru cultural, unde conducătorul statului se înconjurase de poeți, pictori, traducători și alți creatori de talent care circulau între Kiev, Poloțk, Wilno și Moscova, răspândind totodată o nouă cultură, în care motivele laice nu mai erau ascunse în spatele temelor și subiectelor religioase. Printre acești cărturari îi putem numi pe Simeon Poloțki (bielorus), Karion Istomin și Sivestr Medvedev, originari din Kursk, Nicolae Spătarul (moldovean) sau Epifani Slavinețki, pe care țarul îl adusese de la Kiev. Una din primele lor preocupări a fost aceea de a oferi moscoviților manuale și dicționare de bună calitate, atât pentru limba rusă, cât și pentru limbile străine (*latina* și *greaca* – s.n.)“.¹

Simeon Poloțki se afla în fruntea unei școli susținute de stat, dar care funcționa pe lângă mănăstirea Zaikonospasski, unde erau pregătiți funcționari, elevii fiind recrutați din rândurile uricarilor ce slujeau pe lângă diferitele „ministere“. Aici se învăța nu numai matematica și gramatica rusă, dar și limba latină. Recunoscut la curte ca un om de mare cultură Poloțki a devenit mentorul copiilor țarului, frații vitregi ai lui Petru.

Momentul cel mai important al dezvoltării învățământului rus, laic și religios, și implicit al unei deschideri spre cultura europeană, îl reprezintă în 1687 înființarea la Moscova a Școlii slavo-greco-latine, numită ulterior Academie. Programele de studii au fost elaborate de frații Licoudis, cărturari greci veniți de la Constantinopol, dar inițiativa întemeierii ei i-a aparținut tot teologului luminat, poetul, publicistul, oratorul, dramaturgul și pedagogul Simeon Poloțki (1629-1680), absolvent al Academiei Movilene și al Colegiului polonez iezuit din Wilno (astăzi Vilnius, Lituania).

Opera lui S. Poloțki se înscrie în ceea ce istoria culturii ruse numește baroc, orientarea care aduce în literatura rusă „o Antichitate pe care sintezele posttridentiene o consilieră cu creștinismul. Motivele și figurile împrumutate din arsenalul mitologiei greco-latine pătrund, fără conflicte senzaționale, chiar în scrierile predominant religioase. Autorii cântecelor religioase uită autoritățile pe care le invocau în mod obișnuit și își așează producțiile sub protecția muzelor. Simbolul fundamental al creștinismului, crucea, poate fi acum asemuit în mod bizar cu... tridentul lui Neptun, Maica Precista poate deveni Diana, iar cupidonii și amorașii își fac loc în tratatele mistice, înlocuind simboluri aparent inamovibile“.²

Barocul rus a marcat, poate, în cel mai semnificativ mod, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul procesului de desprindere a beletristicii de

literatura religioasă, de laicizare a culturii ruse, pregătind astfel deschiderea spre modern din secolul următor.

În timpul domniei sale (1689-1725), țarul Petru I a mutat capitala Rusiei de la Moscova în nou construitul oraș Sankt-Petersburg, unde în anul 1725 a început să funcționeze Academia, instituție științifică și de învățământ, ce avea în componența ei și un liceu, iar din 1745 o universitate cu trei „cicluri“ de studii: matematică, fizică și științe umaniste. Planul de învățământ al acestui al treilea ciclu prevedea discipline ca: elocvența, studium antiquitatis, istorie antică și modernă, istoria literaturii, limbile latină și greacă ș.a.

În spiritul tradiției celor două școli superioare de la Kiev și Moscova, care aveau un caracter semilaic, semiteologic, unul din promotorii culturii latine în Rusia secolului al XVIII-lea, prieten și colaborator al lui Petru I, a fost episcopul de Novgorod Teofan Prokopovici (1681-1736), profesor și apoi rector al Academiei kieviene, vice-președinte al Sinodului, orator, publicist, dramaturg și poet, autor de lucrări de teoria literaturii. În *Poetica* și *Retorica* sa T. Prokopovici aduce nenumărate exemplificări din poezii latini Horațiu, Virgiliu sau Ovidiu. La baza cărții sale *De arte poetica* s-a aflat cursul cu același nume, ținut în limba latină, în anul 1705 studenților Academiei kieviene Convins de necesitatea cunoașterii culturii clasice T. Prokopovici a deschis în casa sa din Petersburg o școală particulară, în care studiului limbilor clasice, a istoriei vechi și a culturii romane i se acorda un loc principal.

În secolul al XVIII-lea receptarea culturii clasice este activ susținută de reprezentanții clasicismului rus, care impun prin creațiile lor figurile și legendele mitologiei și istoriei antice, atât în literatură – poezie și teatru, cât și în pictură, sculptură sau arhitectură.

Lui Antioh Cantemir (1709-1744), fiul domnitorului moldovean Dimitrie Cantemir, îi datorează literatura rusă primele traduceri din Horațiu (toate *Epistolele*, mai puțin ultima – *Către Pisoniu*) și din Anacreon. Cu ele începe lungul șir al traducerilor, adaptărilor și imitațiilor din poezia greco-latină în literatura rusă. Primind o excepțională pregătire clasică în familie, Antioh Cantemir și-a continuat studiile la Academia din Sankt-Petersburg (1726-1727), instituție cu care a colaborat pe tot parcursul scurtei sale vieți, inclusiv în perioada când a fost diplomat la Londra și Paris. Lui Cantemir, „ctitor al poeziei laice în literatura rusă”³, îi aparțin primele încercări de asimilare a odei în poezia rusă, iar contemporanul său V.K. Trediakovski (1703-1769) – traducător, filolog, profesor de elocință latină și rusă, poet – a fost cel care a introdus termenul de *odă* în universul literar rus.

Prin insistențele tenace ale lui M.V. Lomonosov pe lângă împărăteasa Elizaveta Petrovna (1741-1761), fiica lui Petru cel Mare, în anul 1755 a fost

înființată Universitatea din Moscova, care din 1940 poartă numele acestui savant. Multe din cursuri se țineau în limba latină, limbă în care se redactau lucrările științifice pentru editare sau publicare în reviste. Pe lângă universitatea moscovită, ca și pe lângă Academia petersburgheză funcționau licee, în care predarea limbilor clasice ocupa un loc foarte important.

Cunoașterea latinei și a elinei a dus și la sporirea numărului de traduceri, atât în domeniul beletristicii, cât și al istoriei și filosofiei. Petru I ordonase pur și simplu traducerea operelor lui Esop, Quintus Curtius, Epictet, Horațiu, Virgiliu, Homer. Împărăteasa Ecaterina a II-a (1762-1796) a alocat 5000 de ruble (o sumă considerabilă la acea vreme!) realizării de traduceri, din care majoritatea o reprezentau cele din limbile clasice.

Până la începutul secolului al XIX-lea latina rămâne limba academică în Rusia. Odată cu apariția celorlalte universități – Tartu, 1802, Kazan, 1804, Harkov, 1805, Varșovia, 1816, Petersburg, 1819, Kiev, 1834, Odessa, 1865 – interesul pentru filologia clasică devine tot mai intens și mai serios.

În liceele umaniste se studiau limbile clasice și mulți dintre scriitorii ruși, de la A.S. Pușkin și până la A.P. Cehov au primit în școală o foarte bună pregătire la aceste discipline, ceea ce explică interesul manifestat de reprezentanții literelor ruse pentru cultura și literatura latină pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

După 1917 limbile clasice au fost scoase din programele școlare sovietice, ele rămânând a fi studiate doar în puținele și micile secții de specialitate din universități sau la facultățile de drept, istorie, teologie, medicină.

Există o informație aproape anecdotică. Una din puținele intenții ale lui Stalin, niciodată transpuse în viață, a fost introducerea limbii latine în școala medie sovietică! De ce a dorit Stalin acest lucru, rămâne și astăzi o enigmă.

În prezent este vizibilă în Rusia revigorarea interesului pentru cultura clasică, pe care-l vom ilustra cu un singur exemplu: din anul 1990 la Moscova funcționează o editură particulară de profil, care se numește „Cabinetul greco-latin“, iar din 1993 această editură a deschis și un liceu clasic.

Cea dintâi traducere a odei lui Quintus Horatius Flaccus *Ad Melpomene* („*Exegi monumentum aere perenius*“) (*Carm.* III.30) în limba rusă îi aparține lui M.V.Lomonosov (1711-1765). Asemenea învățaților din Renaștere, Lomonosov, absolvent al Academiei slavo-greco-latine din Moscova, apoi student la Academia din Petersburg și la Universitatea din Marburg în domeniul științelor exacte, s-a ocupat nu numai de fizică, chimie, geologie, ci și de domeniul umanist. A redactat cea dintâi gramatică a limbii ruse, a elaborat normele limbii literare ruse și ale versificației ruse,

a fost un remarcabil poet, autor de ode. Contemporanii l-au numit „Pindarul rus“ sau „al nostru Malherbe“. Traducerea odei III.30 a fost publicată în anul 1748 la Petersburg în *Scurt îndrumar de retorică (Краткое руководство по красноречию)* ca exemplificare pentru entimemă. Cartea a fost reeditată de cel puțin trei ori în timpul vieții autorului.

Lomonosov respectă numărul de strofe al originalului, însă în loc de hexamtru folosește iambul în măsură de patru picioare, considerat de el corespunzător specificului limbii ruse. În dorința sa de a face cât mai accesibil mesajul textului latin, poetul rus a renunțat la câteva nume latine, mai puțin cunoscute cititorului rus. Astfel, în traducerea sa nu mai întâlnim numele zeiței latine Libitina și nici imaginea ritualului legat de cultul zeiței Vesta, greu de înțeles necunoscătorilor lumii antice. Poate de aceea Lomonosov înlocuiește numele Melpomenei cu mai cunoscuta lumii poetice rusești Muză. Nu apare în traducerea lui Lomonosov nici imaginea monumentului, înlocuită cu *semnul nemuririi (знак бессмертия)*, iar primele 2 strofe se termină cu punct, enjembementul original păstrându-se doar la strofa a treia.

Probabil, necunoașterea biografiei lui Horațiu l-a făcut pe traducător să considere toponomastica legată de locurile natale ale poetului latin ca fiind menționări ale unor zone geografice aflate la mare distanță unele de altele, unde se va ști de renumele său.

Încă din 1935 P.N. Berkov a remarcat dimensiunea autobiografică a acestei traduceri. Lomonosov, fiu de țăran din nordul Rusiei, ajuns pe cele mai înalte culmi ale științei ruse, se regăsea oarecum în destinul poetului latin. Poetul rus a avut și el un August și un Mecena în persoana împărătesei Elizaveta Petrovna, căreia în 1747 îi va dedica una din cele mai cunoscute ode ale clasicismului rus.

După 47 de ani, aproape de sfârșitul secolului al XVIII-lea, când clasicismului tardiv i se suprapune iluminismul, iar sentimentalismul își face loc cu un nou arsenal poetic, G.R. Derjavin (1743-1816), reformatorul odei clasiciste și cel care a adus în poezia rusă universul liricii intime, se adresează și el odei horațiene.

În istoria poeziei ruse această traducere este considerată o imitare (подражание), termen, care atunci și la începutul secolului al XIX-lea nu avea o semantică negativă. Era o posibilitate de a adapta un model, de a-l apropia spiritului național, de a-l face mai accesibil. Poate fi tradus mai exact în limba română cu sintagma „după Ovidiu“, de exemplu.

Derjavin nu știa limba latină. Versurile lui Horațiu le-a citit într-o traducere germană, iar transpunerea lor în rusă a făcut-o consultându-și prietenii cunoscători ai celor două limbi. În afară de oda III.30, poetul a tradus mai târziu și oda II.20 (*Către Mecena (Non usitata nec tenui*

ferar...), dându-i titlul *Lebăda* (1804), în care se regăsește aceeași idee a dăinuirii operei unui poet după dispariția sa.

Dacă Lomonosov a tradus oda lui Horațiu mai ales pentru a o folosi ca „material didactic“, fără a modifica esențial textul original, G.R. Derjavin pare a fi găsit în versurile poetului latin mai ales similitudinea cu destinul său poetic, dar și politic. Susținător al Ecaterinei a II-a, a îndeplinit câteva funcții oficiale importante, dar n-a devenit niciodată un poet de curte. În timpul domniei acestei împărătese, dar și a fiului ei, Pavel I, sau a nepotului ei, Alexandru I, a fost un înalt demnitar, dar întotdeauna pentru puțin timp, renunțând el sau renunțându-se la el, deoarece n-a acceptat niciodată compromisul.

Derjavin a fost un slujitor al Imperiului, a crezut în el, asemenea lui Horațiu și s-a crezut îndreptățit să-l servească și ca poet. Poate acest lucru motivează parte din intervențiile lui în textul horațian.

Spre deosebire de original poetul rus dă odei un titlu. În prima versiune a fost *Către Muză. După Horațiu*, în următoarea, rămasă definitivă (1795), poezia s-a numit *Monumentul*, titlu ce s-a încetățenit în practica multor traducători ruși ai odei.

Derjavin a inițiat și o altă tradiție în transpunerea acestor versuri în limba rusă, și anume, renunțarea la realitățile romane și localizarea lor prin transferul în universul rusec. Preluând, poate, greșeala lui Lomonosov, Derjavin nu s-a referit la locurile sale natale și a extins proiectarea slăvirii sale post mortem pe un spațiu continental, evocând nu doar un răzvrătit Aufidus, ci Marea Albă și cea Neagră, râurile Neva, Volga, Don, Ural, hidronimele acestea acoperind geografic axele nord-sud și vest-est. Și dacă pentru Horațiu gloria sa postumă va fi egală cu cea a măreței Rome, Derjavin își închipuie renumele durând, *până când neamul slavilor va fi respectat în univers* (Доколь славянов род вселенна будет чтить). Ba, mai mult, *nenumăratele popoare* (se înțelege, din multinaționala Rusie) își vor aminti de el și pentru că a devenit vestit, deși se trăgea dintr-un neam modest (de fapt, dintr-o familie de nobili scăpătați).

Conotația biografică este și mai explicită la Derjavin. Adăugând încă o strofă, el își expune foarte clar meritele literare și nu numai: a îndrăznit să se adreseze *în vesel vers rusec* Ecaterinei a II-a, căreia i-a închinat oda *Felița* (1782) – etimologia numelui fiind legată de cuvintele latinești *felix* și *felicitas* – ca unei persoane particulare, ironizându-i copios favoriții și renunțând la glorificarea servilă a feței împărătești. A încălcat astfel canoanele odei clasiciste, în care a introdus satira și elementele autobiografice. Poetul se mândrește că le-a spus țarilor adevărul cu zâmbetul pe buze, dar și că a avut curaj să vorbească simplu și sincer cu Dumnezeu.

Marcat de ideea iluministă a demnității omului, Derjavin scrie în 1784 oda *Dumnezeu* (Бог), în care nemulțumindu-i pe clerici exclama pătimaș: *În țărână trupu-mi putrezește,/ Cu mintea tunetelor poruncesc,/ Sunt țar – sunt rob – sunt vierme – sunt dumnezeu!* Era și acesta un act de curaj într-o societate încă dominată de un pietism rigid.

Într-o epocă în care canonul clasicist avea un rol hotărâtor, poetul era perfect conștient de caracterul novator al liricii sale. Contemporanilor Derjavin le-a spus astfel și indirect, prin intermediul modelului horațian, că are toate motivele să creadă în valoarea sa.

Spre deosebire de Lomonosov, care n-a tradus oda III.30 cu rimă, Derjavin a dat o variantă rimată (abab), considerând că în acest mod poezia va fi mai aproape de gustul epocii, dar la fel ca și predecesorul său a fragmentat mesajul liric punând punct la sfârșitul strofelor 1, 2, 4, probabil din aceleași considerente de ordin tradițional.

Prieten cu G.R. Derjavin, poetul liric V.V. Kapnist (1757-1823), cunoscut în epocă mai ales ca dramaturg, a fost un mare admirator al poeziei horațiene, din care a tradus și a adaptat cu insistență în ultimele decenii de viață, confrății și cititorii numindu-l un „Horațiu rus“.

În anul 1806, alături de poeziile sale proprii au fost publicate în volum și mai multe tălmăciri ale odelor poetului latin, printre care figura și *Exegi monumentum*. Kapnist i-a dat odei titlul *Monumentul lui Horațiu* (Памятник Горация) și s-a străduit să fie cât mai aproape de textul original. Ca și Derjavin, s-a folosit de traduceri ale liricii poetului venusian în alte limbi - germană și franceză, iar amicii cunoscători de latină i-au făcut o traducere ad litteram, găsită printre manuscrisele sale. Kapnist a păstrat în versiunea sa aproape toată onomastica mitologică, toponimele și hidronimele latine, înlocuind doar numele zeiței Libitina cu *severele Parce* și adăugând numele zeului Phoebus alături de laurii delfici.

Traducătorul n-a despărțit oda în strofe, dar a mai adăugat două versuri în adresarea către Melpomena. Versurile sunt grupate în structuri diferite ca rimă. Astfel versurile 1-4 au rima *abba*, 5-8 – *aabb*, 9-14 – *aabcbc*, iar în ultimul catren 15-18 se reia rima *abba*. Este interesant de semnalat că printre manuscrisele lui Derjavin s-a găsit și o primă variantă a traducerii odei III.30 făcută de Kapnist, ușor simplificată și apropiată oarecum de spiritul poeziei sentimentaliste ruse de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Probabil cei doi poeți și-au confruntat traducerile, cunoscută fiind o scrisoare către Kapnist, în care Derjavin își sfătuiește prietenul să respecte „spiritul autorului și să-și potrivească sentimentele cu cele ale autorului tradus“⁴.

Se conturează astfel două direcții diferite în modul în care lucrează primii traducători ruși ai odei lui Horațiu. Cea dintâi este de obicei numită

academică⁵, având ca scop redarea cât mai fidelă a originalului, chiar dacă se mai intervine cu modificări onomastice sau lexicale din rațiuni de versificație sau accesibilitate – Lomonosov, Kapnist. Cea de a doua, care permite abateri de la textul primar, niciodată sancționate, poartă amprenta personalității traducătorului–poet și este numită imitație sau prelucrare, inclusă fiind adesea printre poeziile lui originale – Derjavin. Putem urmări aceste două tendințe, manifestate mai mult sau mai puțin consecvent, în istoria traducerii odei III.30 în limba rusă.

Aproape concomitent cu Kapnist un alt poet, de orientare iluministă și de formație filologică, este preocupat de traducerea odelor lui Horațiu. A.H. Vostokov (1781-1864) își publică în 1805-1806 un volum de *Încercări lirice*, cuprinzând poezii proprii și traduceri din poezia clasică. Din Horațiu Vostokov traduce 10 ode: două foarte liber – I.3 și III.29, iar celelalte respectând pe cât i-a fost posibil metrul latin. În intenția poetului, dar și în aprecierea contemporanilor traducerea odei III.30 a fost prima realizare în vers rus a măsurii asclepiade, desigur fără rimă. Lucru explicabil, dacă amintim faptul că Vostokov a fost și autorul unuia din cele mai docte tratate despre versificația tonică rusă (1817).

Plătind tribut tradiției, și Vostokov pune un titlu odei, fiind cel dintâi care o numește *Către Melpomena*. Asemenea lui Kapnist, modifică numărul versurilor, adăugând încă două la strofa finală, străduindu-se să fie mai explicite meritele pentru care Muza să-l încununeze pe poet cu lauri. În locul Libitinei Vostokov alege o sintagmă nu tocmai poetică: *cea mai mare parte a mea va scăpa de înmormântare* (*большая часть моя избежит похорон*), însă este primul traducător, care găsește un echivalent potrivit pentru Pontifex, și anume Первосвященник (Marele preot), lăsând în text și menționarea Vestalelor.

Traducerea lui Vostokov este un exercițiu literar corect, dar în întâlnirea dintre poet și filolog a ieșit învingător cel din urmă.

Nu este lipsită de interes o traducere a odei lui Horațiu lăsată culturii ruse nu de un filolog, ci de un iubitor de poezie clasică și poet amator, de profesie militar, prieten cu elita scriitoricească a vremii. S.A. Tucikov (1766-1839), membru al Lojei masonice „Ovidiu“ din Chișinău, din care făcea parte și Pușkin, a tradus aproape toate odele și epodele poetului latin, pe care le-a publicat împreună cu multele sale încercări poetice la Petersburg în 1816. În prefața traducerilor Tucikov explică principiile după care s-a călăuzit în realizarea tălmăcirilor: „m-am hotărât ... să respect ceea ce este specific versificației noastre și am scris cea mai mare parte a odelor cu rimă, lăsând vers alb numai acolo unde erau multe nume proprii, greu de adaptat atât ritmului, cât și rimei (rusești)“⁶. Foarte onest, Tucikov menționează și doi autori francezi, cunoscuți traducători ai lui Horațiu –

G. Botteau și Ch. Batteux, ale căror versiuni l-au ajutat în descifrarea textului latin.

Grija pentru o versificație în spiritul poeziei ruse, dar nu și pentru corespondențe lexicale cât mai exacte l-au făcut pe Tucikov să se depărteze destul de mult de original. Versiunea traducătorului rus are 36 (!) de versuri (dimetri iambici), împărțite în 6 strofe, dar și adăugiri toponimice și onomastice. Astfel, el precizează că piramidele sunt de pe Nil, iar pentru a sugera și mai expresiv acțiunea distructivă a vântului alătură năprasnicului Aquilo și numele lui Boreas. Pentru a accentua eoliana mlădiere a cântului latin Tucikov amintește de lira lui Apollon, procedând asemănător cu Kapnist, care dedicase cununa de laur delfic zeului Phoebus.

Din motive doar de el știute traducătorul nu mai amintește nici numele Pontifex, nici pe cel al Libitinei, nici invocarea Melpomenei, nu dă un echivalent celebrului *Non omnis moriar*. Nici semnalarea originii modeste a poetului nu mai apare în traducere.

Tucikov insistă mai mult decât Horațiu și decât ceilalți traducători ruși asupra meritelor personale ale poetului, repetând pronumele personal *eu*, atât la nominativ (ce-i drept, motivat și de condiția verbului rus, care nu are la timpul trecut terminații specifice pentru persoană, ci numai pentru gen și număr), cât și la cazuri oblice.

Admiratorul rus al liricii lui Horațiu dă un titlu „original“ odei – *Gloria versurilor lui este nemuritoare* (*Слава его стихов бессмертна*), rămas singular în istoria traducerilor rusești ale acestei poezii. Finalul este declamativ-apoteotic: *In veci laurul meu verde va rămâne, / Pe mine posteritatea nu mă va uita.* (*Во веки лавр мой зелен будет, / Меня потомство не забудет.*).

Romanticii ruși, preocupați de aclimatizarea poeziei confrăților francezi, germani sau englezi pe tărâm rusesc, nu și-au amintit prea mult de lirica lui Horațiu, chiar dacă o prețuiau foarte mult. A rămas singulară doar varianta, semnată de K.N. Batiuşkov (1787-1855).

Reprezentant al romantismului rus timpuriu, ca și prietenul său V.A. Jukovski (1783-1852), Batiuşkov a tradus foarte mult din poezia și proza universală, începând cu cea greacă și latină (Meleagru din Gadar, Asclepiad din Samos, Hedil, Antipatru din Sidon, Tibullus), continuând cu Tasso, Petrarca, Machiavelli, Boccaccio, Boileau, Gresset, Millevoeye, Parny. Între anii 1810 și 1811 s-a ocupat de traducerea odelor lui Horațiu, din care a lăsat doar câteva variante în proză, rămase în manuscris. *Imitație după Horațiu* (*Подражание Горацию*) se numește o poezie din 1826, având ca prim vers *Am ridicat un monument uriaș și minunat* (*Я памятник воздвиг огромный и чудесный*), publicată în 1883. Cercetătorii refuză s-o includă în seria tălmăcirilor odei III.30, deoarece, se știe, din jurul anului 1825 poetul s-a

îmbolnăvit de o gravă depresie psihică, din care nu va mai ieși până la sfârșitul vieții. *Imitația* lui Batiușkov nu reprezintă decât o vagă variație pe tema *Exegi monumentum*, având 16 versuri negrupate în strofe, cu rimă, cu alterări considerabile ale originalului (dar nu lipsite de logică) și cu ecouri sesizabile din traducerea lui Derjavin. Ca un exercițiu de poetică Batiușkov și-a însoțit imitația și de o traducere personală, în limba franceză, în proză, a odei lui Horațiu.

Așa cum am menționat, dintre traducătorii ruși ai odei III.30, doar Derjavin asimilează versurile lui Horațiu propriei sale creații poetice.

Singurul care, prelucrând motivul *Exegi monumentum*, a creat o nouă poezie, considerată de toți istoricii și criticii literari a fi parte din opera sa originală, a fost A.S. Pușkin (1799-1837). În poezia lui Pușkin universul latin nu se limitează doar la tradiționalele imagini din mitologia romană sau la traduceri și adaptări din poeți latini. Ca fenomen culturologic el se proiectează în elemente structurale ale creației pușkiniene, în transferul mentalului antic roman pe tărâm rusesc.

Buna cunoaștere a culturii latine Pușkin a căpătat-o în liceul de elită de la Țarskoe Selo, unde i-a studiat pe Ovidiu, Horațiu, Cicero, Apuleius, Seneca, Iuvenal, Virgiliu, Tibullus, Catul. Poezii sau fragmente din opera acestor autori au fost traduse, imitate sau prelucrate de poet în spiritul poeziei ruse de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care cultiva încă oda clasicistă, lângă ea însă își făcea loc și lirica anacreontică a lui *carpe diem*.

Dacă poezia tânărului Pușkin abundă în imagini și motive antice și în versuri scrise în hexametri, în creația de maturitate preluările directe sunt rare, dominante fiind mai degrabă reminiscentele și corespondențele intertextuale.

Un loc aparte în Pax Latina Puschkiniensis îl ocupă poezia *Monumentul*, având la bază oda lui Horațiu III.30.

Pușkin a scris această poezie, căreia nu i-a dat un titlu, dar i-a pus motto-ul *Exegi monumentum*, la 21 august 1836 la Petersburg. Peste 5 luni, la 29 ianuarie 1837, poetul avea să moară din cauza răni primite în duel. Anul 1836 a fost deosebit de greu pentru poet: probleme materiale, probleme de familie, conflictul din ce în ce mai acut cu împăratul Nicolae I, urmărirea insistentă din partea poliției secrete, o anume răceală și aparentă neînțelegere din partea confrăților poeți și a criticilor, totul conducea spre o profundă și dureroasă criză sufletească.

Din corespondența păstrată și din mai multe poezii scrise în această perioadă răzbate obsesiv ideea morții iminente. Poate, de aceea Pușkin și-a scris un testament poetic. Numită de critici testament sau confesiune poetică, varianta pușkiniană a odei lui Horațiu este, fără îndoială, un document autobiografic. El însă n-a fost destinat de autor publicării, de

altfel, foarte puțini din apropiații săi au știut de existența acestui text. Pușkin era, desigur, perfect conștient, că în situația în care se afla, nicio revistă n-ar fi primit avizul cenzurii pentru tipărirea lui.

La moartea poetului poliția secretă (sinistra Secție a III-a) a sigilat manuscrisele, având acces la ele doar prietenul său – poetul V.A.Jukovski, om de încredere al Curții imperiale, fost mentor al viitorului împărat Alexandru al II-lea. Jukovski a putut publica poezia de-abia în anul 1841, dându-i titlul *Монументул (Памятник)*, titlu cu care a rămas în istoria literaturii ruse.

Jukovski a „îndulcit“ parte din imaginile cu subtext critic pentru a obține avizul cenzurii, textul original, pe care-l cunoaștem astăzi, a devenit cunoscut publicului de-abia în anul 1881.

Monumentul ridicat de Pușkin nu mai este comparat cu piramidele, el nu este mai durabil decât arama, ci doar mai înalt decât „coloana alexandrină“. S-au scris sute de pagini despre semnificația acestei imagini. Cel mai frecvent ea a fost pusă în legătură cu celebrul monument din Piața Palatului de iarnă (astăzi Muzeul Ermitaj), reprezentând o uriașă coloană de granit, care se menține pe pedestal prin propria ei greutate, nefiind fixată cu nimic. În vârful coloanei se află statuia unui înger, care strivește șarpele cu crucea. Coloana a fost înălțată în anul 1832, în cinstea aniversării victoriei asupra lui Napoleon, și inaugurată doi ani mai târziu. Pedestalul, coloana și statuia au în total 47,5 metri înălțime. Arhitectul rus, de origine franceză, care a construit-o – Auguste Montferrand, a ridicat la Petersburg și catedrala Sf. Isaac.

În jurnalul său Pușkin scria la 28 noiembrie 1834: „... am plecat din Petersburg cu 5 zile înainte de inaugurarea coloanei lui Alexandru, ca să nu asist la ceremonie împreună cu ceilalți Kammerjunker – colegii mei“⁷. Antipatia lui Pușkin pentru Alexandru I, învingătorul lui Napoleon, era motivată: acesta îl exilase. Însă nici pe succesorul său, împăratul Nicolae I, Pușkin nu l-a agreat, mai ales după ce acesta dorise să-l facă poet oficial și după ce i-a acordat lui Pușkin cel mai mic titlu din ierarhia Curții – cel de Kammerjunker, jenant pentru el, care nu mai era un tânăr.

Această aversiune (de altfel, reciprocă) i-a făcut pe exegeții liricii pușkiniene să considere că, de fapt, poetul n-a avut în vedere monumentul petersburghez, ci renumitul far din Alexandria, mai ales că adjectivul *александрийский* este derivat de la Alexandria și nu de la Alexandr, care ar fi avut atunci forma *александровский*.⁸

Jukovski, când a făcut cunoscută publicului poezia lui Pușkin, a intervenit în text și a înlocuit epitetul *alexandrină* cu *napoleoniană* (*Наполеонов столб*), inducând astfel cititorului că poetul se pronunța

admirativ față de Alexandru I. Temându-se pentru reputația lui Pușkin, Jukovski a alterat și mesajul strofei a patra, care în original suna astfel:

*Am deșteptat în inimi, cu lira-mi, bunătatea,
De-aceea de popoare mult timp voi fi iubit.
În veacul meu cel crâncen slăvit-am libertatea
Și mila pentru cel lovit.⁹*

Aluzia la Nicolae I, care i-a pedepsit cu cruzime pe participanții la revolta Decembriștilor, era evidentă, așa că Jukovski a transferat meritele poetului și în planul esteticului: *Și mult timp voi fi drag poporului,*

*Pentru că am deșteptat cu lira mea sentimente bune,
Pentru că am fost util prin farmecul viu al versurilor
Și am chemat la milă pentru cei căzuți.*

Pușkin se depărtează de originalul horatian și ca număr de strofe – cinci, dar și de traducerea lui Derjavin, prin introducerea a două noi criterii de apreciere a propriei creații. *Nu, n-am să mor cu totul*, atâta timp cât pe lume va trăi măcar un poet, adică atâta timp cât vor exista oameni care prețuiesc truda și menirea scrisului, spre deosebire de vulgul „rece“ și superficial.

Opoziția poet – vulg este una din temele dominante ale poeziei romantice ruse și ale liricii lui Pușkin. Prin vulg trebuie să înțelegem cititorii, incapabili să pătrundă trăirea poetică, insensibili și indiferenți la ea. Noțiunea de vulg (толпа) „nu trebuie în niciun caz identificată cu cea de popor. (...) Prin vulg Pușkin subînțelege societatea mondenă care-l înconjură și a cărei reavoință și neînțelegere i-a pricinuit atâtea supărări“¹⁰.

Pușkin crede în slava lui viitoare, când și mulțimea popoarelor mai mari sau mai mici, risipite în Imperiul rus, va fi înțeles mesajul versurilor sale și curajul de a nu fi făcut compromisuri.

Horatiu își încheia senin ciclul odelor cu cea dedicată Melpomenei, având sentimentul propriei valori, împărțind cu muza recunoașterea ei. Pușkin nu mai cere nimic nici pentru Muză, nici pentru el, ci doar acceptarea lucrurilor așa cum sunt:

*O, muză, de porunca lui Dumnezeu ascultă!
Să nu râvnești răsplată, de-obidă să n-ai teamă;
Nu-ți pese de elogi, nu-ți pese de insultă,
Și nu îi lua pe proști în seamă!¹¹*

„Această poezie nu este un credo poetic al lui Pușkin, ci unul practic (în sensul bun al cuvântului) – înțelegerea sinceră dintre el și posteritate. Pentru poet principalul în poezie este ea însăși, dar el nu-i poate nega nici valoarea morală; pentru «popor» principalul în poezie este această valoare, însă el prețuiește și forma ei minunată. (...) Înălțimea conștiinței de sine a poetului nu este îndreptată împotriva poporului, și nici nu ar avea motive să

fie astfel. Căci acest viitor popor nu-i lezează dreptul la inspirație, nu-i cere nimic poetului, el doar ia din creația autorului ceea ce prețuiește mai mult. (...) În ultima strofă poetul insistă asupra supremației inspirației și asupra legitimității în sine a poeziei¹². Mai mult nu-și poate dori nici de la contemporani, nici de la urmași.

Pușkin își încheie confesiunea împăcat cu destinul său de artist. Aparenta sa seninătate ascunde suferința și nu amintește cu nimic de mulțumirea echilibrată a lui Horațiu sau de autoaprecierea ușor provocatoare a lui Derjavin.

Pentru generații întregi de cititori și critici versurile acestei poezii sunt de fapt „monumentul închinat poetului în general, artistului în general, asemenea lui Pușkin; dar nu numai asemenea lui însuși, pentru că, de fapt, ceea ce-l preocupă pe poet este tocmai prin ce *nu se deosebește* (s.n.) el de ceilalți artiști¹³.

În istoria literaturii ruse această poezie a lui Pușkin n-a fost considerată niciodată o adaptare a textului horațian, ci o poezie originală, inspirată de motivul *Exegi monumentum...* Poate argumentul cel mai convingător al unei astfel de afirmații îl constituie dimensiunea religioasă, introdusă de poet. Primul vers „*Mi-am ridicat un monument nefăcut de mână*“ (în original – *нерукотворный*) amintește de sintagmele biblice *templu făcut de mână; templu nefăcut de mână* (Marcu 14,58.); apoi în strofa a doua Pușkin sugerează ca alternativă pentru *Non omnis moriar* că va supraviețui *sufletul în lira-mi sfântă* (*душа в заветной лире*), iar în finalul poeziei și Muza și poetul se află sub *porunca Domnului* (*велестью Божию*), refuzând cununa de lauri (*не требуя венца*). Formula reprezintă concluzia finală și pentru poezia *Monumentul* și pentru întreaga creație a lui Pușkin, în care „se contopesc Dumnezeu și Muza, alter ego-ul poetului¹⁴.

După Pușkin, multă vreme nu s-a mai încumetat nimeni să se adreseze în vreun fel odei lui Horațiu. Tot un poet a fost cel care s-a întors la versurile autorului venusian.

A.A. Fet (1820-1892), remarcabil reprezentant al romantismului rus târziu, dar și mare admirator al literaturii latine, a lăsat un număr impresionant de traduceri din Catul, Tibul, Propertiu, din satirele lui Iuvenal, din *Metamorfozele* și *Tristia* lui Ovidiu. A tradus *Eneida* lui Virgiliu și comedia lui Plaut *Aulularia*. Pe Horațiu, poetul său preferat, l-a tradus în întregime. În anul 1856 a apărut la Sankt-Petersburg volumul *Ode* – toate cele 4 cărți. Ideea de a traduce în rusă întreaga poezie a lui Horațiu i-a dat-o lui Fet prietenul său I.S. Turgheniev, iar în 1883 ediția completă a văzut lumina tiparului. Oda III.30, tipărită în ediția din 1856, a fost ușor modificată în ediția din 1883. În notele celei de a doua ediții a acestei cărți (1898) Fet explica unul din principiile modului său de a transpune poezia

latină în rusă, și anume, că folosirea rimei salvează într-o oarecare măsură imposibilitatea respectării ritmului specific prozodiei latine¹⁵. Critica vremii i-a reproșat lui Fet că dorința sa de a respecta originalul n-a fost întotdeauna în favoarea variantei rusești, realizată într-un stil destul de greoi.

Oda lui Horațiu a primit titlul *Către Melpomena*, forma ei respectând numărul de strofe al originalului, fiecare strofă având rimă încrucișată. Pentru *Pontifex* și *virgine* Fet a găsit cea mai potrivită echivalență lexicală – *верховный жрец* și *безмолвная дева* (*Marele sacerdot* și *tăcuta fecioară*), iar numele mai puțin cunoscute zeițe, Libitina, a fost înlocuit cu imaginea sugestivă, dar deloc poetică, a *înmormântării*. Tălmăcirile lui A.A. Fet rămân un real exercițiu de cultură, în care dragostea poetului pentru poezia latină a fost, poate, umbrită de stăruința cu care acesta a dorit să dea cea mai fidelă apropiere de original.

O traducere foarte corectă a odei III.30 a realizat-o N.V. Fokkov (1839-1903), specialist în limbi clasice, profesor de latină și greacă la instituții de învățământ superior din Sankt-Petersburg, Kiev și Nejin. Publicată într-o revistă a Ministerului Învățământului în 1873, traducerea se adresează mai ales specialiștilor, însoțită fiind de un amplu articol despre rolul lui Horațiu în literatura latină, despre predecesorii și urmașii săi, și de un comentariu gramatical și lexical foarte amănunțit. Intitulată *Către Melpomena* varianta lui Fokkov este corectă, autorul ambiționându-se să transpună și metrul asclepiadic al originalului. Spre deosebire de toți ceilalți traducători ai odei lui Horațiu, Fokkov este singurul care a respectat enjembementele originalului. Onomastica și toponimia latină nu a fost modificată în traducere, doar numele Libitinei înlocuit cu deja folosită în traducerile rusești imagine a înmormântării.

În ultimul an al secolului al XIX-lea – 1899 – apare o nouă traducere a odei lui Horațiu *Exegi monumentum...* Ea aparține lui B.V. Nicolski (1875-1919), profesor de drept roman la Universitatea din Petersburg, dar și poet, critic literar, traducător. În acest an, în care se aniversa un secol de la nașterea lui Pușkin, Nikolski readucea într-un fel, în memoria contemporanilor săi, testamentul liric al poetului național. Oda III.30 este inclusă, alături de alte tălmăciri din Catul, în volumul de poezii originale ale lui Nicolski. În comentariul care însoțea traducerea, autorul emite presupunerea, rămasă singulară cel puțin în Rusia, că toți interpreții și traducătorii lui Horațiu au pornit de la o greșală de scriere a originalului. El consideră că în loc de *ex humili potens* ar fi trebuit să fie *extumuli potens*, ceea ce, evident, modifică semantica versului¹⁶. Regăsim în textul rusesc numele Libitinei, în schimb nu mai apare cel al Melpomenei. Enjembementul din oda lui Horațiu este respectat întocmai, ca și absența rimei. Deși s-a bucurat în epocă de o oarecare popularitate, traducerea lui

Nicolski, făcută cu cele mai bune intenții cât mai aproape de original, are repetări supărătoare și confuze turnuri de frază.

Prima traducere a odei III.30 făcută în secolul XX este semnată de P.F. Porfirov, poet cunoscut în epocă, dar care a trăit foarte puțin (1870-1903). El a reușit, al doilea după A.A. Fet, să dea cititorului rus talmăcirea integrală a odelor horatiene într-un singur volum (1902), pe care însă îl numește *Poezii lirice*. Traducătorul a procedat astfel, deoarece considera că noțiunea de odă nu este corect înțeleasă de contemporanii săi. Porfirov alături traducerii odei III.30, intitulată *Către Melpomena*, un scurt comentariu în care insistă asupra ceea ce numește el „acordul final“, pe care-l reprezintă această poezie în opera lui Horațiu. În tradiția unor predecesori ai săi poetul rus se orientează după traduceri germane ale liricii lui Horațiu. Varianta lui Porfirov este corectă și atât. Merită însă remarcată metafora care a înlocuit numele Libitinei – *voi scăpa de întunericul morții (избегну смертной тьмы)*, păstrarea enjembementului original, dar și rima *abba* – prima de acest fel în traducerile rusești ale odei.

Dar cea mai interesantă întâlnire cu oda lui Horațiu a unui poet din secolul trecut o reprezintă cele trei variante date de Valeri Briusov (1873-1924). Scriitor cu o formație enciclopedică, om de o vastă cultură, Briusov a contribuit esențial la orientarea poeziei ruse spre modernism, fiind unul dintre cei care au fundamentat teoretic și practic simbolismul rus. Ca mai toți contemporanii săi – literați, artiști plastici sau muzicieni – a fost și el cuprins de „febra universalității“, preluând și prelucrând teme, motive și imagini din cultura universală, începând cu antichitatea și sfârșind cu simbolismul francezi. A fost poet, prozator, dramaturg, critic și teoretician literar.

Iubitor al culturii clasice și-a „botezat“ mai multe volume de versuri cu titluri în limba latină sau greacă: *Juvenilia* (1894), *Me eum esse* (1897), *Tertia vigilia* (1901), *Urbi et orbi* (1903), *Stephanos* (1906), *Mea* (1924). Nenumărate poezii ale lui Briusov sunt de inspirație mitologică: *Medeea*, *Ahile în fața altarului*, *Dedal și Icar*, *Ulisse*, *Psyche*, *Circe*, *Amaltheia*, *Cleopatra*, *Orfeu și Euridice*, *Către Demetra*, *Tezeu către Ariadna*, *Antoni*, *Orfeu și argonauții*, *Iulius Cezar*, *Chipul Meduzei*, *Enea* ș.a.

Universul Romei antice se regăsește și în proza lui Briusov, în două romane și o povestire – *Altarul Victoriei*, *Jupiter prăbușit*; *Rhea Silvia*, iar ca dramaturg intenționase să compună 14 (!) piese pe teme antice, dar a dus la bun sfârșit numai una – *Protesilai mort*. De altfel, caracteristică pentru dramaturgia simbolismului rus (I. Annenski, V. Ivanov, F. Sologub) a fost atracția deosebită pentru subiectele mitologice.

V. Briusov a fost și un harnic traducător, care nu s-a limitat doar la transpunerea versurilor altor poeți (Verlaine, Verhaeren, o nouă variantă a

Eneidei, Faust, poezie armeană), ci a încercat să teoretizeze actul și tehnica traducerii, rămânând un adept al principiului ad litteram (буквализм), deși o bună parte din tălmăcirile sale nu respectă preceptele pe care le recomandă.

Din Horațiu poetul rus a tradus integral 13 ode, iar parțial 4, nu toate publicate antum.

În istoria traducerilor odei III.30 în limba rusă, în afară de Briusov, nimeni nu s-a adresat acestui text de trei ori. În ordine cronologică, prima variantă (1912) este, de fapt, doar o prelucrare a odei horățiene, dar într-o manieră atât de personală, încât i-a scandalizat pe contemporani. Varianta lui Briusov – variațiune pe o temă dată – este compusă aproape provocator, încât amintește mai degrabă de producțiile avangardiste! Poetul își imaginează fără nicio umbră de modestie ecoul formidabil pe care îl vor avea versurile sale în viitor, entuziasmul cu care-i va fi pomenit numele pe întinderea uriașei Rusii, încât, dacă n-am ști că nu a avut această intenție, am putea crede că totul nu e decât o autoironie sarcastică! Oda este intitulată *Monumentul* și are ca motto un vers din original – *Sume superbiam...*, în deplină concordanță cu intenția poeziei.

Din originalul horățian nu mai regăsim nimic: nici realiile romane, nici numărul de strofe (la Briusov sunt 6) și, desigur, nici versificația. În locul poetului conștient de valoarea sa, dar rezervat în afirmarea ei, Briusov își proclamă cu glas răsunător slava prezentă și viitoare *în templul omenirii-ntregi!* Poetul n-a considerat-o o traducere, ci propria sa compoziție, incluzând-o alături de poeziile sale originale în volumul *Cele șapte culori ale curcubeului (Семь цветов радуги)*¹⁷.

Nu putem fi foarte siguri dacă poetul a vrut să răspundă reacției negative a presei literare la această interpretare fantezistă a odei III.30, dar în 1913, după doar un an, Briusov a publicat prima traducere propriu-zisă a odei, iar peste 5 ani, în 1918 – cea de a doua. În ambele texte poetul rus se străduiește să-și urmeze cât mai exact principiul de transpunere fidelă a fiecărui vers, silindu-se să păstreze la locul lor toate sintagmele, și, dacă se poate, și fiecare cuvânt. Numărul de strofe este egal cu al originalului, în mare și enjambementele, mai puțin cel dintre versurile 16-17. În ardoarea sa de a traduce cât mai corect textul latin, Briusov sacrifică uneori mesajul poetic, lipsindu-l de claritate. Onomastica și toponimia latină au rămas în traducere, inclusiv numele Libitinei, dar în ultima variantă nu mai întâlnim numele zeului vântului Aquilo.

Ca și alți predecesori ai săi, Briusov a realizat aceste două versiuni fără rimă, dar a dorit foarte mult să dea un echivalent metric rusesc versului asclepian. „În limba rusă acestui vers îi corespunde cel mai bine un metru compus din doi anapești, după care urmează doi dactili”¹⁸, scria Briusov în

comentariul ce însoțește traducerea din 1918, explicând soluția ritmică aleasă de el.

Cele două traduceri ale lui Briusov (1913,1918) sunt ultimele în istoria traducerilor odei lui Horațiu în limba rusă, făcute de un mare poet. Urmează o serie de tălmăciri mai mult sau mai puțin bune, lucrute de cunoscători serioși ai limbii latine, unele dintre ele cuprinse în antologiile de poezie clasică.

Astfel, V.N. Kracikovski, poet și traducător de la începutul secolului al XX-lea, publică în volumul său de poezii originale (Petersburg, 1913) o variantă a odei lui Horațiu, intitulată *Către muză*. Varianta lui Kracikovski are 14 versuri, fără ultimele două din ultima strofă. Traducătorul i-a dat o puternică tonalitate lirică, prin nu mai puțin de 8 construcții exclamative. Dorind parcă să-și explice modul de lucru, poetul rus adaugă traducerii și o primă variantă a ei, mult depărtată și de original și de textul definitiv al tălmăcirii, mai ales din punct de vedere lexical. Dimensiunea exclamativă este la fel de accentuată, iar numărul de versuri tot 14.

Un excepțional cunoscător al limbii latine, biolog de profesie, A.P. Semionov-Tian – Șanski (1866-1942) a tradus 44 de ode a lui Horațiu și 4 epode, publicate într-o ediție bilingvă în anul 1936. Oda III.30 în versiunea sa a fost tipărită prima oară în revista „Русская мысль“ Nr. 10 din 1916. În postfața volumului din 1936 Semionov-Tian – Șanski subliniază că a dorit să-l traducă pe Horațiu „respectând în limba rusă, pe cât se poate, stilul și forma originalului. (...), transferând schemele metrice antice în vers rusesc silabo-tonic (...), și fără a cădea în excesul exactității să mă apropii cât mai mult de original în transmiterea ideii, în plasticitatea imaginii, în logica punctuației, în eufonie¹⁹. Toate numele latine sunt păstrate, cu excepția Libitinei, în locul căreia apare deja folosită formulă *voi scăpa de înmormântare (избегну похорон)*. În mod neașteptat pentru un cunoscător atât de pedant al operei lui Horațiu Semionov-Tian – Șanski eludează sintagma *ex umili potens*, ceea ce, evident alterează, mesajul horațian.

Traduceri ale odei lui Horațiu, corecte și reușite poetic, făcute de specialiști în limba și cultura latină, continuă să apară în spațiul rusesc, în volume antologice, dar ele au cu precădere un caracter de popularizare (în cel mai bun sens al cuvântului) a creației poezilor latini și elini: N.I. Șaternikov (1935, 1939), I. A. Golosovker (1955).

S-au mai întors spre oda III.30 și alți poeți ruși din secolul al XX-lea, fără ca versiunile lor să modifice într-un fel sau altul tradiția transpunerii textului horațian în limba rusă. Astfel, în 1929 poetul Maxim Rîlski (1895-1964), care și-a scris majoritatea operei în limba ucraineană, a prelucrat foarte personal motivul *exegi monumentum*, într-o poezie scrisă în limba rusă, iar unul din patriarhii literelor rusești S.V. Șervinski (1892-1991) a dat

și el spre sfârșitul vieții o nouă variantă a traducerii odei lui Horațiu, foarte corectă lexical și ritmic, dar și foarte poetică.

Desigur, am putea vorbi și despre ecurile intertextuale ale odei lui Horațiu în poezia rusă a secolului al XX-lea. Ele sunt multe și semnificative, dar nu provin direct de la textul horațian propriu-zis, ci de la *Monumentul* lui Pușkin. Am putea să-l amintim pe Osip Mandelștam (1891-1938) cu poezia sa din 1935, *Да, я лежу в земле, губами шевеля...*, sau pe laureatul premiului Nobel pentru literatură din 1987, Iosif Brodski (1940-1996), cu poezia *Я входил вместо зверя в клетку...* (1980). Brodski, mare admirator al lui Horațiu, ne-a lăsat și un splendid eseu despre poetul latin, intitulat *Scrisoare către Horațiu* (1995).

Dar aceasta ar fi deja o altă temă.

Cu certitudine putem spune un singur lucru: deși în Rusia Horațiu a fost tradus pe parcursul a două secole și jumătate, numai oda III.30 *Exegi monumentum* a lăsat în poezia rusă o urmă atât de adâncă.

NOTE

- ¹ Tamara Kondratieva, *Vechea Rusie*, București, Editura Corint, 2000, p. 145-146.
- ² Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. 72.
- ³ Cornelia Cîrstea, *Antioh Cantemir*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, p. 6.
- ⁴ М.П.Алексеев, *Стихотворение Пушкина „Я памятник себе воздвиг...“*, Ленинград, Издательство Наука, 1967, с. 254.
- ⁵ Л.А. Мусорина, *Подражания тридцатой оде Горация в русской литературе*. Наука. Университет. 2000. *Материалы Первой научной конференции*, Новосибирск, 2000, с. 86.
- ⁶ М.П. Алексеев, *op. cit.*, p. 96.
- ⁷ Arud М.П. Алексеев, *op. cit.* p. 65-66.
- ⁸ Г.Г. Красухин, *Четыре пушкинских шедевра*, Москва, Издательство Московского университета, 1996, с. 104-105.
- ⁹ A.S. Pușkin, *Versuri*, București, Editura Tineretului, 1960, p. 105. Traducerea poeziei de Al. Philippide.
- ¹⁰ Tatiana Nicolescu, *A.S. Pușkin*, București, Editura Albatros, 1978, p. 64.
- ¹¹ A.S. Pușkin, *op. cit.*, p. 105.
- ¹² Вл. Соловьёв, *Значение поэзии в стихотворениях Пушкина. Пушкин в русской философской критике*, Москва, Издательство Книга, 1990, с. 88-89.
- ¹³ Г.Г. Красухин, *op. cit.*, p. 123-124.
- ¹⁴ И. Сураг, *О „Памятнике“*, „Новый мир“, №10/1991, с. 196.
- ¹⁵ Arud М.П. Алексеев, *op. cit.* p. 259-260.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 262.
- ¹⁷ Poate din aceleași considerente ea a apărut și în traducere românească în volumul *Antologie de poezie rusă. Perioada clasică*, București, Editura Minerva, 1987, vol. III, p. 54-55.
- ¹⁸ Arud М.П. Алексеев, *op. cit.* p. 265.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 269.

BIBLIOGRAFIE

- Пушкин в русской философской критике*, Москва, Издательство Книга, 1990.
- Алексеев, Михаил Павлович, *Стихотворение Пушкина „Я памятник себе воздвиг...“*, Ленинград, Издательство Наука, 1967.
- Бонди, Сергей, *О Пушкине*, Москва, Издательство Художественная литература, 1978.
- Кондаков, Игорь Вадимович, *Введение в историю русской культуры*, Москва, Издательство АСПЕКТ-ПРЕСС, 1997.
- Красухин, Геннадий Григорьевич, *Четыре пушкинских шедевра*, Москва, Издательство Московского университета, 1996.
- Логиновская, Елена, *Пушкин и литература вечных вопросов бытия*, București, Editura Kriterion, 1999.
- Мусорина, Л..... А....., *Подражания тридцатой оде Горация в русской литературе*. Наука. Университет. 2000. *Материалы Первой научной конференции*, Новосибирск, 2000.
- Мусорина, Л..... А....., *Расхождения с оригиналом в переводах XXX оды Горация, выполненных с академической целью*, Наука. Университет. 2001, Новосибирск, 2001.
- Пумпянский, Лев, Васильевич, *Об оде А.С.Пушкина „Памятник“*, „Вопросы литературы“, №8/1977.
- Сурат, Ирина, *О „Памятнике“*, „Новый мир“, №10/1991.
- Ходасевич, Владислав Фелицианович, *Державин*, Москва, Издательство Мысль, 1988.
- Эткинд, Ефим Григорьевич, *Русские поэты переводчики от Тредиаковского до Пушкина*, Ленинград, Издательство Наука, 1973.
- Pușkin universal. Studii*. București, Editura Fundația Culturală EST-VEST, 2002.
- Cîrstea, Cornelia, *Antioh Cantemir*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Kondratieva, Tamara, *Vechea Rusie*, București, Editura Corint, 2000.
- Mazilu, Dan Horia, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1976.
- Nicolescu, Tatiana, *A.S. Pușkin*, București, Editura Albatros, 1978.
- Olteanu, Antoaneta, *Istoria literaturii ruse. Secolele al XVII-lea și al XIII-lea*, București, Editura Universității București, 1998.
- Olteanu, Antoaneta, *Miturile Rusiei clasice*, București, Editura Paideia, 2004.

TRADUCEREA TRADUCERII

Pentru cei interesați oferim variantele românești ale câtorva din traducerile făcute de poeții ruși odei lui Horațiu III.30.

1. G.R. Derjavin, *Versuri*. În românește de Virgil Teodorescu; București, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 119-120.

Monumentul

Mai sus de piramide, eu mi-am durat, pe veci,
Mai trainic ca arama, un monument de preț,
Ce va-nfrunta și trăsnet și vânturile reci,
Iar peste vremi de-apururi va dăinui semeț.

N-o să mă soarbă groapa uitării pe deplin.
Ce-i gând înalt în mine, n-o putrezi nicicând.
Și faima mea spori va mereu, fără declin,
Cât vor fi neamuri slave pe-acest pământ rotund.

Pe albe, negre ape, curgând în vălmășag,
Pe Volga, Don, Neva, -n Rifel și în Ural,
M-or pomeni noroade și oamenii cu drag,
Căci numele-mi ieși va dintr-al uitării val.

Și-or aminti că-ntâiul am încercat să cânt
Virtuțile Feliței, în dulcele grai rus,
Că fără-nfricoșare vorbii de Domnul sfânt,
Că țarilor, c-un zâmbet, cuvântul drept le-am spus.

O, Muză! Fii deci mândră, căci meritul e drept.
Și nu-i băga în seamă pe răiivoitori.
Cu mână nesilită, cu gândul înțelept,
Încununează-ți fruntea cu-ai nemuririi zori. (1795)

2. A.S. Pușkin, *Versuri*, București, Editura Tineretului, 1960, p. 104-105.

Cioplit-am, nu cu mâna, un monument...

Cioplit-am, nu cu mâna, un monument spre care
Vor fi cărări bătute într-una de popor;

Mai sus decât columna lui Alexandru, -n zare
Se va-nălța triumfător.

Nu, n-am să mor cu totul, și sufletu-mi în liră,
Lăsând în țărână trupul, va dăinui mereu;
Cât timp poeți pe lume cântările-și resfiră
Slăvit socot să fiu și eu.

M-or pomeni-n Rusia cea mare, pân-departe,
Nenumărate graiuri pe mii și mii de buze,
Vlăstare de slavi, mândre, calmâci din zări deșarte,
Fineji și seminții tunguze.

Am deșteptat în inimi, cu lira-mi, bunătatea,
De-aceea de popoare mult timp voi fi iubit.
În veacul meu cel crâncen slăvit-am libertatea
Și mila pentru cel lovit.

O, muză, de porunca lui Dumnezeu ascultă!
Să nu râvnești răsplată, de-obidă să n-ai teamă;
Nu-ți pese de elogi, nu-ți pese de insultă,
Și nu-i lua pe proști în seamă! (1836)

În românește de Al. Philippide

3. V. Briusov, în volumul *Antologie de poezie rusă. Perioada clasică*, București, Editura Minerva, 1987, vol. III, p. 54-55.

MONUMENTUL

Se-nalță monumentu-mi de versuri vrăjitoare.
Zadarnică e truda de-a încerca să-l negi!
Ruina nu atinge nicicând a mea cântare –
Eu sînt și voi rămâne-n veci!

Eu tuturor cântarea aceasta am adus-o;
Bordeiele sărace știu versu-mi de argint;
Vor spune cu mândrie cândva: Valeri Briusov –
Ca de-un prieten drag vorbind.

Irtâșul furtunatic și India cu soare,
Livezile Ucrainei și Moscova vestită
Vor tresări citindu-mi cântarea arzătoare
În care sufletu-mi palpită.

Eu tuturor durerea le-am prefăcut-o-n cânturi,
De-aceea cântu-acesta va dăinui neșters;
Din visurile mele și marea mea de gânduri
Ei vor slăvi fiecă vers.

În alte limbi chemarea-mi va trece cu-al meu nume
Hotarul tristei patrii; francezul, neamțul iar
Vrăjiți vor spune versu-mi rămas pe veci în lume,
Al Muzelor blajine har.

Ce-i slava vremii noastre? – un joc de raze-n lacuri!
Ce-i neagra clevetire? – un zbor de umbre reci!
Tu încunună-mi fruntea, o slavă-a altor veacuri,
În templul omenirii-ntregi! (iulie 1912)

Traducere de H. Grămescu

LATE MODERN ENGLISH

Oana Lavinia ZAHARIE

The 17th century and especially its second half was noticed in the history as a period of important events in England: the Bourgeois Revolution of 1648, the Restoration (1660), the so-called “Glorious Revolution” and the Industrial Revolution. These social and political events could not influence the language but they added a number of words and expressions to English.

The Puritans had an impact on language because they brought to use certain words, they sometimes changed the meaning of the words. Their ideology influenced greatly the language of literature and they exposed it in a very important linguistic document which appeared in 1661: the “Authorized Version of the Bible”.

The most prominent writer of the 17th century was John Milton and he created his own poetic style with biblical and classic (Latin and Greek) influences. But the language he uses cannot be considered the language of this period. The same biblical influences can be observed in John Bunyan's “Pilgrim's Progress”, but the language used in this book is the one spoken by the people. Another difference between the two writings is the fact that Bunyan does not use so many Latin (and French) elements as Milton.

The Restoration brought not only the feudal aristocracy with its influence, but also a strong French current. Many new words which belong to different spheres (military terms, culture, social terms, politics) were taken from French. But the language of science and technique was Latin and sometimes even Greek terms were adopted through Latin.

Eg. “*alibi*” – comes from the Latin adverb “*alibi*” which means “elsewhere”

“*inertia*”; “*insomnia*”; “*minimum*”; “*nucleus*” (Lat. nucleus, -i); “*pendulum*”; “*specimen*” (Lat. species, -ei); “*status*” (Lat. status, -us); “*ultimatum*”.

In the 17th century, many writers such as James Howell and the author of the pamphlet “Vindex Anglian: or the Perfection of the English Language Defended and Asserted” were aware that the language suffered changes which were inevitable; on the other hand, there were some writers and philosophers who felt that something had to be done about it. Others thought that the best solution was to write in Latin or Greek.

The 19th and the 20th centuries are characterized by several events: the full development of capitalism, World War I, World War II, the development of science and technology. All these events have had a certain influence upon the vocabulary.

Spelling and Pronunciation

In the 18th century, the aristocracy, in order to consolidate its position, tried to impose its influence in all spheres of activity, language included, by standardizing, refining and fixing the English language. A century earlier, some writers as James Howell realized that changes in language are inevitable. Others thought that the solution was to write in Latin or Greek. Thus, the poet John Waller wrote: I) “But who can hope his lines should long/ Last, in a daily changing tongue?/ While they are new, Envy prevails/ And as that dies, our language fails...”

II) “Poets that Lasting Marble seek/ Must carve in Latin or in Greek/ We write in Sand...” (quoted by A.C. Baugh)

Swift was a conservative in matters of language. He did not understand the necessity of a spelling reform, protesting against what he called “a foolish opinion advanced of late years that we ought to spell exactly as we speak”. He was against abbreviations like “*mob*” for “mobile” (derived from Lat. “*mobile vulgus*”) and contractions like: “isn’t”, “couldn’t”. It was the fact that language was “overstock’d with monosyllables” and this meant disgrace.

In 1755, Dr. Samuel Johnson published “Dictionary of the English Language”. Besides the fact that it was “the first great landmark in the development of English lexicography”, it helped in fixing the spelling which still had some fluctuations. Johnson tried to get rid of inconsistencies but he was conservative towards traditional spelling.

“I have attempted few alterations and among these few, perhaps the greater part is from the modern to the ancient practice; and I hope I may be allowed to recommend to those whose thoughts have been, perhaps, employed too anxiously in verbal singularities, not to disturb, upon narrow views, or for minute propriety, the autography of their fathers”. So, he was not a fan of many changes and when he thought that they were needed, he sought models in the past. Sometimes, looking for those models, he made mistakes. One such mistake he made when he recommended that words like “*critic*”, “*historic*”, “*music*” and “*prosaic*” should be written both with the Saxon “*k*” and “*c*”.

The fluctuations and inconsistencies between Latin “-or” and Anglo-Norman “-our”, would lead the differences which appeared later between British English and American English.

Johnson made no discrimination between “*flour*” and “*flower*”, but unlike many writers of the 18th and 19th century, he made the difference between “*meta F*” and “*mettle*”, both coming from the Greek word “metallon”. He also changed the orthography of some words:

Eg. “*dirk*” instead of “*durk*”; “*chestnut*” instead of “*chestnut*”.

But Johnson's spellings have been maintained in spite of certain anomalies and inconsistencies. He also marked the accents of words without giving their full pronunciation. Johnson liked to use long learned words of Latin origin so that they influenced the style of his writings, called “Johnsonese”.

In the 18th century, there were compiled several pronunciation dictionaries, in which pronunciation was indicated by small superscript numbers referring to the “powers” of the various vowels. The sounds of the English language were studied and reproduced in dictionaries, grammars and several books which dealt with speaking and pronunciation. John Wallis has described the pronunciation of his time in “*Linguae Anglicanae*”.

In the 17th century, Christopher Cooper's “*Grammatica Anglicana*” was the most competent and reliable. He described the actual pronunciation and gave a list of homonymous group which were the result of various phonetic processes.

Eg. *heart* – *hart*; *a notion* – *an ocean*; *are* – *air* – *ere* – *heir*.

One disadvantage of the English language is its very complicated spelling. There are several causes which led to the present-day pronunciation:

- 1) Present-day spelling represents the pronunciation of Late Middle English.
- 2) Besides certain Old English spelling conventions, there have been adopted French, Latin and Greek conventions.
- 3) Certain dialectal pronunciations have passed into Standard English.
- 4) Many learned words are used more in the written language than in the spoken one.

Vocabulary

Borrowings

The English vocabulary of this period has been influenced by several events like the Bourgeois Revolution of 1648, the Industrial Revolution, World War I and World War II. N. Rayevskaya says in her book “*English Lexicology*” that “the volume and the character of the vocabulary are determined by the social-economic and cultural history of the people speaking the language. Social, political and cultural changes in human society cause changes in the vocabulary of the language.... When a new product, a new conception comes into the thought of a people, it inevitably

finds a name in their language... The rapid advances which are being made in scientific knowledge, the extension of sciences and arts to many new purposes and objects create a continual demand for the formation of new words to express new ideas, new agencies and new wants”.

In the last 150 years and especially in the past decades, many new terms have appeared in every field of science and technology and even though most of them are known only by the specialists, a large number of words are used by common people, too. The growth of living standard has made everybody familiar with words and phrases like: “air conditioning”, “calory”, “commutator”, “radio”, “television”, “computer”, etc. The following words are taken from the fields of science and technology and they have passed into general use: alternating current, arc-light, astrobiology, astronaut, automatic, inter-planetary, station, cyclotron, D.D.T., diesel engine, dynamo, electron, gamma-rays, frequency modulation, ionization, ionosphere, isotope.

Whereas the terms above had to be made up, the medical terms have been borrowed from Latin and Greek.

Eg. appendicitis->Latin “appendix, -icis” = extension, suplimit. arteriosclerosis^Latin “artera, -ae” + Greek, “sclerosis”. glands->Latin “glanda, -ae”.

Latin has remained the language of the learned. Thus, the first two etymological dictionaries of the English language were written in Latin. In the 18th century, the vocabulary of literature was getting richer and richer. Even the word “literature” itself which had come from the Latin word “litterae, -arum”, and meant “acquaintance with letters or books” began to mean “literary production”. The same thing happened with the word “literary” which once meant “alphabetical order”.

The scientific and technical vocabulary adopted a great number of Latin and Greek words (the Greek borrowings came into English mostly through Latin).

Eg. *alibi, insomnia, minimum, nucleus, pendulum, specimen, status, ultimum.*

The writers took many Latin words and used them in their writings. One of those who borrowed words from Latin was Milton. He was the first to use terms like: impassive, irresponsible and he “coined” Pandemonium as the name of the place of the devils. Addison spoke for the first time about the “action” (comes from the Latin verb: ago, -ere, egi, actum) of a poem, a drama and he introduced the terms “egotism” and “egotist” (come from the Latin pronoun “ego”).

Samuel Johnson was known for his pleasure of adopting long learned words of Latin origin so that his writing style was called “Johnsonese”. A century

earlier, the great grammarians, John Wallis and Christopher Cooper wrote their books in Latin – “Grammatica Linguae Anglicanae” in 1653 and “Grammatica Anglicana”.

Affixation

Most of the Latin affixes which exist nowadays in English entered the language during the Renaissance, so that they have had a great importance in forming a good part of the English lexicon.

Prefixes

a) *Negative prefixes:*

- 1) “in-” is not as productive as other negative prefixes.
 - requires a phonological change
 - becomes: “il” – before [l]; “im” – before the labials [m, p]; “ir” – before [r].
 - attaches to:
 - a) *adjectives*: inaccessible, inadequate, inapt, incomplete, ineffectual, independent; illegal, illicit, illogical; immaterial, immoral, immovable; irrational, irregular, irrelevant.
 - b) *nouns*: inadequacy, illiteracy, irregularity, imprudence, incompleteness, insolubility.
- 2) “dis-” is a productive prefix
 - attaches to:
 - a) *verbs*: dis/arrange, dis/connect, dis/engage.
 - b) *nouns*: dis/integration, dis/order, dis/connection
- 3) “de-” is most productive with verb bases ending in -ize, -ify, -ate but it can also attach to other verb bases:
 - a) *verbs*: de/localize, de/carbonize, de/militarize, de/magnetize, de/populate, de/contaminate, de/calcify, de/polish.
 - b) *nouns*: de/moralization, de/mobilization, de/magnetization, de/compression.

b) *Prefixes other than negative*

- 1) “a” - is a negative prefix and means “without”
 - it is mainly productive in scientific language.
 - attaches to: *adjectives*: amoral, atemporal, apolitical, aphasic.
- 2) “en” – means “to put into..., to confer a certain character, to encircle”
 - it is the only class-changing prefix
 - it attaches to *nouns*, generating verbs, having the meanings mentioned above. Nouns ->verbs: encage, enclose, endanger, enable, enact, enchain, endear.

- 3) “pre” - means “before” and it is productive particularly in formal language and in the scientific style.
- it attaches to: a) *adjectives*: precalculated, preclassical, predominant, pre-christian.
b) *verbs*: preconceive, pre-exist, predefine, prefabricate, predestinate.
c) *nouns*: preconception, predetermination, pre-conquest, predisposition.
- 4) “re” - means “back, again”; i.e. the repetition of the base.
- is very productive.
- attaches to: a) *verbs*: react, reanimate, recombine, reread.
b) *nouns*: reanimation, reproduction, recharge.
- 5) “sub” - means “under” and it is quite productive.
- attaches to: a) *adjectives*: subconscious, subhuman, submarine, suburban.
b) *verbs*: subdivide, subvert, submerge
c) *nouns*: subcommittee, sub dialect, subordinate.
- 6) “mini” - means “very small”, “miniature”
- it attaches to *nouns*: miniskirt, minibus, minicar
- 7) “maxi” - means “larger than normal”
- it attaches to nouns: maxi taxi, maxi dress, maxi skirt.
- 8) “ultra” - means “extreme”, “beyond limits”.
- it is productive in scientific language or is used by educated people.
- attaches to: a) *adjectives*: ultrahigh, ultra-red, ultra short, ultramarine, ultraviolet, ultra-rich.
b) *nouns*: ultra microscope, ultra nationalism, ultra structure, ultra virus, ultrasound.
- 9) “extra” - means beyond the limits set by the root or base;
- attaches to: a) *adjectives*: extracellular, extra moral, extra regular, extralegal, extraordinary, extra-marital.
b) *nouns*: extra-money, extra-personell, extra-coffee.

Suffixes

Suffixes are, mainly, class-changing affixes, but also, there are suffixes that do not change the morphological class of the word they are attached to.

Noun-forming suffixes

“-ATION” – attaches to verb bases->deverbal abstract nouns that have in

point of meaning, both active and abstract meaning. It also has a number of allomorphs: “-ition”, “-tion”, “-ion”, “-ution”.

– attaches to verbs ending in -ify, -ize, -ate and some unsuffixed verbs. Eg: *edify/edification; justify/justification; certify/certification; simplify/ simplification; formalize/formalization; colonize/colonization; fertilize/fertilization; create/creation; accumulate/accumulation; accuse/accusation; inform/information/ adapt/adaptation; expect/expectation; explore/exploration; derive/derivation; annex/annexation. Allomorphs* - mainly attach to Latinate bases.

“-TION” requires certain phonological adjustments when attached to verbs ending in: “-sume”: *consume/consumption; presume/presumption; resume/resumption*

“-duce”: *deduce/deduction; seduce/seduction; introduce/introduction; induce/ induction.*

“-ceive”: *conceive/conception; perceive/perception; deceive/deception; receive/ reception*

Different treaties on English grammar appeared for the first time in the 17th century. Their goal was to teach foreigners English or to help those who wanted to study Latin. Such an example is “Grammatica Anglicana Critica” which addressed to Germans. In 1736 was published “A New English Accidence” in which the anonymous writer said: “it must be acknowledged that the Plan of the Latin Grammar is not the best which might be contrived, especially for our English Youth, but as Custom and Authority have made it the Standard Rules of teaching them that language, there seems therefore a necessity of making the Rules of an Introduction to an English grammar as subservient... as possible...”.

Ben Johnson applied the rules of Latin to English in his grammar because he wanted “to free the English language from the opinion of the rudeness and barbarism wherewith it is mistaken to be diseased”. John Wallis has admitted in his “Grammatica Linguae Anglicanae” – written in Latin – that Latin grammar was not well suited to explaining the structure of the English language.

The methods used for settling disputed points were based on reason, etymology and examples of Latin (and Greek) and on the criterion of “what sounds best”. “By reason”, grammarians took into consideration logic, consistency and analogy. Lowth did not agree with the construction “I am mistaken”, saying that it had meant “I am misunderstood” and not “I am wrong”.

As we already saw in the 16th century, when spelling was changed a lot, the principle of etymology was guesswork. Campbell said: “When etymology plainly points to a signification different from that which the word commonly bears, propriety and simplicity bothe require its dismissal”.

The third method of settling disputes was that of taking into account and following the example of Latin (and Greek). Thus, despite the tendency to say “It is me”, grammarians decided that it was correct to say “It is I” according to the Latin rule about the nominative as a predicative after a finite form of “to be”. This method was very used but it did not apply in practice many times. Thus, Leonard, in his “Doctrine of Correctness”, wrote that Johnson said: “it is seriously my opinion that every language must be servively formed after the model of some of the ancient, if we wish to give durability to our works”. Addison, on the other hand, thought that there was a universal grammar mostly derived from Latin (and Greek) and it reflected immutable laws of thought founded on nature.

But in the second half of the 18th century, grammarians came to realize that it was absurd to force the English language to fit into the patterns of Latin grammar. They concluded that every language has its own evolution, developing its own rules and laws. In the 18th century grammars, there were established a series of rules that are now accepted either on the principle of “reason” or on the Latin grammar:

- the distinction between “lie” and “lay”;
- the preference for “different from” rather than “different than” or “to”;
- the condemnation of “this here” and “that there”;
- the differentiation of “between” and “among”;
- the use of the comparative rather than the superlative comparing two things;
- the condemnation of the double negation;
- the banning of the double comparative and the double superlative.

Most of the grammars written in the 19th century were rather rigid and dogmatic because they were under the influence of Latin grammar. These grammars reflect the traditional attitude of the 18th century; they tend to maintain rigid outmoded conventions and to reject the actual usage. Thus, they ban forms as the “*split infinitive*”, a preposition placed at the end of the interrogative sentence or an attribute clause.

Edith Iarovici observed that the past decades have witnessed to a certain extent in Britain and to a large extent in the U.S.A – an increasingly changed attitude about the rejection of antiquated conventions based on “reason” or on Latin grammar, the observance of actual usage and practice; thus, nowadays, there is a struggle between dogmatism and rigidity and the adoption of a modern, progressive outlook.

A.H. Markward and F.G. Wallcott stated in their book “Facts about Current English Usage” that grammar itself changes according to people’s speech habits.

Syntax

- In Modern English, the Latin construction, the *Accusative with the Infinitive* has been more and more used. This construction can be used after certain categories of verbs like:

- 1) the so-called “*verba dicendi*”, i.d. to tell, to speak, to talk, to discuss

Eg. He told *me to go* there.

- 2) verbs of perception: to see, to hear, to watch

Eg. I saw *him come* home.

- 3) “*verba voluntatis*”, verbs which express our willingness: to want, to prefer, to ask, to demand, to stop, to let (short infinitive).

Eg. I want *you to go* there.

Eg. We let *them do* whatever they want.

- The passivization of the construction *Accusative with the Infinitive* leads to the construction *Nominative with the Infinitive*. It can be used after the verbs: to happen, to seem, to appear, to prove.

Eg. He seemed *to be* a courageous man.

- *The Accusative with the present/past participle* looks almost the same as the *Accusative with the Infinitive*, the difference being that instead of the infinitive, we have the participle. It can appear after verbs of perception “*verba sentiendi*”: to see, to hear, to watch, to notice, to observe.

Eg. I heard *the children talking* about the holidays. There is also a passive form of the *Accusative with the participle*, i.e. *the Nominative with the participle*. Eg. He was kept waiting.

- *The Absolute Nominative Construction* is used when the subject of the infinitive or participle construction is different from that of the sentence which has a predicative verb. The absolute construction can substitute:

- 1) *the clause of time*: *Dinner being* ready, the family sat down round the big, oval dinner table.

- 2) *the clause of reason*: He felt exhausted, his *self-control having been strained* to breaking point.

- 3) *the clause of condition*: *Weather permitting*, we shall go to the beach tomorrow.

These constructions are not commonly used in current speech. They are characteristic to written literary English.

- *Gerund Construction* also taken from Latin, from complex parts of the sentence in which the gerund has somehow the function of a predicate towards a noun or a pronoun.

Eg. *Your refusing* to see him surprised everybody.

Gerund Construction can substitute:

- *the subject clause*: Your trying to convince him was quite obvious = That you tried to convince him was quite obvious.

- *adverbial clauses: She being absent* nothing could be done = As she was absent, nothing could be done.

BIBLIOGRAPHY

- Bauer, Laurie. "English Word-Formation" (Cambridge Univ. Press 1983)
Baugh, Albert C. "A History of the English Language" (London, 1965)
Bolton, W.F. & Crystal, David. "The English Language" (Penguin Books, England 1993)
Bradley, H. "The Making of English" (London, 1955)
Burnley, David. "The History of the English Language" (Longman Group UK Limited, 1992)
Hans, Marchand. "The Category and Types of Present-Day English" Word-formation. (Munich 1969)
Iarovici, Edith. "A History of the English Language" (Ed. Didactică și pedagogică, București 1977)
Jespersen, Otto. "The Growth and Structure of the English Language" (Macmillan Company, U.S.A.)
Levitchi, Leon. "Limba engleză contemporană, Lexicologie" (București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970)
Matei, Virgil. "Gramatica limbii latine" (Ed. Scripta, București 1996)
Nedelcu, Carmen. "A course of Lexicology"
Potter, Simeon. "Our Language" (England, 1957)
Quirk, Randolph & Stein Gabrielle. "English in Use" (Longman Group Limited, England, 1994)
Rayevskaya, N. "English Lexicology" (Kiev 1957)
Trudgill, Peter. "Sociolinguistics: An introduction to Language and Society" (Penguin Group Books, 1983)

REZUMAT

Deși limba engleză este o limbă de origine germanică, nu trebuie neglijată și influența altor limbi, precum greaca, latina și franceza, asupra acesteia. Aportul limbii latine în ceea ce privește limba engleză este foarte important pentru că influența latinei s-a păstrat încă din momentul încheierii limbii engleze. Astfel, în limba engleză contemporană (Late Modern English), influența limbii latine se simte mai ales în vocabular (vorbind aici de limbajul științific) și în anumite structuri gramaticale precum construcțiile infinitivale și gerunziale.

Latomus (Revue d'Études Latines)
(publiée sous la direction de Carl Deroux),
Tome 62, Fascicules I-IV/2003, Éditions Latomus, Bruxelles

Lectura celor patru fascicule din anul 2003 ale revistei belgiene *Latomus* (Revue d'Études Latines), cu intenția declarată de a reține contribuțiile lingvistice, mai precis de lingvistică latină sau de lingvistică generală cu referire la limbile clasice, ne determină să prezentăm o serie de studii de lexicologie (preponderente în economia acestor volume), cu influențe multiple de sociolingvistică. Specificul analizelor lexicale aplicate la limbile clasice s-ar putea rezuma prin următoarele caracteristici: interdependența dintre sursele literare indirecte (în absența celor directe orale) și clasificările semantice, importanța criteriilor extralingvistice (cu deosebire factorul istoric) în stabilirea terminologiei, adică a așa-numitului „lexic de civilizație“ (care pentru limbile clasice este definitiv), relația necesară între studiile mentalităților și instituțiilor și studiile lingvistice.

Semnalăm astfel un studiu dedicat terminologiei fiscale latine: *El sinuoso vocabulario de la dominación "annuum uectigal" y la terminología fiscal republicana* de T. Naco del Hoyo (Fasc. 2, pp. 290-306), în care se urmărește evoluția și schimbările produse la nivelul terminologiei tehnice în parcursul diverselor momente istorice (reorganizarea romană a Macedoniei în 168-167 a.Chr. și campania lui Caesar în Britannia în anul 54 a.Chr.), pornind de la surse istoriografice (*el sentido que un termino en concreto, "annuum uectigal" y sus derivados nos sugiere especialmente en el contexto de su uso literario* – p. 291), de la accepțiunea macedoneană de tezaur aflat la dispoziția statului, până la mărturiile lui Suetonius din epoca imperială sau ale lui Iulius Caesar și Titus Liuius, în care sintagma *annuum uectigal* este interpretată drept „contribuție fiscală a provinciilor sau drept control fiscal roman asupra provinciilor“.

Un studiu similar ca tematică *A propos de la signification du mot 'clausura' utilisé en architecture militaire* de N. Labory (Fasc.IV, pp. 898-901) ne propune analiza unui termen tehnic *clausura* (cu etimologie elină în *kleio* ‘a închide’ și sufixul *ouros*), cu variantele *clusura*, *kleisourai*, în concurență cu cuvântul *claustra*; pornind de la surse târzii, Procopius, Cassiodor, Codul Iustinian sau Theodosian, se definește cuvântul *clausura* ca „linii de apărare și control al frontierelor“, cu specializare în epoca bizantină (secolul al X-lea) drept „comandament militar creat în regiunile muntoase ale frontierelor pentru rațiuni defensive“.

În *Les amulettes d'enfants dans le monde gréco-romain* (Fasc. 2:275-289), V. Dasen interpretează, în paralel, proprietățile terapeutice și magice ale anumitor materiale (ale obiectelor fabricate din ele) în Antichitate și terminologia lor în latină, elină, limbi arabe: sunt explicate, în detaliu, cuvinte precum lat. *remedia*, *fascinum*, *amuletum* sau gr. *prophylaktika*, *phylakteria*, *physika*, *probaskania*, *apotropaia*, *selenis* sau arab. *hamilat/hamal*, în relație cu funcția lor religioasă.

Pornind deopotrivă de la termeni de civilizație, de la inscripțiile funerare bilingve etrusco-latine, A. Zavaroni, *Nuove ipotesi sulla bilingue etrusco-latina di Pesaro* (CIL XI, 6363), (Fasc. 2, 307-310) enunță o serie de reguli fonetice și morfologice privind sistemul lingvistic etrusc: *il sistema verbale ridotto e la mancanza di generi nei nomi e negli aggettivi e un nucleo di parole importanti (numeri, termini della parentela) non comparabile con nessuna altra lingua* (p. 309).

Bengt Löfstedt, *Notizen eines Latinisten zu J.B. van Helmont* (Fasc. 3, pp. 672-675), prezintă un studiu de neolatină privind un autor din secolul al XVII-lea: J.B. van Helmont, om de știință belgian, medic și alchimist, inventator al cuvântului *gaz*, autor al unui tratat științific *Opuscula medica inaudita* (Amsterdam, 1648). Investigația lingvistică amănunțită este concepută ca un comentariu al formelor specifice (după criteriile ortografice: *elementalis* pentru *elementarius*), morfologice, sintactice (*uenire* pentru *esse* + gerundiv), lexicale (*acconsentire*, *acribologia*, *animalculum*, *calcinabilis*, *debellatiuus* etc.).

Cercetările de morfologie sunt prezente prin articolul *Normalisations morphologiques dans la flexion des adjectifs latins et dans leurs dérivés* de J.-P. Brachet (pp. 261-274), în care se discută apariția unei secvențe de derivare *-i+suffix* în dentală (adverbial *-iter* sau substantival *-itia* pentru formarea abstractelor); prin falsă decupare secvențele *-iter /-itia* sunt atașate la adjective aparținând oricărei clase flexionare (*firmiter/firmitas*, *ampliter/amplitudo*, *tenaciter/tenacitas*, *comiter/comitas*) și se extind asupra primei clase de adjective (care formau în general, în latina clasică, adverbe în *-e*), obținându-se o dublă serie de abstracte în *-ia*: *miseria*, *superbia*, *barbaria*, *iracundia*, *facundia* sau în *-itas*: *aequitas*, *lasciuitas*.

Combinând criteriile morfologice cu criteriile prosodice, R. M. Sáez, *Notas sobre la estructura métrico-verbal del final del pentámetro tardío* (Fasc. 3, 648-663), clasifică și analizează tipologia verbală a cuvintelor finale în pentametrul la poezii latini târzii în comparație cu poetica clasică: regula cuvintelor finale bisilabice, tipologia morfologică a cuvintelor mai lungi de trei silabe, evoluția generală a hemistihului în raport cu sursele lor literare, fie după modelul poeziei elegiace eline, fie după modelul poeziei latine din epoca clasică.

Ca o sinteză, pentru clarificarea principiilor lexicografice ale limbilor clasice (diferite de lexicologia modernă) se recomandă, într-o recenzie de Veronika von Buren, cartea: *Le Graecismus d'Evrard de Béthune à travers ses gloses. Entre grammaire positive et grammaire spéculative du XIIIe au XVe siècle*, 2000 de A. Grondeux (Fasc. 4, pp. 916-918), care are ca subiect tradiția lexicografică enciclopedică, în care, pornind de la explicații și citate literare, se oferă explicații ale cuvintelor, ale originii și ale sinonimelor lor; se prezintă și o tipologie a gloselor ca gen literar, cu surse antice la Isidor din Sevilla sau la Donatus, care includ în operele lor două domenii distincte: gramatica și lexicografia. Trei sunt, în glose, abordările domeniului gramatical: studiul empiric, studiul lexicografic de explicare prin sinonime, comentariul „intenționalist“ (al enunțurilor figurate) și abordarea „modistă“ a enunțurilor gramatical corecte.

În concluzie, studiile de lexicologie latină prezentate se ocupă de termeni de civilizație (precum terminologia arhitectonică), de termeni de mentalitate (*fides* și *pietas* la C. Sensal. *Amor nefarius* (Fasc. 1, pp. 27-35) sau de termeni de medicină (K.D., *Neues zur Uberlieferung der lateinischen „Aphorismen“ im Fruhmittelalter* (Fasc. I, 156-169), atât din surse literare, cât și din tratate tehnice sau din glosare de latină clasică, târzie sau neolatină.

Revista *Latomus*, alcătuită din studii filologice, de literatură sau de lingvistică latină, urmate de recenzii ale celor mai noi apariții în domeniul Antichității, fie de istorie și arheologie, fie de filologie, de note de lectură și note bibliografice, propune un instrument de lucru de actualitate, de cea mai mare utilitate.

Ioana-Rucsandra DASCĂLU

ILONA MANUELA DUȚĂ,
Literatura latină și complexul identitar,
Craiova, Editura Universitaria, 2007, 202 p.

Cartea Ilonei Manuela Duță investighează literatura latină din dubla perspectivă de depozitară și de creatoare a imaginii de sine romane, idealizată sau realistă, în funcție de comandamentele specifice diverselor contexte politico-sociale. Ea subscrie preocupărilor foarte actuale referitoare la dominantele imaginarului colectiv și simbolismului cultural articulate în modele culturale capabile de ajustări la dinamica sistemelor externe ale socialului, politicului sau ideologicului. Titlul conține o provocare la reflecție asupra sensului pe care sintagma „complex identitar“ îl are în contextul analizelor întreprinse în carte.

Lucrarea se caracterizează printr-o mare densitate ideatică și concentrare conceptuală în cadrul demersului care tematizează aspecte ale „dinamicii interne“ a literaturii latine „marcată de efortul consecvent al autoconstituirii în modele capabile să îi confere o imagine de sine coerentă“ (p. 5). Pentru a ajunge la rezultatele pe care le-a intuit datorită buneii lecturi a literaturii latine pe care o studiază până în faza primului secol imperial, Ilona Duță identifică în diacronia fenomenului literar acele eșantioane pe care le numește „modele literare cu potențial formativ, automodelizant“ care au funcționat în „contexte politice și socio-ideologice active pe anumite secvențe istorice“ (p. 6). Prin acest tip de abordare sunt puse în evidență „mecanismele interne“ de structurare a imaginii identitare romane în diferite momente istorice, reflectate în sau construite de literatura latină. Surprinderea dinamicii literaturii latine ca succesiune de discursuri cu valențe modelizante relevă un alt mod de a face istorie literară.

Autoarea afirmă în primele rânduri ale *Argumentului* care precede cele cinci capitole pline de substanță, că a conceput această carte drept curs universitar pentru studenții latiniști, lăsând parcă să se înțeleagă că adresabilitatea lui este restrânsă la categoria începătorilor în studiul literaturii latine. Titlul, dar mai ales conținutul cărții, o contrazice, pentru că atrage atenția celor interesați de fenomenul literar indiferent de vechimea lui și aduce în proximitate literatura latină prin tratarea ei din unghiul de interes extrem de actual privind identitățile culturale, uzând de metode de analiză moderne.

Ilona Duță adoptă în primă instanță o perspectivă structuralistă, pornind de la observația lui I. Lotman cu privire literatură ca subansamblu al culturii, cu rol capital în înțelegerea dinamismului cultural, social, ideologic

rezultat din situarea ei la „intersecția forțelor endogene“, proprii sistemului literar, cu „forțele exogene“, care acționează din câmpul exterior al societății. Între cele două tipuri de forțe s-a instalat un raport circular, care se alimentează reciproc, fiind astfel imposibil de decelat care dintre ele este forța ce a reprezentat *primum movens* al autoconstrucției identitare romane: „Cultura devansată inițial de forța politică și militară a unei Rome predestinată cuceritoare, dispusă apoi să-și suplinească lipsurile printr-o forță de asimilare și adaptare pe măsura vocației expansioniste romane, nu putea scăpa dintr-un atare joc de forțe unor dezechilibre interne de natură identitară“ (p. 15). „Predestinarea“ expansionistă a Romei atestă preexistența unei imagini de sine, a unui „program latent“, în virtutea căruia Roma își asumă rolul, chiar dreptul, de cuceritor, care derivă din superioritatea originii sale. Roma are viziunea destinului său excepțional înainte de a-și fi construit în mod conștient „un riguros program imagologic“, în cadrul căruia, modelele „literare majore“ epopeea și istoriografia sunt vehiculele „transparente ale condensărilor simbolice în jurul autoimaginii latine.“

Se poate vorbi deci de o anumită defazare inițială între planul praxisului istoric și cel cultural-literar, pe care literatura latină se străduiește să o depășească. Perioada primordiilor romane este lipsită de texte scrise care să rețină memoria figurilor exemplare. Acestea apar în literatura cultă mai târziu, ca retroproiecție mitică, ideală a romanului prototipic. Memoria identitară a acestei epoci, centrată pe exemplaritatea figurilor, va fi mereu retroactivată în discursul epic și istoriografic latin, amestecând în proporții diferite mitul cu istoria. Atitudinea inevitabil mimetică față de epica greacă, ilustrată de *Odiseea* lui Livius Andronicus dat fiind că se voia o traducere deși versul saturnin a obligat la o serie de adaptări care îi dădeau coloratura italică, începe să fie contrazisă de contemporanul mai tânăr Naevius, creatorul epos-ului autentic roman, prin tratarea critico-realistă a unui episod extras din istoria indigenă recentă, *Bellum Punicum*, la care fusese martor activ, pe care îl integrează seriei istorice cu originea în evenimentul căderii Troiei, continuat de călătoria pe mare a lui Eneas și romanul lui de dragoste cu Dido, episodul generator al conflictului care formează tema epopeii. În firul narativ Naevius antrenează și surse ale tradiției epice italiene, păstrând în același timp versul consacrat de Andronicus epopeii latine. Romanizarea epopeii începută de Naevius este continuată și depășită ca intenții, volum și valoare literară de către Ennius, care ilustrează la un nivel superior capacitatea scriitorilor romani de a extrage din faptul istoric imediat sau îndepărtat semnificații simbolice cu mare putere modelizantă. Un moment similar, în care planul istoric și cel cultural coincid nu numai în sensul sincronizării lor, ci și în acela că ambele ating maximum de potențial al performării imaginii de sine romane, se va petrece în perioada principatului augusteic.

Primul capitol al lucrării este intitulat *Receptarea literaturii latine prin raportare la complexul identitar* și are două subcapitole. Primul este o panoramă a „modelelor literare informate de problematica identitară” și trasează reperele teoretice pe care își întemeiază autoarea demersul interpretativ, fără a face abuz de speculații, cu trimitere directă la textele literare care se subsumează tezei pe care vrea să o demonstreze.

În acest capitol sunt conturate două tendințe majore, care au acționat divergent în tot cursul literaturii latine culte, fără a-i afecta evoluția, fiind de fapt fețele aceleiași medalii. Pe de o parte sunt forțele centripete, care au acționat în principal în perioada de constituire a literaturii latine culte, reprezentate de adoptarea modelului grecesc al epopeii, *genus sublime* consacrat de tradiția bine consolidată „funcției de celebrare a faptului istoric printr-o țesătură simbolico-legendară”, forțe ilustrate de corifeii literaturii latine Livius Andronicus, Naevius, Ennius și, în modul cel mai strălucit, de Vergilius. Pe de altă parte, paralel, există forțele centrifuge, „subversive față de sistemul literar programat”, care vin din sursă indigenă, italică, condensate de Horațiu în formula *Italum acetum*, spiritul satirico-parodic prezent în varii forme la autori comici sau satirici din toate timpurile: de la Plaut în forma comicului brut, dar nu la Terențiu al cărui comic este „infuzat de forme elaborate, tipare psihologizante, rafinate”, până la Petronius, care subminează parodic discursurile culturale majore.

Una dintre cele mai interesante, mai pertinente și în același timp originale analize din acest capitol este cea întreprinsă asupra personalității lui Cato Censorul, prin „transplantarea topicii psihanalitice”. Figura lui se situează la polul opus discursului istorico-legendar idealizant al epopeii, instituind prin tratatul tehnic *De agricultura*, dar mai ales prin lucrarea istorică *Origines* un „discurs de cenzură” prin care sunt promovate „valențele identitare reale, specific romane”.

În *Mitul dublei fondări ca fundament ideologic al problematicii identitare*, al doilea subcapitol, sunt investigate originile a ceea ce se constată a fi o recurență tematică în sistemul mental și cultural latin. Asumând teza lui Alain Dérémétz, din *Le miroir des muses. Poétiques de la réflexivité à Rome*, potrivit căreia se poate trasa un paralelism între mitul dublei fundări genetice romane (troianul Eneas și latinul Romulus) și dubla geneză a epopeii latine (grecul Livius Andronicus și latinul Ennius), autoarea concludă că „topos-ul mitologic al dublei fondări” devine la Roma „un topos poetologic”.

Capitolul al II-lea, *Discursul istoriografic latin și reactivarea memoriei identitare*, conține cinci subcapitole dedicate celor mai importanți autori latini de discurs istoriografic. Între aceștia, un loc special îi revine lui Cicero care, deși nu a lăsat o operă istoriografică propriu-zisă, „a diseminat în

numeroase scrieri ale sale un autentic program istoriografic, precum și riguroase principii de poetică a istoriei“ (p. 46). De aceea este plasat în subcapitolul prim al tratării despre discursul istoriografic. Demn de remarcat este faptul că autoarea își întemeiază observațiile pe analiza aplicată asupra unei selecții foarte pertinente de texte ale autorului latin. Soluția ciceroniană a crizei valorilor cu care se confrunta societatea romană a ultimului secol republican este „de factură antropocentrică“ prin propunerea de reînviere a acelor *exempla* care și-au conservat capacitatea persuasivă și sunt pentru prezent o sursă proiectivă. Cornelius Nepos și Varro sunt văzuți ca realizatori ai „platformei programatice ciceroniene“, prin „galeria de modele antropologice“ din *De viris illustribus*, respectiv *Imagines*. Cultivarea speciilor istoriografice marginale, precum biografia, ilustrată de cei doi scriitori amintiți, memoriile (Caesar), monografia (Sallustius), este văzută ca un simptom al „fracturării osaturii ideologice a epocii cu consecințe asupra destructurării câmpului referențial istoric“ (p. 54). Autoarea subliniază marea forță de impact imagologic și social a speciei biografice cultivate de Nepos și Varro. Foarte bine venită este inserarea unei scurte „arheologii“ a biografiei ca specie istoriografică (p. 54-56). În ceea ce-l privește pe Caesar în calitate de autor de memorii, acesta este văzut ca „antimodel“, ca „model antagonic“ în raport cu modelul ciceronian conservator al *idem*-tității, tocmai prin „promovarea *ipse*-ității“, a eroismului individual opus vechiului eroism de tip civic, colectiv. Din nou sunt demne de remarcat analizele și interpretările foarte subtile pe marginea evoluțiilor din societatea romană care au favorizat emergența unei individualități egocentrice de tipul lui Caesar. Monumentala „epopee în proză“ a lui Titus Livius este evidențiată prin efortul de a modela „materia istorică romană“ în tipare epopeice, cu scopul de a exploata cu maximum de profit resursele memoriei colective și de a restaura imaginea prototipică romană. Discursul taciteic este văzut în „esența lui dialogică“, la intersecția unei mari diversități de tipare discursive. Locul intenției preponderent modelizante a discursului istoriografic practicat anterior este luat la Tacitus de „reflecția asupra condiției umane“ (p. 77), astfel încât autoarea vorbește despre „sfârșirea diferențială a dominantei modelizatoare“ la acest autor. Comparativ cu ampla panoramare epică a istoriei liviene, *Historiae* ale lui Tacitus păstrează caracterul panoramic, dar pierde caracterul epic, prin intervențiile ironice ale autorului în relatarea unor evenimente (p. 84-85).

Capitolul al III-lea, intitulat *Sublimarea complexului identitar la Vergiliu (Proiecția identitară ideală și clivajele proiecției)*, îi este dedicat în întregime lui Vergilius, cel care a contribuit decisiv la remodelarea identitară romană prin recuperarea, restructurarea și sublimarea trăsăturilor prototipice încarnate de eroul fondator Eneas, după cum demonstrează subcapitolul

Eneida ca proiecție identitară ideală (p. 87-95). Din această secțiune a lucrării se cuvine menționat complexul de funcții pe care le sesizează autoarea ca decurgând din simbolismul *Eneidei*. Dotate cu acuitate și suplețe interpretativă sunt și analizele din următoarele două subcapitole, care tratează tematica identitară în *Bucolicele* vergiliene, având titlurile *Ambivalența mitico-utopică a Bucolicelor și clivajelor proiecției identitare* (p. 96-109) și *Fisurarea proiectului ficțional prin retenția în pragul bucolic*. Autoarea vede cele două tipuri de construcție identitară în complementari-tate. Cronologia operei vergiliene este inversată prin anticiparea modelului „originant“, „macro-armonic“ al *Eneidei* în raport cu cel „micro-armonic“ al *Bucolicelor*. Pentru a diminua crizele și dramele de adaptare la „clivajul mentalitar“ produs de trecerea de la regimul republican, centrat pe figura exemplară a cetățeanului care se autodefinește exclusiv ca parte a corpului cetățenesc, la regimul imperial augusteic al cărui model identitar trebuia asamblat într-o rețea de simboluri care să îmbine continuitatea cu schimbarea, Vergilius procedează mai întâi la textualizarea, în *Bucolice*, a unei noi lecturi a realului social organizat microcosmic, în tablouri secvențiale, pentru ca în *Eneida* să recompună paradigma sublimată, încărcată de simbolism identitar a romanului, prin supralicitarea figurii lui Eneas. Soluția evaziunii în micro-universul pastoral idilizant, aparent autorepliat în fața „terorii istoriei“, nu poate fi decât temporară, tranzitorie, pentru că ideologia augusteică a redresării civice și morale miza pe aceste nuclee conservatoare ale identității tradiționale romane pentru a le integra, dezvolta și consolida în noua ordine imperială. Analizele originale, subtile și pertinente în raport tema cărții ale unora dintre poemele bucolice sunt demne de notat.

Ultimului capitol al cărții, *Petronius și reflectarea carnavalescă a complexului identitar* (p. 128-195), îi sunt rezervate cele mai multe pagini. Pentru autoarea noastră, „simptomul romanesc al crizei culturale, cel mai ilustrativ pentru perioada imperială (post-augusteică, trebuie menționat, s.m.), îl constituie *Satyricon*-ul lui Petroniu“ (p. 8). Proiectul identitar vergilian, restaurator și unificator, este profund alienat, viciat în romanul lui Petronius, care prezintă o lume marcată de disfuncții și crize ale identității și valorilor, datorate, după cum reiese din analiză, esenței „schizomorfe“ a lumii reprezentate. Textul petronian este tratat din perspectiva naratologică, prima secțiune fiind intitulată *Gramatica Satyricon-ului: mecanisme actanțiale de oglindire a crizei culturale*, ori cu metodele de analiză a conversației, în *Disfuncționalitatea discursului: înghețarea dinamicii conversaționale în Cena Trimalchionis*.

La finalul acestei propuneri de lectură a literaturii latine, sintagma „complexul identitar“ din titlu continuă să fie ambiguă, pentru că este greu de decis între înțelegerea ei în sens psihanalitic, ca manifestare a unor

Dana Dinu, ILONA MANUELA DUȚĂ, *Literatura latină și complexul identitar*

tendințe obscure de nesiguranță cu privire la propria identitate, dezvoltate de poporul roman încă din timpurile aurorale și care îi sileau să se redefinească mereu, sau, dimpotrivă, în sensul că romanii au avut de la început conștiința clară a destinului lor excepțional, iar identitatea lor s-a construit ca o rețea complexă de simboluri în care transpare nucleul dur al genezei inițiale. În această ambiguitate generată de formularea titlului rezidă una dintre multele calități ale acestei cărți.

Dana DINU

MĂDĂLINA STRECHIE,
Oameni politici ai Romei antice,
Craiova, Editura Universitaria, 2008, 120 p.

Cartea pe care a publicat-o tânăra autoare Mădălina Strechie propune o temă veche, am putea spune de când lumea, dacă avem în vedere preocuparea dintotdeauna a societăților umane de a conserva memoria strămoșilor sau a contemporanilor care s-au distins prin fapte deosebite, creând astfel pentru urmași paradigme care să le asigure continuitatea, identitatea și legitimitatea istorică. Dacă memoria respectuoasă a Antichității însăși nu ar fi consemnat în liste sau canoane numele marilor eroi fondatori ai civilizațiilor, ale legislatorilor, ale filosofilor și poeților, astăzi am fi săraci în modele, repere morale și surse de inspirație pentru actele noastre. Un model și o sursă de inspirație pentru Mădălina Strechie îl reprezintă biografiile oamenilor iluștri, numite de cei vechi *vitae* sau βίοι, pe care le-au lăsat posterității autori greci, precum Plutarch, sau latini, precum Cornelius Nepos sau Suetonius.

Așa cum indică titlul, autoarea noastră selectează personalitățile și modul în care le tratează predilect prin prisma acțiunii lor politice și a consecințelor pe care actele lor le-au avut asupra societății romane. Alegerea nu a fost ușoară, pentru că istoria Romei oferă cu generozitate exemplele multor oameni și fapte demne de a fi consemnate de posteritate.

Micul volum cuprinde o *Introducere*, paginile 6-9, în care sunt prezentate foarte succint câteva idei teoretice referitoare la politică și importanța ei în funcționarea statului roman.

În continuare, sunt prezentate în capitole distincte 14 personalități proeminente ale istoriei romane, fiecare fiind de la început identificată printr-o trăsătură marcantă, emblematică, rezultată din contribuția pe care a avut-o la construcția mărețului edificiu politic, social, juridic, economic sau cultural roman: *Aeneas* este *colonizatorul* (paginile 9-17), *Romulus* este *conditor* (paginile 18-26), *Servius Tullius* este *reformatorul* (paginile 27-32); *Camillus* este *exemplul* (paginile 33-38), *Cato* este *conservatorul* (paginile 39-44), *Gracchii* sunt *revoluționarii* (paginile 45-51), *Sylla* este *dictatorul* (paginile 52-58), *Cicero* este *homo novus* (paginile 59-65), *Caesar* este *vizionarul* (paginile 66-73), *Augustus* este *princeps* (paginile 74-84), *Nero* este *excentricul* (paginile 85-90), *Traian* este *optimus* (paginile 91-98), *Dioclețian* este *tetrarhul* (paginile 99-104), *Constantin* este *creștinul* (paginile 105-109).

Cartea nu se încheie fără o succintă reevaluare a celor scrise, în cadrul capitolului de *Concluzii* (paginile 110-111), cu scopul de a reliefa unele aspecte ale lucrării.

După cum se poate constata, există un raport just între numărul și importanța personajelor selectate și perioadele istorice pe care le reprezintă, după cum există o proporție internă a prezentării acestora în cadrul lucrării. Astfel, perioada mito-istorică, mai nebuloasă, are ca figură centrală pe Aeneas; pentru perioada regalității, mai bine documentată, sunt selectate două personalități, regele întemeietor, Romulus, și regele reformator, Servius Tullius; epoca republicană, desfășurată pe aproape jumătate de mileniu, este reprezentată de personalități foarte diferite, dar care au în comun faptul că au jucat fiecare în vremea sa un rol politic decisiv, uneori salvator, pentru Roma: Camillus, Cato, Gracchii, Sylla, Cicero și Caesar; apoi epoca imperială, reprezentată în faza Principatului de fondatorul acestei forme de guvernare, Augustus, văzut drept principele prin excelență, și de Traian, apreciat de unii dintre contemporani ca un *Augustus redivivus*, de alții însă fiind considerat în absolut drept *optimus princeps*; a doua fază a Imperiului, Dominatul, precipită evenimentele spre ruptura dintre Occidentul și Orientul imperiului și în final, spre căderea Imperiului Roman de Apus. Personalitățile reprezentative ale acestei ultime perioade sunt Dioclețian, autorul sistemului de guvernare tetrarhică, și Constantin, datorită căruia imperiul roman devine creștin.

Așa cum se poate constata, selecția biografiilor s-a făcut, pe de o parte, având în vedere criteriul cronologic și, pe de altă parte, având în vedere impactul pe care personalitățile l-au avut asupra epocilor lor. Astfel încât, mergând pe firul ideii principale a rolului politicului în configurarea și reconfigurarea istoriei romane, cartea surprinde momente importante ale evoluției societății romane, din perioada aurorală până în epoca creștinismului triumfător.

Trecerea în revistă a celor 14 figuri emblematice ale istoriei romane relevă un alt aspect pe care l-a avut în vedere autoarea, care ține de preferințele sale, dar și de natura sa pozitivă, anume că în prezentările pe care le face sunt subliniate trăsăturile pozitive ale acestor actori majori ai istoriei, chiar dacă unii dintre ei au comis abuzuri sau fapte de o deosebită gravitate morală, care le-au atras condamnarea în fața instanței istorice, așa cum este cazul notoriu al lui Nero.

Pentru a prezenta personajele istorice, Mădălina Strehie creează un fel de fișă stereotipă, procedând asemenea lui Cornelius Nepos, de exemplu, dar fără să insiste asupra detaliilor vieții personale, intenția cărții nefiind una strict biografică, ci aceea de a surprinde câteva contribuții definitorii, în care biograficul se întâlnește cu politicul, cu alte cuvinte, numai în măsura în

care personalitatea asupra căreia s-a oprit intervine creator sau salvator în istoria Romei.

În mod firesc, lucrarea începe cu Aeneas, eroul care va deveni în perioada augustană, datorită centrării pe figura sa a epopeii lui Vergilius, personalitatea prototipică romană *avant la lettre*, printr-un proces de rescriere și înțelegere retrospectivă a propriei istorii de către romani.

Titus Livius, care a avut ambiția de a scrie o istorie integrală, epopeică, a romanilor, de la începuturile legendare până în vremurile sale, nu face abstracție de sursele populare, ale tradiției nescrise, ca și de cele literare culte, mai noi, reconstituind o adevărată „vulgată“ (E. Cizek, *Istoria Romei*) a primordiilor. În timp, poporul roman și-a clădit conștiința de sine, autoimaginea identitară, și și-a clarificat destinul între celelalte popoare, asumându-și cu responsabilitate trecutul. Titus Livius creează în primele cărți o istorie mitică, o „mitistorie“ (E. Cizek), în care se vor regăsi în special romanii ultimului secol păgân. Astfel, Aeneas devine figura emblematică a dinastiei Iuliene și simbolul poporului roman. Mergând pe urmele epopeii vergiliene, Mădălina Strehie surprinde trăsăturile morale ale acestui erou în care sunt proiectate virtuțile care au generat excelența romană. Epoca lui Aeneas nu rămâne însă la imaginea poetică creată de Vergilius, pentru că cercetările arheologice mai recente vin să confirme ideea sinecismului original a cinci seminții (E. Cizek) pe teritoriul italic, în perioada posterioară războiului troian, cu importante componente microasiatice și grecești, ca urmare a unui aflus de migratori din Orientul mediteraneeu. De aceea, istoricitatea unor evenimente ale „primordiilor“, după expresia lui Titus Livius, nu mai poate fi pusă total la îndoială. În acest fel, prezența lui Aeneas în rândul personalităților istorice apare justificată.

Dacă lui Aeneas i se datorează etnogeneza romană și constituirea formelor incipiente de organizare statală, lui Romulus îi revine rolul de fondator al Cetății Eterne și de organizator al vieții politice și sociale prin federalizarea triburilor. Servius Tullius îi continuă peste ani opera fondatoare, datorită căreia a fost socotit un nou ctitor al Romei, fiind caracterizat de abilități reformatoare în planul social și de capacitatea de a proiecta și realiza mari construcții care au contribuit la urbanizarea Romei.

Este limpede că autoarea s-a oprit asupra acelor personalități providențiale, care au oferit Romei o nouă șansă atunci când istoria părea să-i arunce o altă provocare care putea fi fatală. Este motivul pentru care s-a oprit asupra lui Camillus, al cărui nume este implicat în episoade de mare risc pentru Roma, rămase celebre, precum cel al invadării Romei de către gali conduși de Brennus.

Fiecare personaj prezent în carte beneficiază de o justă încadrare istorică, de o bună captare a etosului specific și de o corectă descriere a

meritelor și realizărilor, dând preferință, așa cum am arătat, aspectelor pozitive.

Mădălina Strehie acordă atenție egală tuturor personajelor sale, scrie cu o implicare afectivă care nu poate trece neobservată și simte nevoia de a insista asupra unor aspecte care i se par semnificative, de aceea reformulează adesea unele idei.

Bibliografia pe care se întemeiază mica lucrare este neașteptat de amplă și de diversă, semn al dorinței de a se documenta serios și temeinic.

Lucrarea este concentrată în idei și surprinde esența personalităților descrise și a momentelor istorice în care acestea s-au distins, deși este parcimonioasă în cuvinte, fără a fi însă lipsită de formulări memorabile, uneori poetice, așa cum este evocarea lui Aeneas „înfășurat în mantia legendei, el este tipul eroului mitic“, care trimite parcă la cunoscutul vers eminescian din *Oda în metru antic*.

Studentii care vor citi această carte se vor simți cu siguranță provocați și vor deveni mai dornici să-și sporească informațiile despre istoria vechii Rome și să-i reevalueze imaginea într-un mod pozitiv. Ceea ce, cu siguranță, reprezintă una dintre intențiile acestei cărți.

Dana Dinu

CRONICA ACTIVITĂȚILOR ȘTIINȚIFICE

Una dintre temele de cercetare propuse de membrii Catedrei de lingvistică generală și limbi clasice de la Facultatea de Litere, Universitatea din Craiova este studiul influențelor permanente ale valorilor clasice în cultura română. Formele concrete ale acestei cercetări sunt diverse: organizarea și susținerea unui masterat, cercetare fundamentală contractată cu CNCSIS, cercetări individuale.

Începând cu anul academic 2004 funcționează masteratul *Receptarea antichității greco-latine în cultura română*. Acesta este o formă de cercetare implicată și în procesul de învățământ, este o parte a activității de cercetare a cadrelor didactice care-l susțin și, în același timp, o treaptă în formarea viitorilor specialiști în domeniu.

O altă inițiativă a colectivului catedrei vizează același obiectiv, cel enunțat și în titlul masteratului, aplicat direct asupra a două personalități formatoare de opinii în promovarea pe teren cultural românesc a valorilor clasice. *Editarea unor opere rămase în manuscris ale lui Ion Budai-Deleanu și Ediția modernă a unor scrieri lingvistice ale lui A. T. Laurian* sunt obiectivul unui grant CNCSIS (2006-2008).

Rezultatele cercetării în cadrul acestui grant au fost valorificate parțial în două volume – *Studi și articole. Contribuții filologice I și II*, Craiova, Editura Universitaria 2006 și 2007, precum și în reviste de specialitate, înainte de toate în *Analele Universității din Craiova*.

Cercetarea individuală legată de tema în cauză a unor membri ai catedrei se concretizează în teze de doctorat, volume colective, articole publicate în reviste de specialitate, comunicări științifice.

Ca o formă de valorificare și diseminare a rezultatelor activității de cercetare se constituie colocviul internațional cu titlul *Receptarea antichității greco-latine în culturile europene*, care a avut loc în luna noiembrie 2007. Având în vedere că antichitatea greco-latină a fost receptată, asimilată, în diferite epoci, cu mai mare sau mai mică intensitate, fiind hotărâtoare în conturarea identității europene, catedra a propus și a organizat acest colocviu, sperând că acesta va ajunge la mai multe ediții. Extinderea de la cultura română la cele europene a cercetării fenomenului receptării antichității greco-latine s-a dovedit a fi inspirată, oferind amatorilor (în sens latin) posibilitatea de a face cunoscute contribuții referitoare la culturile română, franceză, engleză, italiană, spaniolă, rusă, după cum reiese din programul colocviului.

Contra părerii unora, antichitatea greco-romană are și acum mesaje pentru omul modern: *receptarea* având sensul de *preluarea conștientă a unor valori create de alții și valorificarea lor în propria cultură*. În acest proces se combină ceea ce numim universal și național într-o cultură.

Diversitatea, calitatea comunicărilor științifice și numărul mare de participanți dovedesc interesul și competența participanților.

Katalin Dumitrașcu

*UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
FACULTATEA DE LITERE
CATEDRA DE LINGVISTICĂ GENERALĂ
ȘI LIMBI CLASICE
SOCIETATEA DE STUDII CLASICE
FILIALA CRAIOVA*

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL

*RECEPTAREA
ANTICHITĂȚII GRECO-LATINE
ÎN CULTURILE EUROPENE*

*23-24 noiembrie 2007
Casa Universitarilor
Craiova
ROMÂNIA*

Comitetul științific:

**Maria ILIESCU – Universitatea
din Innsbruck**
Katalin DUMITRAȘCU
Corneliu RIZEA
Alexandra IORGULESCU
Mihaela MARCU
Carmen POPESCU

Comitetul de organizare:

Dana DINU
Mihaela POPESCU
Iona DUȚĂ
Mădălina STRECHIE

FESTIVITATE DE DESCHIDERE

**Conf. univ. dr. Cristiana TEODORESCU, Decanul Facultății de Litere,
Universitatea din Craiova**

Prof. univ. dr. dr. h. c. Maria ILIESCU - Universitatea din Innsbruck

**Prof. univ. dr. Katalin DUMITRAȘCU – Facultatea de Litere, Catedra
de lingvistică generală și limbi clasice**

**23 noiembrie 2007
Casa Universitarilor
9.30 - 10.00**

Secțiunea 1: LINGVISTICĂ
orele 10
sala Hillary

Președinți: Prof. univ. dr. dr. h. c. Maria ILIESCU
Prof. univ. dr. Katalin DUMITRAȘCU
Asist. univ. dr. Mihaela POPESCU

- Michaela LIVESCU – *Din istoria formării adverbilor românești*
Ion CALOTĂ – *Sintagma „sfînx pătrunsă“ din poemul „Epigonii“ de Mihai Eminescu*
Silvia-Angela PETRESCU – *Numele personajelor în comedia latină*
Dorina PÂNCULESCU – *Observations sur la composition savante. Les recomposés en français et en roumain*
Claudia PISOSCHI – *Considerations on some English words of Latin origin*
Cristina CĂPREANU-BAIDAN / Octavian CĂPREANU-BAIDAN – *Elementul latin în limba engleză*
Ana-Maria TRANTESCU – *Tropii în studiile de retorică și neoretorică*
Gabriela BIRIȘ – *Genul și numărul elementelor lexicale de origine spaniolă în limba română*
Alina RESCEANU – *Determinanții relativi în limbile indo-europene: origine, tipologie și observații morfologice din perspectiva teoriilor sintactice actuale*
Veronica CONSTANTIN – *Antroponime arhaice - Lifu*
Katalin DUMITRAȘCU – *Literatură lingvistică românească de expresie latină*
Nina BĂLAN – *Teoria etimologiei în Prefața Dicționarului LM*
Mihaela MARCU – *Contribuția lui Ion Budai-Deleanu la formarea metalimbii românești*
Mihaela MARCU – *Terminologia primelor gramatici ale limbii române: Dimitrie Eustatievici Brașoveanu și ieromonahul Macarie*
Ilona DUȚĂ – *Prezentare generală a Prefeței Dicționarului limbii române... al lui A. T. Laurian și I. C. Massim*
Mihaela POPESCU – *Problematika diseminării operei în cultura română din sec. al XIX-lea (pe marginea unei variantei în limba franceză la „Istoria Românilor“ de A. Treb. Laurian)*
Mihaela POPESCU – *Sistemul condițional al latinei târzii, verigă importantă pentru limbile romanice*

DISCUȚII

Secțiunea 2: **CULTURĂ, ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE**

I

orele 10

sala Nicolae Iorga

Președinți: Prof. univ. dr. Teodor SÂMBRIAN

Conf. univ. dr. Gabriela Rusu Păsărin

Asist. univ. dr. Mădălina Strehie

- Cristiana Teodorescu – *Uzaje mediatic: analiză interculturală*
Teodor SÂMBRIAN – *Receptarea în codul civil român a dreptului succesoral roman*
Vasile LICA – *Mihail Sebastian's perception of Alexander The Great*
Ion RINDERIU – *Renașterea Jocurilor Olimpice Moderne*
Gabriela RUSU-PĂȘĂRIN – *Receptarea culturii greco-latine în emisiunile de radio*
Lucian AMON – *Elemente de artă militară oglindite în opera lui Caesar*
Silvia PITIRICIU – *Din istoria unei sigle SPA – Sanitas per aquam*
Ionuț ȘERBAN – *Relații culturale româno-greco-italiene în lumina unor documente diplomatice inedite*
Aurelia FLOREA – *O scurtă istorie a numerelor*
Mădălina STRECHIE – *Mitul lui Caesar*
Mădălina STRECHIE – *Ordinul ecvestru – prezentare generală. Modelul burgheziei europene*
Adrian OTOVESCU – *Imigrația în Imperiul Roman*
Florian OLTEANU – *Tirania și dictatura între acceptare și negare*
Maria CRĂCIUN – *Mitologia greco-latină și aportul său la dezvoltarea culturii și civilizației moderne*
Silvia DRAGONU / Maria ȘTEFAN – *Vestigii ale antichității romane în sudul Franței*
Mirela MĂLĂESCU – *Unitatea de neam și limbă a românilor: realitate istorică și argument politic*
Dan POPA – *Așezarea neolitică de la Cârcea în context balcanic*
Emilian Mirel ALBU – *Influențe romano-bizantine în arhitectura ecleziastică a epocii brâncovenești*

DISCUȚII

Secțiunea 3: **DIDACTICA LIMBILOR CLASICE**
orele 15
sala Hillary

Președinți: Conf. univ. dr. Irina MACIUC
Conf. univ. dr. Corneliu RIZEA
Prof. metodist Mariana Smaranda BOȘOTEANU

Irina MACIUC – *Psihopedagogia învățării, componentă a curriculum-ului pedagogic universitar*

Simona BUTH – *Relatia morfologie-sintaxă în predarea gramaticii limbii latine*

Mariana Smaranda BOȘOTEANU – *Metoda predării substantivului și verbului latin*

Ina STÂNCĂ – *Puncte de vedere asupra abordării textului literar latin*

Doina Venera MUNTEANU – *Limba latină ca disciplină în școală*

Mihaela STOICA – *Limba latină între dispariție și actualitate pentru elevii școlilor românești*

Cristina BURTEA-CIOROIANU (MITRICĂ) – *Aspecte ale predării limbii latine în facultățile de drept*

Veronica ȘTEFAN – *Terminologia juridică latină – mijloc de receptare a valorilor clasice în sistemul de drept românesc*

Corneliu RIZEA – *Didactica limbii și literaturii latine. Note de curs*

Mihaela POPESCU – *O posibilă abordare a „limbii și civilizației latine” în contextul reformelor de tip Bologna*

Ilona DUȚĂ – *O abordare stratificată, plurinivelară și reticulară a textului latin (model analitic)*

Corneliu NOVAC – *Actualitatea ideilor lui Aristotel despre structurarea și dezvoltarea psihică umană*

Ioana Rucsandra DASCĂLU – *Didactica limbii latine ca limbă veche de profil – prezentare a manualelor de specialitate din învățământul universitar*

Maria MAGDALENA – *Caracterul civic al culturii și literaturii latine*

DISCUȚII

Secțiunea 2: **CULTURĂ, ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE II**
LITERATURA ROMÂNĂ
orele 10
sala Mihai Eminescu

Președinți: Prof. univ. dr. Emilia PARPALĂ-AFANA
Lect. univ. dr. Alexandra IORGULESCU
Asist. univ. drd. Dana Mihaela DINU

- George SORESCU – *„De-or trece anii“: nescio quid-ul eminescian*
Florica BECHET – *„Mitologicele“ eminesciene – ecouri greco-romane*
Emil DUMITRAȘCU – *Orfeul lui Eminescu*
Oana-Marcela ILIE – *Receptarea culturii și filosofiei grecești în „Fragmentariul“ eminescian*
Minodora DECA – *„Glossa“ de Mihai Eminescu – poem filozofic cu rădăcini în cugetarea Antichității greco-latine*
Ovidiu GHIDIRMIC – *Mihai Eminescu și clasicismul greco-latin*
Gabriel COȘOVEANU – *Modalități de prelucrare romantică a ideții antice în imaginarul poetic eminescian*
Dana Mihaela DINU – *Eminescu și perfecțiunea formală a odei horatiene*
Emilia PARPALĂ-AFANA – *Despre „potrivirea cuvintelo“: de la Platon la Arghezi*
Ion BUZERA – *Homer și Vergiliu în diaristica și eseistica lui Radu Petrescu*
Sorina SORESCU – *Recitind „Odiseea“*
Ariana BĂLAȘA – *Valențe mitologice cioraniene în „Istorie și Utopie“*
Valeria GHERGHE – *Miracolul ca dimensiune a realului sau Ulise – „prototipul omului“ (Mircea Eliade)*
Katalin DUMITRAȘCU – *Considerații asupra traducerii lui Esop la Mihail Boiagi*
Alexandra IORGULESCU – *Tehnica expresiei costiniene după modelul antic*
Alexandra MOCANU – *Mitul labirintului – „noduri“ și sensuri*
Dana Mihaela DINU – *Heliade Rădulescu și poetica clasică*
Xenia KARO – *„Tragica grecoaică“: mituri feminine în poezia Angelei Marinescu*
Carmen Ștefania TUȚĂ – *Motive horatiene în dramaturgia lui Alecsandri*
Ileana BOBARU – *Mitul androginului în basmele românești „Ileana Sîmziana“ și „Din fată-fecior“*
Olga GRIGORE – *Antichitatea – haina prețioasă a Țiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*

Ștefania PANEA – „...mi-e jale că aș fi putut să fiu grec / dar nu sunt“
(„Iar nu barbar...“ volumul „În dulcele stil clasic“)

DISCUȚII

Secțiunea 2: CULTURĂ, ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE III LITERATURĂ UNIVERSALĂ

orele 15
sala Nicolae Iorga

Președinți: Prof. univ. dr. Cornelia CÂRSTEA

Conf. univ. dr. Ada ULIU

Lect. univ. dr. Mihaela MARCU

Cornelia CÂRSTEA – *Modele greco-latine în poezia satirică a lui Antioh Cantemir*

Ada ULIU – „*Exegi monumentum*“ în poezia rusă

Ștefan CUCU – *Motive literar-filosofice horatiene în literatura franceză*

Elena RĂDUCANU – *Henry de Montherlant et le monde antique*

Valentina RĂDULESCU – *Marguerite Yourcenar et le monde greco-latin*

Florina-Adriana ANDRECA – „*Antigona*“ de Sofocle și „*Antigona*“ de
Jean Anouilh – o lectură intertextuală

Maria TRONEA – *Mitul sirenei în literatura modernă*

Irina MACIUC – *Considerations on Parents-Child Relationship in
Sophocle's Tragedy and in European Adoption Culture*

Nicoleta Mihaela ȘTEFAN – *Reprezentanți ai dramei umaniste engleze
înainte de Shakespeare*

Carmina-Irina LEU – *Frankenstein: Un Prometeu modern de Mary Shelley*

Lavinia SIMILARU – *Ixion și Don Juan*

Geo CONSTANTINESCU – *Elementos clásicos en la poesía de Rubén
Darío*

Oana Andreia SÂMBRIAN-TOMA – *Receptarea modelului greco-latin în
poezia spaniolă a Secolului de Aur*

Nicoleta CĂLINA – *Despre umanismul lui Lorenzo Magnificul și câteva
aspecte ale prezenței elementelor mitologice din opera sa*

DISCUȚII

Secțiunea 2: **CULTURĂ, ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE IV**
LITERATURĂ UNIVERSALĂ
orele 15
sala Mihai Eminescu

PREȘEDINȚI: Prof. univ. dr. Emil DUMITRAȘCU
Lect. univ. dr. Carmen POPESCU
Asist. univ. dr. Iona DUȚĂ

- Ioana COSTA – *Moștenirea lui Eudoxos*
Maria-Luiza OANCEA (DUMITRU) – *Phileo și agapao: iubirea omului și iubirea lui Dumnezeu în versiunile românești ale Bibliei*
Irina MACIUC – *Considerations on Parents-Child Relationship in Sophocle's Tragedy and in European Adoption Culture*
Veronica NIȚU – *Valențe literare ale biografiei lui Nero de Suetoniu*
Ștefan COLCERIU – *Femeia fatală în Testamentul lui Solomon. Chipul transistoric al unei fobii*
Ina STÂNCĂ – *Mitul lui Narcis, configurație și rezonanță*
Florentina Aurora BRICEAG – *Labirintul, mit, vis și literatură*
Carmen POPESCU – *Simbolistica metamorfozei în antichitatea clasică și în modernitate*
Carmen POPESCU – *Reperul antic în configurarea genurilor literare*
Iona DUȚĂ – *„Bucolicele“ lui Vergiliu și amânarea saltului ficțional (retenția în pragul bucolic)*
Iona DUȚĂ – *Literatura latină și complexul identitar*
Haricleea Nicolau RĂDESCU – *Tragedia antică în viziunea lui Silviu Purcărete sau Ubu tratat în laboratoarele Shakespeare (dialectica mimesis – antimimesis în spectacolul Ubu Rex cu scene din Macbeth)*
Marta RIZEA – *Receptarea „Caracterelor“ lui Teofrast în opera lui La Bruyère*
Alina ȚENESCU – *Cognitive metaphors of feelings on a corpus of works by Ovid*
Anca-Ștefania MOLDOVEANU – *Catul nefericitul sau poetul iubirii gingașe, filon liric receptat în opera lui Petrarca*
Raluca BUTOERU – *„Satyricon“, după două milenii, Céline și Federico Fellini*

DISCUȚII

Secțiunea 3: **DIDACTICA LIMBILOR CLASICE**
orele 15
sala Hillary

Președinți: Conf. univ. dr. Irina MACIUC
Conf. univ. dr. Corneliu RIZEA
Prof. metodist Mariana Smaranda BOȘOTEANU

Irina MACIUC – *Psihopedagogia învățării, componentă a curriculum-ului pedagogic universitar*

Simona BUTH – *Relatia morfologie-sintaxă în predarea gramaticii limbii latine*

Mariana Smaranda BOȘOTEANU – *Metoda predării substantivului și verbului latin*

Ina STÂNCĂ – *Puncte de vedere asupra abordării textului literar latin*

Doina Venera MUNTEANU – *Limba latină ca disciplină în școală*

Mihaela STOICA – *Limba latină între dispariție și actualitate pentru elevii școlilor românești*

Cristina BURTEA-CIOROIANU (MITRICĂ) – *Aspecte ale predării limbii latine în facultățile de drept*

Veronica ȘTEFAN – *Terminologia juridică latină – mijloc de receptare a valorilor clasice în sistemul de drept românesc*

Corneliu RIZEA – *Didactica limbii și literaturii latine. Note de curs*

Mihaela POPESCU – *O posibilă abordare a „limbii și civilizației latine” în contextul reformelor de tip Bologna*

Ilona DUȚĂ – *O abordare stratificată, plurinivelară și reticulară a textului latin (model analitic)*

Corneliu NOVAC – *Actualitatea ideilor lui Aristotel despre structurarea și dezvoltarea psihică umană*

Ioana Rucsandra DASCĂLU – *Didactica limbii latine ca limbă veche de profil – prezentare a manualelor de specialitate din învățământul universitar*

Maria MAGDALENA – *Caracterul civic al culturii și literaturii latine*

DISCUȚII